

Asist. univ. dr. Ilche Micevski-Ignat

**CUNOAȘTEREA RAȚIONALĂ
ÎN TEOLOGIA
SFÂNTULUI IUSTIN POPOVICI
ȘI A PĂRINTELUI DUMITRU STĂNILOAE**

© Editura DOXOLOGIA, 2022
ISBN 978-

Asist. univ. dr. Ilche Micevski-Ignat

**CUNOAȘTEREA RAȚIONALĂ
ÎN TEOLOGIA
SFÂNTULUI IUSTIN POPOVICI
ȘI A PĂRINTELUI DUMITRU STĂNILOAE**

Carte tipărită cu binecuvântarea
Înaltpreasfințitului

Mitropolitul Moldovei și Bucovinei

DOXOLOGIA

Iași, 2022

CUPRINS

PREFAȚĂ	9
INTRODUCERE	19
1. PERSONĂ ȘI CUNOAȘTERE ÎN TEOLOGIA SFÂNTULUI IUSTIN POPOVICI	29
1.1. Hristos ca Rațiune supremă și Arhetipul creației	29
1.2. Divino-umanitatea lui Hristos – apropiere și cunoaștere personală a lui Dumnezeu	36
1.2.1. Necesitatea întrupării Fiului lui Dumnezeu.....	37
1.2.2. Persoana Fiului lui Dumnezeu cel Întrupat	40
1.2.3. Unirea ipostatică a firilor Mântuitorului Iisus Hristos	45
1.2.4. Divino-umanitatea Mântuitorului, posibilitate de apropiere și cunoaștere personală a lui Dumnezeu.....	48
1.3. Persoana omului și cunoașterea rațională și apofatică a lui Dumnezeu	52
1.3.1. Omul – chip al Logosului și al Sfintei Treimi.....	52
1.3.2. Taina persoanei umane rezidă în taina Sfintei Treimi.....	55
1.3.3. Cunoașterea rațională și apofatică la Sfântul Iustin Popovici.....	57
1.3.3.1. Cunoașterea rațională.....	58
1.3.3.2. Rațiunea autonomă și cunoașterea realităților spirituale.....	61
1.3.3.3. Limitele rațiunii și ale cunoașterii raționale	63
1.3.3.4. Curăția și sfințenia – factori obligatorii pentru cunoașterea apofatică.....	64
1.3.3.5. Cunoașterea apofatică – caracteristică omului îndumnezeit.....	67

1.4. Cunoașterea rațională a creației	72
1.5. Cunoașterea rațională și îndumnezeirea prin Biserică, prin Taine și virtuți	78
1.5.1. Biserica în viziunea Sfântului Iustin Popovici	78
1.5.1.1. Biserica – veșnicia divino-umană care sfințește totul	84
1.5.2. Păcatul și influența lui asupra cunoașterii	87
1.5.2.1. Păcatul întunecă mintea, voința și inima omului	91
1.5.2.2. Pocăința – renaștere în Hristos.....	96
1.5.3. Rolul virtuților și al Sfintelor Taine în progresul cunoașterii	100
1.5.3.1. Credința – unirea cu Hristos și începutul cunoașterii.....	105
1.5.3.2. Rugăciunea – pedagogul cunoașterii.....	110
1.5.3.3. Iubirea – virtutea supremă a cunoașterii.....	113
1.5.3.4. Sfintele Taine – harul lui Dumnezeu dat oamenilor	118
1.5.3.5. Sfânta Euharistie – unire cu Hristos Logosul	122
1.5.4. Sfântul Duh – deplinătatea vieții creștine și a cunoașterii.....	126
1.5.5. Îndumnezeirea omului.....	129
1.6. Cunoașterea rațională în viața veșnică	135
1.6.1. Moartea – trecere în viața veșnică	135
1.6.2. Iadul – moartea veșnică a persoanei umane	140
1.6.3. Raiul – cunoaștere veșnică a lui Dumnezeu și unire cu El	143
1.7. Sinteza primului capitol	150
2. HRISTOS - RAȚIUNEA SUPREMĂ ȘI ARHETIPUL CREAȚIEI ÎN TEOLOGIA PĂRINTELUI DUMITRU STĂNILOAE	155
2.1. Hristos – Rațiunea divină care umple creația cu rațiuni divine	155
2.2. Rațiunea omului – chip al Persoanelor Divine	163
2.2.1. Omul – chip al Cuvântului lui Dumnezeu	163
2.2.2. Ipostazierea rațiunii umane în Ipostasul Fiului sau în Rațiunea ipostatică divină.....	168
2.2.3. Cunoașterea ca paradox sau chenoză voluntară a lui Dumnezeu	175

2.3. Cunoașterea rațională și legătura ei cu cunoașterea apofatică	183
2.4. Cunoașterea rațională prin cele două naturi ale lui Hristos, Fiul lui Dumnezeu cel întrupat	194
2.5. Cunoașterea lui Dumnezeu în împrejurările concrete ale vieții. Îmbinare între cunoașterea rațională și cunoașterea apofatică	201
2.6. Cunoașterea prin Tainele Bisericii și prin unirea cu Hristos. Sinteza între cunoașterea rațională și cunoașterea apofatică	210
2.6.1. Biserica în viziunea părintelui Dumitru Stăniloae	210
2.6.2. Păcatul și patimile întunecă mintea cunoscătoare.....	214
2.6.2.1. Pocăință și purificare	219
2.6.3. Virtuțile și deschiderea spre cunoaștere	223
2.6.3.1. Credința – primul pas al cunoașterii.....	224
2.6.3.2. Rugăciunea.....	227
2.6.3.3. Iubirea – descoperirea lui Dumnezeu.....	228
2.6.4. Unirea cu Hristos și cunoașterea Lui prin Sfintele Taine ale Bisericii.....	233
2.6.4.1. Sfintele Taine – căi de acces spre Dumnezeu	233
2.6.4.2. Sfânta Euharistie – unirea omului cu Rațiunea divină	238
2.6.5. Darurile Sfântului Duh și cunoașterea	246
2.6.6. Iluminarea și îndumnezeirea omului	251
2.6.6.1. Rațiunea și mintea.....	251
2.6.6.2. Iluminarea omului	254
2.6.6.3. Îndumnezeirea omului.....	257
2.7. Cunoașterea rațională în viața veșnică	260
2.7.1. Moartea – trecere de la viața temporală la viața veșnică.....	260
2.7.2. Raiul – cunoaștere și odihnă veșnică în iubirea lui Dumnezeu	265
2.7.3. Iadul – încremenire veșnică într-un haos de nonsensuri.....	269
2.8. Sinteza celui de-al doilea capitol	274

3. RAȚIUNE ȘI CUNOAȘTERE – STUDIU COMPARATIV LA TEOLOGIA DESPRE CUNOAȘTEREA RAȚIONALĂ LA SFÂNTUL IUSTIN POPOVICI ȘI LA PĂRINTELE DUMITRU STĂNILOAE. DIFERENȚE ȘI ASEMĂNĂRI	277
3.1. Cunoașterea rațională și Persoana divino-umană a lui Hristos în teologia Sfântului Iustin Popovici și a părintelui Dumitru Stăniloae	277
3.1.1. Rațiunea divină sau Logosul creației.....	277
3.1.2. Persoana divino-umană a lui Hristos	284
3.1.3. Persoana omului și cunoașterea	292
3.1.4. Catafatic și apofatic în gândirea teologică a Sfântului Iustin Popovici și a părintelui Dumitru Stăniloae.....	296
3.2. Cunoașterea lui Dumnezeu în viață prin virtuți și participarea la Tainele Bisericii	306
3.2.1. Biserica în viziunea Sfântului Iustin Popovici și a părintelui D. Stăniloae	306
3.2.2. Păcatul și influența lui asupra omului	311
3.2.3. Pocăința – răstignirea de sine și reînnoirea omului	318
3.2.4. Virtuțile – trepte spre cunoașterea lui Dumnezeu	323
3.2.5. Sfintele Taine – transcendere spre o unire cu Dumnezeu	328
3.3. Cunoașterea lui Dumnezeu după moarte sau în viața veșnică	337
3.3.1. Moartea – cale de transcendere spre viața veșnică.....	337
3.3.2. Iadul – singurătate departe de Dumnezeu	339
3.3.3. Raiul – participare la plinătatea și iubirea lui Dumnezeu	344
3.4. Sfântul Iustin Popovici și părintele Dumitru Stăniloae, urmași ai Sfinților Părinți	349
3.5. Sinteza celui de-al treilea capitol	360
CONCLUZII	363
BIBLIOGRAFIE	371

PREFAȚĂ

Lucrarea de față reprezintă teza de doctorat a domnului asistent Ilche Micevski, susținută la Facultatea de Teologie Ortodoxă „Justinian Patriarhul” a Universității din București în anul 2019 și ea are ca temă o evaluare comparativă a contribuțiilor teologice pe care le-au adus doi dintre reprezentanții cei mai străluciți ai curentului neopatristic ortodox din secolul al XX-lea: Părintele Dumitru Stăniloae și Părintele Justin Popovici, ultimul fiind canonizat recent de Biserica Ortodoxă Sârbă. Din întreaga creație teologică a celor doi iluștri profesori de Dogmatică Ortodoxă, autorul își propune să investigheze și să evalueze contribuția adusă de aceștia la capitolul gnoseologie. Cercetarea tuturor aspectelor acestui capitol de teologie sistematică a necesitat o muncă laborioasă, o cercetare aprofundată a numeroase lucrări și studii și o exprimare nuanțată pentru a surprinde cu precizie implicațiile profunde pe care le are gnoseologia în cuprinsul celorlalte dogme, precum cosmologia, antropologia, hristologia, eclesiologia și eshatologia. Pe de altă parte, acest tip de investigație comparativă presupune cunoașterea de ansamblu a viziunii teologice a celor doi mari teologi, pentru ca evaluarea domeniului respectiv să fie cât mai completă.

Izvoarele bibliografice utilizate sunt de certă valoare și i-au permis autorului să configureze în mod exact toate aspectele principale ale temei abordate și să formuleze în mod argumentat o evaluare critică a ideilor și conceptelor analizate în fiecare capitol al lucrării. Oportunitatea cunoașterii limbilor română și sârbă, în care cei doi teologi iluștri au elaborat lucrările lor dogmatice, a

permis accesul direct la conținutul contribuțiilor lor excepționale, iar, în paralel, și la studiile ucenicilor acestora, ei înșiși teologi de valoare. Așa cum cititorul însuși va avea posibilitatea să remarce, calitatea discursului teologic este asigurată de nivelul ridicat al informațiilor bibliografice, de profunzimea analizelor efectuate, de referirile constante la cercetările din domeniul teologiei dogmatice contemporane și, nu în ultimul rând, de justetea și temeinicia afirmațiilor și a concluziilor.

Cuprinsul lucrării este structurat pe trei capitole, fiecare având mai multe subcapitole, precedate de o introducere și urmate de concluzii. În introducere, autorul prezintă cadrele generale ale temei abordate, structura proiectului, precum și stadiul actual al cercetărilor în acest domeniu, motivând alegerea acesteia. Actualitatea și importanța subiectului ce urmează a fi tratat sunt fundamentate pe interesul pentru capitolul gnoseologic, manifestat în teologia ortodoxă actuală, dar și în cultura contemporană.

Primul capitol este intitulat „Persoană și cunoaștere în teologia Sfântului Iustin Popovici” și conține o expunere sistematică a principalelor coordonate ale gnoseologiei ortodoxe elaborate de teologul sârb. Punctul de pornire al investigației îl reprezintă învățătura despre Hristos, Rațiunea sau Logosul divin al creației, prin Care toate au fost aduse la existența, ele fiind marcate de pecetea spirituală a Logosului, numită de Sf. Justin Popovici „logositatea creației”. În întruparea sau înomenirea Fiului lui Dumnezeu și în unirea ipostatică a celor două firi, divină și umană, se află temeiul ultim al posibilității cunoașterii lui Dumnezeu, în viziunea acestui teolog, puternic ancorat în gândirea Sfinților Părinți răsăriteni. Celălalt temei îl constituie chipul divin din om, deopotrivă hristic și treimic, care permite rațiunii umane, potențate de credință și de har, să aibă acces nemijlocit la cunoașterea lui Dumnezeu prin Fiul Său întrupat.

Urmează o prezentare analitică a modului în care Sfântul Justin Popovici definește cunoașterea rațională și cea apofatică, cele două căi prin care persoana umană se poate apropia de

Sfânta Treime pentru a cunoaște adevărul revelat cu privire la Existența divină supremă.

Un specific incontestabil al gnoseologiei acestui ilustru reprezentant al curentului neopatristic ortodox îl constituie rolul pe care el îl atribuie, în procesul dinamic al cunoașterii lui Dumnezeu, Bisericii, Sfintelor Taine și practicării virtuților. În alți termeni, se demonstrează că, fără o dimensiune eclesială, una sacramentală și una ascetică, cunoașterea lui Dumnezeu rămâne rece, distantă și fără efecte ontologice asupra subiectului cunoscător, practic imposibilă sau sortită eșecului. Autorul identifică o serie întregă de argumente în acest sens în opera Sfântului Justin Popovici, o mare parte provenind din Dogmatica sa, cealaltă parte din studii, cele mai multe nefiind traduse încă în limba română.

Ar fi greșit să se creadă că Sfântul Justin Popovici raportează procesul cunoașterii doar la credincios și la Persoana lui Hristos, Logosul Întrupat al Tatălui, deoarece, așa cum descoperă și autorul, Persoana Duhului Sfânt este și Ea prezentă în această ecuație duhovnicească a cunoașterii lui Dumnezeu, Duhul fiind Cel care lucrează efectiv la hristificarea credincioșilor, adică la ridicarea de la chip și asemănare, ceea ce echivalează cu îndumnezeirea omului, scopul ultim al întrupării, jertfei și învierii lui Hristos, Revelatorul Treimii.

Ultima parte a capitolului întâi este consacrată analizei dimensiunii eshatologice a gnoseologiei ortodoxe, definită și aprofundată în operele Sfântului Justin Popovici. Teza centrală este aceea a posibilității cunoașterii lui Dumnezeu și în viața viitoare, atunci când cei răscumparați și îndumnezeiți se vor fi unit total cu Persoana Logosului divin al Tatălui și, prin umanitatea Lui desăvârșită, vor avea posibilitatea să cunoască cu „mintea lui Hristos” creația restaurată, în care rațiunile divine vor fi transparente celor umpluți de Duhul Sfânt. La polul opus, cei ce au refuzat cunoașterea lui Dumnezeu pe pământ și s-au închis în limitele strâmte ale egoismului desfigurant, vor fi în imposibilitatea oricărei cunoașteri adevărate, rămânând veșnic robiți de întunericul necunoaștinței și al lipsei de iubire. Viziunea Sfântului Justin Popovici asupra

dimensiunii eshatologice a cunoașterii lui Dumnezeu este puternic marcată de accente ascetico-mistice, de natură să sugereze profunzimea cunoașterii unitive și transformatoare din punct de vedere ontologic, realizată de sfinți în Împărăția lui Dumnezeu.

Capitolul al doilea este dedicat învățaturii despre cunoașterea lui Dumnezeu, dezvoltată și adâncită de către părintele Dumitru Stăniloae, atât în Dogmatica sa, cât și în alte lucrări, citate de autor. Cercetarea efectuată urmează aceeași tipologie, aplicată anterior pentru descrierea și evaluarea gnoseologiei Sfântului Justin Popovici. Excursul pornește tot de la Persoana Logosului divin, Rațiunea supremă, Care a imprimat raționalitate întregii creații, iar îngerilor și oamenilor le-a dăruit rațiunea, reflectare a Rațiunii divine necreate. La părintele Stăniloae, viziunea asupra gnoseologiei ortodoxe este tot atât de personalistă ca și la Sfântul Justin Popovici, cunoașterea lui Dumnezeu, fie rațională, fie apofatică, reprezentând o cunoaștere interpersonală, cu puternice accente existențiale și cu urmări ontologice la nivel uman. Este o viziune de proveniență patristică certă, cu implicații ascetico-mistice decisive, departe de orice gândire de factură scolastică sau neoscolastică.

Autorul ilustrează analiza conceptelor și raporturilor gnoseologice cu cele mai reprezentative idei și reflexii teologice ale părintelui Dumitru Stăniloae, care au deschis Dogmatica Ortodoxă spre cultul și spiritualitatea Bisericii. Centralitatea Persoanei lui Hristos în procesul cunoașterii lui Dumnezeu este corect justificată și argumentată, cu specificarea că raportul dintre catafatic și apofatic se conciliază în taina lui Hristos, Cel care este concomitent Cuvântul și Fiul Tatălui. Spre deosebire de Sfântul Justin Popovici, părintele Stăniloae reușește să realizeze o sinteză între cele două modalități de cunoaștere a lui Dumnezeu, propriu-zis între cunoașterea rațională și cea apofatică, descriind relația interioară și complementaritatea acestora în procesul cunoașterii.

O contribuție specifică părintelui Stăniloae, analizată și comentată în lucrarea pe care o prefațăm, este cea referitoare la cunoașterea lui Dumnezeu din împrejurările concrete ale vieții, de o factură existențială și personalistă evidentă, care vine să completeze viziunea

de ansamblu asupra procesului de cunoaștere a lui Dumnezeu de către oamenii credincioși.

Dimensiunea eclesială și cea sacramentală a gnoseologiei ortodoxe, pe larg dezvoltate de părintele Stăniloae, așa cum demonstrează autorul, sunt completate în chip fericit de dimensiunea ascetică, materializată în realizarea virtuților și de cea mistică, ilustrată în mod deosebit de isihăști, care au avut efectiv experiența apofatică a luminii divine necreate. În acest moment al excursului teologic este inserat rolul special al Duhului Sfânt în procesul cunoașterii lui Dumnezeu, exemplificat și prin viziunea filocalică a celor trei trepte ale desăvârșirii: despățimire, iluminare și unire cu Dumnezeu.

Analiza contribuției gnoseologice a părintelui Stăniloae se încheie cu evaluarea dimensiunii eshatologice, bogat ilustrată în opera sa, și care încoronează viziunea personalist-comunitară și experiențial-duhovnicească asupra etapelor ce trebuie parcurse în cunoașterea lui Dumnezeu, cunoaștere ce se va deschide total infinitului lui Dumnezeu în veacul viitor. Această contribuție pune încă o dată în evidență sinteza neopatristică a părintelui Stăniloae, caracterizată de convergența între teologie, spiritualitate și cult.

Cel de-al treilea capitol al lucrării are ca obiect al cercetării identificarea și analizarea diferențelor și asemănărilor existente în contribuția gnoseologică a Sfântului Justin Popovici și în cea a părintelui Dumitru Stăniloae. Autorul evaluează corect atât opiniile teologice comune, cât și ceea ce îi deosebește, diferențele fiind mai mult conceptuale sau terminologice și mai puțin de substanță. Este remarcat faptul că doar părintele Stăniloae dezvoltă sintagma „rațiuni divine plasticizate” și doar el adâncește teologia rașunilor divine (logoi) din creație, sub influența directă a Sfântului Maxim Mărturisitorul.

Un specific al gnoseologiei Sfântului Justin Popovici îl constituie utilizarea preponderentă a sintagmei „Persoana divino-umană a lui Hristos”, care urmărește cu certitudine să reliefeze permanent taina unirii ipostatice, din care decurge îndumnezeirea

firii umane asumate, iar de aici posibilitatea ca omul, ființa rațională, să aibă acces nemijlocit la îndumnezeirea propriei persoane, care începe aici, în Biserică, prin Sfintele Taine, dar se desăvârșește dincolo, în Împărăția Preasfintei Treimi. Cu alte cuvinte, ceea ce l-a preocupat pe marele teolog sârb a fost relația interioară dintre hristologie și antropologie, recuperată, așa cum se cunoaște, de către curentul neopatristic ortodox. Pe de altă parte, hristocentrismul creației și al antropologiei reprezintă un punct comun în viziunea gnoseologică a celor doi autori studiați.

Un alt specific al Sfântului Justin constă în folosirea alternativă a apelativului „Dumnezeu-Om” pentru Persoana Logosului divin întrupat, care este fără îndoială mai exactă din punct de vedere dogmatic decât apelativul „Dumnezeu-Omul”, folosit de alți teologi, deoarece Persoana Mântuitorului Iisus Hristos este și rămâne divină și după întrupare. Propriu-zis, expresia „Persoana divino-umană a lui Hristos” se utilizează în Dogmatica ortodoxă doar pentru a sublinia realitatea distinctă și coexistența eternă a celor două firi, divină și umană, în Ipostasul Fiului și Cuvântului lui Dumnezeu.

Și tot la ilustrul teolog sârb se remarcă utilizarea frecventă a viziunii despre destinul omului înscris în chipul divin din el și care poate fi definit drept divino-umanizarea persoanei umane. De notat faptul că această viziune profund creștină, evanghelică și patristică deopotrivă, este opusă diametral umanismului filosofic sau științific, care închide pe om într-un univers fără Dumnezeu, fără perspectiva unei eternizări a persoanei umane cu Dumnezeu și prin Dumnezeu.

Cu referire la viziunea gnoseologică comună celor doi teologi celebri, autorul subliniază atenția deosebită acordată teologiei întrupării, o altă recuperare necesară și vitală Dogmaticii și Spiritualității ortodoxe, revenindu-i meritul acestui curent neopatristic de a se fi întors la concepția Sfinților Părinți, potrivit căreia Întruparea are consecințe soteriologice directe, ignorate de teologiile eterodoxe.

Autorul identifică o anumită deosebire și la nivelul antropologic al gnoseologiei ortodoxe în viziunea celor doi teologi: „O diferență evidentă a antropologiei celor doi teologi studiați în această teză este că Sfântul Iustin Popovici nu face o legătură între om și rațiunile lumii, pe când părintele Stăniloae are o antropologie aprofundată pe baza rațiunii omului și rațiunilor lumii create”. În schimb, Sfântul Justin Popovici accentuează permanent teologia chipului divin din om, premisă majoră a posibilității îndumnezeirii, hristificării și „treimizării” persoanei umane, care nu este creată doar după chipul Logosului divin, ci, concomitent, și după chipul Sfintei Treimi, în sensul că oamenii poartă și personal, și comunitar, chipul divin din ei, pe baza căruia pot ajunge la asemănarea cu Dumnezeu.

Un punct central comun celor doi teologi studiați este, în opinia autorului, cel reprezentat de importanța Bisericii pentru procesul cunoașterii lui Dumnezeu de către om. Ambii teologi accentuează puternic fundamentul hristic al Bisericii, ceea ce evidențiază, în termeni dogmatici, relația interioară sau inseparabilitatea dintre hristologie și eclesiologie, în ceea ce privește domeniul gnoseologiei ortodoxe.

Lista asemănărilor și a deosebirilor este evident mai lungă, dar de fiecare dată autorul reușește să identifice și să evalueze corect importanța și semnificația lor teologică.

Concluziile finale ale lucrării rezumă în mod succint rezultatele investigației întreprinse de către autor în elucidarea tuturor aspectelor temei gnoseologice abordate. Sunt reiterate principalele idei și concepte analizate și evaluate în desfășurarea cercetării, sunt fixate principalele repere ale teologiei gnoseologice și sunt evidențiate contribuțiile inegalabile aduse de Sfântului Justin Popovici și de părintele Dumitru Stăniloae în acest domeniu, extrem de actual și de important al teologiei ortodoxe, în contextul actual misionar al Bisericii și al dialogului dintre teologie și cultură.

Contribuția personală a autorului în elaborarea acestei substanțiale lucrări de teologie dogmatică constă în investigarea cu profesionalism a temei abordate, evaluând și interpretând corect

opiniile și contribuțiile teologice ale Sf. Justin Popovici și ale părintelui Stăniloae referitoare la gnoseologia ortodoxă.

Originalitatea demersului său constă, pe de o parte în cercetarea analitică și sistematică a concepțiilor gnoseologice dezvoltate de cei doi teologi, poate cei mai reprezentativi pentru curentul neopatristic ortodox al secolului al XX-lea, identificând cu precizie cele mai semnificative aspecte, iar, pe de altă parte, în analiza comparată a contribuțiilor acestora, identificând și evaluând critic asemănările și deosebiri în domeniul gnoseologiei. Un avantaj net al autorului în efectuarea acestei cercetări științifice l-a constituit accesul direct la conținutul celor mai reprezentative opere ale celor doi teologi, pe baza cunoașterii limbilor sârbă și română.

Multitudinea de informații a fost corect sistematizată, interpretată și evaluată, așa încât au fost formulate concluzii temeinice și la obiect. Cercetarea întreprinsă este caracterizată de obiectivitate științifică, de onestitate și acrivie, demonstrând o adevărată familiaritate cu gândirea teologică a iluștrilor profesori de teologie ortodoxă. Prin întreaga muncă de concepere și de redactare, autorul a dovedit cunoștințe solide de specialitate, reale capacități de analiză și sinteză și deosebită maturitate teologică, lucrarea elaborată fiind extrem de meritorie și umplând un gol în literatura teologică de specialitate.

Investigarea științifică a unui capitol de dogmatică mai puțin cercetat, cum este cazul gnoseologiei, prin intermediul operelor celor mai reprezentativi teologi ortodocși ai secolului al XX-lea, este de natură să deschidă un nou orizont asupra unor aspecte mai puțin investigate până în prezent de teologii români. Cunoașterea și evaluarea corectă a concepției gnoseologice ortodoxe este astăzi cu atât mai necesară, cu cât cultura și știința vor să-și impună în conștiința contemporanilor propriul lor model de cunoaștere, care face abstracție de Dumnezeu, dar și de vocația și destinul omului din punct de vedere teologic. Fără o teologie a prezenței lui Dumnezeu în creație și în istoria umană, nu se poate pretinde descifrarea adevărului ultim al întregii existențe create.

Valoarea aplicativă a acestei lucrări rezidă în posibilitatea utilizării cercetărilor întreprinse în aprofundare domeniului gnoseologiei ortodoxe, care nu este încă suficient cercetat și de care depinde explicitarea corectă și plenară a tuturor dogmelor Bisericii Ortodoxe. Pe de altă parte, lucrarea reprezintă un model pentru tinerii teologi, care sunt chemați să investigheze în mod comparativ marile direcții ale Dogmaticii ortodoxe.

Dovedind o bună orientare în domeniul investigat, tânărul teolog Ilche Micevski, asistent universitar la Facultatea de Teologie Ortodoxă din Skopje, Macedonia de Nord, a utilizat în mod judicios în procesul cercetării științifice metoda analitică, pe cea sintetică și pe cea comparativă. Stilul în care a fost elaborată lucrarea este clar și coerent, ilustrând experiență publicistică și maturitate de gândire teologică. Autorul demonstrează solide cunoștințe de specialitate, capacitate de speculație teologică și de sintetizare a informațiilor, fapt dovedit și de calitatea științifică a concluziilor lucrării. Bibliografia utilizată în elaborarea lucrării este de strictă specialitate, de calitate și adusă la zi, fapt ce conferă valoare și credibilitate maximă cercetării efectuate de către autor.

Considerăm că această lucrare de teologie dogmatică ortodoxă reprezintă o contribuție remarcabilă la descifrarea comorilor de gândire din operele celor mai de seamă teologi ortodocși ai secolului trecut, referitoare la problema cunoașterii lui Dumnezeu, premisă majoră a accesului la valorile nepieritoare ale Ortodoxiei universale.

Pr. prof. univ. emerit Ștefan Buchiu

INTRODUCERE

Problema gnoseologiei în Teologia ortodoxă are origini încă de la începuturile creștinismului. Aspectele gnoseologice nu sunt reprezentate sistematic și organizat în cărțile Noului Testament, dar nu înseamnă că ele nu existau în preocupările creștinilor. Odată cu libertatea de exprimare a creștinismului ca religie permisă și cu apariția operelor teologice ale Părinților Bisericii, încep să apară și preocupările gnoseologice. La unii Sfinți Părinți ele sunt mai sintetizate și organizate, iar la alți Părinți ai Bisericii se regăsesc în operele lor predicatoriale, morale și chiar dogmatice. Sfântul Maxim Mărturisitorul este un teolog prin excelență și în opera lui se pot vedea clar preocupările gnoseologice, adică preocupări de cunoaștere a rațiunilor lucrurilor create și a lui Dumnezeu, izvorâtă din cunoașterea creației Lui. Acest mare teolog este citat adeseori de către teologii contemporani studiați în această teză de doctorat, revenind adeseori asupra lui când este vorba de aspectele gnoseologice. Un alt teolog prin excelență este Sfântul Grigorie Palama, care a mers mai departe, explicând traseul ascetic și gnoseologic al creștinului și întâlnirea lui personală cu Dumnezeu, prin energiile dumnezeiești necreate. De la Sfântul Maxim Mărturisitorul până la Sfântul Grigorie Palama, observăm o dezvoltare substanțială a gnoseologiei creștine ortodoxe în teologia experienței. Bineînțeles, gnoseologia ortodoxă nu se rezumă la teologia acestor mari teologi, ci este mereu dezvoltată de către alți teologi posteriori lor, până în zilele noastre, fiecare aducând contribuții la înțelegerea cunoașterii lui Dumnezeu, care este și scopul gnoseologiei.

Tratarea aspectelor cunoașterii în teologia Sfântului Iustin Popovici și a părintelui Dumitru Stăniloae este o contribuție din partea lor la gnoseologia ortodoxă, inspirată și argumentată din operele Sfinților Părinți. Ei sunt contemporani și creează în aceeași perioadă, *aducându-și contribuțiile personale la gnoseologia ortodoxă*, urmând cu fidelitate tradiția și învățăturile Sfinților Părinți, adică urmând Tradiția Bisericii Ortodoxe. Gnoseologia lor este cuprinsă în aproape toată opera teologică pe care au scris-o, mai ales în teologia hristologică: unde Logosul lui Dumnezeu este Rațiunea Supremă și Arhetipul creației, unde divino-umanitatea Mântuitorului Iisus Hristos este punctul central în cunoașterea omului. În antropologie: unde omul cu mintea și rațiunea sa ajunge la cunoașterea creației (cosmologia) și a lui Dumnezeu, prin participarea activă în Tainele Bisericii și săvârșirea de virtuți (eclesiologie). Chiar și în eshatologie cunoașterea continuă în viața veșnică în comuniunea cu Dumnezeu.

Motivația: Alegerea temei despre *Cunoașterea rațională în teologia Sfântului Iustin Popovici și a părintelui Dumitru Stăniloae* este motivată de interesul de a afla rolul minții și al rațiunii umane în cunoașterea rațională și apofatică a lui Dumnezeu și a creației, în teologia celor doi teologi contemporani menționați mai sus. Pe de altă parte, cunoașterea rațională este un aspect teologic important pe lângă cunoașterea apofatică. Cunoașterea rațională o precedă pe cea apofatică, iar cunoașterea rațională a creației trimite pe om la cunoașterea lui Dumnezeu. Legătura care se formează între minte și rațiunea umană este foarte strânsă în ceea ce privește cunoașterea omului.

Importanță și actualitate: Tema studiată este importantă deoarece studiază cunoașterea rațională în teologia a doi teologi contemporani, Sfântul Iustin Popovici și părintele Dumitru Stăniloae, făcând o comparație și un studiu analitic între hristologia, antropologia, cosmologia, eclesiologia, eshatologia și gnoseologia celor doi autori. Amândoi Îl au în centrul teologiei lor pe

Mântuitorul Iisus Hristos, fără de Care nu se poate vorbi de cunoaștere pentru că natura Lui divină este strâns legată de natura umană și prin Care și în Care omul înaintează în cunoaștere. Importanța temei studiate crește, având în vedere compararea „teologiei” celor doi autori contemporani, care au trăit și au creat în paralel. Așa se pot vedea asemănările și diferențele cuprinse în opera lor teologică, cu privire la aspectul cunoașterii și contribuția lor la aspectele gnoseologiei ortodoxe.

Actualitatea temei constă în analizarea aspectelor cunoașterii raționale din punct de vedere teologic, cu precădere la doi autori teologi contemporani, care pe lângă gnoseologia teologică clasică, fac referiri și se raportează la cunoașterea rațională contemporană și impactul ei asupra vieții omului de astăzi. Comparația făcută aduce noutăți cu privire la gnoseologia Sfântului Iustin Popovici și a părintelui Dumitru Stăniloae, importantă în înțelegerea gnoseologiei de către noi, și actualizarea ei astăzi prin sinteza neopatristică. Studiarea cunoașterii raționale în teologie ne arată limitele ei în cunoașterea prin mijloace autonome, dar cel mai clar se evidențiază prin studierea cunoașterii raționale și celei apofatice în comuniunea cu Dumnezeu în Biserica Ortodoxă.

Referitor la **stadiul cercetărilor** cu privire la gnoseologie în gândirea teologică a Sfântului Iustin Popovici și a părintelui Dumitru Stăniloae, putem spune că trezește interes în preocupările teologilor contemporani, dovedit prin cărțile sau studiile publicate care tratează tematica cunoașterii, într-o măsură mai mare sau mai mică, aflată în opera teologică a celor doi teologi studiați în această teză de doctorat. Gnoseologia în opera părintelui Dumitru Stăniloae a fost apreciată și studiată de mai mulți teologi, români și străini. Despre gnoseologia sau cunoașterea în opera părintelui Dumitru Stăniloae au scris următorii autori: Părintele Profesor Ștefan Buchiu a studiat cunoașterea apofatică în gândirea părintelui Stăniloae¹. De asemenea, Părintele Calinic Berger a scris o teză de doctorat intitulată *Teognosia – sinteza dogmatică și duhovnicească a părintelui Dumitru Stăniloae*², în care analizează

aspectul cunoașterii în gândirea părintelui Stăniloae. Gnoseologia în opera părintelui Stăniloae a fost sintetizată de părintele Profesor Cristinel Ioja în cartea *Dogmatică și dogmatişti. Prolegomena privind aprofundarea Teologiei Dogmatice Ortodoxe în România în a doua jumătate a secolului al XX-lea și începutul secolului al XXI-lea*³. O privire analitică despre cunoaștere în opera părintelui Dumitru Stăniloae au scris Emil Bartoș în cartea *Conceptul de îndumnezeire în teologia lui Dumitru Stăniloae*⁴ și Jürgen Henkel în *Îndumnezeire și etică a iubirii în Spiritualitatea ortodoxă. Ascețica și Mistica părintelui Dumitru Stăniloae*⁵. Părintele Andrew Louth face o referire scurtă la teologia rațională și cea apofatică a părintelui Stăniloae în cartea lui despre *Gânditori ortodocși moderni*⁶. Aspectul cunoașterii la părintele Dumitru Stăniloae a fost cercetat și în studii teologice publicate în România. Amintim studiul părintelui Grigore Dinu Moș, „Cunoașterea catafatică și apofatică în teologia părintelui Dumitru Stăniloae”⁷, studiul părintelui Nicolae Moșoiu, „„Dumnezeu ne-a făcut pentru a-L cunoaște». Scurtă introducere la *Theognosia* în

---

¹ Ștefan Buchiu, *Cunoașterea apofatică în gândirea Părintelui Stăniloae*, Basilica, București, 2013.

² Calinic Berger, *Theognosia – sinteza dogmatică și duhovnicească a părintelui Dumitru Stăniloae*, traducere ieromonah Nectarie (Dărăban), Deisis, Sibiu, 2014.

³ Cristinel Ioja, *Dogmatică și dogmatişti. Prolegomena privind aprofundarea Teologiei Dogmatice Ortodoxe în România în a doua jumătate a secolului al XX-lea și începutul secolului al XXI-lea*, Editura Doxologia, Iași 2017, pp. 96-101.

⁴ Emil Bartoș, *Conceptul de îndumnezeire în teologia lui Dumitru Stăniloae*, Editura Cartea Creștină, Oradea, 2002, pp. 43-90.

⁵ Jürgen Henkel, *Îndumnezeire și etică a iubirii în Spiritualitatea ortodoxă. Ascețica și Mistica părintelui Dumitru Stăniloae*, Traducere diac. Ioan I. Ică jr., Deisis, Sibiu, 2006, pp. 143-171.

⁶ Andrew Louth, *Gânditori ortodocși moderni, de la Filocalie până în prezent*, Traducere din limba engleză de Justin A. Mihoc, Cristian Untea și Lucian Filip, Editura Doxologia, Iași, 2017, pp. 269-272.

⁷ Grigore Dinu Moș, „Cunoașterea catafatică și apofatică în teologia părintelui Dumitru Stăniloae”, în vol. *Dumitru Megheșan et al. (coord.), Academician Preot Profesor Dr. Dumitru Stăniloae – Părintele teologiei românești*, Simpozion național – Oradea, 8-9 Iulie 2013, Editura Universității din Oradea, Oradea, 2014, pp. 77-85.

gândirea Părintelui Profesor Dumitru Stăniloae⁸, studiul lui Ovidiu Sferlea, „Interpretarea și receptarea teoriei epectazei în gândirea Părintelui Dumitru Stăniloae”⁹, studiul părintelui Cristian Sonea, „Identitate și alteritate. Misterul și paradoxul cunoașterii de sine în teologia Părintelui Dumitru Stăniloae”¹⁰. Aspectul raționalității în gândirea teologică a părintelui Dumitru Stăniloae a fost studiat în următoarele studii: „Colocviul fără de sfârșit. Rațiunea de a fi a creației în gândirea părintelui Dumitru Stăniloae”¹¹, „Communio, Părintele Dumitru Stăniloae și rațiunea ecclesial-colocvială a existenței”¹², scrise de părintele Doru Costache. De asemenea, și părintele Tache Sterea a studiat aspectul raționalității în gândirea părintelui Dumitru Stăniloae, în studiul „Raționalitate, libertate și responsabilitate în gândirea părintelui Stăniloae”¹³.

Aspectul cunoașterii la Sfântul Iustin Popovici a fost cercetat mai mult din perspectiva pedagogică, decât din perspectiva teologică. În acest sens, în Serbia, a fost susținută o teză de doctorat

---

⁸ Nicolae Moșoiu, „«Dumnezeu ne-a făcut pentru a-L cunoaște». Scurtă introducere la *Theognosia* în gândirea Părintelui Profesor Dumitru Stăniloae”, în *Studii Teologice* S 3, II (2006) 4, pp. 56-92;

⁹ Ovidiu Sferlea, „Interpretarea și receptarea teoriei epectazei în gândirea Părintelui Dumitru Stăniloae”, în *Studii Teologice* S3, X (2014) 3, pp. 137-152. Publicat și în vol. Dumitru Megheșan et al. (coord.), *Academician Preot Profesor Dr. Dumitru Stăniloae...*, pp. 314-333.

¹⁰ Cristian Sonea, „Identitate și alteritate. Misterul și paradoxul cunoașterii de sine în teologia Părintelui Dumitru Stăniloae”, în vol. Pr. Lect. Univ. Dr. Nicolae Răzvan Stan, Dr. Lucian Dindirică (coordonatori), *Părintele Profesor Dumitru Stăniloae sau consonanța dintre dogmă, spiritualitate și Liturghie*, Editura Cetatea de Scaun, Editura Mitropolia Olteniei, Craiova, 2015, pp. 236-244.

¹¹ Doru Costache, „Colocviul fără sfârșit. Rațiunea de a fi a creației în gândirea părintelui Dumitru Stăniloae”, în vol. Teodor Baconsky, Bogdan Tătaru-Cazan (coord.), *Dumitru Stăniloae sau paradoxul teologiei*, Editura Anastasia, București, 2003, pp. 183-244;

¹² Doru Costache, „Communio, Părintele Dumitru Stăniloae și rațiunea ecclesial-colocvială a existenței”, în *Studii Teologice* S 2, LIII (2001) 3-4, pp. 62-81.

¹³ Tache Sterea, „Raționalitate, libertate și responsabilitate în gândirea părintelui Stăniloae”, în *Anuarul FTOUB* (2002), pp. 240-250.

de către Rangel Stošić cu titlul *Conceptul pedagogic al educației morale în opera Avei Iustin și contemporaneitatea noastră*¹⁴. De asemenea, s-a publicat și o dizertație de Master, scrisă de dna Nevenka Pievaci, cu titlul *Educația divino-umană după Ava Iustin (Popovici)*¹⁵. Unele aspecte ale cunoașterii și ale rațiunii în opera Sfântului Iustin Popovici au fost studiate în următoarele studii: „Teo-umanismul în opera Părintelui Iustin Popovici” de Prof. Dr. Slagiana Ristici Gorgijev¹⁶, „Îndumnezeirea persoanei pe calea cunoașterii lui Dumnezeu și a cunoașterii de sine” de Iania Popovici Todorovici¹⁷. Aceste două studii nu tratează aspectele cunoașterii în opera Sfântului Iustin Popovici pe deplin, ci numai unele aspecte ale cunoașterii fără o aprofundare mai mare. O scurtă referire la gnoseologia Sfântului Iustin Popovici face și Părintele Andrew Louth în cartea *Gânditori ortodocși moderni*¹⁸. Cărți, teze de doctorat sau studii care aprofundează aspectele cunoașterii în opera Sfântului Iustin Popovici nu au fost găsite de către autorul acestei teze de doctorat. Cu alte cuvinte, contribuția Sfântului Iustin Popovici la gnoseologia ortodoxă nu a fost studiată până acum într-un volum mai mare. Intenționez ca această teză de doctorat să fie contribuția mea personală la cercetarea cunoașterii în gândirea Sfântului Iustin Popovici și a părintelui Dumitru Stăniloae.

În spațiul teologic românesc au apărut studii privind comparația dintre cei doi teologi, scrise de părintele Florin Toader Tomoioagă, și anume: „Dogmatica părintelui Dumitru Stăniloae

---

¹⁴ Ranjel Stošić, *Pedagoške koncepcije moralnog vaspitanja u delu Ave Justina i naša savremenost*, (teză de doctorat), Univerzitet u Niš, Filozofski fakultet, 2015.

¹⁵ Неვენка Пјевач, *Богочовечанска просвета по Ави Јустину (Поповићу)*, Храм Светог Великомученика Георгија у Бежанији, Београд, 2010.

¹⁶ Слађана Ристић Горпијев, „Теохуманизам у делу Оца Јустина Поповића”, în vol. *Отац Јустин Поповић, Живот и дело. Зборник са научног скупа*, Православна епархија врањска, Врање 2011, pp. 107-123.

¹⁷ Јања Поповић Тодоровић, „Обожње личности на пут богопознања и себепознања” în vol. *Отац Јустин Поповић, Живот и дело. Зборник са научног скупа...*, pp. 223-240.

¹⁸ Andrew Louth, *Gânditori ortodocși moderni...*, pp. 300-303.

și cea a părintelui Iustin Popovici – o privire comparativă”¹⁹ și „Chenoza în opera părintelui Dumitru Stăniloae și a sfântului Iustin Popovici – o privire comparativă”²⁰. Menționez și teza de doctorat susținută la Facultatea de Teologie Ortodoxă din Arad, de către Vicențiu Ilie Românu cu titlul *Centralitatea lui Iisus Hristos, Dumnezeu-om, în gândirea dogmatică a părintelui Iustin Popovici*²¹. Este evident faptul că gândirea teologică a Sfântului Iustin Popovici este receptată în mediul teologic românesc și este studiată. Gândirea teologică a Sfântului Iustin Popovici poate oferi teme de cercetare care cuprind mai multe concepte sau aspecte teologice din opera lui.

În demersul acestui studiu ne propunem ca **metode de cercetare**:

1. **Metoda sistematică de analiză și sinteză** – folosită în vederea analizei și sintezei punctelor de vedere ale autorilor studiați în această teză de doctorat cu privire la tema studiată, precum și în expunerea concluziilor proprii.
2. **Metoda comparativă** – pentru realizarea studiului comparativ al teologiei cu privire la rațiune și cunoașterea rațională în „teologia” Sfântului Iustin Popovici și în cea a părintelui Dumitru Stăniloae. Această metodă este indispensabilă studiului de față, deoarece nu putem avea o viziune corectă, dacă nu comparăm gândirea celor doi teologi.

---

¹⁹ Florin Toader Tomoioagă, „Dogmatica părintelui Dumitru Stăniloae și cea a părintelui Iustin Popovici – o privire comparativă”, în *Studia Theologica Doctoralia*, vol. V, Editura Masterprint, Iași, 2013, pp. 457-470.

²⁰ F.T. Tomoioagă, „Chenoza în opera părintelui Dumitru Stăniloae și a sfântului Iustin Popovici – o privire comparativă”, în vol. Dumitru Megheșan et al. (coord.), *Academician Preot Profesor Dr. Dumitru Stăniloae...*, pp. 96-114.

²¹ Vicențiu Ilie Românu, *Centralitatea lui Iisus Hristos, Dumnezeu-om, în gândirea dogmatică a părintelui Iustin Popovici*, (teză de doctorat), Universitatea Aurel Vlaicu, Facultatea de Teologie Ortodoxă din Arad, Arad, 2017.

Obiectivele tezei de doctorat se pot sintetiza astfel:

- Evidențierea rolului Persoanei divino-umane a Mântuitorului Iisus Hristos în cunoașterea umană a lui Dumnezeu și a creației, în gândirea teologilor studiați;
- Evidențierea rolului persoanei umane în cunoașterea rațională și apofatică;
- Evidențierea rolului creației în cunoașterea lui Dumnezeu;
- Evidențierea rolului Bisericii și al Sfințelor Taine în cunoașterea și îndumnezeirea omului;
- Importanța și posibilitățile cunoașterii în viața veșnică;
- Aprofundarea relației dintre cunoașterea rațională și cea apofatică;
- Importanța învățăturilor Sfinților Părinți în gândirea teologică a Sfântului Iustin Popovici și în cea a părintelui Dumitru Stăniloae.

Contribuția personală a Sfântului Iustin Popovici și a părintelui Dumitru Stăniloae în teologia ortodoxă contemporană este considerabilă, și, fără îndoială, originală. Sunt reprezentanți de seamă ai teologiei ortodoxe din a doua jumătate a secolului al XX-lea și teologi contemporani care au influențat în mare măsură gândirea teologică contemporană. În această teză de doctorat, așa cum spune și titlul ei, voi studia gândirea teologică a Sfântului Iustin Popovici și a părintelui D. Stăniloae legată de cunoaștere sau de gnoseologie. Teza de doctorat este împărțită în trei capitole principale, intitulate precum urmează: 1. *Persoană și cunoaștere în teologia Sfântului Iustin Popovici*, 2. *Hristos – Rațiunea Supremă și Arhetipul creației în teologia părintelui Dumitru Stăniloae*, și capitolul trei, 3. *Rațiune și cunoaștere – studiu comparativ la teologia despre cunoașterea rațională la Sfântul Iustin Popovici și la părintele Dumitru Stăniloae*. Fiecare capitol are mai multe subcapitole prin care am încercat să aprofundez gnoseologia teologilor studiați din punct de vedere hristologic, antropologic, cosmologic, ecclesiologic și eshatologic.

În primul capitol, 1. *Persoană și cunoaștere în teologia Sfântului Iustin Popovici*, voi analiza și sintetiza gândirea teologică a Sfântului Iustin Popovici despre cunoaștere din punctul de vedere al aspectelor mai sus enumerate. Voi sublinia importanța Logosului lui Dumnezeu în gândirea Sfântului Iustin Popovici, prin Care lumea și omul au fost create. Creația reflectă pecetea Logosului lui Dumnezeu. Divino-umanitatea Logosului întrupat are un rol important în cunoașterea omului. Persoana umană creată după chipul și asemănarea lui Dumnezeu este capabilă de apropierea de Dumnezeu și de cunoașterea Lui. Creația este plină de *logoi*, care fac să fie cunoscută mai ușor. De asemenea, asceza, pocăința, virtuțile și Sfintele Taine îl desăvârșesc pe om făcându-l capabil de cunoașterea lui Dumnezeu. Această desăvârșire se realizează în Biserică – Trupul lui Hristos. Voi analiza și posibilitatea cunoașterii în viața cea veșnică în gândirea Sfântului Iustin Popovici.

În al doilea capitol, 2. *Hristos – Rațiunea Supremă și Arhetipul creației în teologia părintelui Dumitru Stăniloae*, la fel ca și în primul capitol, voi sublinia punctele importante pentru cunoașterea omului în gândirea părintelui Dumitru Stăniloae. Voi analiza conceptul despre Hristos ca Rațiune divină care este prezentă și în creația lui Dumnezeu. Apoi, persoana umană ca chip al Sfintei Treimi și ființă rațională, capabilă de cunoașterea lui Dumnezeu și de unirea cu El. Scriu despre legătura dintre cunoașterea rațională și cea apofatică, și despre prezența lor în cunoașterea din împrejurările concrete ale vieții. La părintele Stăniloae un rol important în cunoaștere îl au asceza, pocăința, virtuțile și Sfintele Taine, toate împletite strâns de viața hărăzită a Bisericii lui Hristos. De asemenea, voi analiza și la părintele D. Stăniloae posibilitatea cunoașterii în viața cea veșnică.

Al treilea capitol, 3. *Rațiune și cunoaștere – studiu comparativ la teologia despre cunoașterea rațională la Sfântul Iustin Popovici și la părintele Dumitru Stăniloae*, evidențiază comparația pe care o fac dintre aspectele gnoseologice cuprinse în această teză de doctorat, caracteristice pentru Sfântul Iustin Popovici și părintele Dumitru Stăniloae. Voi încerca să sintetizez și să scriu asemănările

și diferențele dintre cei doi teologi, și să subliniez legătura lor strânsă cu Sfinții Părinți ai Bisericii Ortodoxe și fidelitatea lor față de învățăturile lor.

Cercetarea efectuată în această teză de doctorat, privind cunoașterea rațională în gândirea teologică a Sfântului Iustin Popovici și a părintelui Dumitru Stăniloae, este strict limitată la cunoaștere. Deși vom studia într-un mod sintetizat și aspectele teologice privind hristologia, cosmologia, antropologia, eclesiologia și eshatologia în teologia celor doi teologi studiați. Aceste aspecte considerăm că sunt necesare în demersul nostru științific, fiindcă fără ele nu vom putea avea o imagine clară asupra cunoașterii în gândirea celor doi teologi studiați. Aspectele enumerate mai sus se pot studia separat sau comparativ, poate în studii sau articole viitoare, de aceea nu ne vom extinde mult în aprofundarea și studierea lor. Cercetarea efectuată în această teză de doctorat cu privire la cunoaștere nu ar fi completă fără să menționăm legătura cunoașterii cu toate aspectele menționate mai sus. Cunoașterea omului este strâns legată de Hristos, Fiul lui Dumnezeu cel întrupat, care este Logosul sau Rațiunea lui Dumnezeu. Apoi, cunoașterea omului este legată de propria sa persoană, creată după chipul lui Dumnezeu, înzestrată cu rațiune și minte, capabilă de cunoașterea creației și a lui Dumnezeu. Cunoașterea creației îl ajută pe om să-L cunoască pe Dumnezeu ca unicul Creator. Viața duhovnicească în Biserica lui Hristos, trăită în virtuți și în împărtășire de harul Sfântului Duh prin Sfintele Taine, îl desăvârșește pe om. Omul desăvârșit și îndumnezeit are posibilitatea să înainteze în cunoaștere și în viața cea veșnică. Cu alte cuvinte, ne putem scufunda în frumusețea gândirii teologice a Sfântului Iustin Popovici și a părintelui Dumitru Stăniloae, studiind multe aspecte din gândirea lor teologică. Acest efort va face ca tema studiată în această teză de doctorat să fie mai complexă și ne vom îndepărta mult de tema studiată, adică cunoașterea rațională în gândirea teologică a celor doi teologi contemporani. Pentru aprofundarea aspectelor mai sus menționate la teologii studiați în această teză de doctorat, se vor găsi referințe bibliografice în note, respectiv în Bibliografie.

1. PERSOANĂ ȘI CUNOAȘTERE ÎN TEOLOGIA SFÂNTULUI IUSTIN POPOVICI

1.1. Hristos ca Rațiune supremă și Arhetipul creației

Taina lumii create este legată de taina creatoare a lui Dumnezeu Sfânta Treime. De aceea, ea se poate cunoaște numai prin descoperirea ei de către Dumnezeu. În Sfânta Scriptură ne este descrisă crearea lumii (Fc. cap. 1) fără multe amănunte, dar un lucru este foarte clar, toate au fost create de Dumnezeu - Sfânta Treime, Tatăl, Fiul și Sfântul Duh. În acest subcapitol voi cerceta rolul *Fiului lui Dumnezeu în crearea lumii ca Rațiune supremă* prin care toate sunt aduse la existență, în gândirea teologică a Sfântului Iustin Popovici. Persoana Fiului nu este separată de Persoanele Tatălui și Sfântului Duh în actul creației, ci fiecare dintre ele se întrepătrunde și colaborează în actul creației. Fiul lui Dumnezeu, prin întruparea Sa, este singura Persoană care poate să ne descopere cunoașterea tainelor creației, deoarece este Rațiunea sau Mintea lui Dumnezeu, adică, Cuvântul lui Dumnezeu prin care toate s-au făcut (In 1, 3).

Începutul Sfintei Evanghelii după Ioan ne mărturisește despre existența veșnică a Cuvântului lui Dumnezeu și despre dumnezeirea Sa (In 1, 1-2), cum și despre faptul că toate câte există pe lume au fost create de către El (In 1, 3). Ceea ce este de observat este puterea dumnezeiască de a da viață tuturor făpturilor create, iar viața o dă Cuvântul lui Dumnezeu (In 1, 4). Viața făpturilor văzute este dată de o putere a unei Persoane nevăzute, așa cum scrie și Sfântul Iustin Popovici: „Multe făpturi de pe pământ

sunt vizibile, dar nevăzută este puterea care le aduce în viață și le ține în granițele ei¹. Deși Dumnezeu este invizibil pentru făpturile pământești, înțelepciunea Lui este vizibilă în lumea creată, mai ales prin puterea de a da viață și însuflețire tuturor creaturilor. Cuvântul lui Dumnezeu este cel care rostește cuvintele creatoare și totul prinde viață. Cuvintele Cuvântului lui Dumnezeu fac ca pământul să devină creator cu puterea lui Dumnezeu Sfântul Duh, să devină „dătător de roade și dătător de viață”². Lumea vizibilă primește temelia sa și esența sa din partea Dumnezeului Celui invizibil³, adică, originea ei este de la Dumnezeu care a existat înainte și a creat-o din nimic. Dumnezeu este Cel care dă existență la toate și Cel care pe toate le ține în viață. Toate au venit la existență prin Cuvântul lui Dumnezeu în Duhul Sfânt. Cuvântul lui Dumnezeu este cel care le gândește pe toate și le cheamă la existență, adică toate sunt rațiuni ale lui Dumnezeu Logosul. „Toate făpturile nu sunt altceva decât gânduri și puteri desăvârșite ale lui Dumnezeu Logosul. De aici, El este și Creatorul a toate și scopul a toate”⁴. Toate făpturile create își au originea în Cuvântul lui Dumnezeu, pentru că sunt gândurile Lui devenite creație vie, creație care este atrasă înapoi spre Creator, să fie în comuniune cu El.

În gândirea teologică a Sfântului Iustin Popovici, rar vom întâlni alte denumiri pentru Fiul lui Dumnezeu, precum: Rațiune,

---

¹ Др. Јустин Сп. Поповић, „Невидљиво у видљивом”, în *Хришћанско дело* II (1936), p. 401. În traducere în limba română, Sfântul Iustin Popovici, „Invizibilul dinăuntrul vizibilului, taina Binelui și a răului”, în *Abisurile gândirii și simțirii umane, studii teologice*, traducere din limba neolenă de pr. dr. Gabriel Mândrilă și Laura Mândrilă, Editura Sophia/Matafrazе, București, 2013, p. 166. Menționez că citatele traduse de autorul acestei teze de doctorat sunt ușor diferite de traducerea lor în limba română, reprezentând o traducere mai literară a citatelor. Trimiterea la citatele în traducere românească va fi făcută prin adăugarea prescurtării trad. rom., p., după titlul original.

² J. Поповић, „Невидљиво у видљивом”..., p. 402, trad. rom., p. 167.

³ J. Поповић, „Невидљиво у видљивом”..., p. 404, trad. rom. p. 171.

⁴ J. Поповић, *Догматика Православне Цркве*, Књига трећа, Манастир Ђелије, Београд 1978, p. 47.

Minte, Cuvânt și altele. Cel mai adesea este folosit cuvântul Logos de către Sfântul Iustin Popovici în opera sa. Dacă analizăm originea cuvântului *logos* (gr. λόγος), vom vedea că poate însemna cuvânt, rațiune; deci, noțiunea de rațiune este cuprinsă în el. Gândirea teologică a Sfântului Iustin Popovici orbitează în jurul Logosului lui Dumnezeu, mai ales în jurul Persoanei divino-umane a Logosului întrupat – Iisus Hristos⁵. Așadar, putem vorbi despre Hristos ca Rațiune în gândirea teologică a Sfântului Iustin Popovici, întâlnit adesea ca Logos.

Creația ne dă mărturie despre existența lui Dumnezeu, mai ales despre înțelepciunea Cuvântului lui Dumnezeu, a Logosului divin. Toate își au originea în Logosul lui Dumnezeu, de aceea Îl arată pe El omului, prin frumusețea lumii create și armonia existentă în ea. Sfântul Iustin Popovici scrie că creația este de fapt prima Evanghelie despre Dumnezeu Logosul. „După originea sa, totul este logosic. De aici toată făptura, toată creația este prima Evanghelie a lui Dumnezeu, prima protoevanghelie despre Dumnezeu Logosul, Creatorul și Atotțiitorul a toate câte există. De fapt, întreaga lume creată, toate înălțimile văzute și nevăzute sunt un fel de arătarea lui Dumnezeu, arătarea lui Hristos”⁶. Creația arată măreția lui Dumnezeu, arătând în același timp și taina creării ei, care stă în Dumnezeu Creatorul, sau mai bine zis, în Dumnezeu Logosul. Creația este o taină, pentru că prin ea se arată nu numai înțelepciunea lui Dumnezeu, ci și viața, a cărei taină vine de la Dumnezeu. „De aceea, taina *vieții* este așa dumnezeiește de înaltă, complexă și divină, pentru că în ea este – întreg Dumnezeu Logosul, Care prin ea și peste ea varsă ale Sale taine și puteri dumnezeiești”⁷. Aflarea Logosului în creație ne

---

⁵ Despre hristologia în gândirea Sfântului Iustin Popovici vezi: Vlad-Sergiu Sandu, „Hristologia Ortodoxă în gândirea Părintelui Iustin Popovici”, în *Studia Doctoralia* 3, (2018) 3, pp. 82-102.

⁶ J. Поповић, *Тумачење светог Еванђеља по Јовану*, în col. *Сабрана дела светог Јустина Новог у 30 књига*, Књига 11, Манастир Телије, Београд 2001, р. 11.

⁷ J. Поповић, *Тумачење светог Еванђеља по Јовану...*, р. 13.

spune un lucru foarte important, acela că Logosul lui Dumnezeu este și Arhetipul creației. Creația este adusă la existență printr-o taină greu de explicat prin rațiunea omului, dar se poate vedea că ea în mod tainic îl arată pe Creatorul ei, prin viața pusă de către Dumnezeu în lume.

Modul în care totul a venit la existență și la viață poate nu va fi niciodată cu puțință să fie explicat de către om, dar, totuși, omul are capacitatea dată de Dumnezeu să poată cunoaște creația și să o stăpânească (Fc. 1, 28; 2, 19). Dumnezeu Logosul a pus rațiuni în creație prin care omul poate să cunoască creația și tainele ei. Cunoscând creația, omul îl descoperă pe Dumnezeu, Cel ce a creat-o să fie armonioasă și să-L descopere pe El ca Arhetipul ei. „Pentru că numai El cu lumina Sa dumnezeiască a strălucit și a luminat din exterior și din interior fiecare ființă din lume, și a scos la lumina cunoașterii omenești toate tainele care sunt ascunse în adâncurile nemărginite și în înălțimile fără de sfârșit ale lumii”⁸. Pecetea lui Dumnezeu Logosul se află în creație, ceea ce îi permite omului să cunoască faptul că creația este creată de Dumnezeu. Creația nu a fost creată și lăsată pe cont propriu guvernându-se după legile naturale puse în ea, ci, în continuare, Dumnezeu prin harul Său dumnezeiesc o ține în viață și are grijă de ea. Nimic nu se întâmplă fără știrea și grija lui Dumnezeu (Mt. 10, 29-30). Dumnezeu se descoperă prin creație ca Rațiunea ei și ca Arhetipul ei, pentru că are grijă de creația Sa și lucrează prin ea. „Dumnezeu *lucrează* fără încetare prin toate ființele și prin toate fapăturile”⁹. Toate se află sub harul și purtarea de grijă a lui Dumnezeu Sfânta Treime.

Este de necontestat faptul că Logosul este singura Rațiune a creației și a vieții. Este și singura Rațiune a rațiunii omenești, prin care omul poate cunoaște creația și pe Dumnezeu. Logosul este Arhetipul creației, tocmai prin faptul că este Rațiunea creației,

---

⁸ J. Поповић, *Тумачење Светог Еванђеља по Матеју*, în col. *Сабрана дела Светог Јустина Новог у 30 књига*, књига 10, Манастир Телије, Београд 2000, р. 204.

⁹ J. Поповић, *Тумачење светог Еванђеља по Јовану...*, р. 61.

prin care toate au fost create și aduse la viață. Aici nu trebuie să gândim greșit că cele create au fost create sau ieșite din ființa lui Dumnezeu, ci au fost aduse la existență în afara ființei și existenței lui Dumnezeu, din iubirea lui Dumnezeu, pentru comuniune veșnică cu Dumnezeu. Iubirea intertreimică este începutul creației, ajutată de înțelepciunea și atotputerea lui Dumnezeu. De aceea, Sfântul Iustin Popovici scrie: „Ființa lui Dumnezeu nu este numită nici înțelepciune, nici atotputere, ci iubire”¹⁰. Iubirea de a aduce la existență un univers care va mărturisi slava și mărima lui Dumnezeu și iubirea de a crea pe om, care va slăvi pe Dumnezeu privind la existența universului.

În Logosul lui Dumnezeu se află rațiunea omului care i-a fost dată la creație, de aceea omul este o ființă rațională. În Logosul lui Dumnezeu sau în Fiul lui Dumnezeu întrupat, Iisus Hristos, omul află singura Rațiune a existenței lumii și a vieții, își găsește propria rațiune de a fi. „Acum simțiți și vedeți că Dumnezeu-Logosul întrupat este într-adevăr singura Rațiune, singurul Logos, singura Logică a vieții și a lumii. În El este dreapta logositate și raționalitate a rațiunii omenești; în El este dreapta logositate și logică a logicii omenești. Numai în El și prin El rațiunea omenească vine la ea însăși, la ființa sa dreaptă, la sensul său drept, la viața sa dreaptă: viața sfântă”¹¹. Logosul este Arhetipul rațiunii și minții umane, Rațiunea Supremă după care a fost creată și rațiunea omului. Omul are capacitatea să cunoască cele create și cele dumnezeiești datorită chipului dumnezeiesc cu care a fost creat, aici fiind incluse rațiunea și mintea, cunoaștere care sporește cu dobândirea asemănării omului cu Dumnezeu. Rațiunea și mintea omului sunt capabile de cunoaștere dar până la o anumită limită, aceea pe care Dumnezeu o pune în fața omului cunoscător. Dacă am vorbi despre om fără Dumnezeu, am concluziona că mintea omului este limitată și nedesăvârșită, dar când omul

---

¹⁰ J. Поповић, „Молитвени дневник”, în *На Богочовечанском путу*, Манастир Телије, Београд 1980, р. 124.

¹¹ J. Поповић, *Догматика Православне Цркве...*, Књига трећа, р. 52.

se află în comuniune cu Dumnezeu, atunci mintea lui se desăvârșește și se sfințește. Dumnezeu, care este Rațiunea și Mintea Supremă, este Cel care desăvârșește rațiunea și mintea omului. „Mintea mea, mintea omului mereu este neterminată, nedesăvârșită fără Dumnezeu care este Mintea cea Veșnică”¹², scrie Sfântul Iustin Popovici. Mintea și rațiunea omului își află desăvârșirea numai prin Mintea și Rațiunea dumnezeiască Care este Logosul lui Dumnezeu.

De la Dumnezeu, omul poate primi cunoaștere care depășește înțelegerea lui rațională despre anumite lucruri, de aceea Dumnezeu este și va rămâne pentru totdeauna Izvorul cunoașterii. În Dumnezeu totul este nemărginit, așa este și cunoașterea care izvorăște din Dumnezeu – Sfânta Treime. „Fiind duh, prin Sine existent, veșnic și absolut, Dumnezeu deține mintea întru tot desăvârșită și veșnică. În mintea lui Dumnezeu, totul este nemărginit și nesfârșit. Acolo nu există delimitări între a fi și a ști. În orice sens, știința Lui este atotștiința. Nu este măsură nici pentru firea Lui, nici pentru știința Lui”¹³. Această cunoaștere nemărginită pe care Dumnezeu o deține este deasupra capacității omului de înțelegere, cu voia lui Dumnezeu, o parte din ea poate fi cunoscută și de către om, mai ales partea care ține de creație și lucrurile din ea. Ființa dumnezeiască rămâne o taină veșnică pentru om, numai Dumnezeu se poate cunoaște pe Sine în Sine. Ca singura Rațiune Supremă și Arhetip al omului și al lumii, Logosul lui Dumnezeu este singurul izvor al cunoașterii, iar prin El, omul cunoaște nu numai pe Dumnezeu și lumea creată, ci și sensul existenței sale. Mintea lui trebuie doar să fie luminată de Rațiunea dumnezeiască, Care este Logosul întrupat, Hristos. „Lumina rațiunii lui Dumnezeu este singurul izvor al cunoașterii, dar și

¹² J. Поповић, „Камијево «светитељство» без Бога”, în *На Богочовечанском путу...*, p. 209.

¹³ J. Поповић, *Догматика Православне Цркве*, Књига прва, Манастир Телије, Београд, 1980, p. 104. Cf. Sfântul Iustin Popovici, *Dogmatica Bisericii Ortodoxe*, volumul I, traducere din limba sârbă de Diac. Zarko Markovski, Editura Doxologia, Iași, 2017, p. 150.

temelie a existenței și activității umane”¹⁴. Existența și activitatea umană n-ar fi posibile fără însușirea cunoașterii pe care omul o are de la Dumnezeu. Existența omului presupune cunoașterea lui Dumnezeu și comuniunea cu El, iar activitățile omului sunt pline de cunoaștere și de cunoștințe, unele date de Dumnezeu, altele dobândite prin eforturi proprii. Indiferent de unde primește cunoașterea, toate cele cunoscute de către om își află sensul existenței în Dumnezeu Logosul, pentru că El este Arhetipul și Rațiunea celor create și existente. Fără Logosul lui Dumnezeu omul nu-și poate explica sensul vieții lui aici pe pământ. „Dacă omul vrea să explice, să conceapă și să justifice viața fără Dumnezeu Logosul, deja a pășit și a călcat pe stânca alunecoasă a ilogicității prin care cade într-un haos complet și moarte duhovnicească”¹⁵. Cunoașterea omului nu se poate realiza fără ajutorul Logosului lui Dumnezeu. Logosul este legătura dintre om și Sfânta Treime, este singura legătură prin care omul poate să afle tainele vieții și să intre în comuniune cu Dumnezeu Sfânta Treime. „Taina vieții, taina luminii, taina credinței este în Dumnezeu Logosul. Iar prin Dumnezeu Logosul în Sfânta Treime”¹⁶.

Înțelegerea, atât cât este cu putință, a tainelor creației și a lui Dumnezeu depinde de deschiderea omului credincios față de Dumnezeu, de deschiderea inimii lui spre curăție și de deschiderea rațiunii și minții lui spre tainele cunoașterii. Inima și mintea deschise sunt pregătite să primească lumina dumnezeiască cea necreată a harului lui Dumnezeu și a cunoașterii. Această lumină îl îndumnezeiește pe om, îl face receptiv la arătarea dumnezeiască și mai smerit față de taina mare a cunoașterii lui Dumnezeu. Dumnezeu Se arată în această lumină harică, dar omul nu vede decât lumina arătată, pentru că taina ce se ascunde în spatele luminii, omul nu o poate vedea și cunoaște. „Lumina este ceva atât de tainic, atât de minunat, atât de dumnezeiesc, încât nu se

---

¹⁴ Невенка Пјевач, „Богочовечанска просвета по Ави Јустину (Поповићу)”, în vol. *Отац Јустин Поповић, Живот и дело. Зборник са научног скупа...*, p. 196.

¹⁵ J. Поповић, *Тумачење светог Еванђеља по Јовану...*, p. 13.

¹⁶ J. Поповић, *Тумачење светог Еванђеља по Јовану...*, p. 23.

poate examina și cunoaște cu gândul omenesc. În ea trebuie crezut¹⁷, scrie Sfântul Iustin Popovici. Tainele cunoașterii lui Dumnezeu și ale lumii create se primesc direct de la Persoana divino-umană a Mântuitorului Iisus Hristos, pentru că El este Logosul lui Dumnezeu (In 1, 1) și Rațiunea de la care au izvorât toate cele create. De la El vine și lumina necreată a harului dumnezeiesc în care ni se revelează Adevărul despre Dumnezeu Sfânta Treime și despre creație. „Taina Adevărului nu stă nici în creaturi, nici în idei, nici în simboluri, ea se găsește într-o persoană, în Persoana divino-umană a Domnului Hristos: Eu sunt Adevărul, Adevărul Atotdesăvârșit, nicicând diminuat, nicicând modificat, întotdeauna unul și același în desăvârșita sa plinătate, întotdeauna unul și același ieri și azi și întotdeauna: Adevăr pururea veșnic – veșnic până și în timp; pururea nemărginit – nemărginit până și în mărginit; pururea nemuritor – până și în ceea ce este muritor¹⁸. Persoana divino-umană a Mântuitorului Iisus Hristos este cea mai directă legătură în viața omului în ceea ce privește îndumnezeirea și cunoașterea lui, așa cum vom vedea în următorul subcapitol.

1.2. Divino-umanitatea lui Hristos – apropiere și cunoaștere personală a lui Dumnezeu

Sfânta Treime este cea mai mare taină pentru mintea omului. De aceea și descoperirea Ei n-a fost una imediată și directă, ci una treptată. Dumnezeu a fost prezent în viața oamenilor din clipa creării lor și a promis că va fi prezent până la sfârșitul veacurilor (Mt. 28, 20). Dacă înainte Dumnezeu S-a arătat prin patriarhii Vechiului Testament și mai târziu prin proroci, când s-a împlinit vremea, Dumnezeu a venit printre oameni. Patriarhii în

¹⁷ J. Поповић, *Тумачење Светог Еванђеља по Матеју...*, p. 206.

¹⁸ Iustin Popovici, „Filozofia ortodoxă a Adevărului. Prefață la «Dogmatica Bisericii Ortodoxe»”, în *Omul și Dumnezeul – Om, Abisurile și culmile filosofiei*, Studiu introductiv și traducere: Pr. Prof. Ioan Ică și diac. Ioan I. Ică jr, Editura Deisis, Sibiu, 1997, pp. 142-143.

frunte cu protopărintele Adam au primit promisiunea venirii unui Mesia (Fc. 3, 15), iar prorocii au menținut această promisiune vie și actuală. La plinirea vremii, însuși Dumnezeu, mai exact a doua Persoană din Sfânta Treime, Fiul lui Dumnezeu, Mesia cel promis, a luat trup omenesc și a devenit asemenea nouă. Aceasta este tot așa o taină mare și greu de înțeles. Fiul lui Dumnezeu să coboare din slava cerească și să se facă un om, în toate asemănător cu noi, în afara păcatului și păcătoșeniei noastre. Oare, de ce a fost necesar ca Fiul lui Dumnezeu să se întrupeze, să devină om?

1.2.1. Necesitatea întrupării Fiului lui Dumnezeu¹⁹

Planul dumnezeiesc pentru mântuirea oamenilor prevedea întruparea Fiului lui Dumnezeu. Acest plan avea scopul să facă comuniunea și comunicarea cu Dumnezeu mai apropiate de om, și s-a împlinit în întruparea Fiului. Omul a fost creat din iubire de către Dumnezeu ca Dumnezeu să aibă și alți martori la iubirea Lui, a creat omul ca să se împărtășească de iubirea și comuniunea Lui. De aceea, „întruparea Fiului lui Dumnezeu cel Unul-născut reprezintă vârful gândului lui Dumnezeu cel iubitor de oameni pentru lume și om”²⁰. Omul nu se poate apropia de Dumnezeu dacă nu devine și el asemănător cu Dumnezeu, adică să devină dumnezeu după har. Căderea în păcat a încetinit această devenire, dar chipul lui Dumnezeu aflat în om, nu putea să rămână neîndumnezeit. Taina omului este o taină mare și Dumnezeu o cunoaște cel mai bine. De aceea, prin întruparea Fiului, taina omului se completează și omul devine sfânt. Sfântul Iustin Popovici spune „(...) că omul este o mare taină, o sfântă taină a lui Dumnezeu. Atât de mare și atât de sfântă încât

---

¹⁹ Textul din subcapitolele 1.2.1, 1.2.2, 1.2.3 și 1.2.4 a fost publicat anterior sub un alt titlu în vol. *Studia Theologica Doctoralia VIII*, Educația vârstelor și vârstele educației, Doxologia, Iași, 2016, pp. 428-441.

²⁰ J. Поповић, *Догматика Православне Цркве*, Књига друга, Манастир Ђелије, Београд, 1980, p. 4.

Însuși Dumnezeu S-a făcut om, pentru ca să facă pe om dumnezeu după har”²¹.

Îndumnezeirea omului este scopul întrupării. În Fiul lui Dumnezeu cel întrupat, se întregeste chipul lui Dumnezeu în om. După chipul Fiului a fost creat omul, și în Fiul lui Dumnezeu cel întrupat își regăsește asemănarea sa cu Dumnezeu și îndumnezeirea. În taina omului se află și taina întrupării Fiului lui Dumnezeu, sau, în taina întrupării Fiului omul își regăsește chipul după care a fost creat și se cunoaște mai bine pe sine. „Scopul întrupării este îndumnezeirea - ή θεοσις – omului prin unirea chipului dumnezeiesc al omului cu Dumnezeu, prin reintegrarea persoanei umane întru împărtășirea personală de firea lui Dumnezeu”²². Omul este asemănător cu Hristos, iar Hristos preia asupra Sa asemănarea cu omul, ia asupra Sa trupul și sufletul omului, ca omul să fie mântuit și introdus în veșnicia lui Dumnezeu. Prin Fiul lui Dumnezeu cel întrupat, omul are posibilitatea să treacă peste finalitatea creației și să fie primit în veșnicie în comuniune cu Dumnezeu. Nu poate singur să intre acolo, ci prin Fiul lui Dumnezeu făcut om pentru noi. „Astfel, Hristos a devenit pentru om și pentru omenire unica punte de transbordare și trecere de la timp în veșnicie”²³. Omul poartă în sine chipul

²¹ I. Popovici, „«Împreună cu toți sfinții» Prolog și Epilog la «Viețile Sfinților»”, în *Omul și Dumnezeul – Om...*, p. 110.

²² J. Поповић, *Проблем личности и познања по учењу Светог Макарија Египатског*, în col. *Сабрана дела светог Јустина Новог у 30 књига*, Књига 8, Манастир Телџе, Београд, 1999, p. 72. Sfântul Iustin Popovici, *Problema persoanei și a cunoașterii după învățătura Sfântului Macarie Egipteanul*, în *Calea cunoașterii lui Dumnezeu. Capete ascetice și despre cunoștință*, Traducere din limba sârbă: Monahia Domnica (Țalea), Editura Egumenița, Galați 2014, p. 91. Primul titlu citat reprezintă teza de doctorat a Sfântului Iustin Popovici susținută la Atena în anul 1926. În colecția de opere complete ale Sfântului Iustin Popovici, primul și al doilea capitol au câte două versiuni. Prima versiune reprezintă versiunea inițială, iar a doua versiune este versiunea refăcută de autor. În traducerea în limbă română, nu se regăsesc capitolele inițiale, ci primul și al doilea capitol refăcute de autor. De aceea, este posibil să nu putem oferi în anumite citate echivalente lor în traducerea românească și pagina.

²³ I. Popovici, „Misiunea internă a Bisericii noastre: realizarea Ortodoxiei”, în *Omul și Dumnezeul – Om...*, p. 74.

lui Hristos, după care a fost creat. Fără acest chip, omului îi este imposibil să urce la Dumnezeu, mai mult, nu se poate asemăna cu El și nu poate deveni Dumnezeu după har. Am fost creați după chipul Fiului și am fost creați pentru Fiul lui Dumnezeu. Fără El nu avem nici chip și nici suflet viu în noi. Asemănarea noastră este chipul lui Dumnezeu, adică chipul Fiului. Acest lucru înseamnă că suntem datori să ne asemănăm Fiului în toate, așa cum ne învață și Sfântul Iustin: „Fiindcă acesta este și motivul creației și al mântuirii noastre: să devenim asemenea Creatorului și Mântuitorului nostru – Domnul Iisus Hristos. Și devenim într-adevăr asemenea Lui, atunci când trăim în El și prin El. Ca ideal al nostru, chipul de Hristos [christoeideia] corespunde naturii noastre, pentru că am fost creați cu suflet după chipul lui Dumnezeu”²⁴. În taina întrupării Fiului lui Dumnezeu se regăesc și „sunt adunate toate tainele tuturor lumilor”²⁵.

Întruparea Fiului lui Dumnezeu descoperă scopul creării omului și al lumii. Fiul lui Dumnezeu este idealul nostru, a luat trup omenesc și a devenit asemenea nouă, în afară de păcat, în El avem natura noastră umană îndumnezeită. Și nu numai omul a fost creat să-L primească pe Hristos, ci și întreaga creație. „Întruparea: sensul și scopul existenței tuturor făpturilor create. Toate făpturile au fost create cu acest scop, cât mai mult, până la maximumul său, să-L întrupeze în sine pe Dumnezeu Logosul”²⁶, să-L întrupeze pe Arhetipul întregii creații. Prin întrupare, Fiul lui Dumnezeu devine foarte apropiat de om și prin om de creație. Chipul Fiului este chipul omului, sau Chipul cel veșnic este chipul dumnezeiesc în om. De aceea, „prin întrupare Dumnezeu devine apropiat de om, atât de apropiat, mai mult decât este omul sieși. Aceasta a făcut-o pe temelia ontologică a omului: chipul dumnezeiesc. Ce este mai aproape de chipul dumnezeiesc decât Dumnezeu”²⁷. Dacă omul n-ar fi avut chipul lui Dumnezeu poate că

---

²⁴ I. Popovici, „Capitole eclesiologice”, în *Omul și Dumnezeul – Om...*, p. 202.

²⁵ J. Поповић, *Догматика Православне Цркве, Књига друга...*, p. 7.

²⁶ J. Поповић, „Подвижничка и богословска поглавља”, în *На Богогочевчанском путу...*, p. 164.

²⁷ J. Поповић, „Подвижничка и богословска поглавља” ..., p. 178.

Fiul lui Dumnezeu nu s-ar fi întrupat niciodată, iar omul ar fi rămas în întinericul păcatului și al morții. Prin întrupare, Dumnezeu întregeste ființa omului, devine un scop nou și înalt prin care întreaga creație în frunte cu omul se poate apropia mai mult de cunoașterea lui Dumnezeu. „Prin întruparea lui Dumnezeu se dă un nou centru al lumii: Dumnezeu-centru, în jurul căruia se învârt toate fapăturile și toate lucrurile îndeplinind planul lui Dumnezeu despre lume”²⁸. Fiul lui Dumnezeu se întrupează ca să devină centrul existenței și mântuirii omului, să fie centrul în inima fiecărei persoane umane, să fie Persoana după care omul tânjește cu tot sufletul. Prin întrupare, Hristos devine centrul fiecărei persoane umane și în Hristos se regăsește fiecare persoană. Prin Taina Botezului, fiecare om Îl primește pe Hristos în inima sa și primește taina mântuirii. „Întruparea lui Dumnezeu se universalizează, se transmite în taina mântuirii fiecărei persoane; mântuirea se condiționează cu întruparea lui Dumnezeu în natura fiecărui om în parte; mântuirea devine nimic altceva decât coîntrupare personală a Dumnezeului-Om Hristos, unirea tuturor conținuturilor persoanei cu Persoana Dumnezeului celui întrupat; mântuirea înseamnă coînchipuire cu Hristos, coîntrupare cu Hristos, trăirea întrupării lui Dumnezeu în sine”²⁹. Mântuirea promisă lui Adam de la Dumnezeu este Fiul lui Dumnezeu cel întrupat, iar această mântuire nu se poate înfăptui decât prin întruparea Lui în trup omenesc. Dumnezeu ia trup asupra Sa ca să fie în fiecare om prezent cu ființa Sa, iar prin aceasta fiecare om să se îndumnezeiască și să-L cunoască pe Dumnezeu.

1.2.2. Persoana Fiului lui Dumnezeu cel Întrupat

Întruparea Fiului lui Dumnezeu nu a fost realizată printr-un avatar, un trup omenesc luat la întâmplare, în care S-a sălășluit Ipostasul Fiului. Fiul lui Dumnezeu Și-a plămădit trup omenesc din trupul și sângele Sfintei Fecioare Maria, devenind om întru

²⁸ J. Поповић, *Догматика Православне Цркве*, Књига друга..., р. 9.

²⁹ J. Поповић, *Проблем личности и познања по учењу...*, р. 73, trad. rom., р. 92.

toate. A luat asupra Sa tot ce este omenesc, în afară de păcat, fără să înceteze să fie Dumnezeu. S-a smerit pe Sine, S-a golit de slava cerească și S-a născut ca om în deplină smerenie. Umanitatea nu a diminuat cu nimic dumnezeirea Lui, dar nici dumnezeirea nu a copleșit umanitatea lui Iisus Hristos. Două firi, cea dumnezeiască și cea umană s-au unit într-o singură Persoană, a Domnului și Mântuitorului nostru Iisus Hristos. Cea dumnezeiască o are ca Fiu al lui Dumnezeu, iar cea umană ca om, născut de către Născătoarea de Dumnezeu, Fecioara Maria. Cele două firi nu fac să fie două persoane în Hristos, ci Una. Ele nu se confundă și nu se amestecă între ele. Un singur ipostas, Ipostasul Fiului, le are pe amândouă și ele definesc Persoana Mântuitorului Iisus Hristos.

Învățătura despre Persoana Mântuitorului este în egală măsură prezentă în „teologia” autorilor studiați, Sfântul Iustin Popovici și părintele Dumitru Stăniloae. Vom vedea cum Sfântul Iustin vede Persoana Mântuitorului în teologia sa. Pentru el, Persoana Mântuitorului este cheia mântuirii și îndumnezeirii noastre. Omul din toate timpurile strigă după Dumnezeu, de aceea prezența Dumnezeului-om Hristos era necesară în această lume. Oamenii nu-și găseau sensul existenței fără Persoana lui Iisus Hristos, îl găseau în lumea cea trecătoare și muritoare. „Cele mai esențiale cerințe și necesități ontologice ale ființei omenești au fost satisfăcute odată pentru totdeauna în Persoana Dumnezeului-om Hristos”³⁰. În Persoana Mântuitorului Hristos s-au împlinit toate năzuințele și așteptările omului căzut. Venirea și întruparea Fiului lui Dumnezeu a adus împlinirea speranței pe care omenirea a așteptat-o atât de mult. În Persoana Mântuitorului fiecare om se regăsește pe sine și îl regăsește pe aproapele său, mai ales își regăsește chipul și asemănarea după care a fost creat. „În Hristos, omului îi este dată realitatea psiho-fizică a persoanei desăvârșite; în Persoana Sa divino-umană omul își vede originalul cel fără de

---

³⁰ I. Popovici, „Valoarea supremă și criteriul ultim în Ortodoxie”, în *Omul și Dumnezeul – Om...*, p. 119.

păcat al sufletului său, vede esența persoanei sale după chipul lui Hristos (...)"³¹.

În Hristos, omului i se deschid tainele dumnezeirii, dar și ale persoanei sale umane. Nimeni altul nu i le poate descoperi, decât Hristos cel întrupat și Dumnezeu în același timp. Omul începe să-L cunoască pe Dumnezeu numai în Hristos și prin Hristos. Hristos poartă în Sine taina dumnezeirii și taina umanității, de aceea El este o taină în Sine. Această taină Îl face o Persoană unică în toată lumea. „Toate tainele lui Dumnezeu și toate tainele omului s-au întrupat în El; întregul Dumnezeu și întregul om s-au întrupat în El, și aceasta este ceea ce L-a făcut o Persoană unică și excepțională, o Persoană care nu se poate repeta în nicio altă lume”³². Având în fața noastră o astfel de Persoană, prin Ea ni se deschid tainele lui Dumnezeu ca să-L cunoaștem mai bine. Ne apropiem de Dumnezeu prin Persoana divino-umană a Mântuitorului. Desăvârșirea Lui devine și desăvârșirea noastră, devenim desăvârșiți precum este și Iisus Hristos. „În Dumnezeul-om Hristos, omul a ajuns la toate desăvârșirile lui; prin Dumnezeu el și-a desăvârșit și întregit sufletul și conștiința lui, voia lui și mintea lui, inima și trupul lui, cu un cuvânt, toată ființa lui”³³. Persoana lui Iisus Hristos este legătura nemijlocită dintre Dumnezeu și om, în Persoana lui divino-umană avem toate posibilitățile cunoașterii și îndumnezeirii noastre. În Hristos avem echilibrul perfect dintre ceea ce este dumnezeiesc și ceea ce este uman, pentru că în Persoana Lui sunt unite și dumnezeirea și umanitatea, și Dumnezeu și omul la un loc. „Persoana lui Hristos întruchipează în Sine echilibrul absolut între dumnezeiesc și uman, între natura lui Dumnezeu și natura omului, pentru că Hristos este singura persoană de o ființă – ὁμοούσιος – cu Dumnezeu Tatăl și Dumnezeu Duhul Sfânt și de o ființă cu omul, adică El este Dumnezeu

³¹ J. Поповић, *Проблем личности и познања по учењу...*, p. 64, trad. rom., p. 77.

³² J. Поповић, *Догматика Православне Цркве, Књига друга...*, p. 24.

³³ I. Popovici, „Gânduri despre infailibilitatea omului european. Cu prilejul Conciliului Vatican II”, în *Omul și Dumnezeul – Om...*, p. 158.

adevărat și Om adevărat, Dumnezeu desăvârșit și Om desăvârșit, El este – Dumnezeu-om”³⁴.

Domnul Iisus Hristos, fiind de o ființă cu noi oamenii, ne poate aduce mai repede și mai bine în apropierea lui Dumnezeu-Tatăl, adică să-L cunoaștem pe Tatăl prin umanitatea lui Hristos care a unit-o cu dumnezeirea Sa în sânul Sfintei Treimi. Toate în legătură cu Persoana Mântuitorului sunt adevărate, deoarece El Însuși este Adevărul. Nu este adevăr și adevărat doar în sânul Sfintei Treimi, ci este adevărat și în umanitatea Lui. „Dumnezeul-om Hristos este adevărul ca persoană, în toată plinătatea și realizarea ei divino-umană”³⁵. Adevărurile pe care Hristos ni le descoperă sunt în mare măsură taine, dar aceste taine devin mai clare când umanitatea noastră se desăvârșește în dumnezeirea lui Hristos. Prin Hristos le putem înțelege mai ușor. Deși Persoana Sa este o taină, mai ales unirea ipostatică a firilor, natura noastră este parte din Hristos și acest lucru ne face părtași și la taina Lui. „Persoana Domnului Iisus este o taină nesfârșită și cu privire la trecutul Său Dumnezeiesc și veșnic, și cu privire la viitorul Său veșnic divino-uman”³⁶. Adică, Hristos este o taină ca Fiu al lui Dumnezeu, născut din Tatăl din veșnicie, dar va rămâne o taină și în divino-umanitatea Sa. Indiferent de cât de mult omul îndumnezeit va cunoaște taina Persoanei divino-umane a Mântuitorului, dumnezeirea mereu va fi și va rămâne o taină pentru om. Cu cât mai mult Hristos trăiește în inima omului, cu atât mai mult omul înaintează în profunzimile dumnezeirii și ale cunoașterii, fără să fie epuizate vreodată. „Având înaintea ei, în Persoana

---

³⁴ J. Поповић, *Проблем личности и познања по учењу...*, p. 65, trad. rom., p. 79.

³⁵ J. Поповић, „О суштини православне аксиологије и критериологије”, în *Богословље X* (1935), Београд, p. 8. Acest studiu al Sfântului Iustin Popovici în traduceri în limba română este cunoscut sub titlul „Valoarea supremă și criteriul ultim în Ortodoxie”. Titlul original al studiului în limba sârbă este „Despre esența [ființa] aksiologiei și criteriologiei ortodoxe”, publicat în anul 1935. În continuare vom folosi numai traducerea în limba română din volumul *Omul și Dumnezeu – Om...* I. Popovici, „Valoarea supremă și criteriul ultim în Ortodoxie”..., p. 123.

³⁶ J. Поповић, *Догматика Православне Цркве, Књига друга...*, p. 175.

Dumnezeului-om Hristos, Binele dumnezeiesc absolut în limitele existenței omenești, cunoașterea omenească știe pentru prima dată prin El, după cum și inima omenească simte iarăși tot prin El în mod concret, ce este binele și ce este răul. Binele, binele veșnic, este tot ceea ce este Hristos în realitatea Lui divino-umană, adică tot ceea ce este divino-uman³⁷. De fapt, „toate tainele Dumnezeului-om Hristos, se rezumă la taina persoanei Lui divino-umane³⁸”.

Persoana divino-umană a lui Iisus Hristos o cunoaștem din paginile Sfintei Evanghelii și din propovăduirea Apostolilor. Și adevărat este când Sfântul Apostol Ioan spune că, dacă s-ar scrie ceva despre Iisus Hristos, n-ar încăpea în toate cărțile din lume (In 21, 25). Persoana Mântuitorului a fost un mare mister când a propovăduit aici pe pământ și rămâne un mister și astăzi pentru anumiți oameni. Persoana Lui ne-a fost descoperită real și adevărat, este singura Persoană care nu are echivalent aici pe pământ. Persoana Mântuitorului trece dincolo de timp și rămâne aceeași până la sfârșitul veacurilor. „Întrucât Persoana Dumnezeului-om Hristos este mare în plan divin și cosmic, aceasta și întreaga Lui viață divino-umană pe pământ are o însemnătate cosmică și atotumană. (...) O singură și indivizibilă taină trece prin tot ce este Divino-uman, cuprinzând tainic pe toți oamenii din toate timpurile, iar prin ei și toată făptura³⁹. Întreaga creație se sfințește prin Persoana lui Iisus Hristos, iar prin Hristos se sfințește și omul. Odată sfințit omul, prin sfințenia lui se sfințește și creația. Îndumnezeirea și înveșnicirea omului sunt date omului numai prin Persoana Dumnezeului-om Hristos⁴⁰, spune Sfântul Iustin Popovici.

³⁷ I. Popovici, „Valoarea supremă și criteriul ultim în Ortodoxie” ..., p. 122.

³⁸ J. Поповић, „Тајна Спаситељевог учења и тајна спасења”, în *Светосавље V* (1936), Београд, p. 68.

³⁹ J. Поповић, *Догматика Православне Цркве*, Књига друга..., p. 282.

⁴⁰ J. Поповић, *Догматика Православне Цркве*, Књига друга..., p. 284.

1.2.3. Unirea ipostatică a firilor Mântuitorului Iisus Hristos

Cea mai mare caracteristică a Persoanei Mântuitorului Iisus Hristos este unirea ipostatică a firilor. În Persoana Lui regăsim firea divină și firea umană, unite în Ipostasul Fiului, fără să fie amestecate sau confundate între ele. Această mare taină ne descoperă taina chipului lui Dumnezeu în om. Chipul lui Hristos este esența existenței noastre. Sfântul Iustin Popovici spune că „acest «chip al lui Dumnezeu», este esența esenței ființei omenești”⁴¹. Prin întruparea Fiului lui Dumnezeu nu s-a produs nicio schimbare în sânul Sfintei Treimi, dar nici în natura umană. Așa explică Sfântul Iustin unirea firilor fără să producă schimbări: „Întruparea Fiului lui Dumnezeu n-a schimbat deloc relația Lui către celelalte Persoane ale Sfintei Treimi. Unind în Ipostasul Său două naturi: pe cea dumnezeiască și pe cea omenească, a doua Persoană a Sfintei Treimi, cu această unire n-a introdus al patrulea ipostas în Dumnezeirea treimică, nici natura Dumnezeirii, comună celor trei Persoane, nu s-a întrupat nemijlocit, ci S-a întrupat al doilea Ipostas al Sfintei Treimi, Care are natura Dumnezeiască”⁴². Bineînțeles, această taină este profundă pentru mintea umană. Dar având natura umană în Ipostasul Fiului, El ne-o descoperă treptat pe măsură ce noi înaintăm în cunoașterea lui Hristos și a lui Dumnezeu. Ni se descoperă pe măsură ce mintea noastră devine mai curată și mai luminată. „Ca duhul omului care tânjește după Dumnezeu să nu rămână în necunoaștere deplină despre modul unirii ipostatice a celor două naturi în Domnul Iisus, Revelația dumnezeiască ne spune despre aceasta atât cât natura umană poate să primească”⁴³. Tainele dumnezeiești, precum și taina întrupării mereu vor rămâne necunoscute pe deplin. Numai

---

⁴¹ I. Popovici, „Valoarea supremă și criteriul ultim în Ortodoxie” ..., p. 118.

⁴² J. Поповић, *Догматика Православне Цркве*, Књига друга..., pp. 20-21

⁴³ J. Поповић, *Догматика Православне Цркве*, Књига друга..., p. 102.

Dumnezeu este cel care le cunoaște în esență și Cel care este factorul principal cu a cărui voință ele se îndeplinesc pentru mântuirea și îndumnezeirea noastră.

Un lucru important trebuie să reținem, natura umană nu s-a schimbat în trupul Mântuitorului. A rămas umană, cu o singură diferență, a fost îndumnezeită în Persoana lui Iisus Hristos. Natura umană n-a pierdut caracteristicile sale umane. „Unindu-se ipostatic cu natura dumnezeiască a lui Dumnezeu Cuvântul, natura umană în El nu și-a pierdut calitățile ei esențiale, nici n-a încetat să fie umană, ceea ce arată moartea, învierea și înălțarea Lui”⁴⁴. Natura umană se poate desăvârși numai în Persoana Mântuitorului Hristos, prin unirea ipostatică a celor două naturi. În Hristos, natura umană ajunge să fie mereu prezentă în Sfânta Treime, stând în dreapta Tatălui. În Sfânta Treime, omul primește o unire ipostatică cu Fiul lui Dumnezeu, prin natura umană asumată de către Hristos. În Hristos omul devine cu adevărat om, își îndeplinește chemarea să fie după asemănarea lui Dumnezeu. În Hristos, omul își găsește centrul îndumnezeirii și al hristificării. „Unirea ipostatică a naturii umane cu cea dumnezeiască în Persoana lui Iisus Hristos, ne introduce încrederea că natura umană ajunge până la ipostazierea sa definitivă numai în Dumnezeul-om, că acela este ultimul stadiu de închidere al naturii umane. Cu Hristosul cel înălțat se înălță și omul în prezența veșnică în Sfânta Treime, adică sensul umanului devine treimic. Aceasta este justificarea ultimă a omului în unitatea ipostatică cu Dumnezeul-om. De aici întreaga noastră viață se trăiește la cer, unde Hristos șade de-a dreaptă Tatălui; aici este centrul persoanei noastre, aici este centrul gnoseologic și etic și social; aici este **îndumnezeirea** omului, natura lui cea dreaptă, fără de păcat; aici omul este uman, natural, dar cu chip dumnezeiesc, cu chip hristic, treimic; aici este posibilă criteriologia cea veșnică, adică unitatea ipostatică a lui Dumnezeu și a omului, acest criteriu este **Persoana lui Hristos**, înviată, înălțată, totdeauna veșnică, una și aceeași, întotdeauna

---

⁴⁴ J. Поповић, *Догматика Православне Цркве*, Књига друга..., р. 103.

criteriul veșnic al Divinului și al umanului, cel Care menține echilibrul lui Dumnezeu cu omul, până când păcatul rupe echilibrul, făcând din om un criteriu egocentric pentru toate. **Divino-umanitatea** este temelie și volum și creștere a cunoașterii adevărate; Persoana Dumnezeului-om este un criteriu neschimbabil: lui Dumnezeu cele dumnezeiești, omului cele omenești. Întregul sens al omului este **să se cointrupeze cu Hristos și prin El să devină treimic**⁴⁵.

Hristificarea omului nu înseamnă confundarea cu Persoana Mântuitorului și cu naturile Lui. Cu alte cuvinte, hristificarea și îndumnezeirea umanului în Hristos nu se confundă și nu se amestecă cu dumnezeirea Lui. Fiecare natură este diferită de cealaltă, dar sunt unite împreună, fără să creeze două persoane diferite. În Hristos nu se află o Persoană care este Dumnezeu și altă Persoană care este om, ci naturile lui sunt unite într-o singură Persoană sau Ipostas. „Ele există în El pe deplin întregi și pe deplin diferite, cu toate proprietățile sale specifice, dar în același timp sunt unite în așa fel să nu existe separat, nici nu constituie două persoane separate, ci sunt unite în singurul Ipostas al Dumnezeului-om, Domnul Hristos”⁴⁶. Ipostasul Domnului Iisus Hristos este cel care unește cele două naturi în Sine, dar nu le confundă. Ipostasul Cuvântului primește în Sine natura umană fără să provoace vreo schimbare în ipostasul Său sau în natura umană. Așadar, natura dumnezeiască primește și împărtășește cele umane prin natura umană în Ipostasul lui Hristos și cele umane se desăvârșesc și se împărtășesc de cele dumnezeiești prin natura dumnezeiască, fără să se anuleze reciproc. Toată viața Mântuitorului pe pământ și toate faptele și minunile săvârșite de către El sunt și aparțin unui singur Ipostas. „Toate faptele Domnului Hristos – sunt faptele unui Ipostas; toate sentimentele Domnului Hristos – sunt sentimentele unui Ipostas; toate gândurile Domnului Hristos – sunt gândurile unui Ipostas; toată ființa Domnului Hristos –

⁴⁵ J. Поповић, „Подвижничка и богословска поглавља” ..., pp. 138-139.

⁴⁶ J. Поповић, *Догматика Православне Цркве*, Књига друга..., p. 104.

este ființa unui Ipostas; toată viața Domnului Hristos – este viața unui Ipostas; toată nevoița răscumpărării și mântuirii Domnului Hristos – este nevoița unui Ipostas. Dar cu toată această unire ipostatică natura dumnezeiască a lui Hristos rămâne în granițele sale, iar cea umană în granițele sale. Ipostasul este acela care face ca proprietățile unei naturi să fie și ale celeilalte naturi, fără să-și dăuneze sieși ca un Ipostas dumnezeiesc veșnic și neschimbabil, nici celor două naturi pe care El le unește⁴⁷. În unirea celor două naturi totul este și rămâne deplin și desăvârșit. Natura, voia și actele dumnezeiești rămân și se disting ca dumnezeiești, iar natura, voia și actele umane rămân și se disting ca umane. Singurul lucru comun este Ipostasul sau Persoana Mântuitorului Iisus Hristos.

Sfântul Iustin Popovici enumeră cinci consecințe ale unirii ipostactice. Ele sunt următoarele: „1) adoptarea, schimbul și comunicarea însușirilor; 2) neprihănirea absolută, adică sfințenia absolută a Domnului Iisus; 3) îndumnezeirea naturii umane în Domnul Hristos; 4) închinare neîmpărțită lui Iisus Hristos după Dumnezeire și umanitate, și 5) Maica Domnului și Dumnezeului Iisus Hristos este – Născătoare de Dumnezeu și pururea Fecioară⁴⁸.

1.2.4. Divino-umanitatea Mântuitorului, posibilitate de apropiere și cunoaștere personală a lui Dumnezeu

Întruparea Cuvântului lui Dumnezeu n-a făcut doar naturile să fie unite în Ipostasul Său, ci a înălțat umanitatea noastră pe culmile dumnezeirii. Umanitatea noastră nu este lăsată singură și autonomă, ci acum se află în Ipostasul Cuvântului lângă Dumnezeu Tatăl. Prin divino-umanitatea lui Hristos, ni se deschid nu numai orizonturile cunoașterii creației (ale materiei), ci și orizonturile cunoașterii lui Dumnezeu. În Hristos, cunoașterea noastră capătă noi valori, necunoscute până la întruparea Lui.

⁴⁷ J. Поповић, *Догматика Православне Цркве*, Књига друга..., pp. 176-177.

⁴⁸ J. Поповић, *Догматика Православне Цркве*, Књига друга..., p. 177.

Adică, prin umanitatea noastră îndumnezeită în Hristos, toate simțurile noastre, toată mintea și rațiunea noastră, toată ființa noastră au posibilitatea să-și extindă cunoașterea dincolo de lumea trecătoare. Umanitatea noastră în Hristos și-a hristificat mintea, rațiunea și toată ființa, de aceea cunoașterea omului poate să fie mai profundă, să poată să-L cunoască pe Dumnezeu prin Hristos.

Prin Hristos ne putem apropia de Dumnezeu și să-L cunoaștem de aproape, bineînțeles, având cunoașterea că nu putem să cunoaștem ființa lui Dumnezeu. Rațiunea noastră este încadrată în Rațiunea-Hristos, în Chipul după care a fost creată. În Hristos, umanitatea noastră se cufundă în Sfânta Treime, așa ne apropiem de Dumnezeu și Îl cunoaștem. „În Dumnezeu-Logosul întrupat, simțirea noastră se întoarce la rațiunea [logos] ei, la înțelesul [noema] ei, la atoateînțelesul ei [pannoema]. Se întoarce la chipul ei după Dumnezeu, la chipul ei după Hristos, la chipul ei după Duh. În taina ei cea mai adâncă, simțirea omenască se cufundă în adâncurile cele fără de fund ale Dumnezeului și Domnului nostru Celui în Trei Sori”⁴⁹. Aceste cuvinte ale Sfântului Iustin Popovici ne spun că, cunoașterea lui Dumnezeu este adânc nemărginită. Dumnezeu nu poate fi cunoscut în deplinătatea Sa dumnezeiască, dar prin Hristos noi cunoaștem atât cât ne descoperă Dumnezeu și această cunoaștere nu are sfârșit, este nemărginită. Divino-umanitatea lui Hristos ne asigură desăvârșirea infinită a gândirii și a cunoașterii noastre. „În El și prin El s-a dat și s-a asigurat gândirii omenesti posibilitatea infinitei desăvârșiri dumnezeiești”⁵⁰. Prin divino-umanitatea lui Hristos, omul hristificat își depășește ființa sa de om, ajungând să fie în Dumnezeu și Dumnezeu să fie în el, așa sporind cunoașterea tainei lui Dumnezeu. În Hristos omul are posibilitatea să realizeze multe cu privire la cunoașterea lui Dumnezeu, Însuși Hristos ne conduce

---

⁴⁹ I. Popovici, „Raiul meu și iadul meu. Sensul vieții și al lumii”, în *Omul și Dumnezeul – Om...*, p. 59.

⁵⁰ I. Popovici, „Raiul meu și iadul meu. Sensul vieții și al lumii”..., p. 60.

la Dumnezeu. „De aici, totul ce este Divino-uman, omenește este realizabil și real. Dumnezeu este întreg real în om, și omul în Dumnezeu; prin urmare Dumnezeul-om este: realitatea desăvârșită a lui Dumnezeu și a omului”⁵¹.

În Dumnezeul-om aflăm cea mai mare realizare a omului, inclusiv și realizarea cunoașterii sale. Cunoașterea nu se poate realiza dacă mai întâi nu-L avem pe Hristos ca scop în viața noastră duhovnicească. În Hristos descoperim mai întâi desăvârșirea tuturor aspirațiilor noastre după cunoaștere și îndeplinirea vieții noastre. Fără Hristos, cunoașterea omului nu poate să treacă din sfera materiei în sfera duhovnicească, mai ales în cunoașterea lui Dumnezeu. În Hristos avem cea mai mare valoare pe care omul o poate avea și cunoaște. „Prin urmare, Dumnezeul-om este cea mai înaltă și mai desăvârșită valoare, unica valoare veșnică și, cu aceasta și prin aceasta, cel mai înalt și mai desăvârșit criteriu, unicul criteriu veșnic al adevărului, al vieții, al dreptății, al luminii, al bunătății și al înțelepciunii”⁵². Hristos este Subiectul prin care dobândim cunoașterea pentru toate și cunoașterea lui Dumnezeu. Hristos ne are pe noi în Sine prin natura umană, dar dacă noi nu-L avem pe Hristos în inima și mintea noastră este imposibil să ne regăsim în Hristos, iar prin El să înaintăm în cunoaștere. Trebuie să devenim asemenea lui Hristos, să ne îndumnezeim umanitatea noastră prin divino-umanitatea lui Hristos, ca să putem să devenim capabili de cunoașterea tainelor dumnezeiești. „Fără divino-umanizare este imposibilă cunoașterea tainelor divino-umane ale lui Hristos. Ca să fie capabil pentru o astfel de cunoaștere, este necesar ca omul să-L aibă pe Hristos în centrul capacităților sale gnoseologice, să aibă chipul lui Hristos în mintea sa”⁵³. Deci este necesar să avem mintea lui Hristos ca să putem înțelege tainele dumnezeiești sau acele taine pe care Dumnezeu ni le descoperă. Mai întâi, trebuie să pătrundem

---

⁵¹ J. Поповић, „Тајна Спаситељевог учења и тајна спасења”..., p. 71.

⁵² I. Popovici, „Valoarea supremă și criteriul ultim în Ortodoxie”..., p. 126.

⁵³ J. Поповић, *Проблем личности и познања по учењу...*, p. 137, trad. rom., p. 193.

în taina întrupării Cuvântului, apoi vom putea să cunoaștem și celelalte taine. Sfântul Iustin o spune clar, fără înțelegerea tainei întrupării este imposibil să pătrundem și în celelalte taine, mai ales în cele dumnezeiești. Prin divino-umanitatea lui Hristos putem să ajungem la cunoașterea tuturor tainelor despre lume și despre Dumnezeu. „În taina întrupării lui Dumnezeu cunoașterea umană se întâlnește cu toate tainele lui Dumnezeu, de aceea de la înțelegerea și explicarea acestei preasfinte taine depinde înțelegerea și explicarea și a celorlalte taine ale lui Dumnezeu: despre lume, despre om, despre viață, despre moarte, despre mântuire, despre sfințire, despre desăvârșire, despre scopul lumii și al omului, despre sensul vieții”⁵⁴. Prin Hristos și în Hristos ne apropiem de cunoașterea nu numai a creației, ci și de cunoașterea lui Dumnezeu. În Hristos este centrul cunoașterii noastre, pentru că în El rațiunea și mintea noastră sunt sfințite, curățate și îndumnezeite.

Hristos este singura Persoană prin care omul poate afla sensul lumii și al vieții sale pământești. Domnul Iisus Hristos prin divino-umanitatea Sa a dat sens la tot ce este omenesc și material. „Devenind om, Domnul Hristos i-a dat scop omului; intrând în trup, a dat scop trupului; intrând în materie, a dat scop materiei. În afară de aceasta, devenind om, Domnul Hristos a dat sens la tot ce este omenesc: nașterea, viața și moartea. În El natura omenească a deschis ochii și a văzut sensul și scopul său veșnic”⁵⁵. În divino-umanitatea Mântuitorului este concentrată viața pământească și viața cerească a omului, ca și cunoașterea lui a ceea ce ține de lumea aceasta și de lumea cea veșnică. „În Persoana minunată a Dumnezeului-om Iisus este atins monismul divino-uman, ideal și desăvârșit al vieții și al cunoașterii, (...) al celor dumnezeiești și omenești, al celor cerești și pământești”⁵⁶. În Persoana Mântuitorului omul are garantată cunoașterea și comuniunea cu Dumnezeu, deoarece Hristos prin divino-umanitatea Sa este aproape

---

⁵⁴ J. Поповић, *Догматика Православне Цркве*, Књига друга..., р. 22.

⁵⁵ J. Поповић, *Догматика Православне Цркве*, Књига друга..., р. 334.

⁵⁶ J. Поповић, *Догматика Православне Цркве*, Књига друга..., р. 458.

de om și de Dumnezeu. De aceea, nu trebuie niciodată uitat scopul întrupării Lui, că „(...) Dumnezeu Logosul se întrupează în om, ca și omul să se întrupeze în Dumnezeu”⁵⁷.

1.3. Persoana omului și cunoașterea rațională și apofatică a lui Dumnezeu

1.3.1. Omul – chip al Logosului și al Sfintei Treimi

Știm foarte bine că crearea omului a fost o acțiune dumnezeiască specială, diferită de crearea lumii și a animalelor. Dumnezeu S-a sfătuit înainte să-l creeze pe om și acest sfat reprezintă decizia lui Dumnezeu-Sfânta Treime să creeze om după „chipul și asemănarea” Lui (Fc. 1, 26). Omul este singura făptură care are în sine chipul lui Dumnezeu. De aceea, omul a fost pus stăpân peste creație ca să aibă grijă de ea. Cel mai important lucru este că numai omul este creat să fie persoană, după „chipul și asemănarea” lui Dumnezeu. Dumnezeu este o Persoană prin excelență și l-a creat pe om ca persoană după chipul Său. Mai exact, Dumnezeu este Unul în trei Persoane, Tatăl, Fiul și Sfântul Duh. Omul poartă în sine Treimea de persoane dumnezeiești, pentru că a fost creat după chipul Lor. Sfântul Iustin Popovici spune că am fost creați după chipul Treimii: „La creație, noi am fost zidiți de către Dumnezeu Tatăl prin Fiul în Duhul Sfânt și ni s-a dat suflet după «chipul lui Dumnezeu», «după chipul Treimii», adică un suflet după chipul Tatălui și al Fiului și al Sfântului Duh”⁵⁸. Chipul lui Dumnezeu îl face pe om persoană. Dacă omul n-ar avea acest chip dumnezeiesc, nici nu s-ar deosebi de celelalte făpturi create de Dumnezeu. Asemănarea pe care omul a primit-o îl face să Îl caute mereu pe Dumnezeu și să tânjească după asemănarea cu El. Sfântul Iustin spune că chipul și asemănarea

⁵⁷ J. Поповић, *Тумачење светог Еванђеља по Јовану...*, p. 171.

⁵⁸ I. Popovici, „Capitole eclesiologice” ..., p. 180.

lui Dumnezeu în om îl fac pe om să fie nostalgic după Dumnezeu, mai exact după Sfânta Treime. „Tocmai de aceea a fost creat omul după chipul lui Dumnezeu, după chipul lui Hristos și după chipul Duhului, pentru ca simțămintele lui să devină, în esența lor, o nostalgie după Dumnezeu, o nostalgie după Hristos și o nostalgie după Duhul”⁵⁹. Această nostalgie după Dumnezeu a devenit mai pronunțată după izgonirea lui Adam din rai, după despărțirea de la comuniunea nemijlocită pe care a avut-o cu Dumnezeu.

Îndepărtarea omului de Dumnezeu n-a produs diminuări în persoana lui și în chipul dumnezeiesc. Omul a continuat să se dezvolte ca persoană, indiferent de circumstanțele în care a continuat să trăiască după izgonirea din rai. Trupul și sufletul constituie omul complet, cu toate însușirile sufletești și trupești zidite în el la creare. Toate însușirile omului caracterizează persoana lui care este după chipul lui Dumnezeu. Persoana umană poartă chipul Fiului lui Dumnezeu în sine. La rândul Lui, Fiul lui Dumnezeu S-a întrupat luând trup omenesc și îndumnezeind persoana umană în Ipostasul Său dumnezeiesc. Fiul lui Dumnezeu cel întrupat este considerat ca fiind icoana lui Dumnezeu și a omului. Lui Dumnezeu ca Fiul Tatălui, iar icoana omului, ca chipul după care omul a fost creat. Fiul lui Dumnezeu cel întrupat este icoana sau imaginea desăvârșită a omului în această lume, după părerea Sfântului Iustin. „Dumnezeul-om este icoana lui Dumnezeu și a omului. Dumnezeu-om este singura icoană desăvârșită a lui Dumnezeu în lumea noastră omenească. În El este dat și primul

---

⁵⁹ I. Popovici, „Între două filozofii”, în *Omul și Dumnezeul – Om...*, p. 48. Sfântul Iustin Popovici scrie următoarele despre dorul omului după Dumnezeu: „(...) dorul omului după infinit, după nemurire se găsește în însăși esența spiritului omenesc. Creat după chipul lui Dumnezeu, omul se găsește în întregime în acest dor. Pentru că doar «chipul lui Dumnezeu» din om este cel ce doarește adevărurile infinite ale lui Dumnezeu în toate lumile. Înscris în spiritul uman, «chipul lui Dumnezeu» îl împinge pe om să tindă spre toate infinitățile lui Dumnezeu și să le dorească. Este natural ca sufletul creat «după chipul lui Dumnezeu» să dorească pe Dumnezeu, ca pe prototipul său”, I. Popovici, „Valoarea supremă și criteriul ultim în Ortodoxie”..., p. 117.

chip adevărat al omului desăvârșit. Chipul dumnezeiesc este esența, miez, veșnicie și divino-umanitate a omului în toate lumile. «Imaginea lui Dumnezeu» este de fapt singura imagine adevărată a omului. «Omul cel nou» este Dumnezeu-om: Domnul din cer (1 Cor. 15)⁶⁰. De aici putem vedea că persoana umană devine desăvârșită în Persoana Mântuitorului Iisus Hristos, și asta cu cât mai mult se aseamănă cu Hristos în toate. Persoana umană și-a găsit Chipul originar în Hristos și Îl urmărește pe El în desăvârșirea și îndumnezeirea sa.

Desăvârșirea și îndumnezeirea omului sunt strâns legate de „chipul și asemănarea” lui Dumnezeu, mai ales partea sufletească a persoanei umane este cea care tânjește după cunoașterea lui Dumnezeu și comuniunea veșnică cu El. Sufletul fiind cel în care regăsim mintea, rațiunea și voința omului, ajută persoana umană să se dezvolte în asemănarea cu Dumnezeu. Aceste trei însușiri ale sufletului îl fac pe om să fie o persoană. Raționalitatea sufletului este una din caracteristicile persoanei. Dacă omul n-ar fi rațional și deschis spre dialog neconținut cu Dumnezeu, el nu poate să se numească persoană. De aceea, sufletul este cel care permanent caută să se întâlnească cu Dumnezeu și să sporească în cunoașterea Lui și în dialogul cu Dumnezeu⁶¹. Dacă duhul sau sufletul omului poate să înainteze în cunoaștere nu numai aici pe pământ, ci și în viața veșnică, înseamnă că persoana umană este complexă. Iar complexitatea ei ne duce la concluzia că persoana umană este o taină complexă, așa cum este Chipul după care a fost creată. „Taina cunoașterii se dezvoltă în taina fără de sfârșit și complexă a persoanei (...) Și problema persoanei devine problema centrală gnoseologică”⁶². Deci, cunoașterea începe prin cunoașterea propriei persoane, deoarece în persoana umană se ascunde izvorul cunoașterii care este chipul lui Dumnezeu, adică chipul lui Hristos. Sau, cu alte cuvinte, aflându-L pe Hristos în noi, atunci începem

---

⁶⁰ J. Поповић, „Подвижничка и богословска поглавља” ..., pp. 177-178.

⁶¹ I. Popovici, „Valoarea supremă și criteriul ultim în Ortodoxie” ..., p. 116.

⁶² J. Поповић, *Проблем личности и познања по учењу...*, p. 12, trad. rom., p. 24.

cu adevărat să ne cunoaștem cine suntem și ce vrem să cunoaștem mai departe.

1.3.2. Taina persoanei umane rezidă în taina Sfintei Treimi

Prin aflarea chipului lui Hristos în noi, regăsim și chipul Sfintei Treimi în noi, iar acest lucru înseamnă că persoana umană devine centrul gnoseologic al cunoașterii lui Dumnezeu și al creației. Fără Sfânta Treime, persoana nu poate exista. „Fără Sfânta Treime persoana este ontologic, psihologic și gnoseologic imposibilă”⁶³. Taina persoanei umane există în taina Sfintei Treimi, ea există în taina Fiului lui Dumnezeu și în întruparea Lui. Fără taina lui Dumnezeu, persoana umană nu se poate regăsi și nu-și poate descoperi propria taină ca chip al lui Dumnezeu. Persoana umană există numai prin Sfânta Treime și prin chipul Cuvântului pe care îl poartă în sine. Prin Cuvântul lui Dumnezeu, persoana umană își află chemarea de a fi persoană cunoscătoare, dar cunoscătoare doar în sfera Treimii, fără Sfânta Treime activitatea gnoseologică a omului n-are sens și așa scopul cunoașterii dispare. Sfântul Iustin spune că Treimea este o necesitate ontologică a persoanei umane creată după chipul lui Dumnezeu. „Necesitatea ontologică a caracterului logosic al persoanei lui Adam se află în adâncurile treimice ale Dumnezeirii (...) Categoria treimii este singura categorie prin care Adam poate să arate toată plinătatea persoanei sale după chipul dumnezeiesc. Avându-L pe Logosul lui Dumnezeu ca energie creatoare a cunoașterii, înainte de păcat Adam dezvoltă și crește activitatea sa gnoseologică multilaterală în sfera categoriei Treimii. Treimea este o necesitate psihologic-ontologică a persoanei umane”⁶⁴. Întreaga activitate gnoseologică a persoanei umane se concentrează către tot ce este infinit, adică către Sfânta Treime.

---

⁶³ J. Поповић, *Проблем личности и познања по учењу...*, p. 19.

⁶⁴ J. Поповић, *Проблем личности и познања по учењу...*, pp. 14-15.

Pe de altă parte, persoana umană vrea să depășească tot ce este mărginit și trecător, adică lumea materială. „Iar prin acestea el urmărește un singur lucru: să învingă pe de o parte ceea ce este trecător, limitat, mărginit, iar pe de altă parte să facă puțință și să-și asigure ceea ce este veșnic, infinit și nelimitat”⁶⁵. Persoana umană nu se poate gândi altfel decât ca persoană veșnică, ca existând veșnic. De aceea, cunoașterea persoanei umane tinde spre o cunoaștere infinită, iar obiectul acestei cunoașteri este Însuși Dumnezeu. Dumnezeu este scopul cunoașterii și ultima țință a cunoașterii umane. Chipul dumnezeiesc în om tinde spre Chipul originar, de aceea și cunoașterea se îndreaptă de la creație spre Dumnezeu. „Natura cunoașterii însăși tinde spre o cunoaștere infinită; natura simțirii însăși tinde spre o simțire infinită: natura vieții însăși tinde spre o viață infinită. Prin cunoaștere ca și prin simțire, prin voință ca și prin viață, spiritul omului cerea să fie infinit, adică nemuritor. Setea de infinit, setea de nemurire este setea metafizică primordială a spiritului omenesc”⁶⁶. Infinitul dumnezeiesc este întipărit în sufletul uman și este normal ca omul să tindă spre infinit. Persoana umană se caracterizează prin dorința de a se îndepărta de lumea materială și să treacă în cea duhovnicească, dar această dorință se va împlini doar după a Doua Venire a Mântuitorului Hristos.

Infinitul în persoana umană se arată prin Persoana lui Hristos cel întrupat. Persoana este logosică pentru că în sinea sa Îl are pe Logosul lui Dumnezeu. Cunoașterea persoanei umane devine activă tocmai prin acest caracter logosic, adică prin chipul lui Hristos în om. În Hristos se află principiul gnoseologic al persoanei umane, precum spune Sfântul Iustin. „Întreaga persoană a lui Adam se arată în nimbusul Logosului; ea este persoană tocmai pentru că are un caracter specific logosic. Însăși cunoașterea, posibilitatea, limitele și criteriul cunoașterii lui Adam sunt date în caracterul logosic specific al persoanei lui. Logosul este totul

---

⁶⁵ I. Popovici, „Valoarea supremă și criteriul ultim în Ortodoxie” ..., p. 116.

⁶⁶ I. Popovici, „Valoarea supremă și criteriul ultim în Ortodoxie” ..., p. 117.

pentru Adam: fie cunoaștere sau învățare. În Logos este principiul gnoseologic dinamico-metafizic și în cunoașterea lui Adam înainte de păcat «ὁ Λόγος πάντα ἦν» (Logosul a fost totul)⁶⁷. Prin Logos, persoana își extinde cunoașterea și la Sfânta Treime, deoarece valoarea spirituală a persoanei se află tocmai în chipul treimic, în adâncurile chipului treimic din om. „Rădăcina și valoarea, valoarea veșnică a capacităților gnoseologice ale sufletului se situează în adâncurile mistice ale chipului dumnezeiesc treimic al lui; în adevărata cunoaștere de sine se află adevărata cunoaștere a lui Dumnezeu”⁶⁸. Așa cum am menționat mai sus, cunoașterea înaltă a lui Dumnezeu începe mai întâi cu cunoașterea propriei persoane, cu aflarea chipului lui Hristos în inima și sufletul nostru. Fără chipul hristic în noi, nu putem să înaintăm în nicio cunoaștere, fie ea rațională sau suprrațională, pentru că fără Hristos nu putem să facem nimic (In 15, 5).

1.3.3. Cunoașterea rațională și apofatică la Sfântul Iustin Popovici

Înainte de a continua cu expunerea despre persoana umană și legătura ei cu Persoana lui Hristos, va trebui să facem unele precizări cu privire la rațiunea și mintea umană, mai exact despre cunoașterea rațională și cea apofatică. Rațiunea și mintea omului sunt parte din sufletul lui, adică din ființa lui, fără de care nu se poate numi persoană. Mintea și rațiunea definesc persoana umană și sunt create în om după chipul Rațiunii, adică al Cuvântului lui Dumnezeu. Acest lucru înseamnă că orice fel de cunoaștere trece prin persoana umană, adică prin rațiunea și mintea ei. Mai întâi, vom face precizări în legătură cu cunoașterea rațională în gândirea Sfântului Iustin Popovici, iar apoi despre cunoașterea apofatică. Cunoașterea rațională este specifică pentru cunoașterea lumii materiale, dar acest lucru nu înseamnă că ea

---

⁶⁷ J. Поповић, *Проблем личности и познања по учењу...*, p. 14.

⁶⁸ J. Поповић, *Проблем личности и познања по учењу...*, p. 17.

nu atinge și cunoașterea lumii spirituale sau a lucrurilor dumnezeiești, cărora li se aplică cunoașterea apofatică.

Precum s-a menționat mai sus, omul are trup și suflet. Prin trup omul este prezent și legat de lumea materială, iar prin suflet de lumea spirituală. Trupul omului este sensibil la tot ce-l înconjoară, dar sensibilitatea lui provine din sufletul lui. Trupul nu poate să acționeze de unul singur, ci este legat de suflet. Adică, toate actele umane se fac cu trupul și cu sufletul împreună, ele nu se pot separa. De fapt, actele sufletului se manifestă prin trup, iar prin acestea se caracterizează persoana umană. Cu alte cuvinte, spiritul (sufletul) omului este cel care sesizează și cunoaște și lucrurile materiale prin trupul uman. Deși este invizibil, sufletul este cel care cunoaște realitățile văzute ale lumii materiale. „Dar, cu toate că este insesizabil pentru formele realității materiale, totuși, prin ființa lui nevăzută spiritul constituie măsura tuturor realităților văzute în lumea materiei”⁶⁹. Niciun lucru din lumea materială nu poate fi gândit sau cunoscut fără sufletul omului. Minte și rațiunea le pot gândi, pentru că sunt create după chipul lui Hristos, Care le-a gândit și le cunoaște înainte de a fi aduse la existență. De aceea, sufletul are capacitatea să fie criteriul măsurii pentru realitățile văzute din lumea materială. Prin lumea materială și văzută, omul poate să cunoască și cele nevăzute, adică și realitățile lumii spirituale.

1.3.3.1. Cunoașterea rațională

Când vorbim de cunoașterea rațională, înțelegem că este vorba de cunoașterea logică. Omul cunoaște realitățile văzute prin deducții și concluzii logice (raționale). Acest lucru înseamnă că gândirea omului este activă și prin ea evaluează toate posibilitățile pentru cunoașterea lumii înconjurătoare. Toată viața umană este evaluată și dezvoltată prin gândirea rațională, prin care omul cunoaște și se ghidează în viața lui, deși rațiunea este

---

⁶⁹ I. Popovici, „Valoarea supremă și criteriul ultim în Ortodoxie” ..., p. 115.

invizibilă pentru om. „În lumea realităților și faptelor văzute, omul se orientează prin gândirea lui și cu ajutorul ei măsoară și evaluează toate, măcar că și pentru el ea este nevăzută. Încă și mai natural și mai logic este ca el să se orienteze prin ea în lumea realităților și valorilor spirituale. Prin gânduri omul este legat nu numai de lumea celor văzute, a realităților materiale, ci și de lumea realităților spirituale”⁷⁰. Cunoașterea realităților materiale cu rațiunea omului, îl conduce pe om și la descoperirea realităților spirituale. Aflând raționalitate în lumea materială, este natural ca prin ordinea ei, omul să găsească dovezi despre o realitate spirituală care este mai presus de lumea materială. Analizând legile naturale ale realităților materiale, omul cu rațiunea sa descoperă și existența legilor spirituale sau mai exact, descoperă Persoana prin care ele au fost create și aduse la existență. Bineînțeles, indiferent de cât de mult poate să cunoască omul prin cunoașterea rațională, unele lucruri din lumea materială rămân încă un mister și deschid alte întrebări pentru om și existența lumii. Chiar și materia ascunde o taină care nu se poate descoperi în totalitate. „În orice fenomen în lume, în orice lucru din univers rămâne întotdeauna ceva ce omul nu poate cuprinde în cușca de cleștar a minții lui”⁷¹, spune Sfântul Iustin Popovici. Dumnezeu în fiecare lucru a pus niște raționalități care pot fi pătrunse de rațiunea umană, dar nu pot fi cunoscute în taina lor dumnezeiască. Ele pot fi gândite și cunoscute de către om, dar rămân taine în totalitatea lor.

Pe de altă parte, probabil că înclinarea omului spre păcat face ca rațiunea lui să fie întunecată și limitată în cunoașterea ei. Rațiunea autonomă, adică cunoașterea rațională fără ajutorul lui Dumnezeu, deși poate să pătrundă și să cunoască multe lucruri, ea va rămâne totdeauna afară de posibilitatea cunoașterii tainelor dumnezeiești ale realităților vizibile. Rațiunea autonomă va considera realitățile vizibile ca de sine stătătoare și așa vor fi

---

⁷⁰ I. Popovici, „Valoarea supremă și criteriul ultim în Ortodoxie” ..., p. 116.

⁷¹ I. Popovici, „De la arianismul lui Arie la arianismul european modern”, în *Om și Dumnezeu – Om...*, p. 146.

gândite cu posibilitatea de a fi cunoscute în esența lor. Sfântul Iustin Popovici spune că inteligența umană care se exprimă pe sine autonom și „prin păcat, rău și moarte”⁷², este pedeapsă de la Dumnezeu. Dacă inteligența umană nu are puțină bunătate în sine, ea nu are posibilitatea de a cuprinde în sine cunoașterea realităților vizibile, deoarece cunoașterea adevărată vine de la Dumnezeu prin Hristos. Rațiunea închisă în închisoarea materiei efemere nu-și va putea depăși capacitatea redusă de cunoaștere. De aceea, afirmațiile materialiste care sunt pronunțate de anumite persoane descoperă nivelul static al cunoașterii lor înfiptă în materie, adică fără posibilitatea de a depăși materialitatea lumii ca să descopere și realitățile spirituale. Descoperirea realităților spirituale ar trebui să fie o încununare a cunoașterii și a gândirii ale realităților materiale vizibile. Ajungerea la cunoașterea realităților spirituale conduce pe persoana umană spre cunoașterea lui Dumnezeu. Însăși cunoașterea este imposibilă dacă nu cuprinde și realitățile dumnezeiești, adică cunoașterea lui Dumnezeu. „Însuși faptul cunoașterii este imposibil fără cunoașterea lui Dumnezeu; conștiința de sine este în ultima sa esență – conștiința de Dumnezeu”⁷³. Deci, cunoașterea rațională nu poate înainta mai departe în demersul ei rațional de a cunoaște mai mult, fără ca persoana umană să-L aibă pe Dumnezeu în sine. Fără Dumnezeu, mintea și rațiunea umană nu pot cunoaște în plenitudinea lor, activitatea lor este limitată. „Mintea omului se strică dacă nu-L are pe Dumnezeu în sine, din lipsa celor dumnezeiești în sine, ca o carne fără sare. Mintea din nedumnezeire, hulă, de la necredință se descompune, se risipește: «Cine nu adună cu Mine – risipește» (Mt. 12, 30)”⁷⁴, spune Sfântul Iustin. Este important ca persoana umană să-L aibă pe Dumnezeu în sine, ca să-și sfințească rațiunea pentru a putea cunoaște mai bine și mai mult.

⁷² J. Поповић, „Срна у изгубљеном рају”, în *На Богочовечанском путу...*, p. 117. Traducerea în limba română: Sfântul Iustin Popovici, „Căprioara din paradisul pierdut”, în *Abisurile gândirii și simțirii umane...*, p. 430.

⁷³ J. Поповић, „Молитвени дневник”..., p. 124.

⁷⁴ J. Поповић, „Подвижничка и богословска поглавља”..., p. 159.

1.3.3.2 Rațiunea autonomă și cunoașterea realităților spirituale

Un exemplu relevant despre inteligența fără Dumnezeu ne dă Sfântul Iustin, când vorbește despre încercarea științei să dea un răspuns la întrebările despre viață. În știința modernă se poate vedea clar cunoașterea rațională autonomă, de unde și rezultatele ei care nu depășesc materialitatea vizibilă. Cu toate demersurile sale știința n-a reușit să descopere realități spirituale, nici nu pomeneste de ele, ci concluziile ei sunt că totul trece, totul se termină cu moartea. „Ca să rezolve problema vieții și a morții, știința a mobilizat toate forțele ei, dar toate eforturile ei se adună într-o concluzie: în lume conduc legi naturale care sunt necesare și neschimbabile; și moartea este o lege naturală, de aceea este necesară și neschimbabilă, într-o astfel de lume și într-un astfel de om: moartea este o necesitate”⁷⁵. Aici ajunge rațiunea umană atunci când nu-L are pe Dumnezeu în sine, să declare că moartea este singurul absolut incontestabil, peste care nu se poate trece. Pentru rațiunea autonomă, numai legile naturale sunt cele existente cu adevărat și nu se poate vorbi de o cunoaștere a realităților spirituale. În știința logică, distrugerea și moartea sunt legile după care se conduce în afirmarea rezultatelor cercetărilor ei. Materia este singura limită pentru cunoașterea rațiunii autonome a omului. „Necesitatea morții pentru știință este neînduplecată și neinvincibilă; aceasta înseamnă că: știința nu poate să afle nici să dea un sens al vieții. Înaintea problemei morții suspină însăși știința”⁷⁶. Când persoana umană are rațiunea ei în păcat și întu-neric, atunci și toate faptele ei reflectă păcătoșenia ei sau dependența de a rămâne în patimi. Omul păcătos creează lucruri în care se reflectă cunoașterea lui strict rațională și păcătoasă, pe când omul curat și sfânt face fapte după gradul sfințeniei lui. Sfântul Iustin spune că crearea gnoseologică în păcat cuprinde

---

⁷⁵ J. Поповић, „Васкрсење Богочовека Христа”, în *Богословље* XIV (1939), pp. 111-112.

⁷⁶ J. Поповић, „Васкрсење Богочовека Христа” ..., p. 112.

aproape toate domeniile culturii umane, adică se manifestă prin ele. „Creativitatea gnoseologică a păcatului se arată multilateral în filosofie, artă, poezie, retorică, istorie; cu un singur cuvânt, în toate aptitudinile și științele, care sunt create de oamenii păcătoși cu instrumentele lor gnoseologice împăcătoșite (...)”⁷⁷. Atât timp cât cunoașterea umană rămâne în granițele realităților materiale, este cu neputință să cunoască și realitățile spirituale existente. Iar dacă încearcă cu rațiunea păcătoasă să le cunoască, se expune la un pericol de a specula cele cunoscute după rațiunea autonomă și păcătoasă.

Dacă rațiunea persoanei umane totuși recunoaște existența realităților spirituale, poate să le cunoască și pe ele, dar numai prin Dumnezeu. Încercarea de a le explica și de a pătrunde în ele fără ajutorul lui Dumnezeu, duce persoana la o gândire greșită despre cum sunt ele de fapt. Atunci, rațiunea începe să speculeze așa cum crede ea că este corect. De aceea, Sfântul Iustin ne avertizează cu privire la pătrunderea în tainele lui Dumnezeu, care ne poate duce la o cădere gravă de la gândirea sănătoasă și îndumnezeită. Mai ales atunci când omul încearcă să-L explice pe Dumnezeu numai cu rațiunea sa și cu argumente logice. „Faptul de a pătrunde cu mintea în dogma centrală a credinței înseamnă deja o cădere și poticneală care are drept consecință erezia. Cum e cu putință să fie cuprins Cel necuprins în coaja unei nuci, adică în mintea omenească? Cum poate fi exprimat Cel ce este Inexprimabil? Cum poate fi înțeles Cel mai presus de puterile de înțelegere ale omului?”⁷⁸. Mintea omenească nu-L poate cuprinde pe Dumnezeu, de aceea expresiile folosite pentru a-L descrie sau explica sunt limitate, adică insuficiente. Rațiunea și mintea pot cunoaște multe lucruri, dar când este vorba de Dumnezeu, nu poate exista o cunoaștere deplină pentru că Dumnezeu este infinit și veșnic. Rațiunea face parte din persoana umană, care fiind

---

⁷⁷ J. Поповић, *Проблем личности и познања по учењу...*, p. 60, trad. rom., p. 71.

⁷⁸ I. Popovici, „De la arianismul lui Arie la arianismul european modern”..., p. 151.

și ea creată la rândul ei, este limitată în posibilitățile ei de a depăși anumite limite ale cunoașterii lui Dumnezeu. Cunoașterea lui Dumnezeu este posibilă numai prin Hristos și prin credința în El. „Cum ar putea omul, cu mintea lui tridimensională, să măsoare pe Hristos Care este infinit din toate punctele de vedere? Prin credință cunoaștem, pentru că prin credință umblăm, prin credință trăim (2 Cor. 1, 24; 5, 7; Gal. 2, 20; Rom. 1, 17). Ce altceva din mine poate să cunoască pe Dumnezeu în Hristos, dacă nu credința?”⁷⁹. Încercarea de a-L cunoaște pe Dumnezeu prin rațiunea logică „constituie dovada unei conștiințe depravate”⁸⁰, spune Sfântul Iustin.

1.3.3.3 Limitele rațiunii și ale cunoașterii raționale

Cunoașterea lui Dumnezeu în cele mai intime taine ale dumnezeirii depășește limitele de cunoaștere ale rațiunii umane. Rațiunea umană nu poate să cunoască tainele adânci ale lui Dumnezeu pentru că este limitată și nu poate să le pătrundă. Adevărurile lui Dumnezeu sunt absolute, infinite și neschimbabile. „Incapabilă să înțeleagă adevărurile dogmatice, rațiunea umană mărturisește prin aceasta că este incapabilă să fie tâlcuitorul și creatorul lor. Limitată, relativă, schimbătoare, împăcătoșită, rațiunea umană nu poate să formuleze adevăruri nemărginite, neschimbabile, fără de păcat, nici nu le poate înțelege. Ele depășesc categoria înțelegerii ei și se situează mai presus de ea”⁸¹. Ca mintea umană să poată să înainteze în cunoașterea lui Dumnezeu, este important ca ea să fie curată, să nu fie minte care este plină de păcate și gânduri necurate. Din mintea curată vor izvorî gânduri

---

⁷⁹ I. Popovici, „De la arianismul lui Arie la arianismul european modern”..., p. 152.

⁸⁰ I. Popovici, „De la arianismul lui Arie la arianismul european modern”..., p. 152.

⁸¹ J. Поповић, *Догматика Православне Цркве*, Књига прва..., p. 37, trad. rom., pp. 48-49.

curate, „gânduri dumnezeiești, gânduri hristice”⁸². Cunoașterea nu poate fi desăvârșită fără ca mintea să fie în sânul lui Dumnezeu. Fără Dumnezeu, mintea și rațiunea umană nu vor fi niciodată desăvârșite, de aici și cunoașterea are de suferit. Fără asemănarea cu Dumnezeu este imposibil să-L cunoaștem pe Dumnezeu prin Hristos cel întrupat, care este Mintea sau Rațiunea dumnezeiască prin excelență. „Mintea mea, mintea umană este neterminată, nedesăvârșită fără Dumnezeu care este Mintea cea Veșnică”⁸³. Datorită întrupării Cuvântului lui Dumnezeu, natura umană a fost îndumnezeită în Ipostasul Fiului. Odată cu această îndumnezeire, toate s-au sfințit și s-au desăvârșit în Hristos, deci, și mintea s-a desăvârșit. Mintea lui Hristos a devenit și mintea noastră, rațiunea noastră a devenit rațiunea lui Hristos. De aceea, spune Sfântul Iustin, „numai și numai ca minte dumnezeiască în Dumnezeu – Om mintea devine și rămâne pentru totdeauna fără de păcat, nemuritoare, cu chip dumnezeiesc, sfântă, desăvârșită, veșnică”⁸⁴. Odată cu curățirea minții începe și cunoașterea apofatică a lui Dumnezeu, adică cunoașterea că Dumnezeu poate fi cunoscut la nesfârșit.

1.3.3.4 Curăția și sfințenia – factori obligatorii pentru cunoașterea apofatică

Ca omul să poată să-L cunoască pe Dumnezeu, trebuie să înceapă să se sfințească mai întâi. Sfințenia este starea în care omul a fost creat și reprezintă starea de normalitate pentru persoana umană. Dumnezeu este sfânt și pe om l-a creat sfânt, după chipul și asemănarea Sa.

„Sfințenia este starea normală a sufletului nostru după chipul lui Dumnezeu; de aceea, sfințenia noastră este voită de Dumnezeu: *«Căci aceasta este voia lui Dumnezeu: sfințirea noastră»*

⁸² J. Поповић, „Будућем монаху о омотивљену ума и о свеправославном Сабору”, în *На Богочовечанском путу...*, p. 205.

⁸³ J. Поповић, „Камијевско «светитељство» без Бога”..., p. 209.

⁸⁴ J. Поповић, „Савршени Бог и савршени Човек”, în *На Богочовечанском путу...*, p. 265.

(1 Tes. 4, 3)⁸⁵. Sfințenia omului începe cu curățirea de păcate și de patimi. Începe să-și curețe inima de toate patimile care îl înrobesc și îl împiedică să avanseze în cunoașterea realităților materiale și a lui Dumnezeu. Curăția sufletului curăță și mintea umană, care se sfințește prin Hristos cel întrupat. Prin Hristos omul cunoaște mai bine realitățile materiale ale lumii văzute și se apropie mai bine de cunoașterea lui Dumnezeu. Cunoașterea creștinului sau a omului îndumnezeit și sfințit este denumită filosofie divino-umană în gândirea Sfântului Iustin Popovici, deoarece numai prin Hristos se descoperă adevărata cunoaștere a tuturor celor ce există și a lui Dumnezeu. „Filosofia divino-umană, filosofia după Hristos, este filosofia omului înnoit și renăscut în Hristos, a omului sfințit și îndumnezeit în Hristos. În această filosofie stăpânește simțământul și conștiința divino-umană ale atoateunității creației. În timp ce tot ceea ce paralizează, omoară și adoarme acest simțământ și conștiința divino-umană ale atoateunității aparține filosofiei omenești, filosofiei după omul cel muritor și păcătos”⁸⁶. Cunoașterea prin Hristos se bazează pe experiența divino-umană dintre om și Hristos. Această experiență a cunoașterii este posibilă doar prin trăire directă, prin harul care se coboară peste persoana umană și prin faptele săvârșite de către om. Toate se fac pentru Hristos, prin Hristos în Duhul Sfânt, „căci întru El locuiește, trupește, toată plinătatea dumnezeirii” și trebuie să fim „deplini întru El” (Col. 2, 9-10). În plinătatea lui Hristos găsim sensul tuturor lucrurilor create și văzute și tainele lor dumnezeiești, mai ales începem să-L cunoaștem și pe Dumnezeu. Fără Hristos, gândirea umană rățăcește în raționalitatea lucrurilor fără să-i înțeleagă sensul ei. „Despărțită de Dumnezeu-Logosul, gândirea omenească își pierde sensul, rațiunea. Căci în esența ei inițială, ea are un caracter «logosic» [logosni]”⁸⁷. Numai în Hristos, rațiunea umană are posibilitatea infinitei cunoașteri și desăvârșiri.

---

⁸⁵ I. Popovici, „Doliu pentru Hristos. Cultură și Sfințenie”, în *Om și Dumnezeu* – Om..., p. 85.

⁸⁶ I. Popovici, „Între două filozofii” ..., p. 53.

⁸⁷ I. Popovici, „Raiul meu și iadul meu. Sensul vieții și al lumii” ..., p. 60.

Fără mintea lui Hristos, cunoașterea lui Dumnezeu devine foarte greu de atins și de realizat.

Prin unirea cu Hristos, persoana umană descoperă sensul existenței sale, și prin descoperirea sensului ei, ea începe să tindă spre unire cu Sfânta Treime. În Hristos se află plenitudinea persoanei umane. „Sfințenia este unire după har cu Dumnezeu, adică unire cu Logosul cel veșnic, cu sensul vieții și al existenței; tocmai în aceasta constă plinătatea și desăvârșirea personalității și existenței omenești”⁸⁸. Persoana umană numai prin plenitudinea în Hristos poate să urce spre înălțimile infinite ale lui Dumnezeu și numai prin Hristos poate să depășească cunoașterea relativă a lumii. Hristos îi permite omului să intre în adâncurile dumnezeirii prin natura umană îndumnezeită în Ipostasul lui, să se miște în veșnicia lui Dumnezeu. „În elanul său plin de bucurie spre Dumnezeul-om, omul doririi lui Hristos se înalță prin gândirea, ca și prin viața lui, spre toate înălțimile, se adâncește în toate adâncurile, se lărgeste în toate dimensiunile, crescând creșterea lui Dumnezeu, întreg și fără a lăsa deoparte nimic, spre înălțimile divino-umane – dincolo de cunoașterea relativă și nihilistă – acolo unde minunatul Dumnezeu-om Iisus este totul în toate pentru gândirea și pentru sufletul nostru, pentru sensibilitatea și viața noastră”⁸⁹. Bineînțeles, prin logica umană nu se poate dovedi că Hristos este Adevărul și că prin El cunoaștem tot, dar prin rațiunea și mintea sfințite în Hristos putem înțelege acest adevăr. Hristos singur a spus că este Adevărul (În 14, 6), și nu numai, ci este și Calea și Viața. Dacă mergem cu Hristos pe Calea care este El, ajungem la Adevărul dumnezeiesc și după ce ajungem la El, dobândim Viața cea veșnică în comuniune cu Sfânta Treime. Aceste lucruri sunt greu de explicat cu mintea umană, de aceea avem credința care ne conduce spre adevărurile dumnezeiești. Rolul minții, după Sfântul Iustin, este de a fi supusă credinței în Persoana lui Hristos.

---

⁸⁸ I. Popovici, „Doliu pentru Hristos. Cultură și Sfințenie”..., pp. 82-83.

⁸⁹ I. Popovici, „Filozofia ortodoxă a Adevărului. Prefață la «Dogmatica Bisericii Ortodoxe»”..., p. 142.

Cunoașterea, spune Sfântul Iustin, „este roadă a credinței care lucrează prin iubire”⁹⁰. Cunoașterea apofatică se poate realiza numai prin cunoașterea tainei lui Hristos. Prin cunoașterea lui Hristos, omul începe să-L cunoască și pe Dumnezeu-Tatăl, pentru că în Hristos se află toate tainele universului și ale dumnezeirii. Și Hristos devine o taină greu de pătruns pentru mintea umană. „Pentru cunoștința omenească cea mai mare taină este taina Dumnezeului-om Iisus Hristos. «Taina lui Hristos» este o taină totală, în care se cuprinde toată taina lui Dumnezeu și toată taina omului (Dumnezeu-om, vezi Coloseni 2, 9). Lucrul acesta se vede în neputința de a-L înțelege pentru orice minte omenească, nefăcând excepție de la aceasta nici măcar mintea lui Pavel (...)”⁹¹.

1.3.3.5 Cunoașterea apofatică – caracteristică omului îndumnezeit

Cunoașterea apofatică constă în neputința omului de a pătrunde în totalitate în tainele lui Dumnezeu, adică în neputința de a-L cuprinde cu mintea umană pe cel Necuprins. Taina lui Dumnezeu nu se poate epuiza prin nicio faptă umană sau vreo întâmplare, ori vreun gând omenesc, ci rămâne veșnic nepuizabilă și tainică. Taina lui Dumnezeu rămâne veșnic infinită pentru mintea umană care vrea să o cunoască⁹². Când mintea umană începe să-L cunoască pe Dumnezeu, înțelege că Dumnezeu nu se poate cunoaște precum realitățile vizibile din lume, ci tot ce a cunoscut persoana umană în lume, în fața lui Dumnezeu pare a fi ceva simplu, adică dispar din minte toate cunoștințele relative și se deschide spre cunoașterea lui Dumnezeu în tăcere. Neputând să găsească la Dumnezeu ceva similar cu cunoștințele anterioare, mintea începe să-L cunoască prin negarea cunoștințelor

---

⁹⁰ I. Popovici, „De la arianismul lui Arie la arianismul european modern”..., pp. 153-154.

⁹¹ I. Popovici, „Capitole eclesiologice”..., p. 185.

⁹² J. Поповић, „Тajна Спаситељевог васкрсења и тајна спасења”, în *Хришћанско дело* II (1936), p. 81.

pozitive despre Dumnezeu, adică începe să înțeleagă că Dumnezeu este mai presus de toate.

Descoperirea lui Dumnezeu începe cu chipul Lui în om. Cunoașterea lumii este la egalitate cu cunoașterea mai întâi de toate a tainei persoanei umane⁹³. Prin cunoașterea tainei persoanei sale, omul începe să-L cunoască pe Hristos în Care sunt cuprinse toate tainele universului. În Hristos, omul cunoaște și află sensul logic al persoanei sale și al lumii. Sfântul Apostol Pavel are dreptate când spune că „întru El au fost făcute toate (...) Toate s-au făcut prin El și pentru El” (Col. 1, 16). Deci, taina cunoașterii începe mai întâi cu cunoașterea persoanei umane și instrumentele ei gnoseologice⁹⁴. Prin cunoașterea persoanei se ajunge la cunoașterea lui Hristos în taina divino-umanității Lui, iar prin Hristos, „minteaa cea fără de păcat propășește către Dumnezeu din cunoaștere în cunoaștere precum din virtute în virtute”⁹⁵, spune Sfântul Iustin. Persoana umană în chipul lui Dumnezeu aflat în ea își are centrul ei gnoseologic, prin care ea tinde spre Chipul ei originar. Cunoașterea în general se determină prin persoana umană⁹⁶, deoarece persoana poartă chipul și asemănarea lui Dumnezeu și ea are nevoie de cunoaștere. Dumnezeu se cunoaște pe Sine și le cunoaște pe toate, de aceea persoana umană are nevoie să-L cunoască pe Cel Necunoscut.

Cunoașterea deplină se realizează în comuniunea de iubire cu Dumnezeu. Iubirea lui Dumnezeu către om și a omului către Dumnezeu este singura legătură care face cunoașterea să fie realizată pe deplin. Iubirea este culmea tuturor virtuților și a vieții în deplinătatea ei. Cine nu iubește, nu poate să cunoască nici pe aproapele său, nici pe Dumnezeu. Cunoașterea lui Dumnezeu se îndeplinește numai în iubirea către El. Fără iubire, cunoașterea lui Dumnezeu este imposibilă. „Iubirea dă o cunoaștere substanțială (adevărată) a lui Dumnezeu; «αγαπητικη δυναμη της

⁹³ I. Popovici, „Valoarea supremă și criteriul ultim în Ortodoxie” ..., p. 124.

⁹⁴ J. Поповић, *Проблем личности и познања по учењу...*, p. 11.

⁹⁵ J. Поповић, *Проблем личности и познања по учењу...*, p. 25, trad. rom., p. 33.

⁹⁶ J. Поповић, *Проблем личности и познања по учењу...*, p. 61, trad. rom., p. 72.

ψυχης» (puterea iubitoare a sufletului) este instrumentul gnoseologic central pentru cunoaștere⁹⁷, pentru că ne spune Apostolul: „Cel ce nu iubește n-a cunoscut pe Dumnezeu, pentru că Dumnezeu este iubire” (1 In 4, 8). Sfântul Iustin Popovici spune că în iubire este puterea gnoseologică veșnică, care Îl introduce pe Dumnezeu în sufletul omului, care Îl arată sufletului și Îl face vizibil pentru mintea umană. „Iubirea este Teofanie, arătarea lui Dumnezeu sufletului, precum este credința antropofanie, arătarea omului înaintea lui Dumnezeu”⁹⁸. Prin procesul curățirii și al îndumnezeirii, omul ajunge la treapta iubirii, care îl introduce în cunoașterea apofatică a lui Dumnezeu. Procesul îndumnezeirii cuprinde toate instrumentele gnoseologice din ființa umană, adică omul este îndumnezeit integral, nu anumite părți ale lui. Trecând prin procesul îndumnezeirii și unirii cu Dumnezeu, ființa umană și însușirile ei sunt aduse la starea de îndumnezeire sau de întreprindere în comuniunea cu Sfânta Treime⁹⁹. Mintea umană este cea care trăiește această îndumnezeire cu intensitate maximă. Ea este luminată de lumina necreată a lui Dumnezeu, mai exact spus, este luminată de fața lui Dumnezeu, pe care mintea și ochii nu o pot vedea. Mintea este depășită de iubirea cu care Dumnezeu o înconjoară, de aceea, ea nu poate să facă nimic, este absorbită de iubirea lui Dumnezeu. Îndumnezeirea minții în procesul cunoașterii, așa cum s-a menționat mai sus, este posibilă numai prin Hristos, adică prin unirea cu Hristos și cu mintea lui dumnezeiască. „Îndumnezeirea minții se dobândește prin κρᾶσις (unirea) minții cu mintea Dumnezeului – Om”¹⁰⁰.

Când mintea umană se unește cu mintea lui Dumnezeu, limitele cunoașterii umane dispar, pentru că în Dumnezeu cunoașterea

---

⁹⁷ J. Поповић, *Проблем личности и познања по учењу...*, pp. 94-95, trad. rom., p. 127.

⁹⁸ J. Поповић, *Проблем личности и познања по учењу...*, p. 97, trad. rom., p. 131.

⁹⁹ J. Поповић, *Проблем личности и познања по учењу...*, p. 115, trad. rom., p. 158.

¹⁰⁰ J. Поповић, *Проблем личности и познања по учењу...*, p. 119, trad. rom., p. 165.

devine fără limite. Dumnezeu împărtășește minții umane din tainele sale nesfârșite, atât cât mintea umană poate să primească. Mintea umană nu poate niciodată să cuprindă tainele dumnezeiești, pentru că este limitată. Dar în Dumnezeu cunoașterea nu are sfârșit. „Ca un duh distinct, veșnic și absolut, Dumnezeu posedă mintea atotdesăvârșită, veșnică. În mintea lui Dumnezeu totul este nelimitat și nesfârșit. Acolo nu există granițe dintre a fi și a ști. Cunoașterea Lui în orice privință este atotcunoaștere. Nu sunt măsuri nici la natura lui, nici la cunoașterea lui”¹⁰¹. În Dumnezeu, omul cunoaște taina Sfintei Treimi, atât cât mintea lui poate să primească, pentru că Dumnezeu nu poate fi cunoscut în ființa Lui. Când mintea umană se unește cu Dumnezeu, înseamnă că chipul lui Dumnezeu din om se unește cu Chipul său original. Sau mai bine zis, Hristos, ca Chip după care omul a fost creat, a luat asupra Sa chipul Său din om și l-a îndumnezeit, l-a adus la originile sale dumnezeiești. Așa, omul ajunge să cunoască și taina Sfintei Treimi, prin Hristos cel întrupat, în care umanitatea noastră se află îndumnezeită și în sânul Sfintei Treimi. „Cunoașterea despre Dumnezeu, ale Cărui desăvârșiri depășesc fiecare dintre noțiunile noastre despre desăvârșire, se dobândește ca dar de la Dumnezeu, ca revelație dumnezeiască”¹⁰². Cunoașterea despre Dumnezeu și în Dumnezeu este dar de la Dumnezeu, pentru că omul nu poate să ajungă la această cunoaștere prin rațiunea lui limitată. Toate lucrurile pe care omul le știe despre Dumnezeu, au fost revelate lui, adică Dumnezeu S-a descoperit omului, atât cât mintea umană a putut să primească. Aici este vorba de unirea dintre Dumnezeu și om, unde fiecare îl cunoaște pe celălalt nemijlocit. Sfântul Iustin spune despre cunoaștere că nu este doar un act gnoseologic, ci devine și etic-ontologic, Dumnezeu și omul se fac fiecare subiect și obiect al cunoașterii, ca să se poată cunoaște mai bine. „În însăși esența sa cunoașterea nu este

---

¹⁰¹ J. Поповић, *Догматика Православне Цркве*, Књига прва..., р. 104, trad. rom., р. 150.

¹⁰² J. Поповић, *Догматика Православне Цркве*, Књига прва..., р. 73, trad. rom., р. 104.

doar gnoseologică ci și etic-ontologică, adică, este un act în care tainic se face prefacerea (unirea) cunoscătorului cu cel cunoscut, subiectului cu obiectul. *Sub speciae Christi* singura metodă a cunoașterii reale este în coîntruparea subiectului cu obiectul (...)”¹⁰³. În unirea omului cu Dumnezeu, se descoperă cunoașterea infinită pentru mintea umană care se unește cu mintea lui Hristos. Cunoașterea în sânul lui Dumnezeu nu este o cunoaștere rațională, ci este o cunoaștere care depășește orice rațiune. Despre ultima treaptă a cunoașterii, Sfântul Iustin spune: „Dar ultima treaptă în niciun caz nu se poate tâlcui ca o cunoaștere discursivă a obiectului credinței, ci ca nemijlocită, reală, conștiință, prefacere mistico-harică, unirea subiectului credinței cu obiectul. Sau cu alte cuvinte, subiectul trăiește obiectul credinței sale ca esența persoanei sale, simte, știe și se vede pe sine ca «chip Dumnezeiesc». Dar pe această treaptă se înalță numai cei îndumnezeiți, divino-umanizați, luminați (...)”¹⁰⁴.

Numai persoana îndumnezeită poate să Îl cunoască pe Dumnezeu, să-și cunoască chipul său și să se vadă în Dumnezeu ca chip al Lui. Această capacitate a omului de a putea să urce în cunoașterea dumnezeiască i-a fost dată încă de la crearea lui. Ea este, după Sfântul Iustin, baza gnoseologică pentru dobândirea cunoașterii despre Dumnezeu, prin observarea realităților văzute și prin chipul lui Dumnezeu în el. „Această putere divină, revărsată prin sufletul uman cel cu chip dumnezeiesc, servește ca bază gnoseologică pentru dobândirea cunoașterii despre Dumnezeu și formarea unei idei despre Dumnezeu prin observarea umană a ființei sale celei cu chip dumnezeiesc și natura creată de Dumnezeu a lumii vizibile”¹⁰⁵. Dumnezeu încă de la crearea lumii i-a dat omului posibilitatea cunoașterii, mai întâi cea rațională și

---

¹⁰³ J. Поповић, *Проблем личности и познања по учењу...*, p. 129, trad. rom., p. 180.

¹⁰⁴ J. Поповић, *Проблем личности и познања по учењу...*, p. 130, trad. rom., p. 182.

¹⁰⁵ J. Поповић, *Догматика Православне Цркве, Књига прва...*, p. 69, trad. rom., p. 98.

apoi posibilitatea să-L cunoască și pe Dumnezeu. Cunoașterea umană își va găsi obiectul cunoașterii în Dumnezeu în viața cea veșnică, unde cunoașterea nu va înceta niciodată, pentru că singurul Care va fi cunoscut atunci va fi Dumnezeu – Sfânta Treime, care este infinitul cunoașterii.

Din cele expuse mai sus, ne putem face o idee despre persoana umană și cunoașterea rațională și apofatică. Persoana umană, în gândirea Sfântului Iustin Popovici, este creată după chipul Sfintei Treimi și tocmai acest chip o face să tindă spre Dumnezeu. Chipul lui Dumnezeu în persoana umană cuprinde mintea și rațiunea umană. Prin ele, persoana umană cunoaște realitățile vizibile ale lumii create, dar cunoaște și realitățile spirituale invizibile. Atât timp cât rațiunea este păstrată curată, omul poate să cunoască lucrurile așa cum sunt și să afle și scopul lor în lume și în viața umană. Dacă rațiunea umană este întunecată de păcate, atunci cunoașterea rămâne doar la suprafață, neavând posibilitatea să afle sau să explice sensul lor deplin, rațiunea rămâne sclavă materiei. Adevărata cunoaștere și iluminare, rațiunea și mintea o au în natura divino-umană a Mântuitorului Hristos. În Hristos mintea umană se unește cu mintea lui Hristos și așa sfințită și îndumnezeită este ridicată la cunoașterea lui Dumnezeu. Cunoașterea lui Dumnezeu este nemijlocită și reală, dar infinită. Prin și în Dumnezeu, omul cunoaște toate tainele dumnezeiești în lume, mai ales se cunoaște pe sine ca chip al lui Dumnezeu. Dumnezeu și omul trebuie să se coîntrepeze reciproc, dacă se vrea să fie cunoașterea deplină și în plenitudinea Persoanelor treimice.

1.4. Cunoașterea rațională a creației

Când vine vorba de creație, mai ales de cunoașterea ei, Sfântul Iustin Popovici aproape nu spune nimic concret, adică vorbește foarte puțin. Taina creației este mărturisită împreună cu taina lui Dumnezeu în Simbolul credinței, în primul articol, unde Dumnezeu este mărturisit ca Creatorul (Făcătorul) *cerului*

și al pământului, al tuturor celor văzute și nevăzute. Mai concret, acest lucru este mai clar scris în primul capitol al cărții *Facerea* unde se spune că: *La început, Dumnezeu a făcut cerul și pământul* (Fc. 1, 1). Dumnezeu, deși a creat lumea cu toate cele văzute și nevăzute în ea, El ca Făcătorul ei rămâne transcendent față de lume¹⁰⁶. Lumea este creată de către Sfânta Treime, Tatăl, Fiul și Sfântul Duh, ceea ce înseamnă că poartă în ea pecetea celor trei Ipostasuri divine, fiecare fiind distinctă pentru fiecare Ipostas¹⁰⁷. Taina creării de către Persoanele Sfintei Treimi va rămâne o taină pentru totdeauna, pentru că rațiunea și mintea umană nu o pot explica niciodată. „În distincția activității creatoare a Tatălui, Fiului și Sfântului Duh nu se poate merge cu logica până la capăt, pentru că este pătrunsă de taina cea nepătrunsă a Dumnezeirii treimice care mereu acționează nedespărțit și triipostatic”¹⁰⁸.

Creația este și ea plină de taine, pe care omul le poate cunoaște sau nu. Dumnezeu a întipărit în ea puteri creatoare și rațiuni ca ea să fie așa cum este. De aceea, lumea creată, adică pământul, este descrisă că are puteri creatoare de a da viață plantelor și animalelor (Fc. 1, 11-12), dar nu fără Dumnezeu (Fc. 2, 9) Care este Izvorul vieții și Făcătorul a toate cele existente. Sfântul Iustin Popovici scrie următoarele: „Pământul! Este cel mai interesant și cel mai enigmatic laborator, și în același timp cel mai genial creator”¹⁰⁹. De aici înțelegem că lumea creată este un bogat laborator de creație, din care răsar multe feluri de plante, animale și lumi invizibile pentru ochiul uman. Această putere creația o are de la Sfântul Duh, Care la începuturile creației *Se purta pe deasupra apelor* (Fc. 2, 2). Sfântul Duh este Acel izvor din care creația se adapă cu viață și cu roade. Această taină a vieții dată de Sfântul

---

¹⁰⁶ J. Поповић, *Догматика Православне Цркве*, Књига прва..., p. 214, trad. rom., p. 305.

¹⁰⁷ J. Поповић, *Догматика Православне Цркве*, Књига прва..., p. 215, trad. rom., p. 305.

¹⁰⁸ J. Поповић, *Догматика Православне Цркве*, Књига прва..., p. 216, trad. rom., p. 307.

¹⁰⁹ J. Поповић, „Невидљиво у видљивом”..., p. 401, trad. rom. p. 166.

Duh rămâne ascunsă rațiunii umane, dar rațiunile după care creația a fost creată omul le poate sesiza și cunoaște. Aceste lucruri invizibile sunt de fapt rațiunile prin care omul poate să cunoască creația și sunt cele mai importante în procesul gnoseologic al cunoașterii creației. „În lumea văzută învinge faptul: tot ce este mai important în ea este invizibil”¹¹⁰. Cu alte cuvinte, lucrurile spirituale din creație, cele care sunt puse acolo de Dumnezeu, sunt cele prin care omul poate să cunoască creația.

În cartea *Facerii* citim că Dumnezeu a adus toate animalele la Adam să fie numite precum vrea el (Fc. 2, 19-20), ceea ce înseamnă că omul are deja în sine puterea și cunoștința să vadă dincolo de ceea ce este vizibil din exterior și să pătrundă în interiorul lucrurilor. Denumirile date de către Adam sunt gândurile lui interioare izvorâte din sufletul lui, din inima lui cu privire la creație, adică prin duhul lui a văzut și a denumit creația lui Dumnezeu, prin semnele puse de Dumnezeu în ea. Adam a intuit ideile dumnezeiești puse în creație și le-a dat nume. În aceasta constă cunoașterea creației, în descoperirea ideilor plasticizate ale lui Dumnezeu puse în lucrurile create. Prin partea duhovnicească a ființei sale, omul este mai presus de creație și de aceea este capabil să o și cunoască. Sufletul, mintea și rațiunea omului sunt parte din duhul lui și în ele ca centre gnoseologice se efectuează cunoașterea creației. „Toate realitățile își întemeiază realitatea lor pe gândurile spiritului, care în sine este imaterial. Tocmai în aceasta constă superioritatea, taina și măreția spiritului omenesc”¹¹¹, scrie Sfântul Iustin Popovici. Măreția omului stă și în faptul că este cununa creației, pentru că în el este întreaga creație și prin el creația se sfințește. Dacă omul devine sfânt, atunci și creația se sfințește și se desăvârșește. Cu cât omul înaintează în desăvârșire, cu atât mai bine cunoaște și creația.

Desăvârșirea omului este posibilă numai prin comuniunea cu Mântuitorul Iisus Hristos, prin unirea cu El. Cu cât omul se

---

¹¹⁰ J. Поповић, „Невидљиво у видљивом”..., p. 402, trad. rom. p. 169.

¹¹¹ I. Popovici, „Valoarea supremă și criteriul ultim în Ortodoxie”..., p. 115.

unește mai des cu Hristos și păstrează o comuniune permanentă, cu atât mai mult este capabil de cunoașterea creației. De ce? Deoarece Fiul lui Dumnezeu cel întrupat este Creatorul lumii, împreună cu Tatăl și Sfântul Duh, singurul prin care omul poate să înainteze în cunoaștere. Lumea poate fi cunoscută numai în lumina dumnezeiască a Mântuitorului, cel care i-a dat sensul și scopul ei încă de la creare. „Numai luminată cu lumina Dumnezeului-om Hristos, lumea ne deschide floarea ființei ei și, în ea, și sensul adevărat și valoarea ei. De aceea Mântuitorul a zis despre Sine Însuși: «*Eu sunt lumina lumii*» (In 8, 12; 9, 5). În Dumnezeul-om Hristos și în lumina Lui omul (...) a văzut lumina și a înțeles adevăratul sens al lumii”¹¹². În Dumnezeul-om creația își găsește împlinirea pentru că și ea a fost creată ca împreună cu omul să fie sfințită, desăvârșită și înveșnicită. Spațiul în care omul și creația își desfășoară activitatea și timpul în care omul și creația au dispoziția de a se desăvârși, sunt și ele luminate, sfințite și îndumnezeite. „În Dumnezeul-om, spațiul și timpul își găsesc veșnicia sa, și îndumnezeirea, semnificația și logositatea”¹¹³. Toate aceste lucruri au fost „pierdute” odată cu căderea lui Adam în păcat, dar în noul Adam, Hristos Domnul (1 Cor. 15, 45-49), ele sunt din nou „accesibile”, adică este posibilă izbăvirea din păcat și desăvârșirea prin Mântuitorul Iisus Hristos, pentru că prin El și în El a început înnoirea creației. „În Dumnezeul-om Hristos a început vindecarea, înnoirea, restaurarea [apokatástasis] creației care slăbise și se transformase în haos datorită prezenței și acțiunii păcatului omenesc și a răului (vezi Rom. 8, 19-23)”¹¹⁴. Prin Hristos și în Hristos, ca Logos al lui Dumnezeu care S-a întrupat pentru mântuirea omului și a lumii, „Adevărul Dumnezeiesc intră întreg în lumea aceasta”¹¹⁵, de aceea, omul are posibilitatea să cunoască creația prin rațiunea și prin mintea sa numai prin Persoana divino-umană a lui Hristos. Adevărul despre creație și despre om se pot găsi numai

---

¹¹² I. Popovici, „Valoarea supremă și criteriul ultim în Ortodoxie” ..., p. 124.

¹¹³ J. Поповић, „Подвижничка и богословска поглавља” ..., p. 147.

¹¹⁴ I. Popovici, „Valoarea supremă și criteriul ultim în Ortodoxie” ..., p. 124.

¹¹⁵ I. Popovici, „Valoarea supremă și criteriul ultim în Ortodoxie” ..., p. 125.

în Adevărul dumnezeiesc (In 14, 6), care este însuși Hristos, cunosătorul suprem al tuturor tainelor creației și ale omului.

Înțelegerea tainelor creației și cunoașterea lor prin rațiunea umană devine posibilă atunci când omul va înțelege pe deplin că întreaga creație este compusă de *logoi* (rațiuni) care trimit la originea lor, adică la Logosul lui Dumnezeu. Iar Logosul întrupat în Persoana divino-umană a lui Iisus Hristos face ca aceste *logoi* să fie mai accesibile rațiunii umane, pentru că a luat asupra Sa și natura noastră umană. „Logosul se arată ca Mântuitor, pentru a se explica pe Sine oamenilor ca Creator. În lumina lui Dumnezeu Logosul întrupat devine evidentă logositatea și logica acestei lumi și a omului”¹¹⁶. Creația are logică și logositate pentru că este creată de Logosul (Cuvântul) lui Dumnezeu, și numai El dă sens creației. Rațiunea umană luminată de Logosul lui Dumnezeu cunoaște că, creația este adusă la existența pentru a-L primi în Sine pe Logosul lui Dumnezeu, așa cum și omul este creat pentru a se uni și a fi în comuniune cu Dumnezeu prin Logos. Sfântul Iustin scrie următoarele: „Această «logositate» [logosnost] și înțelepciune în lumea aceasta și în toată creația devine limpede numai în lumina Logosului lui Dumnezeu întrupat. Numai atunci când este luminată de lumina Dumnezeului întrupat, poate rațiunea omenească să înțeleagă sensul teo-«logosic» [logosni] al creației adică sensul Logosului lui Dumnezeu în creație și să se convingă în acest fel de adevărul cuvintelor Apostolului: «Toate prin El (Hristos) și întru El s-au zidit» (Col. 1, 16). Aceasta înseamnă că sensul fiecărei creaturi luate în parte și al tuturor creaturilor laolaltă este acela de a realiza în ele adevărul și dreptatea Dumnezeului-om Hristos până la ultimele lor posibilități”¹¹⁷.

Realizarea sensului și adevărului ale lui Hristos sunt posibile mai ales în om, pentru că el este creat după chipul și asemănarea lui Dumnezeu. Sensul și adevărul creației se realizează în om prin Hristos. Omul poartă în sine esența duhovnicească a lucrurilor

¹¹⁶ J. Поповић, *Догматика Православне Цркве, Књига друга...*, p. 305.

¹¹⁷ I. Popovici, „Valoarea supremă și criteriul ultim în Ortodoxie” ..., p. 124.

create pe care le desăvârșește prin desăvârșirea și sfințirea lui. „Omul este țesut din toate substanțele – microcosmos. Fiecare substanță este prezentă în om, se justifică prin om, trăiește cu omul viața lui: este copie a biografiei lui. O, cum s-ar rușina omul, când ar simți că fiecare mișcare și gând al lui curg prin toată creația, se întipăresc, se fotografiază”¹¹⁸. Omul fiind microcosmos și având lumea în sine, poate să cunoască creația pe cale rațională studiind substanțele și elementele din care creația este constituită pe plan fizic, material. Atunci când înaintează în cunoașterea duhovnicească și se sfințește, pe lângă cunoștințele despre compoziția materială a lumii, omul începe să cunoască și sensurile substanțelor sau sensul creației. Cunoașterea cu ajutorul rațiunii îi descoperă multe lucruri despre creație. Când rațiunea este curățită și sfințită, atunci cunoaște raționalitatea lucrurilor prin Rațiunea (Logosul) divină, vede partea nevăzută a creației, pecetea Rațiunii divine. Sfântul Iustin Popovici scrie că atunci când omul ajunge să cunoască realitatea duhovnicească a lucrurilor, realizează că lucrurile pe care înainte nu le putea vedea sau sesiza, acum sunt reale și existente. Lucrurile pe care înainte le cunoștea doar pe plan fizic, acum le vede și le cunoaște cu ajutorul duhului lui, care este singurul capabil să le cunoască pentru că este imaterial și mai aproape de lucrurile nevăzute. Duhul omului este capabil și să creeze lucruri artificiale, nemateriale, care nu se pot supune subiectivității sau obiectivității senzoriale ale omului, dar le percepe ca fiind reale, cu ajutorul duhului său¹¹⁹. Cu alte cuvinte, omul este capabil prin intermediul sufletului său și capacităților lui gnoseologice să măsoare și să cunoască în mod rațional realitățile văzute și nevăzute ale materiei create¹²⁰.

Toată cunoașterea rațională a omului legată de creație devine într-un anumit stadiu o cunoaștere apofatică a sensului creației

---

¹¹⁸ J. Поповић, „Молитвени дневник” ..., p. 121.

¹¹⁹ Aici este vorba despre imaginația omului prin care își construiește realități false, mai ales când mintea lui creează imagini prin care omul păcătuiește în sinea lui, considerându-le realități reale.

¹²⁰ Cf. I. Popovici, „Valoarea supremă și criteriul ultim în Ortodoxie” ..., p. 115.

și aceasta se realizează în unirea cu Hristos și comuniunea cu El. Ne este clar că fără Hristos cunoașterea desăvârșită este imposibilă, pentru că în Hristos sunt adunate toate. „În Persoana lui Iisus Hristos taina fizicului și metafizicului devine sfântă taină, devine bunăvestire. Acolo nu există prăpastie dintre această lume și cealaltă, dintre Dumnezeu și om, pentru că în El este realizat monismul persoanei, și cu acesta este realizat monismul vieții și al cunoașterii, armonia absolută între somatic și psihic, echilibrul ideal între spiritual și material”¹²¹. Cunoașterea rațională a creației este posibilă numai prin unirea și comuniunea cu Rațiunea (Logosul) divină, cu Mântuitorul Iisus Hristos, deoarece în Persoana lui divino-umană sunt conținute tainele și rațiunile creației, tainele văzutului și nevăzutului, ale materiei și spiritului. Microcosmosul (omul) îndumnezeit devine icoană a macrocosmosului creat.

1.5. Cunoașterea rațională și îndumnezeirea prin Biserică, prin Taine și virtuți¹²²

1.5.1 Biserica în viziunea Sfântului Iustin Popovici

În gândirea teologică a Sfântului Iustin Popovici, toate sunt legate indisolubil de Persoana Mântuitorului Iisus Hristos, de aceea, nici învățătura despre Biserică nu face excepție. Adică, Biserica este indisolubil legată de Persoana lui Hristos, deoarece este Trupul lui Hristos. Așa cum trupul nu poate exista fără cap, nici capul nu poate să fie fără trup, ci coexistă. Hristos este capul Bisericii, iar Biserica este trupul Lui, amândoi formează o unitate care nu poate să fie separată. Biserica este comuniunea unde taina lui Dumnezeu se unește cu taina omului, așa explică Sfântul Iustin formarea Bisericii. „Taina lui Dumnezeu s-a unit neseplat

¹²¹ J. Поповић, *Проблем личности и познања по учењу...*, p. 67, trad. rom., p. 83. I. Popovici, „Valoarea supremă și criteriul ultim în Ortodoxie”..., p. 121.

¹²² O parte din textul acestui subcapitol, inclusiv cu subdiviziunea 1.5.3.5, într-o formă sintetizată a fost publicată în Anuarul FTOUB XVII (2017), pp. 455-461.

cu taina omului, și a devenit o singură taină, atotaina tuturor lumilor. Și așa s-a format Biserica: Dumnezeu-om - Biserica¹²³. Formarea Bisericii este strâns legată de Întruparea Fiului lui Dumnezeu; fără întruparea Fiului, Biserica nu lua naștere, iar fără Biserică mântuirea oamenilor nu devenea posibilă. Mântuitorul Iisus Hristos Se face nu numai cap al Bisericii, ci însăși ființa ei și scopul existenței ei, rămânând permanent în Biserică până la sfârșitul veacurilor. Biserica este prelungirea lui Hristos, ca El să fie permanent cu noi, până la a Doua Sa Venire. „Dumnezeu-om este ființa și scopul, sensul și valoarea absolută a Bisericii. El este sufletul ei, inima și viața ei. El este Biserica în toată plinătatea ei divino-umană. Pentru că Biserica nu este altceva decât Dumnezeu-om prelungit în toți vecii: «Iată, Eu cu voi sunt în toate zilele până la sfârșitul veacului» (Mt. 28, 20; vezi Ef. 1, 21-23)¹²⁴. Pentru Sfântul Iustin, Hristos este totul în Biserică, deoarece fără Hristos, Biserica n-ar avea nici ființă, nici viață și n-ar mai fi Trupul lui Hristos. Biserica și-ar pierde sensul și scopul existenței sale, iar prin ea și noi oamenii vom pierde totul. Hristos fiind capul, iar Biserica trupul, totul este coordonat ca într-un organism, numai că acest organism nu este unul „obișnuit”, ci este un organism divino-uman. Este organismul Dumnezeului-om Iisus Hristos, din care fac parte și oamenii credincioși, care se împărtășesc de harul dumnezeiesc prin care se îndumnezeiesc, „pentru că Biserica nu este altceva decât acel minunat organism divino-uman în care prin conlucrarea harului dumnezeiesc cu lucrarea liberă a omului se face nemuritor și se îndumnezeiește omul întreg și tot ce-i omenesc, afară de păcat¹²⁵. Se îndumnezeiește tot ce este uman în Biserică, pentru că organismul Bisericii Îl are pe Hristos cel

---

¹²³ J. Поповић, *Догматика Православне Цркве, Књига трећа...*, p. 7.

¹²⁴ I. Popovici, „Valoarea supremă și criteriul ultim în Ortodoxie” ..., p. 127. „Biserica – aceasta este Dumnezeu-om Hristos prelungit prin toate veacurile și prin toată veșnicia”, J. Поповић, *Догматика Православне Цркве, Књига трећа...*, p. 10.

¹²⁵ I. Popovici, „Valoarea supremă și criteriul ultim în Ortodoxie” ..., p. 128.

întrupat, prin Care toți urcă spre desăvârșire, prin umanitatea asumată de către El, și îndumnezeită în Ipostasul Său dumnezeiesc¹²⁶.

Îndumnezeirea și cunoașterea omului sunt posibile numai în Hristos și în Biserică, pentru că în Hristos nu se află nimic ce ar putea să împiedice desăvârșirea omului, cum este păcatul, de exemplu. Întruparea Fiului lui Dumnezeu este singura noutate în univers care leagă cele dumnezeiești cu cele omenești. Fiul lui Dumnezeu își asumă trupul uman și toate însușirile lui, dar nu-și asumă și păcatul, deoarece păcatul nu face parte din natura umană sau din ceea ce a creat Dumnezeu la început. De aceea, Întruparea lui Hristos este apariția unui trup fără de păcat în lumea creată, un trup care unește cele dumnezeiești cu cele omenești. În Persoana lui Hristos se unesc cele cerești cu cele pământești, și în a Cărui Persoană se întregesc și persoana umană. De aceea, cunoașterea și îndumnezeirea omului sunt posibile numai în Persoana lui Hristos și în Trupul lui Hristos – Biserică. „Apariția unui trup fără de păcat în cosmosul făpturilor înseamnă prima trecere (...) ontologică dintre ființa spirituală a lui Dumnezeu și ființa lucrurilor. Apariția fără de păcat a Dumnezeului-om este apariția primei atotintegrități a Persoanei, în Care metafizicul și fizicul se unesc până la neseparare, în Care taina Dumnezeului Treimic se arată în nimbusul fizicului, somaticului, umanului, și umanul, somaticul și fizicul în nimbusul Dumnezeirii”¹²⁷. Acest citat de la Sfântul Iustin ne arată clar că în Hristos toate tainele sunt și se regăsesc în Hristos, și prin Hristos le putem cunoaște și noi, în limitele naturii noastre umane. Unirea celor dumnezeiești cu cele omenești se realizează cel mai bine în cadrul Bisericii sau în Trupul lui Hristos, în organismul divino-uman al Bisericii. În Biserică nu se unește numai umanul cu divinul, ci întreaga creație

---

¹²⁶ „Dumnezeul-om (este) toate și totul în Biserică: Deoarece El este capul Bisericii; El cu Ipostasul Său ține într-o unitate organică natura umană, și ca trup al Bisericii ne are pe noi, oamenii, în Ipostasul Său cel veșnic”, J. Поповић, „Подвижничка и богословска поглавља”..., p. 164.

¹²⁷ J. Поповић, *Проблем личности и познања по учењу...*, p. 67, trad. rom., pp. 82-83.

se sfințește și se unește cu Hristos, prin omul cel sfințit și îndumnezeit în Hristos. Cu alte cuvinte, Biserica încorporează în sine umanul și creația, care sunt sfințite și încorporate în Trupul lui Hristos și îndumnezeite. Omul și creația devin Biserică, adică Trupul lui Hristos, unde se unesc cu Hristos sau, mai bine zis, cu Logosul creator. În Biserică, creația își găsește finalitatea ei în Logosul dumnezeiesc. „Toată creația a fost zidită ca Biserică și constituie Biserica, iar «El este Capul trupului Bisericii» (Col. 1, 18). Aceasta este atoateunitatea «logosică» [logosno svejedinstvo] și atoatefinalitatea «logosică» [logosna svecelishodnost] a creației în Logosul divin”¹²⁸. Dacă toate se sfârșesc în Logosul divin, adică în Hristos, înseamnă că și cunoașterea omului trece prin Hristos și se sfârșește tot în Hristos, dar toate se întâmplă în Biserică, în organismul divino-uman al lui Hristos.

Acest organism divino-uman nu este unul simplu, ci este foarte complex, deoarece nu este ceva ce se poate explica rațional sau ceva ce se poate arăta și demonstra. Biserica este un organism care unește două spații diferite în unul, pe cel ceresc și pe cel pământesc, de aceea, acest lucru nu se poate dovedi rațional, ci numai experimental, trăindu-l în interiorul propriului organism, în inima omului, în templul Sfântului Duh în om (1 Cor. 6, 19). Sfântul Iustin Popovici spune că „(...) organismul Bisericii este cel mai complex organism despre care duhul omului știe. De ce? Deoarece el este singurul organism divino-uman, în care toate puterile divine și umane compun un trup atotarmonios”¹²⁹. Armonia divino-umană regăsită în Biserică se datorează întrupării Mântuitorului Iisus Hristos, Care în Persoana Sa divino-umană a unit divinul cu umanul, fără ca ele să se confunde sau să se amestece între ele. Așa precum a spus mai sus Sfântul Iustin, Biserica

---

¹²⁸ I. Popovici, „Capitole eclesiologice” ..., pp. 193-194. „De fapt, totul este creat ca Biserică: tot macrocosmosul, toate lumile și toate ființele în ele. Toate lucrurile nu sunt altceva decât gânduri și puteri materializate ale lui Dumnezeu Logosul. De aici El (este) și creator a toate și scopul tuturor”, J. Поповић, *Догматика Православне Цркве*, Књига трећа..., p. 47.

¹²⁹ J. Поповић, *Догматика Православне Цркве*, Књига трећа..., p. 31.

este prelungirea lui Hristos în toate veacurile, ceea ce înseamnă că numai în Biserică se află această armonie divino-umană și acolo este locul ideal pentru om să-și înceapă nu numai mântuirea, ci cunoașterea și îndumnezeirea sa.

Unirea naturilor în Hristos este și va rămâne o taină, așadar și unirea dintre Hristos și Biserică este și va rămâne o taină. De aceea, „pentru toate acestea Biserica constituie cea mai veche și cea mai sfântă taină a lui Dumnezeu în toate lumile”¹³⁰, adică, prin Întrupare, Mântuitorul Hristos a luat trupul nostru făcându-Se om în toate, în afară de păcat, în Biserică ne face Trupul Lui cel tainic, unde noi avem posibilitatea și chemarea să devenim dumnezei după har. Și așa se constituie taina Bisericii ca Trup al lui Hristos și taina îndumnezeirii noastre prin Biserica în Hristos. Taina Bisericii este Mântuitorul Hristos, deoarece în Biserică se arată toată plinătatea lui Hristos. „Biserica este plinătatea lui Hristos”¹³¹, spune Sfântul Iustin Popovici. Având toată plinătatea lui Hristos în Biserică, avem și toată plinătatea cunoașterii creației și a lui Dumnezeu în Biserică și prin Biserică, dăruită din plinătatea lui Hristos. Plinătatea cunoașterii și a îndumnezeirii omului se dobândesc prin umanitatea asumată de Hristos și îndumnezeită în Ipostasul Său dumnezeiesc. Hristos, în divino-umanitatea Sa ne ajută să ne împărtășim de plinătatea Sa în Biserică, prin organismul Său divino-uman în care suntem membri. Hristos, „ca om și Arhiereu veșnic ne dă nouă oamenilor să trăim această plinătate în Biserică cu ajutorul sfintelor taine și al sfintelor virtuți. Aceasta este într-adevăr plinătatea a tot ce este dumnezeiesc, tot ce este după chipul dumnezeiesc, tot ce este creat de Dumnezeu. Pentru că Biserica este plinătatea adevărului dumnezeiesc, dreptății dumnezeiești, dragostei dumnezeiești, vieții dumnezeiești, veșniciei dumnezeiești; plinătatea tuturor desăvârșirilor dumnezeiești și mai mult plinătatea tuturor desăvârșirilor omenești, pentru că Domnul Hristos este Dumnezeu-om: plinătatea bi-unică

¹³⁰ J. Поповић, *Догматика Православне Цркве*, Књига трећа..., р. 9.

¹³¹ J. Поповић, *Догматика Православне Цркве*, Књига трећа..., р. 13.

celor dumnezeiești și celor omenești”¹³². În Biserică ne împărtășim de plinătatea ei, din plinătatea lui Dumnezeu și ajungem și noi să ne împlinim de harul dumnezeiesc și de tot ce este cel mai bun și dumnezeiesc.

Întreaga Biserică este împlinită de Hristos și de harul lui. Toate slujbele, ierurgiile și tainele care se săvârșesc în Biserică, se săvârșesc în Hristos și în Duhul Sfânt, deoarece toate ne sunt dăruite de Hristos în Duhul Sfânt. Întreaga viață harică în Biserică, omul o trăiește prin Hristos și în Hristos. Fără Hristos, Biserica nu se poate defini pe sine, scopul ei nu este cel drept și adevărat, așa cum se întâmplă cu trupul fără cap. Membrii Bisericii sunt persoane umane și numai o Persoană poate să fie și capul ei, dar nu o persoană oarecare, ci o Persoană care are în sine însușirile divine și însușirile umane, adică Persoana Mântuitorului Iisus Hristos. Fără Hristos, Biserica nu se poate defini pe sine și nici creștinii nu se pot defini fără Hristos. De aceea, „definiția Bisericii, viața Bisericii, scopul ei, spiritul ei, programul ei, metodele ei – toate acestea sunt date în minunata Persoană a Dumnezeului-om Hristos”¹³³. Din aceste cuvinte înțelegem un singur lucru, nu putem să facem nimic fără Persoana lui Hristos în Biserică (In 15, 5). Dar să nu înțelegem că numai Domnul Hristos este cel mai important, ci prin divino-umanitatea lui Hristos, omul este unit și cu Tatăl și cu Duhul Sfânt. În Biserică prin Hristos, omul se poate

---

¹³² J. Поповић, *Догматика Православне Цркве*, Књига трећа..., pp. 8-9. „Într-adevăr, din momentul în care Dumnezeu S-a făcut om, El S-a arătat ca Dumnezeu-om, iar prin Trupul Său – Biserica – a rămas ca Dumnezeu-om în lumea pământească, devenind astfel, o dată pentru totdeauna, valoarea supremă și criteriul ultim al neamului omenesc, El, Singurul Dumnezeu Adevărat și Singurul Om Adevărat, Singurul Dumnezeu Desăvârșit. Ca atare, El este unica valoare supremă și unicul și ultimul criteriu final al omului însuși în ființa Lui psiho-somatică, în potențialitatea lui divino-umană și tot ceea ce este omenesc și al omului. Numai în Dumnezeu-om, s-a văzut pentru prima dată omul pe sine însuși desăvârșit și veșnic. Și s-a cunoscut pe sine în toate dimensiunile lui”, I. Popovici, „Gânduri despre infailibilitatea omului european. Cu prilejul Conciliului Vatican II”..., p. 157.

¹³³ I. Popovici, „Misiunea internă a Bisericii noastre: realizarea Ortodoxiei”..., p. 74.

uni cu întreaga Sfânta Treime, de fapt, aceasta este și scopul vieții în Biserică, să ne îndumnezeim și să ne unim cu Sfânta Treime. Persoanele Sfintei Treimi sunt integral prezente în Biserică și în Tainele ei, de aceea nimic în Biserică nu începe fără binecuvântarea Sfintei Treimi. Biserica este Trupul lui Hristos, dar este Biserica Sfintei Treimi, unde omul și creația devin treimice, se împărtășesc de unirea cu Sfânta Treime prin Persoana divino-umană a lui Hristos. „Biserica este biserinizare, adică treimizare. Tot ce se numește Biserică, în miniaturalitatea individuală și grandiozitatea cosmică, se află, este, există și trăiește în Sfânta Treime: din Tatăl prin Fiul în Duhul Sfânt. Pentru că Biserica este Biserica Sfintei Treimi și este în Sfânta Treime (1 Tes. 1, 1)”¹³⁴. Biserica este centrul în care Dumnezeu Sfânta Treime se descoperă omului credincios și se unește cu el prin împărtășirea cu Hristos. Sfânta Treime Se arată în Hristos, în Biserică, Ea este ținta finală a omului în îndumnezeirea sa și în cunoașterea sa, dar cunoaște atât cât Dumnezeu voiește să-i descopere.

1.5.1.1 Biserica – veșnicia divino-umană care sfințește totul

Biserica a devenit noua grădină a Edenului, unde omul se poate întoarce la chipul său original, este spațiul sacru unde omului i se oferă toate mijloacele necesare ca el să fie în comuniune cu Dumnezeu și să se îndumnezeiască. Biserica este singurul spațiu unde omul poate să realizeze comuniunea cu Dumnezeu și apoi să o dezvolte în viața sa și în relațiile cu semenii săi. În Biserică și prin Biserică, omul și creația își pot înnoi chipul original unindu-se cu Logosul creator, iar prin El cu Sfânta Treime. „Biserica, și în ea toată iconomia divino-umană a mântuirii, adică a îndumnezeirii, are un singur scop: totul să facă logosic, toate să le sfințească, toate să le facă membre în trupul divino-uman al Bisericii, și în acest mod să înapoieze atotunitatea logosică și atotraționalitatea logosică”¹³⁵. Biserica are misiunea ca toate să le

¹³⁴ J. Поповић, „Подвижничка и богословска поглавља”..., p. 148.

¹³⁵ J. Поповић, *Догматика Православне Цркве*, Књига трећа..., p. 38.

unească în Hristos, ca toate să fie sfințite din sfințenia lui Hristos și să fie îndumnezeite prin dumnezeirea lui Hristos. Ea are misiunea ca toate să le facă veșnice prin divino-umanitatea lui Hristos, mai exact în Ipostasul Fiului lui Dumnezeu, unde divinul și umanul sunt unite neseplat și neconfundabil¹³⁶. Așadar, omul devine el însuși biserică, deoarece creația se desăvârșește prin om și în om, iar omul o aduce ca dar în fața lui Dumnezeu în Biserică, unde el se desăvârșește și se îndumnezeiește. În acest mod, toate împreună cu omul în frunte se desăvârșesc în Trupul lui Hristos și omul devine biserică lui Dumnezeu. „Sfânta Biserică a lui Dumnezeu închipuie simbolic pe om, și ea, din partea omului, este închipuită ca un om. Prin urmare, Biserica lui Dumnezeu este omul: locașul ei sfânt este sufletul, jertfelnicul ei dumnezeiesc este mințea, iar templu – trupul”¹³⁷. La acest lucru face referire și Sfântul Apostol Pavel în Epistola Întâia către Corinteni, unde spune că trupul este pentru Domnul (1 Cor. 6, 13), că trupul omului este mădularul lui Hristos (1 Cor. 6, 15), mai mult, trupul omului este „templu al Duhului Sfânt” (1 Cor. 6, 19). Dacă omul devine templul lui Dumnezeu, atunci Dumnezeu sălășluiește în inima omului (In 6, 56; In 14, 23) și omul se umple de Duhul Sfânt¹³⁸. Ce poate fi mai frumos decât aceasta, ca Însuși Dumnezeu să sălășluiască în inima omului, iar omul să aibă în sine centrul cunoașterii tainelor dumnezeiești și cunoașterea tainelor rațiunilor lucrurilor? Bineînțeles, tainele dumnezeiești nu vor fi descoperite pe deplin din partea lui Dumnezeu, pentru că tainele

---

¹³⁶ Despre misiunea Bisericii Sfântul Iustin Popovici mai spune următoarele: „Misiunea Bisericii este de a întări mădularele ei în nemurire și veșnicie, făcându-le părtașe firii lui Dumnezeu (2 Ptr. 1, 4). Misiunea Bisericii este de a crea în fiecare membru al ei convingerea că starea normală a personalității omenești o constituie nemurirea și veșnicia, iar nu temporalitatea și moartea, și că omul este un călător care prin moarte și temporalitate înaintează spre nemurire și spre veșnicie”, I. Popovici, „Misiunea internă a Bisericii noastre: realizarea Ortodoxiei” ..., p. 75.

¹³⁷ J. Поповић, *Догматика Православне Цркве*, Књига трећа..., p. 513.

¹³⁸ „Viața în Biserică nu este altceva decât o neîncetată comuniune a spiritului omenesc cu Duhul Sfânt. Faptul acesta ni l-a dăruit iubitorul de oameni Dumnezeu-Domnul Iisus”, I. Popovici, „Capitole eclesiologice” ..., p. 192.

care țin de ființa lui Dumnezeu vor rămâne veșnic o taină de nepătruns pentru mintea omului.

Toate tainele nu pot fi pătrunse de mintea umană, unele chiar și apropiate de om, rămân taine greu de înțeles. Și taina Întrupării Mântuitorului Iisus Hristos este o taină pe care omul nu o va putea pătrunde în totalitate, deși Hristos și-a asumat natura umană. Unirea naturilor în Ipostasul Fiului este o taină care ține strict de taina lui Dumnezeu și ființa Lui, dar este esențială în cunoașterea umană și în îndumnezeirea omului. „Pentru cunoaștința omenească cea mai mare taină este taina Dumnezeului-om Iisus Hristos. «Taina lui Hristos» este o taină totală, în care se cuprinde toată taina lui Dumnezeu și toată taina omului (Dumnezeu-om, vezi Col. 2, 9)”¹³⁹, spune Sfântul Iustin Popovici. Această taină a Întrupării se reînnoiește în Biserică și o trăim mai ales în Sfânta Liturghie.

Tainele dumnezeiești se pot cunoaște în Biserică, pentru că veșnicia și temporalitatea se împletesc în spațiul și timpul sacru al Bisericii. Această legătură dintre cele dumnezeiești și cele omenești este cel mai bine concentrată în Biserică. Spațiul fizic al Bisericii devine un spațiu spiritual în care sunt prezenți îngerii și sfinții împreună cu Dumnezeu, iar timpul este transformat în veșnicie sau mai bine zis, în pregustarea veșniciei. În Biserică se unesc două realități, cea veșnică și duhovnicească și cea temporală sau pământească, care la prima vedere par că sunt separate și sunt părți din două lumi diferite. „Biserica este veșnicia divino-umană întrupată în limitele timpului și ale spațiului. Se găsește în lumea aceasta, dar nu este din lumea aceasta (In 18, 36)”¹⁴⁰. Biserica ne înalță spre înălțimile dumnezeiești, fără ca noi să părăsim lumea noastră pământească. De fapt, în Biserică, Dumnezeu este Cel Care Se pogoară spre oameni și le oferă posibilitatea îndumnezeirii și unirii cu El. În Biserică, omul se transfigurează și devine

¹³⁹ I. Popovici, „Capitole eclesiologice”..., p. 185.

¹⁴⁰ I. Popovici, „Misiunea internă a Bisericii noastre: realizarea Ortodoxiei”..., p. 75.

transparent pentru Dumnezeu. „Biserica este un laborator divino-uman, în care oamenii cu ajutorul Sfințelor Taine și sfințelor virtuți se divino-umanizează, se hristifică, se îndumnezeiesc, se transfigurează în oameni-dumnezei după har, în hristoși după har, în dumnezei după har”¹⁴¹. În Biserică omul atinge desăvârșirea care nu se oprește aici, în această lume, ci se continuă în veșnicia lui Dumnezeu. Dacă desăvârșirea este continuă, atunci și cunoașterea trebuie să fie continuă sau veșnică, pentru că Izvorul tuturor este un izvor nesecat de cunoaștere mereu nouă și veșnică. Omul tinde spre veșnicie și spre infinit deoarece este chipul Dumnezeului cel veșnic, iar în Biserică are posibilitatea să depășească tot ce este limitat și pământesc și să se înalțe spre tainele dumnezeiești¹⁴². Omul a fost creat pentru o comuniune veșnică cu Dumnezeu Sfânta Treime.

1.5.2 Păcatul și influența lui asupra cunoașterii

Când vorbim de desăvârșirea omului și de îndumnezeirea lui, nu este totul la superlativ, adică, omul nu este perfect și nu se mântuiește automat fiind membru al Bisericii. Harul dumnezeiesc se pogoară peste oamenii credincioși care sunt conștienți de starea lor morală și se străduiesc să meargă pe calea virtuților. Altfel ne vom asemăna cu protestanții care învață că odată ce omul a devenit membru al Bisericii, el este deja răscumpărat și mântuit. Este adevărat că omul se poate îndumnezei și că poate

---

¹⁴¹ J. Поповић, *Догматика Православне Цркве*, Књига трећа..., p. 15. În Biserică nimic nu rămâne neterminat, ci Domnul și Dumnezeul nostru Iisus Hristos „duce la desăvârșire în chip tainic mântuirea noastră, îndumnezeirea noastră, transfigurarea noastră, sfințenia, hristificarea, bisericizarea, treimizarea noastră. Gândul omenesc nu va putea niciodată să înțeleagă în chip desăvârșit taina cea sfântă a Bisericii lui Hristos și a minunatului atelier de mântuire din ea, atelier [laborator] de îndumnezeire și transfigurare, de înviere și de înălțare la cer. Fiindcă întotdeauna cele neînțelese sunt incomparabil mai multe decât cele ce pot fi înțelese”, I. Popovici, „Capitole eclesiologice” ..., p. 186.

¹⁴² Vezi I. Popovici, „Valoarea supremă și criteriul ultim în Ortodoxie” ..., p. 116.

să cunoască multe lucruri tainice, ascunse vederii, dar cunoașterea și îndumnezeirea sunt împiedicate de păcatele săvârșite de către om. Atât timp cât omul rămâne în starea de păcat, cunoașterea și îndumnezeirea lui nu pot avansa nicidecum.

Chiar și Adam, primul om, când a căzut în păcat, s-a întunecat și cunoașterea și comuniunea directă cu Dumnezeu au fost întrerupte. Adam a vrut să cunoască prin propriile sale puteri, fără ajutorul sau luminarea de la Dumnezeu. „Prin păcat Adam se însingurează, devine centrul sinelui său, trăiește cu sine, cu propria sa natură, după definiția cuviosului Macarie, care cu mare succes definește esența păcatului. Păcatul este distrugătorul divino-umanității psihice a persoanei umane și transferarea centrului de la Cel de o Ființă la pseudo-ființă, în om (aflat în colaps)”¹⁴³. Vrând să fie el centrul cunoașterii, sau cunoașterea să treacă prin el, omul a deraiat din scopul său de a se uni cu Logosul lui Dumnezeu, singurul Izvor de cunoaștere.

Păcatul constă în alegerea liberă de a nu cunoaște prin Dumnezeu, ci prin propriile puteri omenești, ceea ce se numește cunoaștere autonomă. „De unde păcat în lumea creată de Dumnezeu Logosul cel fără de păcat?, se întreabă Sfântul Iustin Popovici, și răspunde: De la folosirea greșită (abuzul, n.n.) a puterilor logosice creatoare. Puterea logosică care prin voia liberă se folosește greșit (se abuzează, n.n.) astfel încât să nu meargă către scopul său: Dumnezeu Logosul, nu lucrează pentru El ci împotriva Lui, și este păcat. Și mai mult, ea este putere care ca scop propriu s-a proclamat pe sine sau o altă creație anume”¹⁴⁴. Atunci când omul abuzează de încrederea încredințată de Dumnezeu, se îndepărtează de Creatorul său și își întunecă puterile gnoseologice

¹⁴³ J. Поповић, *Проблем личности и познања по учењу...*, p. 27. „Esența păcatului, așadar, păcatul total [svegreha], constă în această iluzie plină de înfundare. Aceasta este chiar esența diavolului, a lui Satan însuși. Ea nu este altceva decât să vrea cineva să rămână la natura lui, să nu vrea în sinea lui nimic altceva decât pe sine însuși”, I. Popovici, „Gânduri despre infailibilitatea omului european. Cu prilejul Conciliului Vatican II” ..., p. 162.

¹⁴⁴ J. Поповић, *Догматика Православне Цркве, Књига трећа...*, p. 44.

din ființa lui¹⁴⁵. Păcatul face ca omul să nu poată să înainteze în cunoaștere prin propriile puteri¹⁴⁶, sau poate până la un anumit punct¹⁴⁷, dar nu poate vedea sau intui rațiunile logosice care duc spre Logosul creator. Ca omul să poată să cunoască cu adevărat, este nevoie să-și reînnoiască centrul cunoașterii din persoana sa, deoarece prin căderea în păcat, omul a întunecat și centrul gnoseologic. „Pierzând prin căderea în păcat centrul persoanei dat de Dumnezeu, și care este după chipul dumnezeiesc, prin urmare omul pierde și centrul gnoseologic, pentru că însăși căderea omului este κατ' ἑξοχην (mai întâi) gnoseologică, pentru că omul încalcă cunoașterea dată de Dumnezeu, ca să dobândească «cunoașterea binelui și răului» prin Dumnezeu, folosindu-se de metoda Satanei”¹⁴⁸. De aceea, dacă omul vrea să se întoarcă pe calea cea dreaptă a cunoașterii, trebuie să lase în urmă păcatul și patimile și să se îndrepte spre virtuțile aducătoare de har dumnezeiesc. Omul care rămâne în păcat¹⁴⁹ este despărțit de Dumnezeu, se

---

¹⁴⁵ „Mai întâi, păcatul distruge, răstoarnă și strică organele gânditoare; și omul înnebunește, și începe ca lucrurile, ideile și patimile trecătoare să le declare zeități ale sale, principală grijă, scop și sens al vieții. Acolo este cauza tuturor idolatriilor omenești (...)", J. Поповић, *Тумачење прве посланице Св. Јована Богослова*, în col. *Сабрана дела светог Јустина Новог у 30 књига*, Књига 12, Манастир Хелије, Београд, 2001, p. 264.

¹⁴⁶ „Intelectul Satanei (prin prezența păcatului) se amestecă cu intelectul omului până la o anumită unitate tainică, (...) și stăpânește omul cu totul, cu instrumentul gnoseologic în întregime și cu întreaga cunoaștere și cunoștințe", J. Поповић, *Проблем личности и познања по учењу...*, p. 54, trad. rom., pp. 61-62.

¹⁴⁷ „Păcatul este ca o perdea groasă și întunecată pe care diavolul o pune între Dumnezeu și sufletul văzător de Dumnezeu", J. Поповић, *Проблем личности и познања по учењу...*, p. 32, trad. rom., pp. 42-43. „Păcatul este o boală care stupefiază, oprește, paralizază în om simțirea nemuririi, așadar omul nici prin simțire, nici prin gând nu ajunge până la Dumnezeu cel viu și adevărat. Acel om este un om mutilat, semi-om, sub-om", J. Поповић, „Васкрсење Богочовека Христа”..., p. 119.

¹⁴⁸ J. Поповић, *Проблем личности и познања по учењу...*, p. 53, trad. rom., pp. 59-60.

¹⁴⁹ „Păcatul se combină misterios cu tot ce este omenesc, prinde viață în om, trăiește cu viața lui, simte cu simțurile lui, gândește cu gândurile lui, (...) omul devine amorfic (după chipul păcatului), dar nu mai puțin devine și păcatul antropomorf (după chipul omului)", J. Поповић, *Проблем личности и познања по учењу...*, p. 28.

face pe sine un centru al cunoașterii și toate le cunoaște după măsura lui păcătoasă. Precum harul și binele, când sunt cultivate, intră în toate mădularele omului, așa și păcatul când este cultivat, intră în toate mădularele omului¹⁵⁰. Atunci, rațiunea și mintea sunt întunecate și nu pot accesa cunoașterea pe care Dumnezeu o dăruiește, ci rămân în întunericul necunoașterii sau în cunoașterea întunecată și suficientă sieși¹⁵¹. Omul păcătos devine măsura lucrurilor, de aceea, „logica păcătoasă, raționalismul umplut de păcat este natura ființei lui, îndepărtată absolut de natura lui Dumnezeu. El se centralizează pe sine în sine, trăiește cu sine, se îndreptățește și se dovedește pe sine prin sine”¹⁵². Astfel trăiește și funcționează omul înrădăcinat în păcat și patimi.

Atât timp cât omul va încerca prin propriile puteri să ajungă la o cunoaștere și înțelegere a lucrurilor, nu se va putea vedea decât pe sine, în propriul cerc vicios. De vederea și înțelegerea

---

¹⁵⁰ „Întruparea păcatului în suflet merge până la o astfel de unire reciprocă, astfel încât, omului ca om îi este absolut imposibil să o despartă”, J. Поповић, *Проблем личности и познања по учењу...*, p. 31. Sfântul Iustin Popovici aici comentează descrierea desfrâului sufletului cu diavolul descrisă de Sfântul Macarie Egipteanul, unde se ajunge la o unire aproape totală a sufletului cu diavolul. În schimb, în *Tâlcuirea Sfintei Evanghelii după Ioan*, Sfântul Iustin spune următoarele: „Niciun păcat nu poate să acopere întregul om, și să ucidă în el tot ce este după chipul dumnezeiesc și nemuritor. Și cel mai mare păcătos nu este întru tot păcătos”, J. Поповић, *Тумачење Светог Еванђеља по Јовану...*, p. 92.

¹⁵¹ „Toate puterile gnoseologice acționează și se arată prin categoria păcatului, de aici și întregul gnosis are un caracter după chipul păcatului”, J. Поповић, *Проблем личности и познања по учењу...*, p. 57, trad. rom., p. 66. „Persoana păcătoasă crește până când atinge plină maturitate de mormânt. Pli-nătatea creșterii în păcat este întrupată în **diavolodicea** triadei nesfinte: păcat-moarte-iad, granița cunoașterii după care nu se poate merge mai departe”, Јања Поповић Тодоровић, „Обожeње личности на пут богопознања и себепознања”, în vol. *Отац Јустин Поповић, Живот и дело. Зборник са научног скупа...*, p. 228.

¹⁵² J. Поповић, *Проблем личности и познања по учењу...*, p. 55, trad. rom., pp. 62-63. „De la iubirea păcatului în om arun, și pe urmă mor definitiv, simțurile și puterile care tind spre Dumnezeu; și omul devine mort duhovnicește: nu-L simte pe Dumnezeu, de aceea și nu crede în Dumnezeu, de aceea și declară: nu este Dumnezeu”, J. Поповић, *Тумачење Светог Еванђеља по Матеју...*, p. 158.

rațiunilor lucrurilor nici nu vine vorba, mai ales atunci când Dumnezeu, singurul Izvor și Creator al lor, este îndepărtat sau scos din viața, inima și mintea omului. În acest caz, omul își trăiește propria sa tragedie. „Păcatul și răul constituie încercarea tragică și absurdă a omului de a se îndepărta de Dumnezeu–Logosul din temeliiile universului”¹⁵³. Îndepărtarea de Dumnezeu se poate vedea în încercarea științei moderne de a găsi răspunsuri la tainele universului, dar neavându-L pe Dumnezeu drept Creator al universului, știința nu poate să vadă nici măcar că universul are o taină și este o taină. Tainele universului nu se pot descoperi prin ele însele dacă nu sunt descoperite de Cel care le-a pus acolo. Este nevoie de curățirea minții ca să fie capabilă să vadă și lumina spirituală în univers, nu doar pe cea materială sau fizică. „Necurăția minții este consecința naturală a contopirii minții cu păcatul”¹⁵⁴. Prezența păcatului în mintea omului nu permite cunoașterea cea adevărată să lumineze centrele gnoseologice aflate în rațiunea și mintea omului. Dacă centrul gnoseologic este luminat de harul și lumina lui Dumnezeu, cunoașterea se află într-o continuă mișcare în cunoașterea creației și mai important, în cunoașterea lui Dumnezeu.

1.5.2.1 Păcatul întunecă mintea, voința și inima omului

Când omul se află în păcat, organele lui gnoseologice se întunecă și nu mai sunt capabile să aibă o cunoaștere curată. Consecințele rămânerii în păcat sunt distrugătoare pentru persoana umană, pentru că, în loc să fie în comuniune cu Dumnezeu, omul păcătos dezvoltă o comuniune strânsă cu diavolul. Organele principale ale cunoașterii sunt mintea, voința și inima, pentru că prin ele intră cunoașterea curată despre lume și Dumnezeu sau cunoașterea necurată primită de la ispitele diavolești. Păcatul se sălășluiește în om, intrând în adâncurile inimii, și devine parte

---

¹⁵³ I. Popovici, „Raiul meu și iadul meu. Sensul vieții și al lumii”..., p. 57.

¹⁵⁴ J. Поповић, *Проблем личности и познања по учењу...*, p. 38, trad. rom., p. 50.

din viața cotidiană a omului. Dar până să intre în inima omului, păcatul trebuie să treacă prin mintea și voința omului.

Intrarea păcatului în om se realizează din afară și încearcă să pătrundă spre centrul ființei umane, adică în inimă. Datorită Sfintei Taine a Botezului, diavolul nu-l poate ataca pe om din interior, ci numai din exterior, de aceea toate ispitele prin care încearcă să-l înrobească pe om sunt sugestii și imagini ale diavolului puse în mintea omului, având ca scop să-i atragă atenția și să-l facă să cadă în păcat. Atunci când diavolul reușește să-l acapareze pe om prin căderea în păcat, mintea omului începe să prindă conturul păcatului și să-l caute mai des. Mai mult, mintea începe să ia chipul diavolului, precum scrie și Sfântul Iustin Popovici: „Aflată în păcat de la periferie până la centru, mintea se îmbracă în diavol și primește formă diavolească”¹⁵⁵. În mintea unde lumina dumnezeiască se stinge și harul dumnezeiesc este alungat, începe lucrarea diavolului, al cărui scop este întunecarea chipului dumnezeiesc din om. „Orbind și întunecând mintea, Satana orbește și întunecă chipul dumnezeiesc cel viu al naturii omenești”¹⁵⁶. Reușind să întunece mintea, diavolul întrerupe și cea mai mică legătură a omului cu Dumnezeu, pentru că, dacă omul începe să se roage cerând iertare, atunci diavolul este învins. De aceea, întunecarea și înrobirea minții de către diavol face ca omul să uite de Dumnezeu și de mântuirea sa¹⁵⁷. Omul cu mintea întunecată nu mai este capabil să cunoască, nici măcar să tindă spre o cunoaștere curată a lumii și a lui Dumnezeu. „Fiind ochiul pentru deosebirea binelui și răului, orbit de păcat vouç-ul (mintea) este total incapabil să satisfacă dorința sa gnoseologică de odinioară,

---

¹⁵⁵ J. Поповић, *Проблем личности и познања по учењу...*, pp. 36-37, trad. rom., p. 48.

¹⁵⁶ J. Поповић, *Проблем личности и познања по учењу...*, p. 37, trad. rom., p. 48.

¹⁵⁷ „Răul în mod tiranic neîncetat înrobește mintea acestei lumi, ca nu cumva prin rugăciune să se înalțe în înălțimile [care sunt, n.n.] deasupra păcatului”, J. Поповић, *Проблем личности и познања по учењу...*, p. 38, trad. rom., p. 50.

cea care l-a îndemnat la căderea în păcat (...)”¹⁵⁸. Cunoașterea omului nu mai este îndreptată spre bine și Dumnezeu, ci spre cunoașterea răului, adică spre rămânerea și adâncirea în păcat, până când păcatul devine o a doua natură a omului. Atunci păcatul se arată ca un lucru normal și rațional în mintea omului, iar omul încetează să mai lupte cu el și cu ispitele diavolești. Cunoașterea omului devine influențată de păcat și omul începe să cunoască prin categoria păcatului, pentru că mintea întunecată îi dă argumente „logice” omului despre lucrurile pe care vrea să le cunoască. Păcatul devine un lucru considerat normal și acceptat ușor de către om, aducând chiar și argumente „raționale” pentru faptele sale păcătoase în fața societății. Această dependență care se dezvoltă în om, între păcat și minte, Sfântul Iustin Popovici o descrie astfel: „Pentru vouș-ul (mintea) aflat în păcat, logica, raționalitatea păcatului este evidentă, pentru că păcatul este «logică», ratio Satanei, și astfel, un produs natural al umanității. Păcatul și cunoașterea se topesc până la o anumită identitate neobișnuită, devin sinonime unul altele; amartologia și gnoseologia se analizează reciproc, își apără și justifică existența sa; pentru subiectul gnoseologic aflat în păcat toate obiectele cunoașterii sunt accesibile numai prin categoria păcatului (...)”¹⁵⁹. Omul păcătos își pierde capacitatea înțelegerii legăturii sale cu Dumnezeu și cu aproapele¹⁶⁰.

Păcatul și gândurile trebuie să treacă mai întâi de aprobarea voinței umane, ca să poată intra în minte și în inimă. Pentru că „în afara voinței păcatul este imposibil”¹⁶¹, adică, dacă nu-l acceptăm cu voința noastră, păcatul nu poate să-și facă sălaş în

---

¹⁵⁸ J. Поповић, *Проблем личности и познања по учењу...*, p. 58, trad. rom., p. 68.

¹⁵⁹ J. Поповић, *Проблем личности и познања по учењу...*, p. 62, trad. rom., pp. 74-75.

¹⁶⁰ „Păcatul întunecă rațiunea în om, și omul nu înțelege corect relația sa nici cu Dumnezeu, nici cu oamenii”, J. Поповић, *Тумачење Светог Еванђеља по Матеју...*, p. 441.

¹⁶¹ J. Поповић, *Проблем личности и познања по учењу...*, p. 39, trad. rom., p. 51.

noi. „Voința este canalul prin care răul curge în om”¹⁶², atunci când gândurile necurate sunt acceptate și aprobate de către voința omului, intră nestingheriți în minte și în inima omului, întunecându-le. Gândurile care ispitesc mintea și voința sunt deseori plăcute și simțite cu simțurile omenești, de aceea sunt și ușor acceptate de către oamenii care se lasă ușor înșelați de imaginea lor. „Răul este atractiv pentru om deoarece se arată în forme plăcute și prin manifestări ale simțurilor”¹⁶³. Cu cât sunt mai atractive ispitele, cu atât mai mult este mai ușor ca omul să le accepte și să le dea voie să intre în mintea și în inima lui. Voința este ca o barieră, dacă putem să spunem așa, dacă este dintr-un material foarte tare, ea nu se poate rupe și ispitele rămân afară, dar dacă o facem dintr-un material moale, atunci este ușor să fie distrusă și ispitele pot să-și croiască drum spre inima omului. Odată ajunse în interiorul omului, gândurile păcătoase îl împing pe om spre săvârșirea păcatului în faptă. Păcatele devenite patimi, devin o a doua natură pentru om cu care el se identifică. „Misterios și imperceptibil, păcatul se înrădăcinează și natura umană lucrează prin gândurile și faptele ei, prin simțurile și dorințele ei, și [păcatul, subl. ns.] devine propriu omului, dar și omul lui”¹⁶⁴. Voința omului, odată întunecată prin păcat și patimi, permite accesul diavolului și ispitelor lui, dar blochează accesul lui Dumnezeu și al harului dumnezeiesc. Adică, funcția ei este de a bloca răul care vrea să intre în sufletul omului, dar dacă este înrobită de păcat, funcția ei se întoarce pe partea opusă, adică permite răul și refuză binele. Omul a fost creat cu voia liberă, de aceea el poate singur să decidă ce cale va urma. Poate să urmeze calea diavolului care este o cunoaștere imaginară și îl duce numai în iad, sau poate să urmeze

---

¹⁶² J. Поповић, *Проблем личности и познања по учењу...*, p. 39, trad. rom., p. 52.

¹⁶³ Хаџи Ђорђе Ј. Јањић, „Време саблазни и антихриста”, în vol. *Отац Јустин Поповић, Живот и дело. Зборник са научног скупа...*, p. 145.

¹⁶⁴ J. Поповић, *Проблем личности и познања по учењу...*, p. 47, trad. rom., pp. 38-39. „Пăcatul ține sufletul și gândurile lui în sfera morții. Acolo îl sfârtecă și prădează duhurile necurate”, J. Поповић, *Проблем личности и познања по учењу...*, p. 50, trad. rom., p. 43.

calea lui Dumnezeu care este o cunoaștere infinită și care continuă în viața cea veșnică. Voința este factorul care decide ce fel de cunoaștere se va sălășlui în inima omului.

Cel mai important loc al cunoașterii este inima, dar nici ea nu poate evita să fie influențată de păcat. Influența păcatului în inimă este cauzată de mintea și voința care au acceptat deja păcatul să intre în om. Gândurile păcătoase sunt arătate ca imagini sau gânduri în minte, dar voința liberă este cea care le acceptă. Dacă ispita spre păcat este oprită de minte și de voință, atunci ea nu ajunge în inimă. Cu alte cuvinte, mintea, voința și inima sunt legate reciproc una de alta și colaborează împreună. Mintea lucrează cu gândurile care intră și ies din inima omului, fie ele bune sau rele (Mc. 7, 21-23). Deci, lupta gândurilor se duce în mintea și în inima omului, iar prin voință omul decide cât va dura această luptă. Mintea este ghidul inimii, pentru că în minte se face discernământul gândurilor, de unde coboară în inimă¹⁶⁵. Dacă păcatul reușește să intre în inima omului, atunci este afectată și creația, în care se reflectă starea omului căzut. „Păcatul este un laborator și armă prin care Satana șade pe tronul persoanei”¹⁶⁶. Acest tron este inima omului, unde se pot sălășlui mulți demoni (Mt. 8, 28-32; Mc. 1, 24; 5, 9; Lc. 8, 30), nu numai unul. . Dacă mintea e un laborator și armă prin care Satana șade pe tronul persoanei, inima omului devine atât de întunecată, încât nu-L mai simte pe Dumnezeu și harul Lui, nici nu-și îndreaptă cunoașterea spre Dumnezeu. „Păcatul pradă, distruge, mortifică sufletul, mintea, inima, toate instrumentele umane ale simțirii și ale cunoașterii, și omul nici nu-L simte pe Dumnezeu, nici nu-L vede, nici nu-L cunoaște. Deci: cunoașterea lui Dumnezeu este o pură moralitate, o nevoiță și proces etice”¹⁶⁷. Omul care rămâne

¹⁶⁵ J. Поповић, *Проблем личности и познања по учењу...*, p. 42, trad. rom., p. 57.

¹⁶⁶ J. П. Тодоровић, „Обоженье личности на пут богопознања и себе-познања” ..., p. 227.

¹⁶⁷ J. Поповић, *Тумачење прве посланице Св. Јована Богослова...*, p. 274. „Пăcatul mai întâi distruge mintea în om, apoi murdărește inima, și omul nu se vede nici pe sine, nici pe Dumnezeu, nici adevăratul sine, nici adevăratul Dumnezeu”, J. Поповић, *Тумачење Светог Еванђеља по Јовану...*, p. 122.

un timp îndelungat în păcat este posibil să ajungă la starea înrobirii de către păcat, ceea ce nu-i va trezi dorința să iasă din starea în care se află și să renunțe la obiceiurile pătimăse¹⁶⁸. Totuși, harul lui Dumnezeu este lucrător și dacă omul își întărește voința, poate să iasă din întunericul păcatului la lumina dumnezeiască, pe care o dă pocăința.

1.5.2.2 Pocăința – renaștere în Hristos

Ca rațiunea și mintea să fie capabile de cunoaștere, este nevoie de schimbarea lor în rațiune și minte, curate și luminate. Este nevoie de schimbarea minții, adică de metanoia, de părăsirea patimilor și a păcatului, ca mintea să fie curată și luminată. Metanoia este începutul cunoașterii celei bune. „Necesitatea metanoi în nevoința credinței dovedește că momentul central al credinței este gnoseologic”¹⁶⁹. Nu poate spune cineva că le știe pe toate, până nu trăiește smerenia în metanoia, adică atunci înțelege că numai rațiunea curățită de patimi și păcat este capabilă de cunoaștere, de atunci începe să cunoască adevăratul sens al lucrurilor. Harul dumnezeiesc începe să lucreze în om și îi dă o altă înțelegere a cunoașterii, decât cea pe care a cunoscut până atunci. „Numai rațiunea curățită prin har poate să dea o cunoaștere curată, duhovnicească”¹⁷⁰. Rațiunea care nu este curățită, nu este capabilă de cunoaștere curată și adevărată. Rațiunii necurate nu

¹⁶⁸ „Păcatul mereu, în public sau în taină își bate joc de bine, sau chinuie binele, sau ucide binele. Pentru că păcatul este păcat pentru că nu rabdă binele în nicio formă, nicăieri și în nimeni”, J. Поповић, *Тумачење Светог Еванђеља по Матеју...*, p. 545.

¹⁶⁹ J. Поповић, *Проблем личности и познања по учењу...*, p. 83, trad. rom., p. 109. „De aceea, atunci când luptă împotriva păcatului, oamenii care au duhul și credința lui Hristos se luptă să restabilească în ei simțirea deplină și integrală a lumii ca să ajungă la plinătatea și integralitatea omului”, I. Popovici, „Între două filozofii”..., p. 51.

¹⁷⁰ J. Поповић, *Гносеологија Светог Исака Сирина*”, în col. *Сабрана дела светог Јустина Новог у 30 књига, Књига 8, Манастир Ђелије, Београд*, p. 170, trad. rom., p. 242. Traducerea românească a *Gnoseologiei Sfântului Isaac Sirul* se află în *Sfântul Iustin Popovici, Calea cunoașterii lui Dumnezeu...*, pp. 217-285.

i se descoperă tainele duhovnicești. „Inima curată și mintea curată produc cunoaștere curată. Îndreptate spre Dumnezeu, curățate și vindecate, organele cunoașterii dau cunoaștere curată și sănătoasă a lui Dumnezeu; îndreptate spre lucruri, dau cunoaștere curată și sănătoasă despre lucruri”¹⁷¹. Curățirea de patimi și păcate se face în Biserica lui Hristos, cu participare activă la slujbele, rugăciunile și Tainele ei. Fără harul dumnezeiesc dobândit prin Sfintele Taine, cunoașterea duhovnicească și cea rațională nu sunt complete.

Pocăința aduce în persoana omului o renaștere duhovnicească, o reînnoire a persoanei și a tuturor organelor gnoseologice. Pocăința este începutul curățirii și a cunoașterii mai întâi a sine-lui său, iar apoi a lui Dumnezeu. Prin pocăință începe luminarea omului și a capacităților lui cognitive. „Nu există luminare adevărată, nu există cunoaștere adevărată fără pocăință”¹⁷². Dacă omul păcătos nu se schimbă prin pocăință, atunci el devine un promotor al păcatului, prin decizia lui să rămână în starea păcătoasă. „Păcătosul, chiar și când nu lucrează activ la răspândirea păcatului, prin însăși rămânerea în păcat, răspândește păcatul”¹⁷³. Pocăința presupune renunțarea la păcat și părerea de rău pentru cele săvârșite, renunțare prin nerepetarea păcatelor. Deși se formează o anumită apropiere și identificare între sufletul omului și păcatul, ei nu se pot uni definitiv, pentru că au esențe diferite. Sufletul este creat de Dumnezeu, pe când păcatul este invenția diavolului sădită în sufletul omului de afară. Sufletul este creat să fie asemănător cu Dumnezeu, iar păcatul cu diavolul, de aceea

---

¹⁷¹ J. Поповић, *Гносеологија Светог Исака Сирина...*, p. 173, trad. rom., p. 248. „Lumina dumnezeiască și sfințenia deschid ochii sufletului nostru către realitățile veșnice atât ale acestei lumi cât și ale celeilalte, în timp ce întunericul păcatului orbește și nu ne lasă să vedem nimic din ceea ce este dumnezeiesc și veșnic, nici în lumea aceasta nici dincolo de ea (vezi In 2, 10; Ef. 1, 18)”, I. Popovici, „Doliu pentru Hristos. Cultură și Sfințenie”..., p. 92.

¹⁷² Н. Пјевач, „Богочовечанска просвета по Ави Јустину (Поповићу)”..., p. 207.

¹⁷³ Х. Ђ. Јањић, „Време саблазни и антихриста”..., p. 146.

se poate spune că sunt și potrivnici unul altuia. Păcatul nu are o existență autonomă, adică prin sine, nu este o entitate rațională care decide propriile acțiuni, ci este mai degrabă o revoltă împotriva lui Dumnezeu¹⁷⁴, stârnită de Satan și introdusă în interiorul omului. Pentru că păcatul nu are o esență proprie prin care există¹⁷⁵, el se poate scoate din suflet și inimă prin pocăință sinceră. „Prin urmare, ontologic este imposibilă unirea esenței sufletului cu neesența păcatului”¹⁷⁶. Păcatul este într-un fel unit cu sufletul pentru că din interiorul omului ies și gândurile păcătoase (Mt. 8, 28-32), toate pornite de dorințele egoiste ale persoanei umane, de a-și găsi realizare prin sine și în sinea sa.

Pocăința este schimbarea minții (metanoia), decizia renunțării la păcat, de întunericul cu care păcatul îl învăluie pe om, și pornirea pe calea luminii și a îndumnezeirii¹⁷⁷. Pocăința este deseori numită renunțare de sine de către Sfinții Părinți ai Bisericii, pentru că renunțarea la păcat este de fapt renunțarea la toate gândurile, faptele și pornirile egoiste și păcătoase care sunt sălășluite în interiorul sufletului uman. Renunțarea de sine înseamnă renunțarea la realitatea păcătoasă în care se află omul. Când omul reușește să se elibereze de lanțurile păcatului și ale diavolului, începe urcușul lui duhovnicesc spre mântuire, iluminare, îndumnezeire și cunoaștere. Urcușul duhovnicesc este posibil numai prin Per-

---

¹⁷⁴ „În esență, căderea omului a constat din revolta acestuia împotriva constituției de «chip al lui Dumnezeu» a ființei lui, pentru că omul a părăsit pe Dumnezeu și cele ale lui Dumnezeu și s-a restrâns pe sine la materia pură, la omul gol («simplu»). Prin cea dintâi revoltă a lui împotriva lui Dumnezeu, omul a izbutit să alunge în parte pe Dumnezeu din el, din conștiința lui, din voința lui și să rămână la natura sa pur umană, la umanul pur, și în acest fel, «horribile dictu», la purul «umanism», dar umanismul este tocmai răul fundamental, primordial al omului”, I. Popovici, „Valoarea supremă și criteriul ultim în Ortodoxie”..., p. 119.

¹⁷⁵ J. Поповић, *Проблем личности и познања по учењу...*, p. 34.

¹⁷⁶ J. Поповић, *Проблем личности и познања по учењу...*, p. 34.

¹⁷⁷ „Așadar, omul fără de păcat este în același timp omul cel mai ideal și mai real, fiindcă numai ca atare este cu adevărat desăvârșit, nemuritor și veșnic”, I. Popovici, „Valoarea supremă și criteriul ultim în Ortodoxie”..., p. 121.

soana Mântuitorului Iisus Hristos și unirea cu El¹⁷⁸. „Să renunți la sine înseamnă: să renunți la sine în totalitatea realității psihofizice a persoanei tale aflate în păcat, adică renunță la sufletul său, voința sa, rațiunea sa, eul său, la legea antropocentrică, egoistă a vieții și a gândirii. Iar omul realizează aceasta, când cu asceza renunțării la sine [și] a credinței în Hristos se răstignește pe sine păcatului și tot ce este păcătos în sine și în jurul său; când mor păcatul și moartea, ca să trăiască fără de păcat și nemuritor în Domnul Hristos”¹⁷⁹, scrie Sfântul Iustin Popovici. Renunțând la realitatea păcatului, omul se deschide prin pocăință spre realitatea divino-umană a propriei îndumnezeiri. Realitatea vieții în afara păcatului înseamnă o realitate care în centrul său Îl are pe Hristos. Domnul Iisus Hristos și unirea cu El devine dorința omului curățat de păcat prin pocăință, toate simțurile omului și toată viața lui devin hristificate. „Numai omul lui Hristos devine eliberat de păcat? Cum? Când Domnul cel fără de păcat devine sufletul sufletului lui, gândul gândirii lui, simțul simțirii lui, și cu Sine umple toată ființa umană, așa că omul împreună cu Apostolul Pavel poate să zică: nu eu mai trăiesc, ci Hristos trăiește în mine (Gal. 2, 20)”¹⁸⁰. Odată ce Hristos se sălășluiește în ființa omului, omul devine hristificat și îndumnezeit¹⁸¹, capabil de cunoașterea pe care Hristos o descoperă. Pocăința Îl descoperă

---

¹⁷⁸ „Fără El oamenii sunt niște fantasme, un basm, o umbră, un vis, pe care-l împrăștie orice păcat, orice moarte, orice diavol. Numai împreună cu El noi, oamenii, suntem mai puternici decât orice moarte, decât orice păcat, decât orice diavol”, I. Popovici, „Împreună cu toți sfinții». Prolog și Epilog la «Viețile Sfinților»”..., p. 112.

¹⁷⁹ J. Поповић, *Догматика Православне Цркве*, Књига прва..., p. 38.

¹⁸⁰ J. Поповић, „Невидљиво у видљивом”..., p. 411, trad. rom. p. 185.

¹⁸¹ „Omul condus de către Dumnezeu-om își orânduiește toate cele ale sale prin Dumnezeu și trăiește în această lume enigmatică prin Dumnezeu. El ajunge astfel la desăvârșirea ideală și alcătuiește el însuși cea mai desăvârșită sinteză a dumnezeiescului și omenescului, a spiritualului și materialului, a lumii de aici și a celei de dincolo”, I. Popovici, „Valoarea supremă și criteriul ultim în Ortodoxie”..., p. 120.

pe Hristos ca singurul prin care omul poate să se reînnoiască, pentru că Hristos este Dumnezeu-om, toate ale naturii umane Hristos le-a însușit în afară de păcat. „Dumnezeul-om conține în Sine toate cele umane fără excepție, le conține ca esența Persoanei Sale, și fiecare căutare omenească a sensului, odihna minții, justificarea celor omenești, gravitează către El; fiecare aspirație sinceră, să se rezolve problema fatală a persoanei umane, prin natura existenței sale alergă spre El”¹⁸². Pocăința și părăsirea păcatului este o alergare spre Hristos, o alergare spre sfințirea sufletului și a trupului. Sfințirea omului se dobândește prin curăție și viața virtuoaasă. „Deoarece curăția din păcate se dobândește numai prin viețuire sfântă în virtuțile dumnezeiești”¹⁸³. Viața trăită în pocăință fără virtuți, nu aduce nici sfințire, nici îndumnezeire, nici cunoaștere.

1.5.3 Rolul virtuților și al Sfințelor Taine în progresul cunoașterii

Depășirea patimilor și păcatelor care întunecă mintea și rațiunea omului se face în Biserică prin Taina Pocăinței, și mai ales prin practicarea virtuților. Virtuțile ne ajută să rămânem pe calea cea dreaptă și ne ajută în desăvârșirea noastră, în primirea harului lui Dumnezeu. Biserica îl ajută pe om să dobândească mijloacele necesare pentru înaintarea lui în cunoaștere, și nu numai, ci în realizarea desăvârșirii și îndumnezeirii lui. Toate sunt posibile prin Hristos și în Hristos, în Biserică. „De aceea Dumnezeu S-a făcut om și a rămas în lumea omenească ca Dumnezeu-om, ca Biserică, ca să-i dea omului – icoana lui Dumnezeu, toate mijloacele necesare, ca omul cel cu chip dumnezeiesc (...) cu ajutorul Sfințelor Taine și sfințelor virtuți în trupul divino-uman al Bisericii să fie crescut: «În om desăvârșit, la măsura vârstei înălțimii

¹⁸² J. Поповић, *Проблем личности и познања по учењу...*, p. 71, trad. rom., p. 89.

¹⁸³ J. Поповић, *Тумачење Светог Еванђеља по Матеју...*, p. 163.

(plinătății) lui Hristos»¹⁸⁴ (Ef. 4, 13). Cu cât mai mult omul se înalță spre Dumnezeu, cu atât mai mult harul dumnezeiesc lucrează în el. Cu cât viața omului este mai virtuoaasă, cu atât și capacitățile lui gnoseologice sunt capabile să cunoască¹⁸⁵. Practicând virtuțile și primind Sfintele Taine în Biserică, omului i se arată tainele lucrurilor create și cunoașterea lui sporește până la cunoașterea lui Dumnezeu. Dar nimic din ce se descoperă din tainele lumii nu este descoperit întâmplător, ci este descoperit prin harul Mântuitorului Hristos, prin trupul divino-uman al Bisericii. Harul primit în Sfintele Taine mărește posibilitatea cunoașterii și o extinde și dincolo de viața pământească, adică în veșnicie. Tainele lumii se descoperă prin Tainele primite în Biserică lui Hristos. „Toate tainele ființei omenești, și toate ființele văzute și nevăzute ce sunt în el și în jurul lui, în timp și în veșnicie, i se arată omului numai prin Dumnezeu Logosul devenit om – Dumnezeu-om Domnul Iisus Hristos. Se arată și arată că ele sunt și temporal și veșnic o fericire pentru ființa umană, sunt percepute de om numai în trupul divino-uman al Bisericii lui Hristos, prin Sfintele Taine și sfintele virtuți (...)¹⁸⁶. Mântuitorul Hristos este cel Care și prin Care ni se descoperă tainele lumii vizibile și celei invizibile.

Calitatea vieții duhovnicești se cunoaște după virtuțile săvârșite și după primirea Sfintelor Taine în cadrul Bisericii. Săvârșirea virtuților este singura modalitate de a dobândi desăvârșirea și îndumnezeirea. Ele îl ridică pe om spre cer sau către cunoașterea dumnezeiască, prin urmarea lui Hristos. „Sfintele virtuți sunt

---

¹⁸⁴ J. Поповић, „Богочовечанска еволуција”, în *На Богочовечанском путу...*, p. 215. „Dimpotrivă, în afara Bisericii, omul nu este altceva decât o formă de om, mai degrabă o umbră de om, o fantasmă, un vis și un robot. El se simte fără conținut, gol și pustiu”, I. Popovici, „Capitole eclesiologice”..., p. 201.

¹⁸⁵ „Cunoașterea despre Dumnezeu se dobândește cu viață în Dumnezeu. Din evlavie – cunoaștere. Ce fel și câtă evlavie – astfel și atâta cunoașterea lui Dumnezeu. În aceasta este toată gnoseologia evanghelică. Numai viața vrednică de Dumnezeu dă și cunoaștere vrednică despre Dumnezeu”, J. Поповић, *Догматика Православне Цркве, Књига трећа...*, pp. 38-39.

¹⁸⁶ J. Поповић, *Догматика Православне Цркве, Књига трећа...*, p. 514.

indestructibile scări de aur de la pământ la cer”¹⁸⁷. Nu se poate dobândi nimic fără sfințele virtuți, pentru că săvârșindu-le pe ele, omul se învrednicește să primească harul lui Dumnezeu prin Sfintele Taine săvârșite în Biserică. Virtuțile îl fac pe om să crească în asemănarea lui cu Dumnezeu și să primească îndumnezeirea¹⁸⁸. Practicarea virtuților nu poate fi săvârșită fără primirea Sfintelor Taine ale Bisericii. Virtuțile și Tainele sunt inseparabile, nu se pot face separat, virtuțile sunt dependente de harul dumnezeiesc care se primește prin Taine, iar Tainele devin nelucrătoare în om, dacă omul nu practică virtuțile dumnezeiești. „Harul Sfintelor Taine și harul sfințelor virtuți sunt de o ființă. Ele ies una din alta, cresc una din alta, se desăvârșesc una cu alta”¹⁸⁹. De aceea, nici rațiunea omului nu poate înainta în cunoaștere, dacă nu se curăță prin virtuți și nu se desăvârșește prin Sfintele Taine. Prin virtuți și Taine, rațiunea omului ajunge să fie unită cu Mântuitorul Iisus Hristos, unde descoperă și cunoaște rațiunile lucrurilor și treptat înaintează și în cunoașterea lui Dumnezeu. În Hristos toate sunt o Sfântă Taină. „Totul este Sfântă Taină în Biserică, totul: de la cel mai mic până la cel mai mare, pentru că totul este scufundat în sfințenia inexprimabilă a Dumnezeului-om cel fără de păcat, Domnul Hristos”¹⁹⁰. Sfintele Taine și sfințele virtuți ne unesc cu Hristos, iar prin această unire rațiunea omului se unește cu Rațiunea divină și devine capabilă să înainteze

¹⁸⁷ J. Поповић, *Догматика Православне Цркве*, Књига трећа..., p. 599.

¹⁸⁸ „Тоате леџе морале думнезејеџи изворăс дин Сфинтеле Таине џи се реализеаэ прин Сфинтеле Виртуџи”, I. Popovici, „«Ѐмпреунă ку тоџи сфинџи». Prolog џи Епилог ла «Виџтеле Сфинџилор»...», p. 106.

¹⁸⁹ J. Поповић, *Догматика Православне Цркве*, Књига трећа..., p. 583. „Сфинтеле виртуџи сунт дин Сфинтеле Таине, изворăс дин еле. Сфинтеле Таине сунт таланџи. Таланџи сунт даџи сă се луcreze ку еи (Mt. 25, 16). Харул есте дат, дар требуие сă фие луcrat џи прелуcrat, практиcat рн сфинтеле виртуџи”, J. Поповић, „Подвижничка и богословска поглавља”..., p. 181. „Виртуџеле сунт де о фиинџă рнтре еле, де ацеа се џи насц уна де ла алта”, J. Поповић, *Ггносеологија Светог Исака Сирина...*, p. 163, trad. rom., p. 232.

¹⁹⁰ J. Поповић, *Догматика Православне Цркве*, Књига трећа..., p. 561.

în cunoașterea tainelor dumnezeiești despre lume și Dumnezeu. „În Biserică prin Sfintele Taine și sfintele virtuți Dumnezeu-om Hristos se sălășluiește în noi, trăiește în noi”¹⁹¹. Omul devine purtător de Dumnezeu, teofor, prin Sfintele Taine și sfintele virtuți, deoarece în Hristos se află plinătatea virtuților și desăvârșirea¹⁹². „Gnoseologia divino-umană neotestamentară, și prin ea gnoseologia bisericească este toată în El și toată din El”¹⁹³.

Toată cunoașterea este din Hristos și se dobândește prin Hristos, se dobândește prin primirea Sfintelor Taine în Biserică. Tainele lumii create omul le poate cunoaște parțial și prin rațiunea sa, dar cunoașterea lui Dumnezeu o dobândește și înaintează în ea atunci când Dumnezeu se va sălășlui în inima omului. Dumnezeu se poate cunoaște numai prin Dumnezeu, în cazul omului, prin Mântuitorul Hristos în Care sunt unite cele două naturi, cea divină și cea umană, în Ipostasul Său veșnic. Cu cât se desăvârșește mai mult, cu atât Îl va avea și pe Dumnezeu în centrul său gnoseologic. „Cele ale lui Dumnezeu se cunosc prin ceea ce este dumnezeiesc. Dumnezeu se cunoaște prin Dumnezeu – aceasta este regulă apostolică și patristică în teoria creștină a cunoașterii, gnoseologia. Omul, cu cât mai mult Îl are în sine pe Duhul lui Dumnezeu, cu atât mai mult îl cunoaște pe Dumnezeu și ceea ce este a lui Dumnezeu”¹⁹⁴. De aceea, când omul Îl are în inima și mintea sa pe Dumnezeu, mai ales pe Domnul Iisus Hristos, toate organele și simțurile lui se sfințesc și se îndumnezeiesc. Prin divino-umanitatea lui Hristos, mintea, rațiunea, inima, voința, conștiința și viața omului devin dumnezeiești și desăvârșite, și totul ce face, face prin Dumnezeu și trăiește prin și cu Dumnezeu, devine

---

¹⁹¹ J. Поповић, *Догматика Православне Цркве, Књига трећа...*, p. 577.

¹⁹² „(...) Dumnezeu-om este virtute, Dumnezeu-om este atotvirtute; în El, numai în El și prin El omul, ca ființă cu chip dumnezeiesc (...), prin cooperarea harului Sfintelor Taine, atinge fiecare virtute și trăiește atotvirtutea”, J. Поповић, *Догматика Православне Цркве, Књига трећа...*, p. 581.

¹⁹³ J. Поповић, *Догматика Православне Цркве, Књига трећа...*, p. 500.

¹⁹⁴ J. Поповић, *Догматика Православне Цркве, Књига трећа...*, p. 293.

dumnezeu după har¹⁹⁵. Și totul datorită Sfințelor Taine și virtuți practicate și împărtășite în Biserică. Prin ele, omul ajunge la cunoașterea dreaptă a lui Dumnezeu și la cunoașterea de sine, de aceea, „importanța gnoseologică a sfințelor virtuți este nemăsurabilă”¹⁹⁶.

Importanța virtuților în procesul cunoașterii o subliniază Sfântul Iustin Popovici spunând că „virtuțile nu sunt numai puteri creatoare ale cunoașterii, ci și principiul cunoașterii” și prin ele „omul înaintează din cunoaștere în cunoaștere”¹⁹⁷. Omul se unește cu Dumnezeu și cu semenii săi, astfel formând Trupul lui Hristos care este Biserica. În acest Trup omul trăiește comuniunea sobornicească cu Dumnezeu, cu Sfinții și cu semenii săi, toate împletite prin virtuțile creștine și Sfintele Taine. „Omul ortodox își sobornicizează [universalizează, catolicizează] [saborvizira] propria lui ființă prin feluritele virtuți-nevoite ascetice și Taine în harul Ortodoxiei. Astfel, el își sobornicizează (universalizează) inima, atunci când în rugăciunea împreună «cu toți sfinții» (Ef. 3, 18) se scufundă în dulcea veșnicie a dragostei lui Hristos; își sobornicizează mintea lui, atunci când combate mândria cu smerenia; își sobornicizează voința lui, atunci când cu dragostea lui Hristos alungă de la sine egoismul; își sobornicizează gândul lui, atunci când îl cufundă în apele cele limpezi ale veșniciei și divino-umanității lui Hristos; își sobornicizează spiritul lui, atunci când îl afundă în adâncurile Duhului Sfânt; își sobornicizează toată personalitatea lui atunci când se încorporează în Sfântul Trup al lui Hristos când devine întreg concorporal cu Hristos (Ef. 3, 6), când devine cu totul membru al Bisericii, când devine cu totul ortodox. Aceasta este calea către catolicitatea [sobornost] apostolică, sfântă, patristică. Alta nu există”¹⁹⁸.

¹⁹⁵ J. Поповић, „Гражење себе богочовечно”, în *На Богочовечанском путу...*, p. 231.

¹⁹⁶ J. Поповић, *Догматика Православне Цркве*, Књига трећа..., p. 603.

¹⁹⁷ J. Поповић, *Гносеологија Светог Исака Сирина...*, p. 192, trad. rom., p. 279.

¹⁹⁸ I. Popovici, „De la arianismul lui Arie la arianismul european modern”..., pp. 154-155.

1.5.3.1 *Credința – unirea cu Hristos și începutul cunoașterii*

Sfântul Iustin Popovici enumeră următoarele virtuți importante pentru atingerea curăției și cunoașterii în viața omului: credința, rugăciunea și postul, iubirea, blândețea și smerenia, răbdarea și umilința¹⁹⁹. După enumerarea virtuților, precizează că misiunea Bisericii este „să facă din aceste nevoițe-virtuți divino-umane metodele de viață ale poporului; să țeasă din aceste virtuți divino-umane harice sufletul și viața poporului”²⁰⁰. Toate virtuțile au importanță în desăvârșirea omului, dar niciuna dintre ele nu se poate dezvolta fără prima virtute, cea a credinței, pentru că totul în Biserică se bazează pe credință. „Toată cunoașterea sa despre Dumnezeu Biserica Ortodoxă o fundamentează pe credință, pentru care și Simbolul său începe cu cuvântul: Cred, și nu cu: știu. Dumnezeu este obiectul credinței, de aceea și cunoașterea lui Dumnezeu este lucrul credinței”²⁰¹. Credința este baza cunoașterii mai întâi a lui Dumnezeu, iar apoi a omului și a lumii. În credință omul se cunoaște pe sine și se cunoaște ca chip al lui Dumnezeu. „Prin credință omul se găsește pe sine, esența cea după chipul dumnezeiesc al persoanei sale, caracterul treimic al naturii sale”²⁰². Prin credință omul cunoaște Chipul după care a fost creat, adică pe Hristos, de aceea credința este o întâlnire personală cu Hristos, o întâlnire cu izvorul cunoașterii în viața omului. Domnul Iisus Hristos este Dumnezeu și știm că Dumnezeu nu poate fi cunoscut în ființa Sa, dar poate fi cunoscut prin natura umană pe care a însușit-o pentru mântuirea noastră și prin credința prin care Îl mărturisim ca Dumnezeu adevărat. „Cum ar putea omul, cu mintea lui tridimensională, să

---

¹⁹⁹ Vezi: I. Popovici, „Misiunea internă a Bisericii noastre: realizarea Ortodoxiei” ..., pp. 77-78.

²⁰⁰ I. Popovici, „Misiunea internă a Bisericii noastre: realizarea Ortodoxiei” ..., p. 79.

²⁰¹ J. Поповић, *Догматика Православне Цркве*, Књига прва..., p. 72, trad. rom., p. 102.

²⁰² J. Поповић, *Проблем личности и познања по учењу...*, p. 81, trad. rom., p. 105.

măsoare pe Hristos Care este infinit din toate punctele de vedere? Prin credință cunoaștem, pentru că prin credință umblăm, prin credință trăim (2 Cor. 1, 24; 5, 7; Gal. 2, 20; Rom. 1, 17). Ce altceva din mine poate să cunoască pe Dumnezeu în Hristos, dacă nu credința?"²⁰³. Credința în Hristos cel întrupat și înviat este fundamentul cunoașterii adevărate, fără această credință, rațiunea și mintea umană rămân ancorate în întunericul păcatului și al materiei. „În credința aceasta este toată gnoseologia divino-umană, evanghelică și ortodoxă. (...) De aici imperativul apostolic și categoric al gnoseologiei ortodoxe: «Tot ce nu este din credință este păcat» (Rom. 14, 23)"²⁰⁴. Cunoașterea izvorăște din credință, pentru că este nevoie de credință atunci când rațiunea și mintea omului se înalță spre cunoașterea tainelor de neînțeles ale lui Dumnezeu, mai ales taina Persoanei Domnului Iisus Hristos. Biserica a hotărât rolul minții și al credinței, ca totul să fie bine stabilit în cunoașterea lumii și a lui Dumnezeu. Credința și mintea nu se pot separa în decursul cunoașterii, de aceea, „Sinodul I Ecumenic a hotărât o dată pentru totdeauna rolul minții în explicarea Persoanei Dumnezeului-om Hristos; rolul ei este acela al supunerii. În creștinism, credința conduce, iar mintea este condusă; cunoașterea este roadă a credinței care lucrează prin iubire și e activă în nădejde"²⁰⁵.

Credința este importantă pentru cunoaștere pentru că prin ea omul se „naște pentru veșnicie"²⁰⁶, credința este prima nevoie-virtute divino-umană²⁰⁷ prin care omul se unește cu Dumnezeu și „care sfințește treptat sufletul lui, inima lui, conștiința lui, toată ființa lui, cu dumnezeieștile energii ale harului"²⁰⁸. Cre-

---

²⁰³ I. Popovici, „De la arianismul lui Arie la arianismul european modern”..., p. 152.

²⁰⁴ J. Поповић, *Догматика Православне Цркве*, Књига трећа..., p. 633.

²⁰⁵ I. Popovici, „De la arianismul lui Arie la arianismul european modern”..., pp. 153-154.

²⁰⁶ I. Popovici, „Condamnați la nemurire”, în *Omul și Dumnezeul – Om...*, p. 65.

²⁰⁷ I. Popovici, „Misiunea internă a Bisericii noastre: realizarea Ortodoxiei”..., p. 77.

²⁰⁸ I. Popovici, „«Împreună cu toți sfinții». Prolog și Epilog la «Viețile Sfinților»...”, p. 96.

dința depășește logica rațională pentru că obiectul ei de cunoaștere este Dumnezeu, Care depășește toate puterile de cunoaștere ale omului. Credința îl smerește pe om, știind că nu poate să pătrundă cu rațiunea și cu mintea sa în tainele dumnezeiești. De aceea, Sfântul Iustin Popovici spune: „cu credința începe criticismul adevărat al puterilor gnoseologice umane”²⁰⁹. Credința sfințește tot omul în afară de păcat, „sfințește gândurile lui, simțurile lui, atitudinea lui, faptele lui, iar ceea ce este cel mai important, sfințește: mintea lui, inima lui, voința lui”²¹⁰. Toate cele ale omului se sfințesc prin credința în Domnul Iisus Hristos, organele lui gnoseologice, toată ființa sa, dar dacă omul nu are credință în Hristos și nu trăiește în Hristos, atunci „este și rămâne: *делателиште диволе* – laboratorul diavolului”²¹¹. „Credința este întâlnire personală cu Hristos”²¹², în care omul începe să cunoască tainele dumnezeiești ale creației și ale omului, mai ales taina lui Hristos, prin care celelalte taine i se descoperă, iar taina lui Hristos rămâne mereu deasupra posibilităților gnoseologice ale omului. „Ca o Persoană necreată, unică și irepetabilă, Dumnezeu-om cu taina bogată a ființei Sale este deasupra tuturor înțeleșurilor, conceptelor și cunoștințelor umane, de aceea El este de fapt obiectul credinței. Omul poate să I se apropie, să-L cunoască, să-L urmeze numai cu credință, chiar o credință nesfârșită și fără reținere (...)”²¹³. Cunoașterea lui Hristos și tainele creației devin posibile atunci când credința devine adevărată și măsură a toate²¹⁴,

---

²⁰⁹ J. Поповић, „Молитвени дневник” ..., p. 124.

²¹⁰ J. Поповић, „Света туга за покојницима”, în *На Богочовечанском путу...*, pp. 203-204.

²¹¹ J. Поповић, „Невидљиво у видљивом” ..., p. 411, trad. rom. p. 185.

²¹² J. Поповић, *Проблем личности и познања по учењу...*, p. 77, trad. rom., p. 98.

²¹³ J. Поповић, „Тајна Спаситељевог учења и тајна спасења” ..., p. 72. „Credința îi descoperă omului taina Dumnezeului-om: și cu cât mai mult omul îl cunoaște pe Domnul Hristos prin credință, cu atât mai mult îl iubește, și cu cât îl iubește mai mult, cu atât mai mult se descoperă taina lui Hristos”, J. Поповић, *Тумачење прве посланице Св. Јована Богослова...*, p. 284.

²¹⁴ J. Поповић, *Тумачење Светог Еванђеља по Матеју...*, p. 321.

atunci se schimbă realitatea omului și scopul lui în viață²¹⁵. Prin credință omul se unește cu Hristos și „primește puterea de a se transforma și schimba, și să devină «făptură nouă în Hristos»”²¹⁶ (2 Cor. 5, 17), „de aceea credința este mijlocul principal și singurul pentru cunoașterea lui Hristos”²¹⁷. Prin credință în Hristos, mintea umană se trezește din starea păcătoasă și reușește să se elibereze de egoismul vieții înfășurat în păcat și întuneric, reușește să intre în veșnicia lui Hristos, adică a lui Dumnezeu²¹⁸. Credința și cunoașterea se împletesc împreună în progresul cunoașterii, deoarece cunoașterea nu poate progresa în tainele descoperite de Dumnezeu fără credință. Tainele pe care Hristos le descoperă omului cunoscător uneori depășesc capacitatea de înțelegere a omului, atunci credința este cea care îl ajută pe om să înainteze mai departe în cunoaștere. Sfântul Iustin Popovici ne confirmă acest lucru prin următoarea afirmație: „Credința în Domnul Hristos și cunoașterea despre Domnul Hristos reprezintă o unitate esențială, nedespărțită. Acestea două sunt una în Biserică”²¹⁹. Credința îl introduce pe om în toate tainele necesare cunoașterii și mântuirii sale. Credința este începutul virtuților, nevoițelor, este începutul vieții în Hristos, în Biserica lui Hristos. Toate sunt susținute și completate de către credință. „Credința ne face cunoștință cu toate Sfintele Taine și sfintele virtuți evanghelice,

²¹⁵ J. Поповић, *Проблем личности и познања по учењу...*, p. 75, trad. rom., p. 95.

²¹⁶ J. Поповић, *Проблем личности и познања по учењу...*, p. 79, trad. rom., p. 101.

²¹⁷ J. Поповић, *Тумачење Светог Еванђеља по Јовану...*, p. 84. „Cunoașterea lui Dumnezeu, cunoașterea lui Hristos se dă *credinței*. «Prin credință cunoaștem» - πίστει νοοῦμεν (Evr. 11, 3), prin credință pricepem, prin credință înțelegem tot ce se referă nu numai la Dumnezeu ci și la lume. Acesta este criteriul gnoseologic neotestamentar de bază și început. Iar *credința*, ce este? Ea este mai înainte unirea duhovnicească a credinciosului cu Acela în care crede, Domnul Hristos”, J. Поповић, *Тумачење Светог Еванђеља по Јовану...*, p. 40.

²¹⁸ „Omul se mântuiește dacă cu toată ființa prin credință intră în El, rămâne în El, trăiește în El”, J. Поповић, *Тумачење Светог Еванђеља по Јовану...*, p. 46.

²¹⁹ J. Поповић, *Догматика Православне Цркве, Књига трећа...*, p. 25.

și ne introduce în ele; iar ele din nou ne întăresc în credință, dacă trăim în ele. Fiecare Sfântă Taină este taina credinței, și fiecare sfântă virtute – virtutea credinței”²²⁰.

Sfântul Iustin Popovici acordă mare importanță credinței în viața omului. Dacă este importantă pentru om în toată viața lui, atunci credința este importantă și în gnoseologie. Credința nu este un concept abstract pentru om, ci este o realitate care îl unește cu Dumnezeu și îl introduce în viața veșnică. „Credința este o intrare reală, intrarea sinelui în natura lui Dumnezeu, nu este o atingere fenomenalistă a Dumnezeirii; ea este un act substanțial; ea este trecerea între uman și dumnezeiesc, între trecător și veșnic”²²¹. În unirea cu Dumnezeu, care este reală, omul află adevăratul sens al cunoașterii, o cunoaștere care începe să cuprindă întreaga persoană umană prin credință, „(...) credință: înrădăcinare personală, unire cu Dumnezeu a întregului conținut al persoanei”²²². Unirea persoanei umane cu Dumnezeu reprezintă și esența credinței creștine, precum scrie Sfântul Iustin Popovici: „Dar ce este credința în esență? Nu altceva decât o nevoiță treimică a predării de sine absolute, botezul de sine în numele Tatălui și Fiului și Sfântului Duh; corăstignire cu Hristos, autoîngropare, botez în moartea Lui”²²³, (Rom. 6, 3-4; Gal. 3, 26-27). După cele spuse mai sus, ne devine clar că numai persoana botezată și unită cu Dumnezeu va putea cunoaște tainele lumii și ale lui Dumnezeu prin Hristos. Dat fiind faptul că persoana umană este o persoană cunoscătoare, credința este cea care ajută cunoașterea. Iar „credința este viață după Dumnezeu, în Dumnezeu, cu Dumnezeu”²²⁴, așa și cunoașterea trebuie să înainteze după Dumnezeu,

---

²²⁰ J. Поповић, *Догматика Православне Цркве, Књига трећа...*, p. 65.

²²¹ J. Поповић, *Проблем личности и познања по учењу...*, p. 79, trad. rom., p. 102.

²²² J. Поповић, „Молитвени дневник” ..., p. 124.

²²³ J. Поповић, *Проблем личности и познања по учењу...*, p. 82, trad. rom., p. 106.

²²⁴ J. Поповић, „Подвижничка и богословска поглавља” ..., p. 147.

în Dumnezeu și împreună cu Dumnezeu, ca să fie o cunoaștere autentică și sfântă.

1.5.3.2 Rugăciunea – pedagogul cunoașterii

Înaintarea în cunoaștere nu este posibilă numai prin credință, ci trebuie îndeplinite și celelalte virtuți. Ceea ce îl ajută pe om în cunoaștere și în credință este rugăciunea. Rugăciunea îl ajută pe om să-și adune mintea în inimă, să lase orice gând lumesc și să înceapă să comunice cu Dumnezeu. Rugăciunea îl disciplinează pe om și îi ușurează înaintarea în cunoaștere. „Rugăciunea, mai ales cea liturgică, este cel mai delicat pedagog al minții, al inimii și al întregii persoane”²²⁵. Prin rugăciune, toate virtuțile cresc și se înmulțesc în ființa omului, iar omul devine purtător de Hristos. Cunoașterea vine prin Hristos și de la Hristos, iar rugăciunea îl ajută pe om să ajungă la Hristos mai ușor. Rugăciunea ajută pătrunderea harului lui Dumnezeu în om, și prin aceasta îl ajută să vadă și să cunoască prin Hristos. Rugăciunea are scopul ca „fiecare gând, fiecare vedere să le transforme în gândul lui Hristos, în vederea lui Hristos”²²⁶. Rugăciunea este unul din factorii importanți în gnoseologia ortodoxă, ceea ce ne spune că fără rugăciune nu se poate ajunge la cunoaștere. Rugăciunea este o calitate sobornicească prin care omul crește în virtuți, omul se adună în adâncul inimii sale și își lărgește inima ca să îi primească acolo pe Dumnezeu și pe semenii săi. Rugăciunea îl „zidește pe om și îl face biserică”²²⁷, un lăcaș unde Dumnezeu își face templu și unde se slujește liturghia interioară, adică în inima omului. De aceea, Sfântul Iustin spune că rugăciunea este „inima trupului divino-uman al Bisericii”²²⁸. Rugăciunea este permanent prezentă

²²⁵ J. Поповић, „Молитвени дневник” ..., p. 121.

²²⁶ J. Поповић, „Живот преобразивати у Христорживот”, în *На Богоочовчанском путу...*, p. 213.

²²⁷ J. Поповић, *Проблем личности и познања по учењу...*, p. 89, trad. rom., p. 118.

²²⁸ J. Поповић, „Подвижничка и богословска поглавља” ..., p. 165.

în procesul cunoașterii, de la început până la vederea lui Dumnezeu în lumina cea dumnezeiască și necreată. Rațiunea și mintea umană se deschid și cunosc numai în și prin rugăciune.

Fără rugăciune, comuniunea omului cu Dumnezeu nu se poate realiza, pentru că rugăciunea este o cale prin care omul comunică cu Dumnezeu și Dumnezeu cu omul. Rugăciunea este hrană duhovnicească pentru sufletul omului, fără ea omul nu poate să se hrănească de relația lui cu Dumnezeu. „Deoarece rugăciunea este cel mai natural și cel mai rațional mod al comuniunii naturii umane cu Dumnezeu, chiar dacă este închipuită în cel mai drept sau în cel mai păcătos om. Rugăciunea este un organ prin care omul se hrănește pe sine cu adevărurile dumnezeiești precum mâncarea. Relația de rugăciune a ființei umane cu Dumnezeu este cea mai naturală și cea mai normală relație. Rugăciunea divino-umană cuprinde pe omul întreg și reprezintă cea mai logică relație a omului ca ființă cu chip dumnezeiesc cu Dumnezeu drept Creator și Tată (...)”²²⁹. Rugăciunea îl înnobilează pe om, făcând din el o persoană din care radiază bunătate către oameni și creație²³⁰, și îl ajută pe om să se cunoască mai bine pe sine²³¹. Rugăciunea și credința fac ca iubirea omului către Dumnezeu să crească, iar când omul Îl iubește pe Dumnezeu, atunci înainteză în iubire, în facerea de bine și în curățirea de păcate și patimi. Rugăciunea este strâns legată de restul virtuților și le supraveghează de aproape, ca omul să se poată sfinți și îndumnezei. „Toate se sfințesc cu rugăciune, toată ființa umană, deoarece rugăciunea realizează și introduce toate virtuțile rămase, care cu harul său sfințesc pe om. Rugăciunea sfințește și întreaga lume în jurul omului: relația de rugăciune cu lumea. Despre Dumnezeu cel mai bine se gândește cu rugăciune, și cel mai profund și cel mai desăvârșit”²³². Din cele spuse mai sus de către

---

²²⁹ J. Поповић, „Тажна Спаситељевог учења и тајна спасења” ..., р. 72.

²³⁰ I. Popovici, „Capitole eclesiologice” ..., р. 203. J. Поповић, „Беседа при освешћењу обновљење цркве”, în *На Богоочевчанском путу...*, р. 259.

²³¹ J. Поповић, „Молитвени дневник” ..., р. 121.

²³² J. Поповић, „Подвижничка и богословска поглавља” ..., р. 159.

Sfântul Iustin Popovici, vedem că rugăciunea sporește virtuțile omului, îl sfințește pe om, care rugându-se sfințește și lumea în jurul său. Cel mai important lucru este că oferă o cunoaștere profundă și desăvârșită a lui Dumnezeu. De aceea, „rugăciunea trebuie să devină un obicei conștient și dulce”²³³, nu numai ca să sporească cunoașterea omului, ci, din ea depinde și mântuirea lui²³⁴. Rugăciunea are rolul să facă virtuțile să crească în om, „transformându-le într-o atotvirtute nemuritoare – iubirea de Hristos”²³⁵. În Hristos și în Biserică, rugăciunea îl poate înălța pe om până la Dumnezeu, făcându-l mai întâi templul lui Dumnezeu (1 Cor. 3, 16).

Mîntea umană are nevoie de rugăciune ca să se hrănească duhovnicește și de Dumnezeu, ca să poată să fie curată pentru primirea cunoașterii pe care Dumnezeu i-o revelează. Mîntea și inima se îndumnezeiesc prin rugăciune și devin templul lui Hristos, „numai vouç-ul (mîntea) cuprins de rugăciune poate să devină templu al lui Hristos”²³⁶. Îndumnezeirea omului și cunoașterea lui sunt strâns legate de rugăciune, fără ea nu se poate realiza comunicarea și comuniunea cu Dumnezeu. Rugăciunea îl introduce pe om în veșnicie, îl face să preguste veșnicia încă de acum. „Prin nevoînța rugăciunii vouç-ul se eternizează, veșnicia devine categoria naturii lui, și atmosfera lui”²³⁷. Iar când mîntea este eternizată, atunci începe să-L vadă pe Dumnezeu și să cunoască tainele dumnezeiești. Rugăciunea are rolul de pedagog al omului, care îl conduce spre Izvorul tuturor și spre cunoaștere sigură și autentică.

²³³ J. Поповић, „Подвижничка и богословска поглавља”..., p. 183.

²³⁴ „Fără rugăciune mântuirea este imposibilă. Ea este un principiu neotes-tamentar de bază, dat de Însuși Mântuitorul”, J. Поповић, „Тайна Спаси-тељевог учења и тајна спасења”..., p. 73.

²³⁵ J. Поповић, „Живот преображавати у Христорживот”..., p. 213.

²³⁶ J. Поповић, *Проблем личности и познања по учењу...*, p. 87, trad. rom., p. 115.

²³⁷ J. Поповић, *Проблем личности и познања по учењу...*, p. 88, trad. rom., p. 116.

1.5.3.3 Iubirea – virtutea supremă a cunoașterii

Cunoașterea, desăvârșirea și îndumnezeirea omului depind de virtuțile săvârșite, dar nu se vor îndeplini fără virtutea iubirii, care este cea mai mare virtute dintre toate. Toate virtuțile duc spre iubire și se împlinesc în iubire, deoarece Dumnezeu este iubire (1 In 4, 8). Iubirea se naște din virtuțile și din rugăciunea săvârșite pe parcursul vieții și în parcursul înaintării în cunoașterea lui Dumnezeu. În iubire, omul se aseamănă cu Dumnezeu și primește cunoașterea descoperită de către Dumnezeu, în iubirea reciprocă dăruită și trăită. În iubire și prin iubire se ajunge la cunoașterea lui Dumnezeu. „Iubirea dă o cunoaștere substanțială (reală, adevărată) a lui Dumnezeu; «ἀγαπητική δύναμη τῆς ψυχῆς» (puterea iubitoare a sufletului) este instrumentul gnoseologic central pentru cunoașterea lui Dumnezeu”²³⁸ (1 In 4, 8). Partea sufletească este partea chipului lui Dumnezeu în om, de aceea și este considerată centru gnoseologic pentru cunoașterea lui Dumnezeu. Așa cum s-a amintit mai sus, Dumnezeu se cunoaște prin cele dumnezeiești, așadar, și în acest caz, sufletul devine legătura omului cu Dumnezeu și centrul unde îndumnezeirea se înfăptuiește. „În iubire este puterea gnoseologică veșnică, care conduce pe Dumnezeu în suflet, Îl arată pe Dumnezeu sufletului, Îl face pe Dumnezeu vizibil. Iubirea este arătarea lui Dumnezeu, arătarea lui Dumnezeu sufletului, precum este credința – arătarea omului, arătarea omului înaintea lui Dumnezeu”²³⁹. Cea mai mare virtute este temelie și începutul creșterii și înaintării în cunoașterea lui Dumnezeu. Omul a fost creat de către Dumnezeu din iubire, de aceea iubirea pe care omul o are în inima și sufletul său este fundamentală pentru cunoașterea umană. Dumnezeu l-a creat pe om din iubire, iar omul prin iubirea întoarsă spre Dumnezeu și aproapele își completează asemănarea sa cu Dumnezeu,

---

²³⁸ J. Поповић, *Проблем личности и познања по учењу...*, pp. 94-95, trad. rom., p. 127.

²³⁹ J. Поповић, *Проблем личности и познања по учењу...*, p. 97, trad. rom., p. 131.

devine înrudit cu Dumnezeu prin Persoana Mântuitorului Iisus Hristos în Ipostasul Său veșnic. „Cunoașterea lui Dumnezeu este direct condiționată de înrudirea ontogenetică cu Dumnezeu, prin nașterea din natura și ființa agapică (iubitoare) a lui Dumnezeu. Esența agapică ca izvor al cunoașterii este singura cale către cunoașterea lui Dumnezeu substanțială, și singurul salvator de la cunoașterea pământească, relativistă a lui Dumnezeu. (...) Cunoașterea de sine, cunoașterea omului este ontogenetic dependentă de cunoașterea lui Dumnezeu (...)”²⁴⁰. Nici omul nu poate să cunoască toate tainele despre sine dacă nu Îl cunoaște pe Dumnezeu, Cel care l-a creat și de la Care izvorăște toată cunoașterea. Iubirea omului ajunge să-L cunoască pe Dumnezeu în iubirea lui Dumnezeu despre lume și om. Dumnezeu iubește lumea creată de El, de aceea L-a trimis pe Fiul Său pe pământ să Se întrupeze și să-l mântuiască pe om (In 3, 16), să-l apropie pe om de Dumnezeu, ca să-i facă pe oameni fiii lui Dumnezeu, ca prin Fiul lui Dumnezeu să-L cunoască pe Dumnezeu-Tatăl (In 14, 7, 9).

Iubirea pe care Dumnezeu o are pentru om și lume este un izvor adevărat de cunoaștere, dar nu o cunoaștere care se poate limita în granițele rațiunii umane, ci este o cunoaștere care depășește rațiunea. „Această iubire în același timp este și izvorul adevăratei cunoașteri și cunoștințe divine și divino-umane. De aici exclusiv și principiul gnoseologic neotestamentar: cine Îl iubește pe Dumnezeu, el Îl cunoaște pe Dumnezeu (1 In 4, 7-8): Îl cunoaște pe Dumnezeu cu o cunoaștere supramentală, suprarățională, cu o cunoaștere în care participă întreg omul nostru lăuntric, cel cu chip dumnezeiesc, și care tânjește după Dumnezeu. Iar această iubire omul o primește și o dezvoltă (...) prin Sfintele Taine și sfintele virtuți”²⁴¹. Toată această cunoaștere nu se poate primi fără Biserica lui Hristos, unde Sfânta Treime își revarsă harul și darurile Sale cele bogate asupra oamenilor credincioși și doritori

²⁴⁰J. Поповић, *Проблем личности и познања по учењу...*, pp. 99-100, trad. rom., p. 135.

²⁴¹J. Поповић, *Догматика Православне Цркве, Књига трећа...*, p. 115.

de cunoaștere. Numai prin Biserică se descoperă tainele divine și tainele lumii și ale omului. În Biserică primim toate cele dumnezeiești prin Domnul Iisus Hristos, Care este capul Bisericii, sfințindu-se și îndumnezeindu-se cele omenești și toate în virtutea iubirii. „Numai inimile celor «uniți în iubire» vin la «cunoștința tainei lui Dumnezeu Tatăl și a lui Hristos». Prin iubire inima introduce mintea în toată bogăția «tainei lui Dumnezeu Tatăl și a lui Hristos», adică a Bisericii. Dar inima, unită prin iubire «cu toți sfinții», unită cu inima tuturor acestora, adică cu inima sobornicească și sfântă a Bisericii, inima aceasta dobândește «încredințarea» a tot adevărului și a tot valorii lui Hristos și a tainei Lui: Biserica (...). Numai atunci când este încorporată în mintea divino-umană a Bisericii, mintea omenească se curăță și se transformă și se sfințește atât încât să ajungă la desăvârșirea ei. Numai atunci omul se cunoaște pe sine însuși și cunoaște și lumea din jurul lui, pe Dumnezeu și creația Lui, pe Dumnezeu-om și taina Lui prea sfântă – Biserica; și atunci trăiește atotunitatea «logosică». Atunci mintea ajunge la «încredințarea» că în Biserică se găsesc «toate comorile înțelepciunii și ale cunoștinței ascunse» (Col. 2, 3). În Biserica aflată aici, în lumea noastră omenească, și prin care lumea noastră se unește în mod organic cu lumea cerească. Pentru că organismul ei divino-uman cuprinde toate lumile. (...) În Biserică se găsesc «toate comorile înțelepciunii și ale cunoștinței» – ale cunoștinței despre Dumnezeu, despre lume, despre veșnicie, despre toate lumile lui Dumnezeu. Pentru că tot ceea ce este al lui Dumnezeu devine prin Biserică și al omului. Numai prin Dumnezeu-om toate cele dumnezeiești devin ale omului. Și aceasta în trupul lui divino-uman, în Biserică”²⁴². În Biserică avem chemarea să fim desăvârșiți precum este Dumnezeu, „fiți desăvârșiți, precum Tatăl vostru Cel ceresc desăvârșit este (Mt. 5, 48). Iar aceasta înseamnă că: granița persoanei și a cunoașterii este – infinitul”²⁴³.

²⁴²I. Popovici, „Capitole eclesiologice” ..., pp. 197-198.

²⁴³J. Поповић, *Гносеологија Светог Исака Сирине...*, p. 194, trad. rom., p. 282.

Iubirea este și ea infinită precum Dumnezeu este infinit în ființa Sa și în relațiile intertreimice. Iubirea este veșnică precum este și Dumnezeu veșnic. Este cea mai mare virtute pe care omul o poate avea și în viața veșnică, pentru că Dumnezeu Însuși este iubire (1 In 4, 8) și Îl cunoaște pe Dumnezeu (1 In 4, 7). „Iubirea tinde mereu spre Dumnezeu, prin tot ce este al ei ea duce spre Dumnezeu. Nicio putere nu tinde spre Dumnezeu așa ca iubirea, niciuna nu este așa de făcătoare, unificatoare, dătătoare de viață, dătătoare de dumnezeire, vindecătoare, îndumnezeitoare”²⁴⁴. Iubirea se dobândește prin asceză și nevoițe din partea omului și prin practicarea virtuților. O virtute are un merit deosebit în dobândirea iubirii, iar aceea este rugăciunea. „Iubirea se dobândește prin rugăciune; ontogenetic iubirea este dependentă de rugăciune. Iubirea se naște din rugăciune și crește cu creșterea rugăciunii”²⁴⁵. Deci, omul cu cât se roagă mai mult, cu atât mai mult sporește în rugăciune și în celelalte virtuți, sporind și în cunoaștere. Iubirea leagă toate virtuțile de persoana umană și le sporește, îndumnezeind pe om. „(...) Iubirea este singura virtute care prin esența sa esențializează toate celelalte virtuți și le face de-o-ființă. Ea este esența tuturor darurilor duhovnicești. Ea este ființa și «legătura» – σύνδεσμος – persoanei. Fără ea «eu»-ul uman este nimic (...)”²⁴⁶. Iubirea este cea mai mare virtute și singura cale spre cunoașterea lui Dumnezeu și a omului²⁴⁷. Fără iubire, este imposibilă înaintarea în desăvârșirea morală a omului și îndumnezeirea omului. Iubirea îl face pe om asemănător cu Dumnezeu (1 In 4, 11-16), îl unește pe om cu Dumnezeu și îl introduce în comuniune veșnică cu El. „Iubirea este cea mai înaltă

²⁴⁴ J. Поповић, *Тумачење Светог Еванђеља по Јовану...*, pp. 68-69.

²⁴⁵ J. Поповић, *Проблем личности и познања по учењу...*, p. 94, trad. rom., pp. 125-126.

²⁴⁶ J. Поповић, *Проблем личности и познања по учењу...*, p. 94, trad. rom., p. 126.

²⁴⁷ „Iubirea evanghelică este cea mai bună și cel mai sigur mijloc pentru cunoașterea corectă a omului. În iubirea de oameni este metoda cunoașterii omului”, J. Поповић, *Тумачење прве посланице Св. Јована Богослова...*, p. 260.

putere care tinde spre Dumnezeu și este divino-centrică în om și în lume. Ea pe fiecare om îl atrage spre Dumnezeu, îl introduce în Dumnezeu, îl unește cu Dumnezeu²⁴⁸. Având omul o astfel de putere, este cu neputință să nu poată cunoaște o parte din tainele lumii și din tainele dumnezeiești. Iubirea îi descoperă omului creația și i-o arată ca fiind creată de Dumnezeu și trebuie iubită și îngrijită, ea îi descoperă iubirea de Dumnezeu pentru om prin Fiul lui Dumnezeu cel întrupat, Mântuitorul Iisus Hristos (In 3, 16; 1 In 4, 9).

Prin Mântuitorul Iisus Hristos, Dumnezeu și-a arătat iubirea lui pentru om și lume, a arătat cât de mult îl iubește pe om. În Hristos s-a arătat iubirea lui Dumnezeu cu adevărat. „Iubirea este noutate în Hristos, singura noutate. Prin iubire Hristos este nou și Dumnezeu²⁴⁹. Mântuitorul Hristos este manifestarea supremă a iubirii lui Dumnezeu pentru oameni. „Pentru aceasta Domnul Iisus este Singurul *Iubitor de oameni*. Și iubirea Lui este integrală, iubirea Lui este totală, pentru că ea cuprinde tot adevărul, toată dreptatea și tot ce este înalt, nobil, nemuritor, «logosic» [najlogosnije], dumnezeiesc²⁵⁰. Cele mai dorite lucruri pe care duhul omului le poate dori se regăsesc în iubirea lui Hristos, pentru că numai prin iubirea Lui omul devine capabil de cunoaștere a lucrurilor, fiind și el învăluit de iubirea veșnică a lui Hristos. „De aceea, o iubire cu adevărat dumnezeiască și veșnică este numai cea care izvorăște din El, Dumnezeul-om²⁵¹. Numai prin Hristos omul poate să iubească cu adevărat, numai prin Hristos omul înțelege cu adevărat iubirea și înțelege că fără ea, el nu reprezintă nimic (1 Cor. 13, 1-8). „Numai iubirea lui Hristos este esența și izvorul adevăratei iubiri. Dacă omul nu-L iubește pe Domnul Hristos, el nu poate iubi pe nimeni (...)”²⁵². Hristos îl

²⁴⁸ J. Поповић, *Тумачење Светог Еванђеља по Јовану...*, pp. 165-166.

²⁴⁹ J. Поповић, „Подвижничка и богословска поглавља”..., p. 131.

²⁵⁰ I. Popovici, „Între două filozofii”..., p. 46.

²⁵¹ I. Popovici, „Capitole eclesiologice”..., p. 176.

²⁵² J. Поповић, „Беседа о две највеће заповести”, în *На Богочовечанском путу...*, p. 239.

iubește pe om și îl unește cu Dumnezeu prin Sine. Prin divino-umanitatea lui Hristos, omul are acces la cunoașterea lumii și a lui Dumnezeu. Prin natura umană pe care Hristos a însușit-o, omul devine părtaș și la natura dumnezeiască, iar prin aceasta și părtaș la cunoașterea lui Dumnezeu. „Cunoașterea Adevărului este direct condiționată de rămânerea în iubire precum ființa și natura lui Dumnezeu”²⁵³. Omul trebuie să rămână în iubirea lui Dumnezeu, iar iubirea trebuie să fie sălășluită în inima omului. Numai așa omul va putea să cunoască cu adevărat tainele dumnezeiești ale creației și ale lui Dumnezeu. Rămânând în iubirea lui Hristos și unit cu divino-umanitatea lui Hristos, omul se îndumnezeiește prin participarea la natura divină prin Hristos. „Cu ajutorul nevoinței de rugăciune și autochenoză a iubirii «toată inima, tot sufletul și tot cugetul» (Mt. 22, 37) se transferă în natura Dumnezeirii unde tainic se săvârșește procesul μετασώσεως-ului (transsubstanțializarea) îndumnezeirii, prin participare la natura lui Dumnezeu”²⁵⁴. Deci, virtutea iubirii este culminarea tuturor virtuților în viața omului, culminând cu ridicarea omului la viața în Dumnezeu cel în Treime prin Hristos, mai exact prin divino-umanitatea lui Hristos prin care omul se face părtaș la viața dumnezeiască îndumnezeindu-se.

1.5.3.4 Sfintele Taine – harul lui Dumnezeu dat oamenilor

Desăvârșirea omului și îndumnezeirea lui sunt organic legate de Biserică, de Trupul lui Hristos. Așadar, și cunoașterea este strâns legată de comuniunea cu Hristos și unirea cu El în sânul Bisericii. Cunoașterea se dobândește atunci când omul va dobândi mintea lui Hristos, rațiunea lui Hristos, când Îl va avea pe Hristos în inima sa. De aceea, „fără divino-umanizare, cunoașterea tainelor divino-umane ale lui Hristos este imposibilă.

²⁵³ J. Поповић, *Проблем личности и познања по учењу...*, p. 95, trad. rom., p. 127.

²⁵⁴ J. Поповић, *Проблем личности и познања по учењу...*, p. 95, trad. rom., p. 128.

Ca să fie capabil pentru o astfel de cunoaștere este necesar ca omul să-L aibă pe Hristos în centrul capacităților sale gnoseologice, să aibă Chipul lui Hristos în mintea sa, ca mintea să fie împlinită de Hristos și după chipul lui Hristos²⁵⁵. Este foarte important pentru om ca mintea lui să fie hristificată și îndumnezeită prin Hristos în Biserică, pentru că fără Hristos, omul nu poate cunoaște și înțelege tainele lucrurilor. În Biserică se descoperă cunoașterea și taina persoanei, deoarece atunci când omul se umple de harul dumnezeiesc, își însușește însușirile gnoseologice care izvorăsc din Persoana divino-umană a lui Hristos, Dumnezeu-Fiul. „De la Hristos, conștiința curată și cunoașterea curată pot deveni proprietate personală și o realitate vie pentru fiecare om care integral se unește cu Dumnezeu-om, cu sfântul lui trup, cu Biserica. Să devii membru în trupul sfânt al lui Hristos, să devii parte din trupul Lui, să te îmbisericești, înseamnă să devii capabil pentru o cunoaștere curată, divino-umană. În adâncurile harice ale organismului Divino-uman, Biserica, se păstrează taina persoanei și a cunoașterii (...), când întreaga persoană se va îmbiserici, atunci cunoașterea devine un produs al creării simultane a tuturor instrumentelor gnoseologice divino-umanizate, atunci în fiecare act al cunoașterii participă toată persoana îmbisericită, plină de har²⁵⁶. Unirea cu Hristos se săvârșește în Sfânta Liturghie, prin împărtășirea cu Trupul și Sângele Mântuitorului Iisus Hristos. În acest moment omul se unește deplin cu Hristos și participă la viața lui Hristos și în Hristos²⁵⁷. De fapt, toate slujbele Bisericii sunt o chemare spre comuniune cu Dumnezeu, iar Sfânta Liturghie le încununează pe toate.

Sfintele Taine încep să lucreze în om din momentul Sfântului Botez și primirea darurilor Sfântului Duh prin Sfânta Taină a Mîrungerii. Începând cu aceste două Sfinte Taine, omul este îmbrăcat

---

²⁵⁵ J. Поповић, *Проблем личности и познања по учењу...*, p. 137, trad. rom., p. 193.

²⁵⁶ J. Поповић, *Проблем личности и познања по учењу...*, p. 128, trad. rom., pp. 179-180.

²⁵⁷ J. Поповић, „Подвижничка и богословска поглавља”..., p. 174.

în Hristos (Gal. 3, 27) și pregătit să înainteze în viață hrănindu-se de harul dumnezeiesc primit în Biserică prin Sfintele Taine și sfințindu-se în viața lui în Hristos. „În Botez și în Mirungere, omul primește de la Duhul Sfânt plămada sfințeniei cu care va trebui să-și plămădească tot sufletul și trupul lui prin exercitarea virtuților evanghelice”²⁵⁸. Fiecare Sfântă Taină îi oferă omului un har de la Dumnezeu cu care omul devine sfințit pentru o anumită lucrare. În Botez omul se naște în Hristos și moare în Hristos, devenind și el fiu al lui Dumnezeu și membru al trupului lui Hristos – Biserica. În Sfânta Taină a Mirungerii, omul primește pecetea darurilor Sfântului Duh prin care el se poate sfinți pe sine. Sfânta Taină a Euharistiei este taina în care omul se împărtășește cu Trupul și Sângele Mântuitorului Hristos, unindu-se cu El. Prin Sfânta Taină a Pocăinței omul se curăță de păcate și primește iertarea lor, ca să fie curat cu trupul și cu sufletul înaintea lui Dumnezeu. Prin Taina Pocăinței omul își curăță și organele gno-seologice prin care cunoaște lumea și pe Dumnezeu. Preoția este o Sfântă Taină prin care anumiți bărbați primesc harul slujirii Sfintelor Taine și grija pastorală pentru credincioșii lor, purtându-le de grijă și conducându-i spre mântuire cu dragoste părintească. În Sfânta Taină a Căsătoriei, un bărbat și o femeie primesc binecuvântarea dumnezeiască să ducă o viață curată, evlavioasă și să aducă pe lume copii. Sfânta Taină a Maslului este o taină prin care oamenilor bolnavi li se dă posibilitatea să se vindece de bolile de care suferă.

Deși fiecare Sfântă Taină are rânduiala ei și rugăciunile specifice ei, toate tainele sunt spre mântuirea și îndumnezeirea omului, pentru că harul care se pogoară în toate Tainele este de la Unul și Același Dumnezeu. Este harul lui Dumnezeu prin care omul se sfințește și îndumnezeiește și primind harul dumnezeiesc se deschide spre cunoașterea lui Dumnezeu. Harul dumnezeiesc sfințește pe om și îl ajută să înainteze spre Dumnezeu și în cunoaștere. Sfintele Taine îl sfințesc pe om, dar împreună

---

²⁵⁸ I. Popovici, „Doliu pentru Hristos. Cultură și Sfințenie” ..., p. 88.

cu omul sfințesc și lumea creată. Există rugăciuni care se rostesc înaintea începerii diferitelor lucrări pe care omul le face, chiar și pentru sfințirea apei sau roadelor pământului. Omul este un preot al creației care are menirea să o îndumnezeiască împreună cu el. Această preoție a omului este cea mai roditoare în Sfânta Liturghie, unde toți credincioșii adunați la rugăciunea liturgică împreună cu preotul se sfințesc pe sine și lumea creată. Iată cum Sfântul Iustin Popovici descrie ce se întâmplă în timpul Sfintei Liturghii cu preotul și cu credincioșii: „Preotul slujitor, în fiecare zi experiază fiecare taină a existenței lumii prin activitatea sa slujitoare, exprimată prin Sfânta Liturghie (...). Hristificare, cuprinderea în Hristos, iată noua nevoie neîncetată, pe care o efectuăm prin Sfintele Taine și sfintele virtuți. O, cât de cuprinzător și de profund, atotcuprinzător și atotprofund este fiecare creștin, cuprinde în sine toate lumile, și se revarsă pe sine în toate lumile”²⁵⁹. Această afirmație ne spune că pentru om cunoașterea nu este imposibilă, ci este posibilă, dar în Biserica lui Hristos și prin harul de care omul se împărtășește în ea. Ceea ce deschide perspectivele gnoseologice umane este participarea activă la Sfânta Liturghie, unde omul experiază taina întrupării lui Hristos și taina Sfintei Treimi. „Liturghia este experiența sobornicității harice, în modul cel mai extins și cel mai profund, deoarece aceasta este tot: de la Sfânta Treime până la lucruri experiază un singur mister, cel divino-uman”²⁶⁰. Taina lui Hristos este cea care este experiată în Biserică de către credincioși și prin ea ei ajung la sfințire și la cunoaștere. În Sfânta Liturghie este un proces permanent unde se face mântuirea și îndumnezeirea omului, se face „iconomia mântuirii, iconomia îndumnezeirii, a divino-umanizării”²⁶¹. Prin Sfânta Liturghie și prin Sfintele Taine omul devine al lui Dumnezeu. Omul aparține lui Dumnezeu și Dumnezeu aparține omului prin divino-umanitatea lui Hristos. Iar

²⁵⁹ J. Поповић, „Подвижничка и богословска поглавља”..., p. 186.

²⁶⁰ J. Поповић, „Подвижничка и богословска поглавља”..., p. 149.

²⁶¹ J. Поповић, „Подвижничка и богословска поглавља”..., p. 151.

această divino-umanitate omul o dobândește prin împărțășirea cu Trupul și Sângele Mântuitorului Iisus Hristos. Devenind purtători de Hristos, devenim și purtători ai Sfintei Treimi și prin Hristos Îl cunoaștem pe Dumnezeu.

1.5.3.5 Sfânta Euharistie – unire cu Hristos Logosul

Sfânta Euharistie este cel mai culminant moment pentru om care se petrece în Biserică, pentru că nu are posibilitatea să se unească cu Hristos într-un alt mod atât de direct, precum este Sfânta Împărțășanie. „Pentru că în Sfânta Euharistie se găsește plinătatea și desăvârșirea sfințeniei și a luminării”²⁶². În Sfânta Euharistie, omul atinge „măsura vârstei lui Hristos” și de la Care primește desăvârșirile dumnezeiești și dorința nesfârșită de a-și petrece veșnicia cu El. În Sfânta Euharistie, omul este pătruns de Persoana Domnului Hristos și toate centrele gnoseologice sunt luminate și îndumnezeite. Domnul Iisus Hristos devine dorit în sens gnoseologic și este văzut și cunoscut ca un ideal al cunoașterii²⁶³. Rațiunea umană se unește cu Rațiunea divină, se îndumnezeiește în ea și se sfințește, devine capabilă de cunoașterea Adevărului și tainelor lumii. Rațiunea umană se hristifică și cunoaște prin Rațiunea divină rațiunile lucrurilor create. „Dumnezeu și omul în Persoana Dumnezeului-om sunt uniți nedespărțit; rațiunea omului nu se distruge, ci renaște, se curăță, se sfințește, se îndumnezeiește, se adâncește și devine capabilă pentru cunoașterea adevărurilor divino-umane ale vieții. În Dumnezeul-om este real și ipostatic dat întreg adevărul fără excepție, tot Adevărul absolut. De aceea, în neamul omenesc numai El are și dă cunoașterea integrală a Adevărului. Omului care tânzește să cunoască Adevărul îi rămâne un singur lucru: să se coîntrepeze cu Dumnezeul-om, să se unească trupește cu El, să devină membru al trupului Lui Divino-uman – Biserica (Ef. 5, 30; 3, 6).

²⁶²I. Popovici, „Doliu pentru Hristos. Cultură și Sfințenie”..., p. 88.

²⁶³J. Поповић, *Проблем личности и познања по учењу...*, p. 67, trad. rom., p. 83.

Dobândind acestea, el dobândește «mințea lui Hristos» (1 Cor. 2, 16), și prin Hristos gândește, prin Hristos trăiește, prin Hristos simte, și așa dobândește cunoașterea integrală a Adevărului²⁶⁴. Persoana umană, în Sfânta Euharistie înaintează din cunoaștere în cunoaștere, mai întâi Îl cunoaște pe Hristos mai mult, de fiecare dată când omul se împărtășește, Îl primește pe Hristos în persoana sa. Obiectul cunoașterii persoanei umane este „Dumnezeu și lumea creată”²⁶⁵.

Numai în Biserică omul poate să atingă scopul său să-L cunoască pe Dumnezeu, pentru că numai în Biserică se poate uni cu Dumnezeu și să-L cunoască de aproape sau în interiorul său. Rațiunea și mințea omului se desăvârșesc și se îndumnezeiesc într-atât, încât cunosc direct prin Dumnezeu Fiul cel întrupat și prin Duhul Sfânt. Biserica este mijlocitoare, dar și spațiul sacru unde rațiunile se pot arăta în lumina cunoașterii celei adevărate în rațiunea umană. „Numai coîntrupată cu rațiunea divino-umană a Bisericii, rațiunea umană într-atât se curăță, se transfigurează, se sfințește, se desăvârșește, că dobândește desăvârșirea supremă. Atunci, doar atunci ea se înțelege și pe sine, și lumea din jurul ei, și pe Dumnezeu și creația Lui, și pe Dumnezeul-om și taina Lui preasfântă – Biserica; și trăiește a-tot-unitatea logosică a lucrurilor, atotțelul logosic, atotraționalitatea logosică”²⁶⁶. Prin Sfânta Euharistie, omul este capabil să cunoască că rațiunea și mințea lui pot ajunge la cunoaștere și la îndumnezeire numai prin Hristos, numai prin Rațiunea divină. În Hristos cel întrupat pentru noi, omului i se descoperă scopul logosic al creației și mai ales al omului. În Euharistie, omul vede pe Hristos ca Logosul divin în care descoperă finalitatea logosică a lucrurilor. În Sfânta Euharistie, omul înțelege și cunoaște că „Dumnezeu Logosul cel întrupat este singura Rațiune, singurul Logos, singura Logică a

---

²⁶⁴ J. Поповић, *Гносеологија Светог Исака Сирина...*, pp. 154-155, trad. rom., pp. 219-220.

²⁶⁵ J. Поповић, *Проблем личности и познања по учењу...*, p. 25, trad. rom., p. 33.

²⁶⁶ J. Поповић, *Догматика Православне Цркве, Књига трећа...*, p. 62.

vieții și a lumii. În El este logositatea dreaptă și raționalitatea rațiunii umane; în El este logositatea adevărată și caracterul logic al rațiunii umane. Numai în El și prin El rațiunea umană revine la sine, la ființa adevărată, la sensul adevărat, la viața adevărată: viața sfântă²⁶⁷. Numai în Hristos și prin Hristos mintea și rațiunea se îndumnezeiesc, de aceea Sfânta Euharistie este vitală pentru omul care vrea să-L cunoască pe Dumnezeu. Este nevoie de unirea cu Hristos. „Îndumnezeirea minții se dobândește prin κρᾱσις (unirea) minții cu mintea Dumnezeului-om”²⁶⁸, și toate acestea sunt posibile în comuniunea și unirea dintre om și Dumnezeu în Sfânta Euharistie, în comuniunea Bisericii lui Hristos, Logosul lui Dumnezeu.

Comuniunea care se realizează între om și Hristos este una întrepătrunzătoare, Hristos pătrunde în om și sălășluiește în el, și omul pătrunde în Hristos și trăiește în El. „Trupul și sângele lui Hristos îl unesc pe om cu Însuși Dumnezeul-om, atât de intim și deplin: Dumnezeul-om trăiește în om, și omul în Dumnezeul-om”²⁶⁹. Prin Sfânta Euharistie Domnul Iisus Hristos se întrupează în omul care se împărtășește de El și îi împărtășește viața veșnică. Omul se unește cu Hristos atât de intim și tainic, încât „atinge cunoașterea experimentală a lui Hristos”²⁷⁰. Cunoașterea lui Hristos se revarsă prin întreaga persoană umană, omul este cuprins de Persoana divino-umană a lui Hristos, cunoscând taina divino-umanității lui Hristos. În această legătură intimă care se realizează dintre om și Hristos prin Sfânta Euharistie, cunoașterea devine un proces personal divino-umanizat, adânc înrădăcinat

²⁶⁷ J. Поповић, *Догматика Православне Цркве*, Књига трећа..., p. 52.

²⁶⁸ J. Поповић, *Проблем личности и познања по учењу...*, p. 119, trad. rom., p. 165.

²⁶⁹ J. Поповић, *Тумачење Светог Еванђеља по Јовану...*, p. 82. „Sfânta Împărtășanie este participare sfântă în Dumnezeul-om. Prin Împărtășanie se participă în El. Cel ce se împărtășește este și participant. Aceasta este valabilă pentru Sfântul Trup al lui Hristos, dar și pentru sfântul Lui trup care este Biserica”, J. Поповић, „Подвижничка и богословска поглавља”..., p. 174.

²⁷⁰ J. Поповић, *Проблем личности и познања по учењу...*, p. 144, trad. rom., p. 205.

în Persoana lui Hristos. „Metoda neotestamentară a cunoașterii este un proces profund personal și experimental divino-uman al înrădăcinării organice a omului cu Dumnezeu-om Hristos. Taina nesfârșită a acestei metode se află în Sfânta Taină a Împărtășaniei. În ea, obiectul credinței și cunoașterii se unește cu organismul psiho-fizic al subiectului, în ea taina cunoașterii se experiază ca Sfântă Taină și obiectul cunoașterii devine viață, devine trupul și sângele subiectului”²⁷¹. Unirea întrepătrunzătoare dintre Hristos și om devine o revelație a Adevărului lui Dumnezeu și o cunoaștere a lui Hristos ca Logos (Rațiune, Minte) în Care este plinătatea cunoașterii. Omul nu se mai consideră inteligent prin sine însuși, nu mai consideră că rațiunea și mintea lui sunt mijloacele de cunoaștere, ci crede, vede și trăiește adevărul că Hristos este Izvorul cunoașterii. Omul nu reprezintă criteriul cunoașterii, ci Hristos este singurul criteriu prin care omul primește cunoașterea. „Prin unirea euharistică (liturgică) cu Hristos, creștinul trăiește experiențial Persoana Dumnezeului-om ca plinătate a cunoașterii și a adevărului. În locul omului drept criteriu al cunoașterii și al adevărului vine Dumnezeu-om, locul antropocentrismului gnoseologic este luat de teantropocentrismul gnoseologic”²⁷². Sau „cu un cuvânt: Dumnezeu se poate cunoaște prin Dumnezeu, fără Dumnezeu este imposibil să-L cunoști pe Dumnezeu”²⁷³, spune Sfântul Iustin Popovici. Adică, numai prin Hristos se poate cunoaște Dumnezeu pentru că Însuși Hristos este Dumnezeu, fiind și Dumnezeu și om, omul prin unirea euharistică cu El se împărtășește de umanitatea îndumnezeită în Ipostasul divin al lui Hristos care stă de-a dreapta Tatălui. Unirea euharistică dintre

---

²⁷¹ J. Поповић, *Проблем личности и познања по учењу...*, p. 144, trad. rom., p. 204. „Fără împărtășire personală cu Hristos este absolut imposibil să fie cunoscută taina Persoanei lui minunate (...)”, J. Поповић, *Проблем личности и познања по учењу...*, p. 145, trad. rom., p. 205.

²⁷² J. Поповић, *Проблем личности и познања по учењу...*, p. 145, trad. rom., p. 206.

²⁷³ J. Поповић, *Догматика Православне Цркве, Књига прва...*, p. 73, trad. rom., pp. 104-105.

om și Hristos este esențială pentru progresul cunoașterii, deoarece prin ea omul înaintează în toate desăvârșirile dumnezeiești prin harul dumnezeiesc și trăiește în ele²⁷⁴.

1.5.4 Sfântul Duh – deplinătatea vieții creștine și a cunoașterii

Viața omului și activitățile lui zilnice și gnoseologice nu sunt depline dacă nu sunt sfințite și îmbogățite de harul Sfântului Duh. Din cele spuse mai sus, ne-am concentrat pe relația dintre Hristos și om, dar această relație nu se realizează fără participarea Sfântului Duh. Viața și activitatea omului sunt sfințite de harul Sfântului Duh, dacă omul este îmbisericit în Trupul lui Hristos – Biserica, unde lucrează Sfântul Duh. Biserica este Trupul lui Hristos, dar începutul ei este legat de Pogorârea Sfântului Duh asupra Sfinților Apostoli (Fapte 2, 1-21), pentru că „Duhul Sfânt este arhitectul și constructorul Bisericii”²⁷⁵. Fără Sfântul Duh, planul mântuirii înfăptuit de Mântuitorul Hristos n-ar fi fost deplin. Comuniunea cu Hristos omul o poate realiza numai prin Sfântul Duh și harul Lui primit prin Tainele Bisericii. Hristos se unește cu oamenii prin Sfântul Duh, iar oamenii se unesc cu Hristos tot prin Sfântul Duh. Unindu-se cu Hristos prin Sfântul Duh, oamenii credincioși reînnoiesc viața lui Hristos și în modul acesta se îndumnezeiesc la rândul lor. „Întreaga viață a Bisericii, toate slujbele ei zilnice, nu sunt nimic altceva decât această continuă invitație: să reînnoim și noi viața lui Hristos, împreună cu sfântul pe care-l sărbătorim în ziua respectivă, trăind în rugăciune și har, viețuind întreaga viață și faptele sfinților, așa cum aceia au trăit viața și faptele lui Hristos. «Fiți următori ai mei, cum și eu sunt al lui Hristos» (1 Cor. 11, 1; 4, 16)”²⁷⁶. Mântuirea și sfințirea omului

²⁷⁴ J. Поповић, *Догматика Православне Цркве*, Књига трећа..., p. 27.

²⁷⁵ I. Popovici, „Capitole eclesio-logice”..., p. 175.

²⁷⁶ I. Popovici, „Împreună cu toți sfinții». Prolog și Epilog la «Viețile Sfinților»..., p. 113.

nu sunt posibile fără Sfântul Duh, pentru că „mântuirea constă în sfințirea omului prin Duhul Sfânt”²⁷⁷. Viața creștinului ortodox este sfințită de Sfântul Duh și se desăvârșește numai prin Sfântul Duh²⁷⁸.

De asemenea, și progresul gnoseologic, fiind el catafatic sau apofatic, se realizează prin Sfântul Duh, pentru că adevărurile dumnezeiești și despre lume omul le primește de la Hristos prin Sfântul Duh. Sfântul Duh este cel care deschide rațiunea, mintea și inima omului spre cunoașterea lui Dumnezeu și a lumii. Sfântul Iustin Popovici numește această cunoaștere *filosofia Duhului Sfânt*, pentru că El o dă omului. „Dar filosofia Duhului Sfânt este și această forță morală creatoare care înmulțește în om înțelepciunea divină privitoare la Dumnezeu, la lume și la om, făcându-l asemenea lui Dumnezeu pe calea binecuvântată a desăvârșirii ascetice”²⁷⁹. Sfântul Duh este Acela care oferă cunoașterea adevărilor despre Dumnezeu, om și lume, dar nu le face fără Hristos, ci împreună cu Hristos²⁸⁰, adevăruri care de fapt vin de la Sfânta Treime. „Pentru că unde este Duhul Sfânt, acolo este și Hristos; iar acolo unde este Hristos, acolo este și Duhul Sfânt;

---

²⁷⁷ I. Popovici, „Doliu pentru Hristos. Cultură și Sfințenie”..., p. 87. „Născuți pentru Duhul Sfânt, prin sfințire și luminare, creștinii sunt și rămân creștini numai în Duhul Sfânt, de aceea se și numesc sfinți”, I. Popovici, „Doliu pentru Hristos. Cultură și Sfințenie”..., p. 87-88.

²⁷⁸ „De aceea, toți creștinii sunt purtători de duh și purtați de Duh. Este exclus să fie cineva creștin fără Duhul lui Hristos, fără Duhul Sfânt. În esența lui, creștinismul este de la Duhul Sfânt și în Duhul Sfânt”, I. Popovici, „Capitole eclesiologice”..., p. 174.

²⁷⁹ I. Popovici, „Filozofia ortodoxă a Adevărului. Prefață la «Dogmatica Bisericii Ortodoxe»”..., p. 140. „Filozofia Duhului Sfânt e constituită din adevărurile veșnice privitoare la Dumnezeu, la lume și la om. În limbajul evanghelic al Bisericii acestea se numesc dogme”, I. Popovici, „Filozofia ortodoxă a Adevărului. Prefață la «Dogmatica Bisericii Ortodoxe»”..., p. 141.

²⁸⁰ „Iar atunci când creștinul gândește, gândește prin Hristos în Duhul Sfânt; și atunci când simte, simte prin Hristos și Duhul Sfânt. Aceasta asigură întotdeauna libertatea și nesfârșirea dumnezeiască atât gândirii cât și simțirii creștinului”, I. Popovici, „Capitole eclesiologice”..., p. 192.

acolo, într-un cuvânt, este și întreaga Sfânta Treime. Și din Ea și în Ea sunt toate²⁸¹. Sfânta Treime este criteriul gnoseologiei creștine, așadar, cunoașterea care nu se îndreaptă spre Sfânta Treime prin Hristos în Sfântul Duh este o cunoaștere închisă, limitată numai la ceea ce este material și trecător. Sfânta Treime este măsura gnoseologiei dar și a vieții omenești, fără Ea nimic nu este normal, precum spune și Sfântul Iustin Popovici: „Tremizarea este măsura eclezialității, pecetea și caracterul ei. Tot ceea ce nu are acest caracter și această pecete, nu este nici bisericesc, nici creștinesc, nici evanghelic. Fiindcă creștinesc, evanghelic și bisericesc e numai ceea ce iese din Sfânta Treime, există în Sfânta Treime și se întemeiază pe Sfânta Treime²⁸². Întreaga cunoaștere pe care omul o poate dobândi este de la Sfânta Treime, există în Sfânta Treime și se întemeiază pe adevărul Sfintei Treimi. Cunoașterea, indiferent dacă este despre om, lume sau Dumnezeu, duce către cunoașterea Sfintei Treimi prin Hristos și Sfântul Duh.

În Biserica lui Hristos și prin împărtășirea cu harul Sfântului Duh, omul cunoaște tainele dumnezeiești, și sunt dumnezeiești pentru că izvorăsc de la Dumnezeu- Sfânta Treime. În Biserică, prin participarea la harul sfințitor al Sfântului Duh, omul participă la întreaga viață a Mântuitorului Hristos²⁸³. Participând la viața lui Hristos, omul înțelege că Sfântul Duh este Adevărul lui Dumnezeu și prin El poate să-L cunoască pe Dumnezeu. „*Duhul Sfânt este Duhul Adevărului. Cel care Îl are pe El are adevărul; și rugându-se călăuzit de El, el se roagă în Duh și Adevăr. Duhul omului fără Duhul Sfânt nici nu poate să-L cunoască pe Dumnezeu nici să-I slujească cu adevărat*”²⁸⁴. Duhul Sfânt este călăuzitorul omului în virtuți și în cunoaștere prin harul pe care îl revarsă asupra omului. Cunoașterea omului este călăuzită de harul Sfântului Duh, de aceea omul devine purtător de har și toate organele

²⁸¹ I. Popovici, „Capitole eclesiologice”..., p. 176.

²⁸² I. Popovici, „Capitole eclesiologice”..., p. 205.

²⁸³ J. Поповић, *Догматика Православне Цркве*, Књига трећа..., p. 516.

²⁸⁴ J. Поповић, *Тумачење Светог Еванђеља по Јовану*..., p. 55.

gnoseologice sunt sfințite de har²⁸⁵. Omul și lumea devin purtați de Sfântul Duh spre îndumnezeire și spre cunoașterea lui Dumnezeu, prin energiile necreate ale harului dumnezeiesc. „Da, în noi prin Duhul Sfânt totul este haric. Acesta este realismul și gnoseologia Noului Testament (1 Cor. cap. 1-16), realism divino-uman și gnoseologie divino-umană”²⁸⁶. Cunoașterea adevărată se dobândește în Sfântul Duh, de la Sfânta Treime prin harul dumnezeiesc primit de om în Biserică. „Așadar: cunoașterea singurului adevărat Dumnezeu este cunoaștere care se dobândește de la Tatăl prin Fiul în Sfântul Duh. Iar aceasta [este posibil, subl. n.] în Biserică. Deoarece Duhul Sfânt este sufletul și trupul bisericii, și prin El se dă totul”²⁸⁷.

1.5.5 Îndumnezeirea omului

Persoana umană trecând prin curățire și luminare, ajunge la etapa îndumnezeirii, ultima și cea mai înaltă stare pe care omul o poate trăi aici pe pământ²⁸⁸. Este important de menționat faptul că „lucrarea îndumnezeirii persoanei mereu se mișcă în sfera divino-umanității”²⁸⁹. Prin divino-umanitatea lui Hristos, omul parcurge etapele desăvârșirii treptat, până când ajunge la ultima etapă, la îndumnezeire. Nu se poate trece direct la ultima etapă fără ca în prealabil omul să se curețe de patimi și de păcate, fără să aibă o viață în virtuți și să aibă harul Sfințelor Taine în ființa lui. Fiecare etapă are scopul și sensul ei. „Prima etapă a cunoașterii

---

²⁸⁵ „Când harul cuprinde toate părțile naturii umane, ca să cuprindă toate organele gnoseologice și «să facă mintea captivă iubirii lui Dumnezeu», atunci cunoașterea substanțială a adevărului devine un fapt real”, J. Поповић, *Проблем личности и познања по учењу...*, p. 107, trad. rom., p. 146.

²⁸⁶ J. Поповић, „Човек и Богочовек”, în *На Богочовечанском путу...*, p. 217.

²⁸⁷ J. Поповић, *Тумачење Светог Еванђеља по Јовану...*, pp. 194-195.

²⁸⁸ J. Поповић, *Проблем личности и познања по учењу...*, p. 109, trad. rom., pp. 149-150.

²⁸⁹ J. Поповић, *Проблем личности и познања по учењу...*, p. 109, trad. rom., p. 150.

răcește râvna sufletului pentru nevoițe pe calea lui Dumnezeu. Cea de-a doua reaprinde sufletul pentru calea ce conduce către credință. Cea de-a treia este odihna de la activitate. Acolo mintea se îndulcește cu tainele vieții veșnice²⁹⁰. Cu avansarea prin etapele îndumnezeirii, avansează și cunoașterea omului, descoperind răspunsuri la tainele lumii și ale lui Dumnezeu. „Mintea (vovc) este «ochiul sufletului», prin care sufletul vede în tainele Dumnezeirii și în tainele lucrurilor țesute de Dumnezeu”²⁹¹. În etapa îndumnezeirii, mintea este singura capabilă să vadă ce este dincolo de materie, ce este invizibil și dumnezeiesc. Mai întâi omul devine curat de orice patimă și păcat, și înaintând se unește cu Hristos și se simte nemuritor, pentru că „Dumnezeu este izvorul nemuririi și al vieții veșnice”²⁹². Viața în virtuți și în Hristos îl face pe om să se asemeie mai mult cu Hristos și prin Hristos să se unească cu Sfânta Treime într-un mod tainic. „Persoana umană transfigurată de har prin triada etică (credință, nădejde, iubire) se formează treptat *κατά Χριστόν* (*după Hristos*), însușește Persoana lui ca proprie, până când devine și ea după chipul lui Hristos, până când se divino-umanizează – se îndumnezeiește. Bineînțeles, trecerea din triada etică în cea Dumnezeiască este tainică și mereu supraanalitică pentru orice rațiune antropică și antropocentrică. Acolo este necesară experiența harico-mistică a faptului însuși”²⁹³. Experiența faptului unirii cu Dumnezeu este treapta îndumnezeirii, unde omul nu-și poate explica pe cale rațională ce trăiește și ce vede, dar este conștient că totul este real și adevărat. Toate acestea sunt trăite de către omul îndumnezeit datorită unirii sale cu Hristos, de aceea experiența lui este una divino-umană. „Filosofia divino-umană este filosofia experienței divino-umane. În ea toate se bazează pe experiență, pe trăire în har și pe faptă. Aici nu există nimic abstract, nimic care să nu fie real.

²⁹⁰ J. Поповић, *Гносеологија Светог Исака Сирина...*, p. 178, trad. rom., p. 257.

²⁹¹ J. Поповић, *Проблем личности и познања по учењу...*, p. 18.

²⁹² J. Поповић, „Васкрсење Богочовека Христа” ..., p. 119.

²⁹³ J. Поповић, *Проблем личности и познања по учењу...*, p. 109, trad. rom., p. 149.

Toate sunt o realitate divino-umană, pentru că în Dumnezeu-om Hristos «locuiește toată plinătatea Dumnezeirii trupește» și de aceea se recomandă tuturor: «fiți deplini întru El» (Col. 2, 9-10)²⁹⁴.

Capacitatea omului de a se îndumnezei și a cunoaște la infinit îi este dată de când a fost creat după chipul și asemănarea lui Dumnezeu (Fc. 1, 26), a fost creat să poată să cunoască adâncimea, înălțimea și infinitatea²⁹⁵ nu numai a propriei persoane ci și a Persoanelor divine, atât cât este cu putință. Taina omului cel mai bine este cuprinsă în Persoana divino-umană a Mântuitorului Hristos, de aceea „desăvârșirea omului este dată în Dumnezeu-om. De aceea în hristologie, antropologia este singura adevărată. Omul este om prin Dumnezeu-om”²⁹⁶. Divino-umanitatea lui Hristos este criteriu pentru cunoașterea adevărată a omului, pentru că numai în Hristos se poate cunoaște pe sine cu adevărat. Cunoșcându-se în Hristos, omul devine sfânt și asemenea lui Hristos din „el iradiază lumina adevărului veșnic, a dreptății, a sfințeniei și a frumuseții”²⁹⁷. Cunoașterea sinelui și a lui Dumnezeu este experimentată de om cu toată ființa sa și trece prin trei etape, etape ale Sfântului Macarie Egipteanul pe care Sfântul Iustin Popovici le enumeră: „simț (sentiment), vedere și iluminare – αἴσθησις, ὄρασις, φωτισμός”²⁹⁸. Toate aceste etape îl ajută pe omul îndumnezeit să experimenteze viața ca o realitate divino-umană, să vadă esența lucrurilor create prin care vede că toate sunt bune²⁹⁹, și le cunoaște pe toate în Dumnezeu. Omul îndumnezeit este omul care a atins scopul vieții lui în Hristos și în Biserică. „Scopul ființei umane cu chip dumnezeiesc este ca treptat să devină «desăvârșit ca Dumnezeu» Tatăl, să devină «dumnezeu după har»,

---

²⁹⁴ I. Popovici, „Între două filozofii” ..., p. 53.

²⁹⁵ J. Поповић, „Подвижничка и богословска поглавља” ..., p. 162.

²⁹⁶ J. Поповић, „Подвижничка и богословска поглавља” ..., p. 179.

²⁹⁷ I. Popovici, „Doliu pentru Hristos. Cultură și Sfințenie” ..., pp. 89-90.

²⁹⁸ J. Поповић, *Проблем личности и познања по учењу...*, p. 138, trad. rom., p. 194.

²⁹⁹ J. Поповић, *Проблем личности и познања по учењу...*, p. 111, trad. rom., p. 152.

dumnezeu-om după har; să realizeze îndumnezeirea, divino-umanizarea, hristificarea, treimizarea³⁰⁰. Realizând aceste însușiri îndumnezeitoare, viața omului dobândește sensul ei rațional, logic și logosic³⁰¹. De aceea, Sfântul Iustin Popovici spune că „omul îndumnezeit este singurul original natural a tot ce se numește om”³⁰². Prin îndumnezeire, omul reușește să intre în sfera Sfintei Treimi, să fie luminat de lumina necreată a lui Dumnezeu, să-și regăsească sensul persoanei sale și scopul vieții. În sfera Treimii omul își vede chipul său uman îndumnezeit, întreimizat, hristificat³⁰³.

Îndumnezeirea omului începe mai întâi cu cunoașterea de sine, iar această cunoaștere înseamnă mai întâi smerenia, renunțarea de sine, renunțarea la păcate și viața păcătoasă. Cunoașterea adevărată a sinelui se realizează în participarea persoanei umane la viața lui Hristos și în unirea cu Persoana divino-umană a lui Hristos. Această unire între om și Hristos este una perihoretică, pentru că Hristos și omul îndumnezeit se întrepătrund unul cu altul, încât omul știe că cunoașterea este posibilă și adevărată numai în și prin Hristos. Sfântul Iustin Popovici scrie că, conștiința omului devine conștiința lui Hristos, ea devine divină și logosică, și prin ea omul experiază taina gnoseologiei creștine, taina cunoașterii lui Dumnezeu se află în taina chipului dumnezeiesc cu care omul a fost creat³⁰⁴. Cunoașterea lui Dumnezeu și cunoașterea de sine se determină reciproc³⁰⁵, pentru că persoana omului și Persoana lui Hristos ca izvor al cunoașterii devin un singur „Eu”. În unirea cu Hristos omul descoperă scopul său, nemurirea sa,

³⁰⁰ J. Поповић, „Богочовечанска еволуција”..., p. 215.

³⁰¹ J. Поповић, „Бог ушао у матицу људског живота”, în *На Богочовечанском путу...*, p. 267.

³⁰² J. Поповић, *Проблем личности и познања по учењу...*, p. 113, trad. rom., p. 156.

³⁰³ J. Поповић, *Проблем личности и познања по учењу...*, p. 118, trad. rom., p. 162.

³⁰⁴ J. Поповић, *Проблем личности и познања по учењу...*, p. 126, trad. rom., pp. 175-176.

³⁰⁵ J. Поповић, *Проблем личности и познања по учењу...*, p. 127, trad. rom., p. 177.

iar toate acestea le cunoaște prin Duhul cel Sfânt. „Prin Sfântul Duh Hristos descoperă «taina sufletului» după chipul dumnezeiesc, descoperă natura lui teocentrică, care după însemnătatea necesității ontologice aleargă către Dumnezeu cel în Treime, în El află scopul său, sensul său, nemurirea și veșnicia sa”³⁰⁶. Omul îndumnezeit este complet reînnoit în Hristos și în Sfântul Duh. Hristos fiind unit cu omul luminat, reînnoiește mintea lui, sufletul lui, adică dintr-un om vechi îl reînnoiește într-un om nou, îndumnezeit. „Persoanei reînnoite Sfântul Duh îi descoperă tainele Dumnezeirii, deoarece numai persoanei purtătoare de duh, adică persoana care s-a umplut de Duhul lui Dumnezeu, Însuși Duhul descoperă tainele lui Dumnezeu, deoarece El singur le știe”³⁰⁷. Omul îndumnezeit ajunge să cunoască multe lucruri despre oameni și despre lume, aceste lucruri le cunoaște datorită stării sale de om sfințit și îndumnezeit care este unit cu Hristos, dar unele din lucrurile pe care ajunge să le cunoască sunt revelate sau descoperite de Dumnezeu. Lucrurile descoperite de Dumnezeu pot fi numai tainele care țin de dumnezeirea Lui și tainele duhovnicești ale lucrurilor create. Când omul se unește cu Dumnezeu granița dintre cele cunoscute înainte și cele descoperite de către Dumnezeu dispăre. „Revelația și cunoașterea devin sinonime, granițele cunoașterii se unesc cu granițele revelației, nemărginirea devine granița cunoașterii, finalitatea cunoașterii crește în infinitate”³⁰⁸. În etapa îndumnezeirii, omul nu mai gândește, ci își lasă mintea sa să contemple, să vadă și să simtă cele dumnezeiești, care rămân taine greu de pătruns.

În etapa îndumnezeirii, rațiunea omului nu are un rol definit, pentru că rolul vederii lui Dumnezeu îl are mintea. Lucrurile pe care omul le vede cu mintea sa îndumnezeită sunt imposibil de

---

³⁰⁶ J. Поповић, *Проблем личности и познања по учењу...*, p. 130, trad. rom., p. 183.

³⁰⁷ J. Поповић, *Проблем личности и познања по учењу...*, p. 133, trad. rom., pp. 186-187.

³⁰⁸ J. Поповић, *Проблем личности и познања по учењу...*, p. 139, trad. rom., p. 196.

explicat pe cale rațională, pentru că sunt supராationalale. Rațiunea este depășită de realitatea dumnezeiască la care este supusă și își încetează activitatea, dar nu dispăre. Rațiunea omului pentru orice lucru caută o explicație logică, rațională, dar taina lui Dumnezeu o depășește. Numai mintea umană are această însușire de a putea vedea lucrurile duhovnicești și să contemple tainele dumnezeiești. Dacă rațiunea umană nu are capacitatea să pătrundă în anumite taine dumnezeiești, ea trebuie să renunțe la sine, să se smerească înaintea tainelor dumnezeiești și să se lase purtată în cunoașterea tainelor de către Hristos, „El să-i fie autorul adevărului, măsura adevărului și călăuza adevărului”³⁰⁹. Rațiunea îndumnezeită poate să cunoască numai adevărul rațional ce reiese din cunoașterea tainelor dumnezeiești, adică adevărul că Dumnezeu depășește toate organele umane ale cunoașterii și că este imposibil de cunoscut în ființa Sa divină. „Prin rațiune se poate pricepe nu ceea ce este Dumnezeu în ființă, ci ceea ce El nu este, și ce nu poate fi”³¹⁰. Mintea, pe de altă parte, Îl vede pe Dumnezeu atât cât este cu putință, Îl cunoaște în infinitatea Sa, cunoaște tainele pe care este capabilă să le primească și nu se satură niciodată de vederea lui Dumnezeu. Nici mintea umană nu poate să pătrundă în ființa lui Dumnezeu, pentru că înțelege că Dumnezeu ca Persoană este dincolo de capacitatea minții de a fi cuprins în ea. Înțelegând supრაationalitatea vederii lui Dumnezeu, mintea se lasă introdusă și purtată în vederea lui Dumnezeu.

Totuși, această vedere îi oferă posibilitatea să cunoască multe din tainele dumnezeiești, deoarece fiind unit cu Hristos, omul este părtaș la trupul lui Hristos (Ef. 3, 6) prin divino-umanitatea Lui, și fiind unit cu Hristos, dobândește *mintea lui Hristos* (1 Cor. 2, 16) și prin această unire a minților, omul poate să cunoască o parte din tainele dumnezeiești. „(...) mintea creștinului, în trupul divino-uman al lui Hristos, Biserica, într-un mod negrăit și tainic,

---

³⁰⁹ J. Поповић, *Догматика Православне Цркве*, Књига прва..., p. 38, trad. rom., p. 50.

³¹⁰ J. Поповић, *Догматика Православне Цркве*, Књига прва..., p. 82, trad. rom., p. 118.

prin lucrarea harului, se unește cu mintea lui Hristos, și așa devine capabilă de cunoașterea adevărilor dumnezeiești ale lui Hristos”³¹¹. Domnul Hristos este cel care îi descoperă tainele divino-umane omului și îl călăuzește în descoperirea sensului lor dumnezeiesc și veșnic. Prin Hristos omul îndumnezeit cunoaște și descoperă tainele lumii create. „Numai urmându-L pe Hristos omul se vede pe sine și lumea. Deoarece când «Lumina lumii» introduce și călăuzește pe om prin lume, atunci toate tainele lumii sunt descoperite înaintea lui. De asemenea, această «Lumină» îl introduce pe om și în taina vieții, și i-o arată în toate infinitățile ei dumnezeiești”³¹². Iar realitățile dumnezeiești și infinite ale lumii îl conduc pe om către Creatorul lor, Dumnezeu Tatăl. Dumnezeu Tatăl nu se poate cunoaște direct, ci totdeauna se cunoaște prin Fiul, adică prin Hristos (In 14, 7-9), pentru că Tatăl este în Fiul și Fiul este în Tatăl (In 14, 11), adică într-o comuniune perihoretică. De aceea, cine L-a văzut pe Hristos, a văzut și pe Tatăl (In 14, 9), adică „cunoașterea lui Hristos este în același timp și cea mai desăvârșită cunoaștere a lui Dumnezeu”³¹³. Deci, cu alte cuvinte, îndumnezeirea omului constă în împărtășirea lui de Hristos și de Sfântul Duh în Biserică, și prin divino-umanizare omul ajunge să fie în fața lui Dumnezeu, fiind luminat de Dumnezeu, bucurându-se și cunoscând tainele divino-umane ale lui Dumnezeu și ale lumii.

1.6. Cunoașterea rațională în viața veșnică

1.6.1. Moartea – trecere în viața veșnică

Viața omului este o călătorie marcată de fapte bune sau de fapte rele, trăită în virtuți sau în păcate, caracterizată de relația omului cu Dumnezeu, fie ea una apropiată sau nu. Viața virtuoașă

---

³¹¹ J. Поповић, *Догматика Православне Цркве*, Књига прва..., р. 39, trad. rom., р. 52.

³¹² J. Поповић, *Тумачење Светог Еванђеља по Јовану...*, р. 94.

³¹³ J. Поповић, *Тумачење Светог Еванђеља по Јовану...*, р. 159.

este aceea care se conduce după poruncile Sfintei Evanghelii, urmând lui Hristos, iar viața trăită în păcat este aceea care nu ascultă de poruncile evanghelice și se îndepărtează de Hristos. Oricât de lungă sau scurtă ar fi viața omului, omul este dator să trăiască în așa fel, încât după moarte să moștenească viața cea veșnică alături de Sfinți și de Dumnezeu. „Mântuirea înseamnă a asigura pentru trup și pentru suflet nemurirea și viața veșnică”³¹⁴. Omul se mântuiește întreg, adică cu trupul și cu sufletul, pentru că viața și faptele lui au fost trăite și experiate în trup și în suflet. Mântuirea omului vine de la Dumnezeu pentru că i-a fost promisă lui Adam (Fc. 3, 15), din iubire pentru om și lume (In 3, 16), prin Fiul Său care S-a întrupat și a devenit om ca să-l mântuiască pe om de păcat, diavol și moarte. Oricine crede în Mântuitorul Hristos moștenește viața veșnică (In 3, 15-16, 36), oricine Îl iubește pe Hristos este mântuit. „Mântuirea, ea este continuarea iubirii lui Hristos pentru toți oamenii care cred în El”³¹⁵. Iubirea lui Dumnezeu pentru om și lume a adus mântuirea pentru om în lumea lui, în viața și faptele lui, adică L-a trimis pe Fiul Său cel Unul-Născut.

Înainte de întruparea Fiului lui Dumnezeu, lumea a fost cuprinsă de frica morții, pentru că moartea a pus stăpânire pe viața oamenilor, era ultima realitate la care se puteau gândi oamenii. „Domnilor, moartea este cea mai evidentă și cea mai universală realitate în lume”³¹⁶, chiar mai mult, „întreaga istorie a neamului omenesc nu este altceva decât o afirmație asurzitoare a morții”³¹⁷, scrie și Sfântul Iustin Popovici. Un exemplu pentru această afirmație sunt toate civilizațiile vechi dispărute, indiferent cât de prospere erau în epoca lor, multe din ele au pierit în moarte. Înainte de venirea Mântuitorului, diavolul era stăpânitorul morții (Evr. 2, 14), iar lumea era în întuneric. „Înainte de venirea Mântuitorului Hristos în lumea noastră noi oamenii nu cunoaștem

³¹⁴ I. Popovici, „Condamnați la nemurire”..., p. 68.

³¹⁵ J. Поповић, *Тумачење прве посланице Св. Јована Богослова...*, p. 293.

³¹⁶ J. Поповић, „Васкрсење Богочовека Христа”..., p. 109.

³¹⁷ J. Поповић, „Васкрсење Богочовека Христа”..., p. 111.

decât moartea; iar moartea ne cunoștea pe noi. Tot ce era omenesc era impregnat de moarte, rob și învins de ea. Moartea era mai aproape de noi decât ființa noastră și mai reală decât noi înșine; mai puternică, incomparabil mai puternică decât oricare om în parte și decât toți oamenii laolaltă. Pământul era o înfricoșătoare închisoare a morții, iar noi niște neputincioși prizonieri și deținuți ai ei (vezi Evr. 2, 14-15)³¹⁸. Omul singur a devenit supus morții prin încălcarea și neascultarea poruncii lui Dumnezeu (Fc. 3, 1-13, 19), introducând amărăciunea morții în lume³¹⁹.

Cu învierea din morți a Mântuitorului Iisus Hristos, moartea nu mai are stăpânire asupra vieții umane, ci Dumnezeu este cel care are grijă de om, călăuzindu-l spre mântuire și viața veșnică. Învierea din morți a Mântuitorului Hristos este garanția pentru om că Dumnezeu este Stăpânul vieții și al morții. „Prin învierea Sa din morți Hristos a arătat că El este învingătorul morții, iar prin învățătura Sa a propovăduit învierea din morți”³²⁰. Învierea din morți este garanția învierii oamenilor, iar învierea nu poate însemna nimic altceva decât viața veșnică. În învierea din morți a lui Hristos rezidă credința creștinilor (1 Cor. 15, 16-17). „Prin învierea Sa din morți Domnul Iisus a arătat că izbăvirea și mântuirea prin El a neamului omenesc are ca scop: viața veșnică a oamenilor în fericire veșnică. Și în aceasta este întreaga credință creștină”³²¹. Credința în Hristos îl călăuzește pe om să fie mereu în comuniune cu Hristos, pentru că numai menținând comuniunea cu Hristos, omul se poate mântui hristificându-se. Omul hristificat înviază pentru viața veșnică cu Hristos, învingând

---

³¹⁸ I. Popovici, „«Împreună cu toți sfinții». Prolog și Epilog la «Viețile Sfinților»...», p. 95.

³¹⁹ „Pentru ce viața este grea omului? Pentru că omul a născocit moartea instaurându-o în el și în toate ființele din jurul lui. Iar moartea este izvorul nesecat al tuturor chinurilor și durerilor. Toți nervii morții pornesc de la om, fiindcă el este ganglionul central al morții. În realitate, moartea este singura amărăciune a vieții, singura amărăciune a existenței. Din ea purcede toată tragedia vieții”, I. Popovici, „Între două filozofii”..., p. 43.

³²⁰ J. Поповић, „Тajна Спаситељевог учења и тајна спасења”..., p. 74.

³²¹ J. Поповић, „Тajна Спаситељевог васкрсења и тајна спасења”..., p. 88.

moartea pentru totdeauna. „Domnilor, învingând păcatul și moartea, omul lui Hristos trece în această viață trei etape ale evoluționismului creștin: naștere în Hristos, transfigurare în Hristos, înviere în Hristos. Scopul final al luptei lui este să învieze cu Hristos, iar asta înseamnă să învingă moartea”³²². Iubirea lui Dumnezeu pentru om și credința omului către Dumnezeu sunt bazele mântuirii și vieții veșnice. Sfântul Iustin Popovici scrie în *Tâlcuirea Sfintei Evanghelii după Ioan*, că iubirea de oameni a lui Dumnezeu și iubirea de Dumnezeu a omului sunt unite atât de strâns, că îl mântuiesc pe om de moarte și păcat, și îi dau viața veșnică³²³.

Așa cum s-a menționat la începutul acestui subcapitol, viața omului este trăită în virtuți sau în păcate. În funcție de viața pe care a avut-o omul aici pe pământ, i se atribuie și un loc veșnic în iad sau în rai. Omul care a trăit viața în virtuți și s-a sfințit, va sălășlui în rai în fericire, bucurie și comuniune veșnică cu Dumnezeu, iar omul care a trăit viața în păcate și departe de Dumnezeu, va sălășlui în iad, în întuneric, departe de Dumnezeu. Nu va exista posibilitatea pocăinței sau reîntoarcerii la Dumnezeu, după învierea de obște, ci fiecare va primi ceea ce va merita. Iadul și raiul vor fi veșnice și nu temporale. „Omul este singura ființă în toate lumile, întinsă de la rai până în iad. Urmăriți omul pe toate căile lui și veți vedea că toate căile lui duc fie în rai, fie în iad (...). Iar asta înseamnă că răul și binele omului sunt nesfârșite, nemărginite, veșnice, deoarece binele îl duce în rai, iar răul în iadul cel veșnic”³²⁴. Omul a fost creat pentru veșnicie, dar de voința lui liberă depinde ce veșnicie va alege, pe cea bună sau pe cea rea. Viața omului este ca o luptă în care omul este singurul participant care decide dacă va învinge sau va pierde. Alegerea omului îl duce în rai

³²² J. Поповић, „Васкрсење Богочовека Христа”..., p. 119.

³²³ J. Поповић, *Тумачење Светог Еванђеља по Јовану...*, p. 46.

³²⁴ J. Поповић, „О рају руске душе”, în *Богословље XIV* (1939), Београд, p. 193. Traducerea în limba română: Sfântul Iustin Popovici, „Despre paradisul sufletului rus”, în *Abisurile gândirii și simțirii umane...*, p. 300.

sau în iad³²⁵. Omul are responsabilitate mare în ceea ce privește mântuirea lui, este singurul care decide ce fel de veșnicie vrea. Dumnezeu îl cheamă mereu spre o viață în săvârșirea binelui ca să dobândească asemănarea cu El, spre o comuniune veșnică în iubire, dar, pe de altă parte, diavolul îl ispitește să aleagă calea păcatului, calea îndepărtării de la Dumnezeu, sau tovărășie veșnică cu diavolul în iad. „Omului îi este dată o putere creatoare nemăsurabilă, puterea să-și creeze sieși o veșnicie precum vrea. În aceasta este splendoarea înfricoșătoare a ființei umane. În aceasta este blestemul și binecuvântarea [ei, subl. n.]”³²⁶. Omul are posibilitatea să decidă ce veșnicie vrea în timpul vieții sale pământești, pentru că după moarte el nu mai are putere de decizie. Viața trăită în fapte bune sau rele îi va determina veșnicia.

Până la a Doua Venire a Mântuitorului Hristos și schimbarea chipului acestei lumi (1 Cor. 7, 31; Apoc. 21, 1), oamenii încă pot avea o viață îndreptată spre veșnicie, deoarece au Sfânta Evanghelie a lui Hristos care îi învață ce trebuie să facă ca să se mântuiască. Sfânta Evanghelie arată calea mântuirii și planul lui Dumnezeu pentru lume, „planul veșnic despre lume, de la început până la sfârșit, deși el se pune în aplicare în timp și în veșnicie”³²⁷. De aceea, sfârșitul lumii va veni după ce Sfânta Evanghelie se va propovădui la toate neamurile (Mt. 24, 14), așadar ca toate neamurile să aibă mărturia Evangheliei și a vieții evanghelice care aduce viața veșnică în rai, să cunoască planul lui Dumnezeu pentru lume. „Istoria pământească a neamului omenesc se va sfârși cu Evanghelia și dreptatea evanghelică: păcătoșilor iubitori de păcat li se va da să trăiască cu idealul lor drag: răul; iar dreptilor iubitori de Dumnezeu li se va da să trăiască veșnic în

---

³²⁵ „Când începe nemurirea omului? Începe de la zămislirea lui în interiorul mamei. Și când începe raiul sau iadul omului? Încep cu alegerea lui liberă pentru binele dumnezeiesc sau pentru răul diavolesc, pentru Dumnezeu sau pentru diavol”, J. Поповић, „О рају руске душе”..., p. 194, trad. rom. p. 301.

³²⁶ J. Поповић, „О рају руске душе”..., p. 194, trad. rom. p. 302.

³²⁷ J. Поповић, *Тумачење Светог Еванђеља по Матеју*..., p. 500.

lumina singurei lor iubiri: dulcele Domn Iisus”³²⁸. Starea lor în rai sau în iad determină și capacitatea lor de a putea cunoaște la infinit sau să-și cunoască numai starea lor întunecată.

1.6.2. Iadul – moartea veșnică a persoanei umane

Omul nu moare doar când sufletul iese din trup, ci poate muri și în timpul vieții. Această moarte se numește moarte duhovnicească și înseamnă încetarea lucrării binelui și a harului în ființa umană. Omul devine unealtă în mâinile diavolului și trăiește doar să-și satisfacă dorințele păcătoase și le slujește ca un rob. Nu vrea să audă de bine sau dacă aude, îl consideră ca o piedică în îndeplinirea patimilor. Neavând harul dumnezeiesc, care lucrează în oameni credincioși și virtuoși, rămâne închis în lumea lui ireală, considerând că-i aduce satisfacții, dar de fapt omul nu realizează că se amăgește pe sine și că suferă din cauza patimilor. Aceasta este deja o moarte duhovnicească care își va arăta adevărata față după moarte, când omul păcătos se va vedea pe sine departe de Izvorul vieții și aproape de distrugătorul vieții, adică diavolul. Omul trăiește în împărăția morții fără să-și dea seama, și întinde această împărăție întunecată oriunde își desfășoară activitățile lui păcătoase³²⁹. Numai trezirea la realitatea harică divino-umană îl poate aduce înapoi, prin pocăință și lucrarea virtuților. Numai viața trăită în Hristos poate să-i aducă viața veșnică în rai, dar dacă o refuză, viața omului devine un iad al nebuniei. „Veșnicia este înfricoșătoare fără Divino-umanitatea, deoarece omul este o sperietoare fără Dumnezeu-om. Tot ceea ce este uman are o explicație definitivă și logică a sa numai în Dumnezeu-om. Fără minunatul Domn Hristos, tot ceea ce este uman inevitabil se transformă în haos, în groază, în moarte, în iad; mintea în nebunie, simțământul în deznădejde, voința în distrugere de sine prin autodivinizare sau prin dispreț față de

³²⁸ J. Поповић, „Тајна Спаситељевог учења и тајна спасења” ..., p. 74.

³²⁹ I. Popovici, „Doliu pentru Hristos. Cultură și Sfințenie” ..., p. 90.

sine”³³⁰. Din această descriere dată de Sfântul Iustin Popovici putem spune că omul se află deja în iad. Tot ceea ce diavolul îi dă la început până la urmă se risipește în neantul din care a venit, și încercând din răspuțeri să regăsească plăcerea inițială, viața omului devine un haos, deznădejde, moarte, iad. Este cu totul predat diavolului. De aceea, la întrebarea „Ce este iadul?”, Sfântul Iustin Popovici răspunde: „Iadul este simțirea diavolului. Îl simte omul pe diavol în sine, deja este în iad. Deoarece unde este diavolul, acolo este și iadul”³³¹. Diavolul este prezent permanent în viața omului păcătos, ceea ce înseamnă că viața aceluia om se transformă în iad, iar după moarte este continuată tot în iad, dar de data aceasta în iadul cel veșnic de unde nu este ieșire.

Săvârșirea păcatelor și trăirea vieții în păcat până la moarte este, dacă o putem cataloga așa, o „sinucidere” permanentă a omului, a sufletului și trupului lui. Este ca o pedeapsă cu moartea, numai că ucigașul este însuși omul păcătos, singur își decide soarta sa veșnică. „Orice rău face, sieși își face, deoarece prin el determină soarta sa veșnică, prin el se osândește pe sine la moarte veșnică, la viața veșnică în păcat și rău. De fapt, nimeni altcineva nu poate să-i facă rău, chiar dacă i s-ar ucide și trupul, deoarece numai păcatul ucide sufletul în om și îl aruncă în iad”³³². Omul care ajunge în acest ultim stadiu în viața sa, înseamnă că nu mai vrea să audă de Dumnezeu sau de facerea de bine, pentru că nu corespund cu întunericul sufletului său, sunt opuse păcatului. Atunci harul lui Dumnezeu îl părăsește și îl lasă la „mila” diavolului și la alegerea lui liberă, alegerea de a-L izgoni pe Dumnezeu din ființa sa, izgonire care va lăsa sufletul gol și incapabil de iubire altruistă, însingurat în întunericul iadului. Omul în care nu se mai regăsește o firimitură de harul dumnezeiesc sau de iubire, nu mai este recunoscut de Dumnezeu

---

³³⁰ J. Поповић, „Света тута за покојницима” ..., p. 203.

³³¹ J. Поповић, „О рају руске душе”..., p. 194, trad. rom. p. 302.

³³² J. Поповић, *Тумачење Светог Еванђеља по Јовану...*, p. 48. „Пăcatul în esență este ucigaș de oameni, pentru că mereu cu sine duce moartea; chiar dublă: moarte duhovnicească și moarte trupească. Пăcatul ucide omul întreg”, J. Поповић, *Тумачење Светог Еванђеља по Матеју...*, p. 494.

ca chip al Lui. De aceea, la Judecata de Apoi, Dumnezeu nu-i va recunoaște pe oamenii care s-au dedicat păcatului și răului, pentru că nu seamănă cu El, nu și-au desăvârșit asemănarea cu Dumnezeu, ci asemănarea în rău cu diavolul. „Nu există judecată mai înfricoșătoare decât aceea când Dumnezeu în ziua Judecății va spune creației Sale: *nu te cunosc*. Aceasta înseamnă: creația aceasta a aruncat din sine tot ce este dumnezeiesc, nemuritor, veșnic, și a distrus orice urmă a lui Dumnezeu în sine”³³³. Iadul este locul și starea pentru acest fel de oameni, pentru oameni care nu mai au nimic dumnezeiesc în ei. Starea lor de chinuri veșnice este de fapt o stare de ură împotriva lui Dumnezeu, împotriva Celui ce este Iubire veșnică. Omul păcătos care n-a iubit în timpul vieții pământeste, nu va putea iubi în veci și nu va putea accepta iubirea lui Dumnezeu pentru făptura Sa. Starea lui de ură împotriva lui Dumnezeu și împotriva sinelui său este descrisă în Sfânta Evanghelie ca plângere și scrâșnire cu dinții (Mt. 13, 42). „*Plângere și scrâșnire din dinți din neputință și răutate că nu este în stare să-I facă rău lui Dumnezeu, să-L împingă pe Dumnezeu, să-L distrugă pe Dumnezeu*”³³⁴. Acesta este chinul cel veșnic la care sunt supuși diavolul și păcătoșii după alegerea lor benevolă, să fie iubiți în continuare de Dumnezeu, dar ei să respingă veșnic această iubire petrecând în singurătatea egoismului său și în ura împotriva celorlalți și împotriva lui Dumnezeu.

Iadul este o stare reală a unui blestem permanent pentru păcătos, să-și dorească să săvârșească păcatul și răul, dar să nu aibă realitatea materială pentru satisfacerea dorinței lui. Iadul este locul unde Dumnezeu nu sălășluiește în inimile păcătoșilor, ci diavolii sunt cei care îi chinuie și mai rău pe păcătoși. Este locul unde permanent se declară inexistența lui Dumnezeu, de aceea iadul este cel mai pustiu loc din veșnicie. „În ce constă blestemul blestemaților, «focul cel veșnic»? În aceea că nimeni n-a simțit și n-a văzut pe Hristos, Dumnezeu Logosul, Dumnezeu. Pentru ei neamul omenesc este ceva fără Dumnezeu, în afara lui

³³³ J. Поповић, *Тумачење Светог Еванђеља по Матеју...*, p. 509.

³³⁴ J. Поповић, *Тумачење Светог Еванђеља по Матеју...*, p. 516.

Dumnezeu, pentru ei nu există Dumnezeu”³³⁵. Deși Îl văd pe Dumnezeu într-un fel, oamenii condamnați la iad refuză existența Lui, așa cum au făcut-o și în timpul vieții pământești. Ei sunt pustii pe dinăuntru și veșnic vor avea dorința să se lupte împotriva lui Dumnezeu. „De fapt, cel mai înfricoșător pustiu în toate lumile este sufletul omenesc în care nu este Dumnezeu. (...) Aceasta este moarte veșnică în chinurile luptei împotriva lui Dumnezeu”³³⁶.

După cele menționate mai sus despre iad și starea oamenilor în el, nu putem să vorbim de o cunoaștere în iad, fie ea rațională sau apofatică. Singura cunoaștere pe care omul o are în iad, este cunoașterea propriului *eu* prin prisma egoismului exacerbat, dobândit prin exilarea lui Dumnezeu din sufletul lui. Omul sălășluit în iad cunoaște un singur lucru, că el nu poate iubi și nu se poate lăsa să fie iubit, și singura ieșire din acest calvar este prelungirea chinurilor urii împotriva celorlalți și a lui Dumnezeu. De aceea, probabil păcătoșii în iad sunt înconjurați de întuneric, pentru că nu pot să-i suporte pe ceilalți care se chinuie cu ei, sunt înconjurați de propriul întuneric al urii, este lumea și viața lor veșnică închisă într-un clopot de întuneric. Întunericul veșnic, plângerea și ura sunt singurele lucruri cunoscute de om în iad, pe ceilalți nu-i vede pentru că nu vrea să-i lase să pătrundă în veșnicia lui sinuratică și pustie. Este el cu chinul lui și diavolii care răcnesc în jurul lui, nu este loc pentru ceilalți.

1.6.3. Raiul – cunoaștere veșnică a lui Dumnezeu și unire cu El

Desăvârșirea și îndumnezeirea definitivă ale omului vor fi realizate în Împărăția lui Dumnezeu, după a Doua Venire a Mântuitorului Iisus Hristos, sau mai bine zis, în rai, unde oamenii sfinți vor petrece veșnicia în comuniune veșnică cu Dumnezeu

---

³³⁵ J. Поповић, *Тумачење Светог Еванђеља по Матеју...*, p. 519.

³³⁶ J. Поповић, *Тумачење Светог Еванђеља по Матеју...*, p. 491.

Sfânta Treime. Dobândirea vieții veșnice în comuniune cu Dumnezeu se realizează încă din timpul vieții pământești, prin trăirea vieții în fapte bune (Mt. 25, 33-40), virtuți și comuniune cu Dumnezeu prin rugăciune și împărtășire cu Sfintele Taine (In 6, 51, 54-58). Omul care a ales viața veșnică cu Dumnezeu, a ales-o liber în conlucrare cu harul dumnezeiesc. „Mântuirea este direct și substanțial dependentă de sinergia (conlucrarea) voinței și a harului. Calea mântuirii o pot trece aceia care mereu se hrănesc de harul Sfântului Duh și primesc *dinamis* (putere) de la Hristos”³³⁷. Viața sfântă nu se poate avea decât în Hristos și în Sfântul Duh, în viața divino-umană a lui Hristos dobândită cu harul Sfântului Duh. Desăvârșirea și îndumnezeirea omului nu au limite, pentru că și Hristos este fără limite, de aceea, omul poate să aibă o viață veșnică nemărginită împreună cu Dumnezeu, sfinții și îngerii. Omul a fost creat pentru veșnicie și este capabil să o experimenteze. „Pentru desăvârșire, pentru o creștere harică a persoanei nu există limită. Dacă se permite un paradox, limita persoanei este în lipsa limitelor; limita persoanei este nelimitarea, nemărginirea, veșnicia, Dumnezeu (...)”³³⁸. Nemărginirea deplină a persoanei umane se va dobândi după învierea de obște, când se va realiza și „plinătatea ideală” a persoanei îndumnezeite³³⁹, când chipul omului va fi înveșnicit pentru totdeauna. Nu va mai exista separare între trup și suflet, ci vor fi uniți veșnic într-o fericire veșnică sau într-o focul cel nestins.

Istoria umană înaintea întrupării Mântuitorului Iisus Hristos nu cunoștea viața veșnică, pentru că moartea deținea stăpânirea.

³³⁷ J. Поповић, *Проблем личности и познања по учењу...*, p. 103, trad. rom., p. 139.

³³⁸ J. Поповић, *Проблем личности и познања по учењу...*, p. 123, trad. rom., p. 171. „Omul este o ființă nemărginită, și se completează numai cu nemărginitul, Dumnezeiescul, Divino-umanul”, J. Поповић, „Подвижничка и богословска поглавља”..., p. 185.

³³⁹ „Aceasta (adică învierea trupurilor) va fi realizarea deplină a plinătății ideale a persoanei: sufletul cu chip dumnezeiesc se va uni veșnic cu trupul cu chip dumnezeiesc și echilibrul ideal dintre suflet și trup va fi restabilit”, J. Поповић, *Проблем личности и познања по учењу...*, p. 147, trad. rom., p. 209.

Cu întruparea Fiului lui Dumnezeu s-a deschis ușa spre veșnicie în însăși Persoana lui divino-umană, Mântuitorul Hristos a devenit ușă spre veșnicie (In 10, 9). „Întreaga veșnicie, unită cu timpul, s-a înfățișat pentru prima dată înaintea conștiinței omești în Persoana lui Hristos Dumnezeu-om. Dumnezeu este deținătorul și purtătorul veșniciei, omul e reprezentantul timpului, în timp ce Dumnezeu-om este cea mai înaltă, mai deplină și mai desăvârșită sinteză a veșniciei și a timpului. Timpul își dobândește adevăratul lui sens unindu-se cu veșnicia în viața divino-umană a Domnului Iisus”³⁴⁰. Dumnezeu fiind deținătorul veșniciei, îl introduce și pe om în veșnicia Lui ca să fie în comuniune veșnică cu El. Cine trăiește în Hristos, el deja experiază raiul încă din viața pământească. „Ce este raiul? Raiul este simțirea lui Dumnezeu. Îl simte omul pe Dumnezeu în sine, deja este în rai. Unde este Dumnezeu acolo este și Împărăția lui Dumnezeu, acolo e și raiul”³⁴¹. Experierea raiului aici pe pământ este posibilă prin petrecerea vieții în virtuțile evanghelice³⁴², deoarece practicându-le, „omul introduce în ființa sa adevărul dumnezeiesc, iubirea dumnezeiască, binele dumnezeiesc, și așa experiază raiul încă de aici pe pământ”³⁴³. În viața pământească, scrie Sfântul Iustin Popovici, raiul și iadul sunt mai întâi realități psihice, adică sunt trăite în interiorul omului, tocmai în viața veșnică devin „realități transcendente obiective”³⁴⁴. Raiul în gândirea Sfântului Iustin Popovici este o Evanghelie îndeplinită, experiată, chiar mai mult decât aceasta, este: „experierea Domnului Hristos în plinătatea

---

³⁴⁰ I. Popovici, „Între două filozofii”..., p. 47.

³⁴¹ J. Поповић, „О рају руске душе”..., p. 194, trad. rom. p. 302.

³⁴² „Iubirea este iubirea bucuriei noastre veșnice, deoarece este dumnezeiască, sfântă, veșnică, deoarece credința, rugăciunea, postul, milostenia, smerenia, lipsa răului, adevărul, dreptatea, nădejdea, răbdarea ne duc în împărăția veșnică a iubirii lui Hristos, unde oamenii și îngerii trăiesc înfrățiți în bucurie veșnică îmbrățișați”, J. Поповић, „Люди су вечна браћа и вечна сабраћа”, în *На Божочевечанском путу...*, p. 275. Vezi și I. Popovici, „Doliu pentru Hristos. Cultură și Sfințenie”..., p. 85.

³⁴³ J. Поповић, „О рају руске душе”..., p. 194, trad. rom. p. 302.

³⁴⁴ J. Поповић, „О рају руске душе”..., p. 195, trad. rom. p. 303.

Persoanei lui divino-umane³⁴⁵. Omul este introdus în veșnicie prin divino-umanizarea lui în Hristos, și în Hristos el devine „infiniț și nemuritor”³⁴⁶, iar „pentru ca omul să fie nemuritor, el trebuie să se simtă nemuritor în centrul simțirii lui de sine; pentru ca să fie veșnic, el trebuie să se recunoască veșnic în centrul conștiinței lui de sine. Fără aceasta, nemurirea și veșnicia sunt pentru el stări impuse din afară”³⁴⁷. Omul se cunoaște veșnic pentru că chipul sufletului lui este veșnic, nemuritor, de aceea sufletul omului trebuie pregătit pentru veșnicie și nu pentru iad, deoarece valoarea sufletului este inestimabilă (Mc. 8, 35-37)³⁴⁸.

Dobândirea vieții veșnice în comuniune cu Dumnezeu o realizează oamenii sfinți care au îndeplinit cea mai importantă și prima poruncă a lui Dumnezeu, aceea a iubirii lui Dumnezeu (Deut. 6, 5; Mt. 22, 37-38; Mc. 12, 30-31; Lc. 10, 27) și a predării totale în Dumnezeu. Cine Îl iubește pe Dumnezeu îl iubește și pe aproapele său (Mc. 12, 33). „Iar ca să trăiești veșnic în Împărăția lui Dumnezeu, trebuie să-L iubești pe Dumnezeu: din toată inima ta, din tot sufletul tău, din tot gândul tău, din toată puterea ta, și cu ființa ta benevol să aparții lui Dumnezeu”³⁴⁹. Cel care reușește să-și însușească cea mai mare virtute, virtutea iubirii, el se va îndumnezei și va sălășlui în sânul lui Dumnezeu, bucurându-se de fericirea veșnică a comuniunii cu Dumnezeu. Scopul vieții este de a fi împreună cu Dumnezeu veșnic și la infinit. De aceea, Sfântul Iustin Popovici scrie că „Întreaga înțelepciune a vieții constă în a birui moartea în tine însuși și în jurul tău, în a te funda în întregime în atotființă”³⁵⁰. Cufundarea în atotființa lui

³⁴⁵ J. Поповић, „О рају руске душе”..., p. 196, trad. rom. p. 305.

³⁴⁶ I. Popovici, „Între două filozofii”..., p. 48.

³⁴⁷ I. Popovici, „Misiunea internă a Bisericii noastre: realizarea Ortodoxiei”..., p. 74.

³⁴⁸ „Cu alte cuvinte: nu există în lumea văzută valoare egală cu valoarea sufletului omenesc, nici vreo valoare cu care sufletul omenesc s-ar putea prețui și răscumpăra. Sufletul valorează mai mult decât toate lumile laolaltă”, I. Popovici, „Valoarea supremă și criteriul ultim în Ortodoxie”..., p. 116.

³⁴⁹ J. Поповић, *Тумачење Светог Еванђеља по Матеју...*, p. 516.

³⁵⁰ I. Popovici, „Filozofia ortodoxă a Adevărului. Prefață la «Dogmatica Bisericii Ortodoxe»”..., p. 140.

Dumnezeu înseamnă că persoanele umane nu vor mai fi aceleași care au fost în timpul vieții pământești, ci ele vor fi schimbate (1 Cor. 15, 40-52). Persoanele umane vor deveni nestricăcioase, veșnice, îndumnezeite, vor fi reînnoite în viața veșnică (2 Cor. 5, 17; Apoc. 21, 1), toată ființa lor va fi schimbată. „Și înaintea ochilor noștri în noi și în frații noștri se va îndeplini adevărul evanghelic: «cele vechi au trecut, iată, toate s-au făcut noi»: minte nouă în tine și în mine, în noi toți, suflet nou, inimă nouă, conștiință nouă; și în ei: gânduri noi, simțuri noi, dorințe noi, viață nouă – totul evanghelic, totul nemuritor, totul veșnic, totul divino-uman”³⁵¹. Totul se reînnoiește și rămâne așa o veșnicie, omul îndumnezeit este schimbat și înveșnicit, trăind direct unirea și comuniunea lui cu Dumnezeu, trăind ceea ce niciodată nu și-a putut imagina (1 Cor. 2, 9).

Raiul nu poate fi dobândit fără Persoana Mântuitorului Hristos. Prin El primim garanția vieții veșnice viețuind în El, împărtășindu-ne de El și primim veșnicia lui prin Sfântul Duh în Biserică. Omul îndumnezeit este unit cu Hristos, dar unirea lui cu Hristos devine mai deplină și desăvârșită în Împărăția lui Dumnezeu, în rai. Unirea cu Hristos este o unire perihoretică, o unire în care omul sălășluiește în Hristos și Hristos sălășluiește în om, fără să se amestece sau confunda. Cele ale lui Hristos sunt însușite de către om și cele omenești sunt însușite de către Hristos, adică unirea veșnică cu Dumnezeu se realizează în Persoana divino-umană a lui Hristos. „Și toate cele ale Lui devin ale noastre, mie personal și ție personal: credința noastră în El, iubirea noastră pentru El, rugăciunea noastră către El, viața noastră în El și pentru El. Lui Celui înviat, Lui Celui atotînvingător, Lui – singura noastră Bucurie Veșnică, singurul nostru Adevăr Veșnic, singura noastră Viață Veșnică, singura noastră Fericire Veșnică, singura noastră Nădejde Veșnică, singura noastră Iubire Veșnică – să predăm cu toți Sfinții toată viața noastră, toată nemurirea noastră, toată veșnicia noastră. Amin! Amin! Amin!”³⁵². Persoana

³⁵¹ J. Поповић, „Људи су вечна браћа и вечна сабраћа” ..., p. 273.

³⁵² J. Поповић, „Људи су вечна браћа и вечна сабраћа” ..., p. 276.

îndumnezeită își găsește sensul ei și bucuria ei, toate sunt în Persoana divino-umană a lui Hristos. În Hristos, omul își îndumnezeiește rațiunea, mintea, inima, toate organele gnoseologice prin care el cunoaște. În rai, cunoașterea este directă și se realizează la infinit prin Domnul Hristos în Sfânta Treime. „Astfel este atins ultimul, veșnicul sens al persoanei: tot sufletul și tot trupul pentru totdeauna devin după chipul lui Hristos, după chipul lui Dumnezeu; fericirea veșnică a persoanei se umple de viață după chipul lui Dumnezeu, cu cunoaștere după chipul lui Dumnezeu, și cu veșnică contemplare (vedere, privire) a «frumuseții negrăite a Feței lui Hristos»”³⁵³. Cunoașterea lui Dumnezeu se realizează în Hristos, prin Hristos oamenii îndumnezeiți vor vedea Sfânta Treime într-un mod încă necunoscut de noi. Veșnicia se trăiește prin Logosul lui Dumnezeu în care este umanitatea noastră, pentru că viața veșnică este logică și înseamnă „să realizezi puteri și însușiri dumnezeiești logosice. Să intri în *viață* înseamnă: să intri în tot ce este al Logosului, al lui Dumnezeu: în *lumina*, adevărul, dreptatea, bunătatea, iubirea, nemurirea, înțelepciunea Lui”³⁵⁴.

Toate cele enumerate mai sus de către Sfântul Iustin Popovici ne arată cum este de fapt omul care a ajuns la asemănarea cu Dumnezeu. Omul îndumnezeit și-a însușit toate atributele lui Dumnezeu prin Logos, adică prin Domnul Iisus Hristos. În toate este asemănător lui Dumnezeu în afara ființei divine, care este inaccesibilă omului. Omul îndumnezeit este asemănător și cu Hristos, pentru că și-a însușit viața lui Hristos pe pământ (Gal. 2, 20). Asemănarea cu Dumnezeu înseamnă dobândirea desăvârșirii veșnice și divine (Mt. 5, 48), și dobândirea vieții veșnice care înseamnă cunoașterea lui Dumnezeu (In 17, 3). „*Viața veșnică este cunoașterea* Sfintei Treimi, această singură adevărată Dumnezeire; *cunoaștere* – recunoaștere – mărturisire. Iar aceasta se îndeplinește cu ajutorul Dumnezeului-om, Care pentru aceasta a și devenit

³⁵³ J. Поповић, *Проблем личности и познања по учењу...*, p. 148, trad. rom., p. 211.

³⁵⁴ J. Поповић, *Тумачење Светог Еванђеља по Јовану...*, p. 14.

om: să ne dea nouă cunoașterea adevărată despre Dumnezeu, și puteri harice pentru viața în Dumnezeu”³⁵⁵. Viața în Dumnezeu înseamnă viața veșnică pe care omul îndumnezeit o trăiește în rai, însăși participarea la viața Sfintei Treimi înseamnă viața veșnică dată omului. Viața veșnică este trăită de întreaga ființă umană, întreg omul este penetrat de viața și lumina veșnică care izvorăsc de la Dumnezeu Sfânta Treime. „Comuniunea cu Cel Veșnic dă viața veșnică oamenilor. Aceasta nu este vreo vedere exterioară, ci experiență lăuntrică a Sfintei Treimi”³⁵⁶. În viața pământească omul îl primea pe Hristos la Botez și prin Sfânta Împărtășanie, dar în viața veșnică omul este în comuniune directă cu Hristos și cu Dumnezeu. Îl experiază pe Dumnezeu în exteriorul și interiorul său nemijlocit și veșnic. Experiența lui Dumnezeu în rai este de fapt o cunoaștere veșnică a lui Dumnezeu de către om, o cunoaștere a tainelor dumnezeiești și ale lumii create, o cunoaștere de care omul se desfată la infinit. Cunoașterea lui Dumnezeu este ca o vistierie nemărginită în care omul găsește bogății veșnice și nemărginite, și mereu noi. „Împărăția cerurilor este o vistierie, umplută cu diferite bunuri veșnice ale Dumnezeului cel în Treime, care ni se dau nouă integral prin Mântuitorul Dumnezeu-om Hristos. În acest *bun* este sensul veșnic și valoarea veșnică a *câmpului* vieții”³⁵⁷. Viața veșnică este o nesfârșită doxologie a îngerilor și a oamenilor îndumnezeiți, o doxologie prin care Dumnezeu nu este numai slăvit, ci și cunoscut. Cunoașterea lui Dumnezeu înseamnă și cunoașterea tainelor dumnezeiești aflate în creație, creație care atunci va fi și ea veșnică și înnoită, prin care vor străluci rațiunile divine aflate în ea, arătându-i omului scopul pentru care a fost creată. Iar toate acestea vor contribui la cunoașterea infinită a lui Dumnezeu de către omul îndumnezeit, o cunoaștere mereu nouă și infinită, așa cum este și Cel cunoscut, adică Dumnezeu Sfânta Treime.

³⁵⁵ J. Поповић, *Тумачење Светог Еванђеља по Јовану...*, p. 194.

³⁵⁶ J. Поповић, *Тумачење прве посланице Св. Јована Богослова...*, p. 249.

³⁵⁷ J. Поповић, *Тумачење Светог Еванђеља по Матеју...*, p. 377.

1.7. Sinteza primului capitol

În **primul capitol** al prezentei lucrări, am reliefat contribuția Sfântului Iustin Popovici la gnoseologia ortodoxă. Mai exact, am evidențiat rolul Mântuitorului Iisus Hristos și al persoanei umane în cunoașterea rațională și apofatică. În gândirea teologică a Sfântului Iustin Popovici aflăm coordonate teologice care ne pot ajuta să înțelegem gândirea lui și contribuția lui la gnoseologia ortodoxă. Hristos este Logosul lui Dumnezeu prin Care toate au fost aduse la existență (In 1, 3). Logosul lui Dumnezeu este Arhetipul creației, de aceea tot ce este creat are un caracter logosic. Logosul este Mintea lui Dumnezeu și singura Rațiune prin care toate au fost aduse la existență. Lumea creată Îl arată pe Logos, adică pe Dumnezeu, deoarece taina creării ei este în Logosul lui Dumnezeu. În Hristos cel întrupat, omul descoperă și cunoaște singura Rațiune a existenței și își găsește Chipul propriei rațiuni umane. Fără Logosul lui Dumnezeu este imposibil ca omul să-și explice sensul vieții. Cunoașterea Adevărului se găsește în Persoana divino-umană a Mântuitorului Hristos. Întruparea Fiului lui Dumnezeu ne arată cât de mare este taina persoanei umane. Întruparea îi descoperă omului sensul creației și al omului, sensul de a se asemăna cu Hristos și să-L întrupeze în sine pe Logos. Hristos devine noul centru al lumii și al omului. În Persoana divino-umană a lui Hristos, omul își vede realizarea sa culminantă ca persoană desăvârșită, recunoaște chipul lui Hristos ca pe al său. În Hristos cel întrupat, omul a fost desăvârșit din toate punctele de vedere, fiindcă Hristos și-a asumat natura umană și a îndumnezeit-o în Ipostasul Său. Persoana lui Hristos a devenit criteriul veșnic al relației dintre om și Dumnezeu, un criteriu prin care omul află centrul lui gnoseologic și îndumnezeirea lui. În Persoana divino-umană a lui Hristos, omul a primit posibilitatea unei desăvârșiri infinite, pentru că Hristos este singura valoare prin care omul cunoaște lumea și pe Dumnezeu. Este

nevoie ca omul să se divino-umanizeze în Hristos, să-L aibă pe Hristos în inima sa dacă vrea să fie capabil de cunoașterea tainelor creației și a tainelor dumnezeiești. Unindu-se cu Hristos, omul are posibilitatea să cunoască tainele și sensul existenței sale și ale creației.

Omul a fost creat după chipul Sfintei Treimi (Fc. 1, 26). Chipul lui Dumnezeu din om face ca omul să tânjească după Dumnezeu și după veșnicie. Activitatea gnoseologică a omului se mișcă în sfera Sfintei Treimi, ceea ce îi descoperă caracterul lui logic. În Logosul lui Dumnezeu omul află principiul gnoseologic pe care îl urmează în activitatea lui de cunoaștere. Viața și activitățile omului sunt evaluate și dezvoltate prin gândirea lui rațională, dar totuși, rațiunea umană nu poate pătrunde în toate tainele lumii. Rațiunea umană împăcătoșită nu este capabilă de cunoașterea realităților spirituale prezente în creația văzută, deoarece instrumentele gnoseologice ale omului sunt întunecate. Rațiunea nu poate să pătrundă tainele lumii și ale lui Dumnezeu, pentru că este limitată. Reușita cunoașterii rațiunii și minții umane este posibilă numai în rămânerea în curăție și comuniune cu Dumnezeu, prin asemănarea omului cu Dumnezeu. Rațiunea și mintea unite cu Hristos au posibilitatea cunoașterii infinite. Omul sfințit și îndumnezeit în Hristos devine capabil de cunoașterea curată a lui Dumnezeu. Este nevoie ca omul să se cunoască pe sine mai întâi, să fie capabil să înainteze în cunoașterea lui Dumnezeu. Prin comuniunea de iubire cu Dumnezeu, omul ajunge la cunoașterea deplină sau la cunoașterea apofatică. Cunoașterea apofatică și îndumnezeirea minții umane sunt posibile numai prin unirea minții cu mintea lui Hristos. Cunoașterea înaltă a lui Dumnezeu omul o primește în dar de la Dumnezeu Sfânta Treime. Dumnezeu Se revelează omului, i Se arată după puțința cunoașterii sau cât vrea Dumnezeu să Se descopere. Cunoașterea în ultima etapă a desăvârșirii omului presupune unirea omului cu Dumnezeu, o unire care este reală, nemijlocită și în care se realizează îndumnezeirea omului. Pe de altă parte, pe lângă cunoașterea lui Dumnezeu, omul poate să cunoască și lumea creată. Capabilitatea cunoașterii

creației omul o are în sufletul său, care, fiind invizibil, este totuși capabil de cunoaștere și diferențiere a realităților vizibile. Lu-mea se descoperă omului numai când este luminată și sfințită de către Dumnezeu-om Hristos. În Hristos, creația își găsește sensul existenței, logositatea și îndumnezeirea. Creația a fost adusă la existență ca să poată să-L primească pe Logosul lui Dumnezeu în sine, astfel ca omul să cunoască sensul Logosului în creație.

Taina Dumnezeului-om și taina omului sunt unite în trupul lui Hristos, adică în Biserică. Hristos este sensul și valoarea Bisericii. Biserica este un organism divino-uman în care omul se îndumnezeiește, deoarece Biserica este „plinătatea lui Hristos”. Biserica are scopul să logosifice omul și creația, deoarece este un „laborator divino-uman”, unde toate se divino-umanizează, se îndumnezeiesc și se hristifică. Pentru realizarea cunoașterii și a îndumnezeirii, este necesară curățirea de păcate. Păcatul face ca omul să se închidă în sine și să devină propriul centru al tuturor activităților fizice sau cognitive. Păcatul este folosirea greșită a puterilor logosice, care au ca scop să-l ghideze pe om spre Logosul lui Dumnezeu. Păcatul reprezintă încercarea omului de a se înstrăina de Dumnezeu și să-L scoată pe Dumnezeu din univers. Chipul dumnezeiesc al omului se întunecă, astfel rațiunea și mintea omului nu mai sunt capabile de o cunoaștere curată și adevărată. Păcatul distruge instrumentele gnoseologice ale omului, în acest mod de acționare, păcatul îl face pe om incapabil de a-L simți sau de a-L vedea pe Dumnezeu. De aceea, este nevoie de pocăință sau de schimbare a vieții (*metanoia*), pentru că numai rațiunea și mintea curățite de păcate pot da o cunoaștere curată. Fără pocăință nu poate exista cunoaștere curată și adevărată. Omul care renunță la sine și la interesele egoiste, este omul reînnoit în Hristos, omul hristificat. Virtuțile sunt opuse păcatelor și prin ele omul se desăvârșește, înaintând în cunoaștere și îndumnezeire. Prin virtuțile și prin Sfintele Taine, Hristos Se sălășluiește în om, făcându-l capabil de cunoașterea tainelor dumnezeiești și tainelor lumii. Virtuțile sunt „principiul cunoașterii” prin care omul înaintează în cunoaștere. Credința este virtutea din care se naște cunoașterea,

fiindcă credința este o întâlnire personală cu Persoana lui Hristos. Credința și cunoașterea sunt nedespărțite în viața duhovnicească. Rugăciunea este necesară pentru că prin ea rațiunea și mintea sporesc în comuniunea și comunicarea cu Dumnezeu. Fără rugăciune, rațiunea și mintea nu pot înainta în cunoaștere. Iubirea, fiind cea mai mare virtute dintre toate, este singura care dă o cunoaștere reală a lui Dumnezeu. Cine Îl iubește pe Dumnezeu, Îl cunoaște pe Dumnezeu (1 In 4, 7-8). Prin virtuțile și Sfintele Taine omul se desăvârșește și se îndumnezeiește unindu-se cu Hristos. Cea mai intimă unire cu Hristos, omul o realizează în Sfânta Împărtășanie. Unit cu Hristos, omul își unește rațiunea și mintea sa cu rațiunea și mintea lui Hristos, dobândind mintea lui Hristos prin care cunoaște tainele lumii și ale lui Dumnezeu. Cunoașterea și îndumnezeirea omului nu se pot realiza fără harul și lucrarea Sfântului Duh în viața omului. Sfântul Duh este Acela care oferă cunoașterea tainelor despre Dumnezeu, despre om și despre creație. Cunoașterea lui Dumnezeu se dobândește prin Sfântul Duh.

Moartea reprezintă o realitate universală în viața omului, dar Mântuitorul Iisus Hristos, prin învierea Lui din morți, a arătat că mântuirea omului constă în dobândirea vieții veșnice. Omul are responsabilitatea singur să-și aleagă viața veșnică pe care și-o dorește. De aceea, iadul reprezintă prezența diavolului încă din timpul vieții pământești. Păcatul îl ucide pe om duhovnicește, ceea ce la Judecata de Apoi se va reflecta în înstrăinarea omului de Dumnezeu. Omul care se va afla în iad a distrus în sine tot ce este dumnezeiesc și nemuritor. Chinurile iadului vor consta în neputința omului de a-L distruge pe Dumnezeu pentru totdeauna. Acest lucru ne arată că cunoașterea în iad nu va fi posibilă. În schimb, raiul va fi locul infinității lui Dumnezeu și a infinitei cunoașteri ale omului. Raiul va fi experiența plinătății Persoanei divino-umane a lui Hristos. Viața veșnică va fi cunoașterea Sfintei Treimi, după Sfântul Iustin Popovici.

2. HRISTOS - RAȚIUNEA SUPREMĂ ȘI ARHETIPUL CREAȚIEI ÎN TEOLOGIA PĂRINTELUI DUMITRU STĂNILOAE

2.1. Hristos – Rațiunea divină care umple creația cu rațiuni divine

Lumea este creată de Dumnezeu ca să fie părtașă la eternitatea Lui împreună cu omul. Lumea este creată de bunătatea, înțelepciunea și puterea lui Dumnezeu¹, Dumnezeu fiind Prototipul ei. Lumea creată este chemată să se împărtășească din Prototipul ei și plenitudinea Lui. „Dumnezeu este Prototipul plenitudinii, iar creația, chipul plenitudinii, chemat să se umple tot mai mult din plenitudinea Aceluia”². Lumea creată „înaintează mereu spre conținutul prototipului dumnezeiesc, care e în special Cuvântul Tatălui, ca să se umple de El”³. Sfânta Treime creează lumea din nimic (Fc. 1, 1-27), din Tatăl prin Fiul în Sfântul Duh. Fiul lui Dumnezeu are un rol aparte în crearea lumii, pentru că prin El toate au fost aduse la existență (In 1, 3). În „Hristos e fundamentul zidirii în toată complexitatea structurii ei (...)”⁴, deoarece „creația s-a făcut pentru a fi împlinită în Hristos”⁵.

---

¹ Dumitru Stăniloae, *Chipul nemuritor al lui Dumnezeu*, în col. *Dumitru Stăniloae - Opere complete V*, Editura Basilica, București, 2013, p. 478.

² D. Stăniloae, *Chipul nemuritor al lui Dumnezeu...*, p. 479.

³ D. Stăniloae, *Chipul nemuritor al lui Dumnezeu...*, p. 479.

⁴ D. Stăniloae, „Criteriile prezenței Sfântului Duh”, în *Studii Teologice XIX* (1967) 3-4, p. 105.

⁵ D. Stăniloae, *Chipul nemuritor al lui Dumnezeu...*, p. 480.

Dacă creația⁶ este fundamentată pe Hristos și este făcută să se împlinească în Hristos, înseamnă că ea are în sine rațiuni puse de Hristos la începuturile creării ei. Hristos sau Logosul lui Dumnezeu este Rațiunea supremă⁷, ceea ce înseamnă că lumea creată poartă rațiunile (logoi) Logosului lui Dumnezeu, prin care lumea este chemată la comuniune cu Creatorul ei. Aceste rațiuni divine prezente în creație dau sens și înțelegere în demersul omului de a cunoaște creația. Cunoscând creația, omul ajunge să-L cunoască și pe Logosul ca Rațiune supremă care a dat înțelesurile creației și Îl cunoaște ca Izvor al lor⁸. Cu cât omul cunoaște mai mult rațiunile creației, pe atât de mult Îl cunoaște pe Logos ca Rațiune supremă din care izvorăsc și cunoașterea lui înaintează spre infinitul dumnezeiesc. „Dumnezeu este Rațiunea supremă, izvorul rațiunilor tuturor lucrurilor. Minte care se ridică în faza unirii cu Dumnezeu la contemplarea nemijlocită a acestei Rațiuni, trebuie să se fi pregătit pentru înțelegerea acestui sân al tuturor rațiunilor, prin cunoașterea cât mai multora din ele, deși nemărginit mai multul pe care îl cunoaște acum pune în umbră modul de cunoaștere de mai înainte”⁹.

---

⁶ Aspectul cosmologic al gândirii teologice a Părintelui D. Stăniloae a fost studiat în următoarele lucrări: Doru Costache, „Colocviul fără sfârșit. Rațiunea de a fi a creației în gândirea părintelui Dumitru Stăniloae”, în vol. Teodor Baconsky, Bogdan Tătaru-Cazaban (coord.), *Dumitru Stăniloae sau paradoxul teologiei...*, pp. 183-244; Sterea Tache, „Cosmologia și antropologia părintelui Dumitru Stăniloae – recuperarea viziunii teologiei patristice despre om și lume”, în *Anuarul FTOUB* (2013), pp. 135-146; S. Tache, „Cosmologia și antropologia părintelui Dumitru Stăniloae, receptarea lor în teologia românească”, în *Anuarul FTOUB* (2013), pp. 245-260; S. Tache, „Raționalitate, libertate și responsabilitate în gândirea părintelui Stăniloae”, în *Anuarul FTOUB* (2002), pp. 240-250; Ștefan Buchiu, „Cosmologia în opera Părintelui Stăniloae și implicațiile ei ecologice”, în *Ortodoxia*, LIV (2003) 3-4, pp. 60-75; Ioan Caraza, „«Lumea ca dar al lui Dumnezeu» - coordonată esențială a teologiei Părintelui Stăniloae”, în *Ortodoxia*, XLV (1993) 3-4, pp. 108-111.

⁷ D. Stăniloae, *Chipul nemuritor al lui Dumnezeu...*, p. 523.

⁸ D. Stăniloae, *Chipul nemuritor al lui Dumnezeu...*, p. 524.

⁹ D. Stăniloae, *Ascetica și mistica Bisericii Ortodoxe*, Editura Institutului Biblic și de Misiune a Bisericii Ortodoxe Române, București, 2002, p. 14. Textul din *Ascetica și Mistica Bisericii Ortodoxe* a părintelui D. Stăniloae a fost publicat în revista *Mitropolia Olteniei* în trei părți, sub titlul „Desăvârșirea noastră în Hristos după învățătura Bisericii Ortodoxe”, precum urmează: *Mitropolia Olteniei* XXXII (1980) (I), 1-2, pp. 76-111; (II), 3-6, pp. 402-426; (III), XXXIII (1981) 1-3, pp. 95-104.

Mintea umană se unește cu Rațiunea supremă contemplându-O și cunoscând cât mai mult din rațiunile lucrurilor create.

Rațiunile creației duc la cunoașterea din partea omului, că ele sunt de la Dumnezeu, și conduc rațiunea și mintea omului spre cunoașterea rațiunilor lui Dumnezeu¹⁰. Dar cunoașterea care ridică rațiunea umană la Dumnezeu, îi descoperă omului că Dumnezeu este mai presus de cunoaștere, chiar și Logosul lui Dumnezeu nu se poate cunoaște întru totul, „pentru că El este mintea atotdivină și mai presus de ființă”¹¹. Acest lucru ne spune că această minte divină, adică Logosul lui Dumnezeu, creează rațiuni existente în creație cu înțelesuri care îl duc pe om spre cunoașterea lui Dumnezeu¹². „De aceea numai în orizontul rațiunilor Logosului se revelează ființei umane sensul și coerența rațiunilor lumii și numai în Hristos acest sens și această coerență este sesizată și dezvoltată de subiectul uman în profunzimea ei indefinită”¹³. Prin Fiul lui Dumnezeu întrupat, Domnul Iisus Hristos, omul descoperă faptul că rațiunile lui Dumnezeu în creație sunt rațiunile lui Hristos ca Rațiune divină, rațiuni în care este manifestată gândirea și puterea creatoare a lui Dumnezeu. „Contemplând rațiunea lucrurilor, ființele umane ating «realitatea supremă», care conferă sensuri multiple dezvoltării lor biologice și spirituale. Dar ceea ce surprinde este semnificația atotcuprinzătoare a lucrurilor, legătura lor cu Rațiunea ultimă, Logosul personal”¹⁴. Toate rațiunile lucrurilor își au originea din Rațiunea divină și au o legătură cu Ea pentru că sunt atrase de Logos.

---

¹⁰ D. Stăniloae, *Ascetica și mistica Bisericii Ortodoxe...*, p. 242.

¹¹ D. Stăniloae, *Ascetica și mistica Bisericii Ortodoxe...*, p. 64.

¹² „Rațiunile își datorează dimensiunea existențială tocmai faptului că Logos-ul din care purced este o realitate personală. Rațiunile transmit iubirea lui Dumnezeu. Ca expresii ale Minții Lui, ele conțin un element ontologic obiectiv; ca expresii ale caracterului Său personal ele conțin un element existențial subiectiv. Cele două sunt inseparabile.”, Calinic Berger, *Teognosia...*, p. 169.

¹³ D. Stăniloae, „Chipul lui Dumnezeu și responsabilitatea lui în lume”, în *Ortodoxia XXV* (1973) 3, p. 356.

¹⁴ Emil Bartoș, *Conceptul de îndumnezeire în teologia lui Dumitru Stăniloae...*, p. 180. „Toate ființele create își au propriile rațiuni (*logoi*) de a fi (raționalități ale existenței) în Rațiunea ultimă sau în Logosul divin”, E. Bartoș, *Conceptul de îndumnezeire în teologia lui Dumitru Stăniloae...*, p. 180.

Lumea nu a fost creată ca o necesitate a lui Dumnezeu, ci a fost un dar pentru ultima creație a lui Dumnezeu, omul. După crearea omului Dumnezeu îi dă lumea creată în stăpânire (Fc. 1, 27-29). Părintele Dumitru Stăniloae scrie că lumea existentă este un dar, dar este și o sfântă taină care descoperă iubirea lui Dumnezeu: „(...) toate cele ce există sunt daruri ale lui Dumnezeu către noi și că deci întreaga creație este o sfântă taină în sens larg, adică un vehicul al iubirii și puterii lui Dumnezeu”¹⁵. Darul creației și al iubirii lui Dumnezeu sunt descoperite de Persoana lui Hristos¹⁶, în care se însușește rațiunile creației care arată iubirea lui Dumnezeu¹⁷. Iubirea lui Dumnezeu este transmisă permanent prin creație spre om, chiar și atunci când omul nu vede sau nu acceptă creația ca dar al lui Dumnezeu¹⁸. Totuși, Dumnezeu nu rămâne indiferent la atitudinea omului necredincios, El continuă să trimită prin creație, și nu numai, darurile Sale și iubirea Sa veșnică, pentru că prin ele îl atrage pe om spre Sine. Dumnezeu lucrează în creație prin energiile sale necreate, adică cu harul Său dumnezeiesc. „Căci energiile necreate nu coboară la fapăturile sale ca să le mențină unde sunt, ci ca să le atragă tot mai mult spre Dumnezeu”¹⁹. Harul și iubirea lui Dumnezeu nu sunt statice și monotone, ci sunt dinamice și vii, pentru că sunt expresia modului intertreimic de viață și de iubire. Prin Sfântul Duh, Dumnezeu trimite iubirea Sa către creație, dar o și înalță pe ea spre Sine. „Duhul aduce în creațiune viața și iubirea intertreimică, ridică creațiunea în planul iubirii intertreimice și al îndumnezeirii”²⁰.

Iubirea lui Dumnezeu este unul din motivele care a stat la crearea lumii, dar și motiv ca lumea să fie una rațională, armonioasă

---

¹⁵ D. Stăniloae, „Creația ca dar și tainele Bisericii”, în *Ortodoxia* XXVIII (1976) 1, p. 10.

¹⁶ D. Stăniloae, „Creația ca dar și tainele Bisericii”, pp. 11, 12.

¹⁷ D. Stăniloae, *Chipul evanghelic al lui Iisus Hristos*, în col. *Dumitru Stăniloae - Opere complete* VII, Basilica, București, 2016, p. 237.

¹⁸ D. Stăniloae, „Creația ca dar și tainele Bisericii”, p. 11.

¹⁹ D. Stăniloae, „Chipul lui Hristos în Biserica răsăriteană: Iisus Hristos, Darul și Cuvântul suprem al lui Dumnezeu”, în *Ortodoxia* XXV (1973) 1, p. 6.

²⁰ D. Stăniloae, *Ascetica și mistica Bisericii Ortodoxe...*, p. 49.

și deschisă spre îndumnezeire. Rațiunea divină, Hristos, ne arată acest lucru prin întruparea Sa și viața Lui aici pe pământ, lumea Îl poate primi pe Logos pentru că poartă rațiunile Lui și să fie mântuită de către El. Lumea este locul care servește ca atelier unde omul se desăvârșește spiritual și înaintează spre îndumnezeire. „Lumea ca natură se dovedește o realitate unitară rațională, existând pentru dialogul interuman, ca o condiție pentru creșterea spirituală a omului, pentru dezvoltarea umanității”²¹. Omul poate înainta în desăvârșire și îndumnezeire prin lume pentru că nu cunoaște doar lumea, ci se cunoaște și pe sine însuși în dialogul cu aproapele său. Omul prin rațiunea sa cunoaște rațiunile creației, ceea ce îl duce la cunoașterea sensului creației și responsabilitatea lui pentru ea. „În cunoașterea raționalității naturii prin rațiunea sa, omul își descoperă responsabilitatea sa față de ea, față de semenii și de Dumnezeu; și dezvoltarea acestei responsabilități echivalează cu descoperirea crescândă a sensurilor lumii și ale existenței umane”²². Cunoașterea rațiunilor creației și responsabilitatea față de ele sunt cunoscute în Persoana lui Hristos, Rațiunea divină în care sunt cuprinse, și se pot cunoaște de rațiunea umană dacă au și sensuri înalte ascunse²³. „Există astfel un sens comun inepuizabil al lucrurilor, un sens care le leagă, un sens de indefinită bogăție spre care înaintează omul. Sensul lor unic suprem e Logosul divin. În El sunt sensurile tuturor. Numai Acesta le explică pe toate, numai în El omul își găsește propriul sens al existenței sale”²⁴. Explicarea creației și cunoașterea rațiunilor ei este posibilă numai prin Hristos ca Rațiune supremă în care sunt cuprinse toate rațiunile creației, prin unirea rațiunii umane cu Rațiunea divină. Este singurul mod prin care omul poate să cunoască tainele creației, unindu-se cu sursa lor principală, Logosul. În Hristos omul cunoaște sensuri mereu noi pe care le găsește în creație și înaintează continuu în cunoașterea

---

²¹ D. Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. I, Editura Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă, București, 2010, p. 360.

²² D. Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. I., p. 361.

²³ D. Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. I., p. 361-362.

²⁴ D. Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. I., p. 362.

lor. „Dar Dumnezeu a implicat în această raționalitate, în același timp permanentă și elastică a lucrurilor, și posibilitatea cunoașterii și folosirii ei conștient-raționale de către om – adică într-un mod continuu mai adecvat trebuințelor lui de ordin material și spiritual și comunitar în continuă creștere – sensuri mereu noi ale lucrurilor și ale ființei umane. «Rațiunile» lucrurilor și «rațiunea» umană au implicate în ele «sensuri» continuu noi, care ies la iveală prin aplicarea rațiunii umane la rațiunile lucrurilor”²⁵. Rațiunea umană este capabilă de cunoașterea rațiunilor creației pentru că însăși creația este rațională. Raționalitatea creației îl ajută pe om să se dezvolte în viața pământească și să înainteze în desăvârșirea spirituală, cunoscând rațiunile creației „în scopul de a spori spiritual prin cunoașterea sensurilor și a conformității tot mai înalte a lor cu el și a ultimului sens al lor care e Dumnezeu, Care răspunde cel mai deplin setei de împlinire infinite a omului”²⁶. Părintele Dumitru Stăniloae continuă spunând că raționalitatea naturii este un obiect care este supus cunoașterii subiectului „rațional, conștient și liber, care e omul”²⁷. Raționalitatea creației este obiectul cunoașterii umane, obiect care prin rațiunile divine trimite spre Rațiunea divină – Logosul lui Dumnezeu²⁸.

Raționalitatea creației nu este legată numai de Rațiunea divină, ci este strâns legată și de rațiunea umană, singura capabilă să o cunoască și să-i descopere sensul înalt. Părintele Dumitru Stăniloae consideră că progresul umanității este strâns legat de progresul în cunoașterea raționalității creației și a sensului ei. „Se poate spune în general că progresul în umanitate, care e progresul

²⁵ D. Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. I..., p. 365-366.

²⁶ D. Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. I..., p. 369-370. „Raționalitatea e modul de comunicare a sensurilor profunde implicate în acestea”, D. Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. I..., p. 372.

²⁷ D. Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. I..., p. 378.

²⁸ „Rațiunile divine duc la cunoașterea Logos-ului unic, oferind o cunoaștere indirectă care anticipează cunoașterea Lui nemijlocită. Infinitatea Cuvântului dă rațiunilor din lucruri o adâncime infinită, deoarece ca imagini ale Lui, ele nu pot fi niciodată conținute de rațiune, ci conțin întotdeauna un element de dincolo de ele”, C. Berger, *Teognosia...*, p. 167.

în cea mai autentică raționalitate cunoscătoare, identic cu progresul în cunoașterea sensului existenței umane, se face odată cu progresul în cunoașterea autentică a raționalității sau a sensului naturii ca obiect al raționalității cunoscătoare a omului. Deci prin aceasta se face cunoscut tot mai mult însuși sensul raționalității naturii”²⁹. Raționalitatea creației se cunoaște cel mai bine în Hristos, Rațiunea divină, pentru că în Hristos sunt unite natura dumnezeiască și natura umană. Rațiunea umană este unită ipostatic cu Logosul dumnezeiesc, este sfințită, desăvârșită și îndumnezeită în Persoana lui Hristos, devenind rațiune a omului prin care rațiunile creației sunt cunoscute. În Hristos și prin Hristos, rațiunea omului ipostaziată în Persoana Logosului devine o rațiune urmată de rațiunile creației în procesul îndumnezeirii. „La aceasta va ajuta și faptul că rațiunea trupului lui Hristos, unită ipostatic cu Logosul dumnezeiesc, și-a impus deplin puterea asupra materiei acestui trup, pnevmatizând-o, dat fiind că în esență acest trup este o rațiune plasticizată. Iar această putere se extinde din el și în trupurile noastre treptat, având să se extindă deplin la înviere nu numai asupra trupurilor noastre, ci asupra întregii lumi materiale, făcând transparente toate rațiunile ei, sau pnevmatizând-o întreagă”³⁰. Creația și rațiunile ei îi servesc omului la cunoașterea sinelui lui, după Părintele Dumitru Stăniloae, obiectivitatea lumii îl ajută pe om să se cunoască pe sine într-un mod obiectiv³¹. Pe de altă parte, rațiunea omului poartă în sine rațiunile divine ale creației și prin ele urcă în cunoașterea tainelor dumnezeiești, devenind partenerul lui Dumnezeu. „Însușirea subiectului uman de purtător al chipurilor rațiunilor divine concretizate în cosmos e o însușire prin care omul exercită rolul său de partener al lui Dumnezeu și prin aceasta de neconținută urcare în cunoașterea nesfârșitelor rațiuni divine și în îmbogățirea cu ele”³².

---

²⁹ D. Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. I..., p. 379.

³⁰ D. Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. III, Editura Institutului Bîblic și de Misiune Ortodoxă, București, ⁴2010, p. 92.

³¹ D. Stăniloae, „Chipul lui Dumnezeu și responsabilitatea lui în lume”..., p. 348.

³² D. Stăniloae, „Chipul lui Dumnezeu și responsabilitatea lui în lume”..., p. 354.

Raționalitatea creației este corespunzătoare cu rațiunea umană și cu capacitățile ei de cunoaștere. Rațiunea umană cunoaște bogăția imensă de rațiuni divine existente în creație, care fiecare la rândul ei vorbește către om și îi descoperă sensul dumnezeiesc al lumii. Sensul lumii se descoperă și el în rațiunea omului, pentru că lumea a fost creată pentru om. Cunoscând rațiunile creației, omul se înalță spre cunoașterea Rațiunii divine – Logosul, singura sursă a rațiunilor create existente. În gândirea teologică a Părintelui Dumitru Stăniloae, învățătura despre rațiuni este fundamentul teologiei lui gnoseologică³³. Rațiunile existente în creație definesc lucrurile create și prin ele descoperă înțelepciunea lui Dumnezeu. „Rațiunile au dimensiuni atât ontologice, cât și existențiale. Din perspectivă ontologică ele definesc natura unui lucru și sunt cauza existenței lui. Din perspectiva existențială joacă un rol în dialogul divino-uman revelând întrucâtva credinciosului gândurile și intențiile lui Dumnezeu”³⁴. Importanța rațiunilor divine și a lui Hristos ca Rațiune supremă este foarte mare în progresul gnoseologic al omului. Prin rațiunile divine omul cunoaște lumea creată, dar în Hristos cunoaște începuturile și finalitatea rațiunilor, în Hristos vede purtarea de grijă a lui Dumnezeu pentru lume³⁵. Cel mai bun cunoscător al lumii este Însuși Hristos, Logosul lui Dumnezeu care a creat-o, pentru că El este Cel care a pus rațiunile în creație. „Dumnezeu cunoaște în totalitatea ei lumea creată, care se modifică neîncetat. El o cunoaște mai ales prin cunoașterea determinării ei prin Sine însuși”³⁶. Hristos cunoaște lumea în Sine ca Logos (Rațiune) al lui Dumnezeu, dar omul cunoaște lumea prin natura umană a lui Hristos, ipostaziată în Ipostasul Logosului. Cunoscând rațiunile divine, omul înaintază în cunoașterea lui Dumnezeu și în comuniunea cu El. „Prin lume crește omul la înălțimea cunoașterii de Dumnezeu și a capacității de partener al Lui. Lumea

³³ Cf. C. Berger, *Teognosia...*, p. 163.

³⁴ C. Berger, *Teognosia...*, p. 164.

³⁵ „Dumnezeu ține «în fiecare clipă» lumea în palmă”, D. Stăniloae, „Dumnezeu și timpul. Idei generale”, în *Revista Teologică* XXVII (1937) 12, p. 461.

³⁶ D. Stăniloae, „Dumnezeu este lumină”, în *Ortodoxia* XXVI (1974) 1, p. 72.

este pedagog spre Hristos³⁷. Omul și lumea au înscris în ei capacitatea și dorința spre viața veșnică, iar acestea se realizează în Persoana lui Hristos, care în lucrarea Sa mântuitoare înalță lumea și omul spre o viață veșnică și desăvârșită³⁸. „Ordinea naturii și a vieții umane sunt chemate să fie deschise unei trepte superioare de existență și să se desăvârșescă în ea”³⁹. Existența superioară și desăvârșită este în Hristos – Rațiunea divină, singura Rațiune superioară tuturor rațiunilor existente.

2.2 Rațiunea omului – chip al Persoanelor Divine

2.2.1. Omul – chip al Cuvântului lui Dumnezeu

În Sfânta Scriptură citim că Dumnezeu l-a creat pe om după chipul și asemănarea Sa (Fc. 1, 26), ceea ce ne spune că omul poartă în sine anumite caracteristici pe care le are și Dumnezeu. Dacă Dumnezeu a pus chipul Său în om⁴⁰, înseamnă că omul este capabil să se asemene cu Dumnezeu și să se desăvârșescă neîncetat. De aceea, asemănarea cu Dumnezeu i-a fost dată încă de la creație, dar nu pe deplin, ci omul trebuia să o câștige prin efortul său spiritual personal. Omul a fost creat ultimul din întreaga creație a lumii,

---

³⁷ D. Stăniloae, *Ascetica și mistica Bisericii Ortodoxe...*, p. 228.

³⁸ D. Stăniloae, „Dumnezeu este iubire”, în *Ortodoxia* XXIII (1971) 3, p. 400.

³⁹ D. Stăniloae, „Dumnezeu este lumină” ..., p. 81.

⁴⁰ Antropologia părintelui D. Stăniloae a fost studiată în următoarele studii: Viorel Cristian Popa, „Chipul lui Dumnezeu din om potrivit referatului biblic. Referințe ale Părintelui Profesor Dr. Dumitru Stăniloae”, în vol. Dumitru Megheșan et al. (coord.), *Academician Preot Profesor Dr. Dumitru Stăniloae...*, pp. 373-383; Doru Vasile Fer, „Starea primordială a omului în accepțiunea Părintelui Profesor Dumitru Stăniloae”, în vol. Dumitru Megheșan et al. (coord.), *Academician Preot Profesor Dr. Dumitru Stăniloae...*, pp. 384-395; Constantin Enăchescu, „Contribuția Pr. Acad. Prof. Dr. Dumitru Stăniloae la edificarea unei filosofii antropologice creștin-ortodoxe”, în *Ortodoxia*, XLV (1993) 3-4, pp. 127-142; Constantin I. Băjău, „Relația Dumnezeu-om în teologia Părintelui Profesor Dumitru Stăniloae”, în *Revista Teologică*, SN XXII (2012) 1, pp. 72-96.

încununându-o cu prezența sa. Lumea a fost creată pentru om, ca să fie recapitulată în om și prin el să fie îndumnezeită. Toate rațiunile pe care Dumnezeu le-a sădit în creație sunt aflate și în om, sau mai bine zis, se regăsesc în cununa creației – omul. Omul poate să recunoască și să numească rațiunile din creație, numindu-le și valorificându-le pentru nevoile sale, dar mai ales, ele îi arată înțelepciunea dumnezeiască sădită în creație. „Deosebirea între subiectul uman ca rațiune sau cuvânt și lumea ca rațiune sau cuvânt este că subiectul uman este cuvânt cuvântător, sau rațiune cugetătoare și făptuitoare după chipul Fiului ca subiect cugetător și creator, iar lucrurile sînt numai cuvinte apte de a fi vorbite sau rațiuni apte de a fi gândite”⁴¹. Omul este o ființă cuvântătoare după chipul Logosului divin. Omul are capacitatea gnoseologică să vorbească despre lucrurile create și să le gândească în profunzimea lor. Gândirea lor în profunzime înseamnă cunoașterea tainei și sensul lor.

Dacă în creație se pot găsi atâtea rațiuni, înseamnă că au fost create de o Rațiune supremă, adică de Dumnezeu. Astfel și omul este o creație rațională după chipul Rațiunii supreme, adică o ființă înzestrată cu minte și rațiune. Și în om se regăsesc rațiunile dumnezeiești, fiecare cu rolul ei, cu diferența că omului îi este supusă creația. Mai mult, omul este rațional deoarece poartă chipul lui Dumnezeu și este o persoană așa cum și Dumnezeu este o Persoană. Numai o persoană poate fi rațională și numai o persoană poate să descopere, să gândească și să explice rațiunile aflate în creație. Numai o persoană poate să gândească rațiunile aflate în sine și în creație, făcând o legătură între ele în viața sa. „În această capacitate a ființei umane de a răspunde cu faptele sale faptelor lui Dumnezeu și de a se îmbina cu ele într-o strînsă colaborare cu El, realizînd și dezvoltînd relația cu Dumnezeu prin lume, se arată ființa umană ca ființă «după chipul lui Dumnezeu». În acceptarea conștiință și voluntară de a împlini acest rol și de a-și desăvîrși această calitate, ființa umană progresează în «asemănarea» cu Dumnezeu.

---

⁴¹ D. Stăniloae, „Chipul lui Dumnezeu și responsabilitatea lui în lume”..., pp. 355-356.

Ea e «după chipul lui Dumnezeu» prin capacitatea fundamentală a ei de a fi în relație dialogică activă cu Dumnezeu, prin lume, ca persoană cu persoană⁴². Relația cu Dumnezeu prin creație este realizată prin chipul dumnezeiesc din ființa umană. În dialogul activ pe care persoana umană îl are cu Dumnezeu, omul progresează în asemănarea cu Dumnezeu prin relația personală dintre el și Dumnezeu.

Persoana umană este o rațiune multiplă compusă din trup și suflet. Sufletul omului este simplu și cel care însuflețește trupul, dar trupul este compus din rațiuni multiple unite prin suflet. Trupul omului este dovada palpabilă a înțelepciunii lui Dumnezeu atunci când a fost creat cu toate rațiunile sale. De aici putem vorbi de raționalitatea omului ca chip al Persoanelor Divine, lucru pe care vom încerca să-l aflăm din teologia părintelui Dumitru Stăniloae. În teologia părintelui Stăniloae omul este o întregime din trup și suflet, o ființă rațională. Raționalitatea omului este activă încă de la creare, de la primirea sufletului de la Dumnezeu. „Trupul omenesc e o raționalitate palpabilă specială, prin faptul că are de la început în sine lucrarea specială a sufletului, imprimată în el cu toată complexitatea activităților raționale și a formelor lui de sensibilitate⁴³. În acest citat vedem clar cât de complexă este unirea dintre trup și suflet formând o singură persoană umană rațională. Raționalitatea trupului este arătată și valorificată prin sufletul rațional, adică prin lucrarea sufletului. Dacă trupul n-ar avea vreo legătură cu sufletul, atunci ar fi doar o raționalitate fără rațiune, nimic rațional nu s-ar manifesta prin el. Prin sufletul dat de la Dumnezeu noi suntem înrudiți cu Dumnezeu, suntem capabili de comunicare și comuniune veșnică cu Creatorul nostru. Omul a fost creat cu capacitatea de a primi duhul de la Dumnezeu ca să poată fi capabil să se asemene cu Dumnezeu. „Ființa noastră e înrudită cu Dumnezeu prin duhul primit, dar primește duhul pentru că e capabilă de el, pentru că e capabilă de relația conștientă cu Dumnezeu⁴⁴. Bineînțeles,

---

⁴² D. Stăniloae, „Chipul lui Dumnezeu și responsabilitatea lui în lume”..., p. 353.

⁴³ D. Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. I..., p. 392.

⁴⁴ D. Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. I..., p. 408.

comuniunea omului cu Dumnezeu a devenit pe deplin posibilă odată cu întruparea Fiului lui Dumnezeu. Omul a fost creat mai ales după chipul Fiului sau al Cuvântului lui Dumnezeu, ceea ce nu înseamnă că omul n-a fost creat după chipul întregii Sfintei Treimi, ci dimpotrivă, poartă chipul Sfintei Treimi. Chipul Cuvântului a făcut posibilă întruparea Fiului și luarea chipului uman în întregime, cu toate însușirile sale în afară de păcat, și a ridicat pe om la deplină comuniune cu Dumnezeu-Tatăl. „Omul este astfel «chipul» Cuvântului și ca atare «după chipul» Tatălui. Întrucât e chipul Cuvântului și după chipul Tatălui, el e pus într-o relație cu comuniunea treimică și e chemat să realizeze în planul uman o viață de comuniune asemănătoare comuniunii treimice și din puterea Ei. Prin întrupare, Hristos a ridicat în om chipul dumnezeiesc la deplina lui actualitate, adică la deplina lui comuniune cu Dumnezeu și cu semenii umani”⁴⁵. Prin întruparea Cuvântului, rațiunea umană devine desăvârșită în Rațiunea dumnezeiască care este Fiul lui Dumnezeu. Rațiunea supremă se unește cu rațiunea umană care este creată după chipul celei prime.

Cuvântul lui Dumnezeu devine Ipostasul rațiunii umane, ca cea de pe urmă să fie capabilă să intre în dialog cu Dumnezeu și să poată să gândească rațiunile lucrurilor ca rațiuni ale Cuvântului divin, după cum spune părintele Stăniloae: „Căci Cuvântul lui Dumnezeu este și dreapta Rațiune personală supremă, după Care a fost creată rațiunea personală a fiecărui om, ca să gândească rațiunile lucrurilor ca chipuri ale rațiunilor Logosului divin, împreună cu Rațiunea personală dumnezeiască, într-un dialog cu Ea. După legătura pe care o întreține cu rațiunea umană înainte de Întrupare, o legătură slăbită prin păcat, Rațiunea personală divină Se face Ea însăși ipostasul sau subiectul rațiunii umane, aducându-o la deplina conformitate cu rațiunea Sa divină. Firea umană în Hristos se supune cu voință, voinței Lui divine, pentru că rațiunea ei e luminată de rațiunea divină a Lui, ca model și izvor al ei, și vede lucrurile, persoanele umane și relațiile dintre ele în mod drept și în toată profunzimea lor”⁴⁶. Cuvântul lui Dumnezeu sau Rațiunea

⁴⁵ D. Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. I., p. 426.

supremă ne arată apropierea nemijlocită care s-a creat dintre Cuvânt și om, odată cu întruparea Sa. Nu mai există distanță între om și Dumnezeu, în afară de păcat. Din iubire pentru lume și om, Fiul cel Unul Născut al Tatălui a luat trup omenesc (In 3, 16) ca să mântuiască pe om și pe lume. Prin întruparea Sa a manifestat iubirea deplină dar și smerenia deplină numai ca să-l desăvârșească pe om. „Această manifestare a puterii dumnezeiești prin blândețe, smerenie și iubire, arată că între dumnezeire și umanitate nu e o contradicție, ci umanitatea își găsește desăvârșirea în dumnezeire”⁴⁷. Dacă în gradina Eden omul n-a putut să realizeze desăvârșirea sa și comuniunea cu Dumnezeu, desăvârșirea și izbăvirea au venit de la Dumnezeu prin Cuvântul cel întrupat. Cel care a continuat dialogul dintre om și Dumnezeu a fost Hristos. Dumnezeu S-a descoperit treptat în Vechiul Testament și a continuat să Se descopere treptat și prin Hristos, ca să fie cunoscut încet de către om. De aceea, „dialogul cu omul îl începe Hristos, Dumnezeu cel întrupat. El se face întâi omului cunoscut, ca acesta să-și ceară mântuirea. Dar descoperirea este treptată. Omul s-a trezit, a deschis ochii, dar încă nu vede clar pe Cel ce L-a trezit. Dumnezeu nu i se revelează omului dintr-odată, deplin, pentru că omul nu-L poate cunoaște deodată în întregime. Într-un fel, omul înaintează veșnic în cunoașterea lui Dumnezeu. Și-L cunoaște tot mai mult din lucrările, din darurile Lui tot mai mari”⁴⁸. Lucrările lui Dumnezeu își arată rațiunile sale ca omul cu rațiunea sa îndumnezeită să-L cunoască pe Dumnezeu. Hristos sau Rațiunea lui Dumnezeu este cel care îl conduce pe om spre cunoașterea lui Dumnezeu deoarece în El este desăvârșită și îndumnezeită rațiunea umană. Hristos ne descoperă încet rațiunile creației, ca în ele să-L cunoaștem mai întâi pe El ca Rațiune supremă personală. Cunoșcându-L pe El ca Rațiune, vom fi conduși către cunoașterea lui Dumnezeu-Tatăl, prin Hristos, Fiul lui Dumnezeu cel întrupat.

---

⁴⁶ D. Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. II, Editura Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă, București, ⁴2010, pp. 44-45.

⁴⁷ D. Stăniloae, *Chipul evanghelic al lui Iisus Hristos...*, p. 32.

⁴⁸ D. Stăniloae, *Chipul evanghelic al lui Iisus Hristos...*, p. 103-104.

„Cuvântul sau Rațiunea ipostatică a lui Dumnezeu, asumând în Sine umanitatea noastră, i-a deschis acesteia din nou setea și posibilitatea de nepierdut de a cunoaște conținutul infinit al Lui și de-a comunica cu El, ca Rațiune ipostatică divină, în dialog veșnic cu Tatăl”⁴⁹. Dialogul mereu îl începe Dumnezeu, așa cum l-a chemat pe om după ce l-a creat la dialog și comunicare prin punerea de nume a lucrurilor create (Fc. 2, 19), iar apoi, Hristos vine în trup omenesc și reîncepe dialogul cu omul dându-i posibilitatea să cunoască infinitul și să devină infinit.

2.2.2. Ipostazierea rațiunii umane în Ipostasul Fiului sau în Rațiunea ipostatică divină

Pentru a înțelege mai bine legătura între rațiunea umană și Rațiunea divină este indicat să vedem ce spune părintele Dumitru Stăniloae despre Cuvântul-Rațiune și legătura Lui cu Dumnezeu-Tatăl și omul. Părintele Stăniloae a scris despre relațiile intertreimice și cum aceste relații se regăsesc sau se cer de la om pentru desăvârșirea și mântuirea lui. În mai multe scrieri ale părintelui Stăniloae se vorbește de Cuvântul lui Dumnezeu ca Rațiune divină personală, după al Cărei chip sunt create rațiunile lucrurilor, inclusiv și rațiunea omului. Este important să știm cum Rațiunea divină Care este de o ființă cu Tatăl și Duhul Sfânt, este chipul rațiunii omului și cum rațiunea umană este chipul Persoanelor Divine. Mai întâi, nu putem să-L separăm pe Fiul de Tatăl indiferent ce încercăm să afirmăm. În toate pe care Fiul le face este prezent și Tatăl. Cuvântul nu poate fi separat de Tatăl, precum spune părintele Stăniloae: „Fiul Tatălui e Cuvântul Lui, fără să se confunde unul cu altul. Și în toate cuvintele în care se desfășoară Cuvântul ipostatic e prezent Tatăl. Nu poate fi despărțit Fiul ca Cuvânt, ca izvor de cuvinte, de Tatăl, și nu poate fi Tatăl fără Cuvântul. Deci și Cuvântul e din veci, ca și Tatăl”⁵⁰.

⁴⁹ D. Stăniloae, *Chipul nemuritor al lui Dumnezeu...*, p. 53.

⁵⁰ D. Stăniloae, *Chipul evanghelic al lui Iisus Hristos...*, p. 131.

Credința noastră este întemeiată pe credința că Hristos este Fiul lui Dumnezeu cel Unul-Născut din veci, întrupat pentru noi și a noastră mântuire. Cine nu mărturisește acest adevăr se leapădă de credința Bisericii Ortodoxe. „Dacă nu recunoaștem pe Hristos ca Fiul lui Dumnezeu și, prin aceasta, dacă riscăm să socotim orice idee despre Dumnezeu ca o simplă construcție a minții, rămânem supuși morții în care ne ține păcatul nostru”⁵¹. Mărturisindu-L pe Hristos ca Fiul lui Dumnezeu, suntem pe calea cea bună de a afla și adevărul despre El ca Rațiune divină. Adevărul este în Hristos, pentru că în El a fost ipostaziată și rațiunea umană în Ipostasul Fiului. Tatăl a iubit lumea și L-a trimis pe Fiul să ne mântuiască (In 3, 16), ne-a trimis Rațiunea prin care se desăvârșește rațiunea noastră umană și cunoașterea noastră. Prin Hristos Îl cunoaștem pe Tatăl, iar Tatăl ne iubește pe noi prin Hristos. „Întruparea ca om este o operă a Rațiunii ipostatice dumnezeiești, pentru că este Ipostasul iubit de Tatăl și iubitor al Tatălui tuturor și prin Ea Tatăl iubește toate. Prin Ea toate Îl iubesc pe Tatăl, ca și Origine iubitoare a lor”⁵².

În întruparea Fiului omul devine complet în sens duhovnicesc, pentru că natura umană este ipostaziată în Fiul, așadar are posibilitatea să fie aproape de Dumnezeu. Rațiunea divină se unește cu rațiunea umană și devin una. Prin această unire, Rațiunea divină îndumnezeiește rațiunea umană și o face capabilă de cunoașterea tainelor dumnezeiești. „Rațiunea umană personală își găsește, în această ipostaziere a ei în Logos, împlinirea culminantă. Logosul este astfel împlinirea omului ca persoană; natura umană își găsește în Ipostasul divin împlinirea sa ipostatică”⁵³. Această întrepătrundere a naturilor, cea divină și cea umană, creează împrejurările ideale pentru rațiunea umană în desăvârșirea sa și cunoașterea lumii și a lui Dumnezeu. Omul îndumnezeit începe să gândească și să cunoască prin rațiunea lui Hristos

---

⁵¹ D. Stăniloae, *Chipul evanghelic al lui Iisus Hristos...*, p. 243.

⁵² D. Stăniloae, *Chipul nemuritor al lui Dumnezeu...*, p. 653.

⁵³ D. Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. II..., p. 45.

atât timp cât este în comuniune cu Hristos. Când omul se sfințește și intră în comuniune cu Hristos, rațiunea lui se unește cu rațiunea lui Hristos și cunoașterea lui depășește cunoașterea rațională lumească. Dumnezeu ne-a creat cu rațiune care seamănă cu Rațiunea Lui, de aceea avem capacitatea să gândim și să creăm lucruri în felul nostru. Rațiunea divină și rațiunea umană devin una în Hristos sau în Ipostasul Fiului. „Noi gândim rațional și vorbim, pentru că suntem parteneri ai Persoanei care este Ea Însăși Cuvântul personal Care și-a pus în fața noastră gândirea Sa, sau chipul creat al gândirii Sale plasticizate, la nivelul rațiunii și al putinței noastre create de exprimare, cu o putere creatoare pe care noi nu o avem”⁵⁴. Numai Dumnezeu a putut să ne creeze raționali cu putința să ne înălțăm la asemănarea Lui. Dumnezeu este o Persoană și pe noi ne-a creat tot persoane, de aceea și rațiunea noastră este chip al Rațiunii divine. Numai o persoană poate să fie rațională. Rațiunea umană este ipostaziată în Cuvântul lui Dumnezeu, ajungând la realizarea sa culminantă, precum spune părintele Stăniloae: „Logosul, ca Rațiunea personală, ca subiect al gândirii iubitoare, ipostaziază în Sine natura umană, având ca urmare o realizare personală umană culminantă”⁵⁵. În Hristos omul se desăvârșește pe deplin în întregime cu toate însușirile sale personale. În Hristos omul atinge culmile persoanei sale umane prin natura umană ipostaziată în Logosul (Rațiunea) lui Dumnezeu.

Ipostazierea rațiunii umane în Ipostasul Fiului ușurează până la un anumit punct apropierea și cunoașterea lui Dumnezeu-Tatăl. Nu putem să ajungem la Dumnezeu decât prin Hristos cel întrupat pentru noi, prin umanitatea asumată în Ipostasul Fiului. Prin Hristos ni se descoperă Izvorul tuturor cunoștințelor, Dumnezeu-Tatăl. „Prin Rațiunea ipostatică, Ce și-a pus pecetea pe toate și le ține în armonie, ni se descoperă Tatăl Ei – Izvorul bun al tuturor”⁵⁶. Chipul nostru dumnezeiesc se îndumnezeiește prin Hristos în

⁵⁴ D. Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. II..., p. 10.

⁵⁵ D. Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. II..., p. 34.

⁵⁶ D. Stăniloae, *Chipul nemuritor al lui Dumnezeu...*, p. 652.

sânul Tatălui. Suntem creați după chipul lui Dumnezeu și în acest chip avem și rațiunea noastră care este după chipul Rațiunii dumnezeiești, adică după chipul Fiului. Acest Chip rațional divin ne-a creat pe noi oamenii și a creat și rațiunile lucrurilor din lume, iar prin acest Chip ni s-a însuflețit și rațiunea prin care cunoaștem creația și pe Dumnezeu. Prin întruparea Cuvântului sau a Rațiunii divine, rațiunile lucrurilor dobândesc un subiect divino-uman prin care se desăvârșesc. Prin divino-umanitatea Mântuitorului Hristos, omul are posibilitatea să devină la rândul lui subiectul rațiunilor necreate ale Cuvântului, pe lângă rațiunile lucrurilor create. Omul nu poate să devină subiectul rațiunilor necreate prin sine ci împreună cu Hristos și prin Hristos, deoarece numai Hristos este singurul subiect al rațiunilor necreate, precum scrie părintele Stăniloae: „Așa cum Logosul divin, Creatorul chipurilor rațiunilor sale necreate, s-a făcut prin întrupare, pe lângă subiectul rațiunilor sale necreate, și subiectul chipurilor create ale acestor rațiuni, așa e destinat subiectul uman să se facă pe lângă purtătorul chipurilor create ale rațiunilor divine, și purtătorul rațiunilor necreate ale Logosului împreună cu Acesta”⁵⁷. În Hristos, rațiunea noastră se unește cu Rațiunea divină-Cuvântul, de aceea este capabilă să poată să cunoască rațiunile lucrurilor create, iar prin Hristos și rațiunile necreate. Rațiunea noastră umană sfințită și îndumnezeită în Hristos se unește cu Rațiunea divină în Ipostasul Său, de fapt cel ce unește rațiunea noastră cu cea a lui Hristos este Însuși Cuvântul lui Dumnezeu, pentru că noi nu avem astfel de putere. Omul niciodată nu a putut să îndeplinească prin propriile puteri apropierea de Dumnezeu și desăvârșirea sa duhovnicească, de aceea, Dumnezeu este Cel care îl cheamă pe om la comuniune cu Sine și Dumnezeu este Cel care realizează unirea dintre El și om. Mai exact, Fiul lui Dumnezeu cel întrupat, adică Iisus Hristos este Acela care prin umanitatea Sa ne unește cu El, și în acest fel unește rațiunea noastră cu propria Sa rațiune dumnezeiască în Ipostasul Său. De aici, putem să confirmăm afirmația părintelui

---

⁵⁷ D. Stăniloae, „Chipul lui Dumnezeu și responsabilitatea lui în lume”..., p. 354.

Stăniloae, „(...) că Cel ce unește firea noastră în Ipostasul Său este Rațiunea ipostatică divină”⁵⁸. Însuși Cuvântul realizează cea mai intimă unire între El și om prin întruparea Sa.

Unirea realizată odată dintre uman și dumnezeiesc, în Hristos rămâne inseparabilă și veșnică. Umanitatea și divinitatea s-au unit o singură dată în istorie în Persoana Mântuitorului Iisus Hristos, într-o legătură care nu poate fi desfăcută niciodată. Umanitatea asumată de către Hristos nu dispăre, ci devine parte din Ipostasul dumnezeiesc al Cuvântului. Umanul se îndumnezeiește integral în Hristos, ceea ce înseamnă că mintea, rațiunea, voința și sentimentele sunt toate îndumnezeite în Hristos. Înaintarea în îndumnezeire și în cunoașterea lui Dumnezeu se realizează numai prin Hristos. Umanitatea noastră îndumnezeită în Ipostasul Fiului face posibilă unirea și comuniunea lui Hristos cu noi oamenii, pentru că prin întruparea Lui am dobândit această legătură care nu se desface. Aflându-se omul într-o comuniune așa de intimă, în Hristos are posibilitatea să fie în permanentă cunoaștere a dumnezeirii pe care Ipostasul Fiului o împărtășește omului, iar împărtășindu-se pe Sine, împărtășește iubirea și comuniunea cu Dumnezeu-Tatăl. Prin umanitatea asumată de Hristos, este asumată și rațiunea umană de către Hristos. Mai exact, Rațiunea divină sau Cuvântul lui Dumnezeu se unește cu rațiunea umană, Chipul divin se unește cu cel care este creat după El. Arhetipul rațiunii umane își asumă tot ce este uman ca să-l facă părtaș la Ipostasul Său și la iubirea Tatălui. „Hristos ține într-o legătură de nedesfăcut rațiunea umanității cu Rațiunea divină, Care e una cu Ipostasul divin al Fiului, dar și Ipostas al rațiunii umanității asumate. Aceasta nu mai poate fi închisă în lume, ca într-o realitate independentă de Dumnezeu și exclusivă, ci e veșnic scufundată în cunoașterea dumnezeirii din Ipostasul divin care i-a devenit ipostas propriu, și, odată cu El, în iubirea Tatălui”⁵⁹. Hristos își împărtășește cele dumnezeiești și rațiunea Sa cu omul care se află pe calea desăvârșirii

⁵⁸ D. Stăniloae, *Chipul nemuritor al lui Dumnezeu...*, pp. 652-653.

⁵⁹ D. Stăniloae, *Chipul nemuritor al lui Dumnezeu...*, p. 33.

și a sfințeniei. Rațiunea umană ipostaziată în Hristos are acces veșnic la cunoașterea Logosului lui Dumnezeu și a tainelor dumnezeiești. Cunoașterea niciodată nu se poate separa de iubirea lui Dumnezeu Tatăl, Izvorul tuturor celor văzute și nevăzute.

În împărtășirea lui Hristos, omul își vede Chipul său și vede de asemenea și chipul rațiunii sale și scopul cunoașterii sale neîncetate. Omul se vede pe sine în chipul lui Dumnezeu și poate să-și cunoască Chipul după care a fost creat. În om încă de la creare a existat posibilitatea unirii cu Dumnezeu, deoarece Creatorul nu poate să-și distrugă propriul chip cu care l-a înzestrat pe om, ci omul a fost făcut cu posibilitatea de a deveni Dumnezeu după har, să ajungă la asemănarea cu Dumnezeu. Cuvântul lui Dumnezeu S-a putut uni numai cu propriul chip aflat în om, făcându-l pe om părtaș la dumnezeirea Sa. „Dar în aceasta se arată că umanitatea a fost creată capabilă să se facă umanitatea Subiectului dumnezeiesc, să fie marcată ea însăși de Subiectul dumnezeiesc, ca să poată El însuși gândi prin mintea ei, voi prin voința ei, simți prin simțirea ei și exprima prin cuvintele ei. Prin aceasta se valorifică la maximum calitatea făpturii umane de chip al lui Dumnezeu în toate facultățile ei”⁶⁰. De aici putem vedea cu claritate faptul că chipul lui Dumnezeu este și chipul rațiunii umane, pentru că Hristos a asumat toată umanitatea noastră în afară de păcat, cu toate însușirile ei. Mintea, voința și simțirea umană devin mintea, voința și simțirea lui Hristos, și aflându-se în Hristos ele se îndumnezeiesc deoarece devin parte neseparabilă a Ipostasului Fiului. Hristos devine Subiectul umanității noastre, iar noi suntem chemați să-L urmăm pe Hristos ca să ne desăvârșim pe deplin prin El. S-a făcut om ca să ne cheme la unirea cu El și să ne arate că umanitatea este compatibilă cu dumnezeirea, tocmai prin întruparea Lui, și că îndumnezeirea este posibilă în El. „Fiul și Cuvântul lui Dumnezeu, Ipostasul supremei afecțiuni și rațiunii, intră cu noi într-o comuniune ca de la om la om, într-o legătură interumană, umanizându-Se deplin, dar îndumnezeind și firea

---

⁶⁰ D. Stăniloae, *Chipul nemuritor al lui Dumnezeu...*, p. 337.

omenească”⁶¹. Deci, Ipostasul supremei afecțiuni și rațiuni, așa cum spune părintele Stăniloae, se umanizează deplin în același timp îndumnezeind și firea umană, ceea ce înseamnă că El nu este cu nimic mai prejos sau mai puțin decât ipostasul uman, ci este egalul lui. Bineînțeles, când spunem egalul lui, ne gândim la umanitatea comună pe care o împărtășesc Ipostasul divin și ipostasul uman, nu și la dumnezeirea care este numai a Ipostasului divin. Luând natura umană și îndumnezeindu-o, Ipostasul Cuvântului lui Dumnezeu o actualizează și se „manifestă prin ea, la nivelul și în formele proprii ei”⁶².

Manifestarea Ipostasului divin prin natura umană confirmă învățătura Bisericii Ortodoxe despre caracterul ipostatic și personal al întrupării Fiului și Cuvântului lui Dumnezeu. Se manifestă prin natura umană pentru că și-a însușit-o prin întrupare și pentru că manifestarea totdeauna se face între persoane care pot dialoga, deci este personală. Persoana Fiului se adresează persoanelor umane în așa fel încât să fie în aceeași legătură personală și dialogală. Aceasta înseamnă că și rațiunea este ipostatică și personală, deoarece face parte din sufletul unei persoane, în cazul Cuvântului lui Dumnezeu, El însuși este Rațiunea divină care este parte din Ipostasul divin. Dacă persoanele comunică prin dialog, atunci și rațiunea are caracter personal și este îndreptată către alte persoane. „Deci însăși rațiunea e o funcție a persoanei în relație cu alta”⁶³. Rațiunea divină are caracter ipostatic și personal și este îndreptată către Persoanele Sfintei Treimi, și nu în ultimul rând, și către persoanele umane. Rațiunea umană are și ea un caracter ipostatic și personal, deoarece este chipul lui Dumnezeu, mai exact al Rațiunii divine, și este îndreptată către celelalte persoane umane și către Persoanele divine. „În acest sens, Rațiunea divină are caracter ipostatic, personal și e îndreptată totdeauna spre alte ipostasuri, ca și rațiunea umană. Dar aceasta nu exclude

⁶¹ D. Stăniloae, *Chipul nemuritor al lui Dumnezeu...*, p. 565.

⁶² D. Stăniloae, „Posibilitatea reconcilierii dogmatice între Biserica Ortodoxă și Vechile Biserici Orientale”, în *Ortodoxia XVII* (1965) 1, p. 24.

⁶³ D. Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. II..., p. 33.

ca rațiunea să aibă și un sens de *ousia* (ființă) comună mai multor persoane. Ea e viață și sens și raportare interipostatică în același timp⁶⁴. Din cuvintele citate mai sus ale părintelui Stăniloae, înțelegem că rațiunea este comună tuturor oamenilor și se manifestă ca dialog personal interipostatic, adică între persoanele umane. Este imaginea sau mai bine zis chipul Persoanelor divine, Care comunică în chip personal și interipostatic, adică perihoretic. Dialogul și rațiunea se manifestă și se realizează prin cuvinte, iar singura ființă cuvântătoare este omul. Cuvântarea omului este chipul Cuvântului lui Dumnezeu în om, și acest dar este prezent în comunicarea și dialogul omului cu Dumnezeu și cu persoanele umane. Probabil de aceea părintele Stăniloae îl numește pe om „cuvânt gânditor”, deoarece este capabil de dialog cu Dumnezeu și cu oamenii. „Fiecare om e un cuvânt gânditor și în dialog cu Cuvântul personal dumnezeiesc și cu celelalte cuvinte personale umane”⁶⁵. În acest fel se dovedește raționalitatea omului ca chip al Persoanelor divine, mai ales ca chip al Cuvântului lui Dumnezeu, că „omul este o ființă personală rațională, asemenea lui Dumnezeu”⁶⁶.

2.2.3. Cunoașterea ca paradox sau cheneză voluntară a lui Dumnezeu

Asemănarea cu Dumnezeu nu înseamnă că omul are acces total la cunoașterea lui Dumnezeu, doar pentru că este asemănător cu Dumnezeu. Asemănarea nu-l face pe om automat asemănător cu Dumnezeu, ci este ceva pe care omul trebuie o să dobândească prin efortul său duhovnicesc și rațional. Asemănarea este dată omului ca să-i fie impulsul care îl va face să dorească mai mult să-L cunoască pe Dumnezeu, cunoaștere care nu este posibilă dacă nu sporește în asemănare. Cu cât se aseamănă cu Dumnezeu, cu atât devine mai apropiat de Dumnezeu și Îl cunoaște mai bi-

---

⁶⁴ D. Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. II..., pp. 33-34.

⁶⁵ D. Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. II..., p. 8.

⁶⁶ E. Bartoș, *Conceptul de îndumnezeire în teologia lui Dumitru Stăniloae...*, p. 188.

ne, dar niciodată în întregime. Ființa dumnezeiască nu poate fi cunoscută de către om, ceea ce ne trimite la concluzia că Dumnezeu în plenitudinea Sa rămâne „incognoscibil” și „indefinibil” pentru om. După spusele lui Emil Bartoș în cartea sa *Conceptul de îndumnezeire în teologia lui Dumitru Stăniloae*, putem vorbi despre chipul lui Dumnezeu în om ca un mister incognoscibil, adică, și omul este o taină greu de cunoscut, dar confirmă existența chipului lui Dumnezeu în om ca existență personală. „Reflectând plenitudinea Arhetipului său incognoscibil, chipul lui Dumnezeu în om este, de asemenea, incognoscibil și indefinibil. Acest lucru reflectă caracterul antinomic și paradoxal al chipului. Prin analogie și extensie, așa cum există o teologie negativă pentru misterul lui Dumnezeu, tot așa există și o antropologie negativă pentru misterul omului. Cu toate că este privit ca mister, rămâne totuși deschisă posibilitatea abordării chipului lui Dumnezeu în om ca existență personală, cea mai înaltă formă a existenței”⁶⁷. Înaintarea în cunoașterea lui Dumnezeu este legată de chipul Lui în om și asemănarea omului cu Dumnezeu. Așa cum am scris mai sus, cu cât omul se aseamănă cu Dumnezeu, cu atât se apropie de cunoașterea Lui, dar cunoașterea lui Dumnezeu mereu este și rămâne o taină pentru om, indiferent cât de mult omul a înaintat în cunoașterea Lui. Dacă Dumnezeu este infinit, atunci și cunoașterea Lui este infinită și interminabilă, de aceea cunoașterea nu se oprește niciodată și taina lui Dumnezeu este veșnic adâncă și incognoscibilă. De aceea, „cunoașterea lui Dumnezeu își păstrează continuu un caracter paradoxal: pe măsură ce se înalță cineva în cunoașterea Lui, se înalță în înțelegerea tainei Lui de neînțeles”⁶⁸.

Ca omul să poată să-L cunoască pe Dumnezeu, trebuie ca setea lui de cunoaștere să nu înceteze, ci să fie în permanentă dorință să devină asemănător cu Chipul său, mereu depășind cunoașterea anterioară despre sine, despre lume și despre Dumnezeu. „Numai

⁶⁷ E. Bartoș, *Conceptul de îndumnezeire în teologia lui Dumitru Stăniloae...*, pp. 195-196.

⁶⁸ D. Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. I..., p. 128.

păstrînd în sine setea de cunoaștere, omul își dă seama despre infinitatea lui Dumnezeu ca depășind mereu cunoașterea actuală⁶⁹. În acest sens, rațiunea omului este activă în cunoaștere atît timp cît își păstrează vie setea de cunoaștere. Dacă setea de cunoaștere dispăre, atunci rațiunea omului va rămîne numai la stadiul de a ști lucrurile obișnuite ce se petrec în viața de zi cu zi. Rațiunea se va închide în cunoașterea limitată a lucrurilor și fără sfințenie nu se va putea ridica la cunoașterea infinită a lui Dumnezeu. Numai atunci cînd omul este conștient de chemarea sa să fie în comuniune cu Dumnezeu, rațiunea și cunoașterea sa vor fi îndreptate numai către Dumnezeu, Izvorul tuturor cunoștințelor.

În teologia ortodoxă, se știe că rațiunea nu este suficientă pentru cunoașterea lui Dumnezeu. În scrierile Sfinților Părinți și în scrierile părintelui Stăniloae, pe lângă rațiune se vorbește de multe ori despre minte. De fapt, numai prin minte se poate ajunge la cunoașterea lui Dumnezeu, pentru că mintea este singura capabilă să ajungă la vederea tainelor dumnezeiești. Rațiunea îl ajută pe om la cunoașterea rațiunilor lucrurilor create care duc la Dumnezeu și la cunoașterea tuturor lucrurilor pe care rațiunea poate să le cunoască, dar atunci cînd se apropie de „vederea” lui Dumnezeu, mintea este aceea care preia procesul cunoașterii. Rațiunea nu-și poate găsi explicarea la ceea ce o depășește, dar mintea deși „vede” și cunoaște, rămîne mută în fața lui Dumnezeu. Mintea se ridică la cunoașterea lui Dumnezeu prin rațiunea și prin cunoașterea rațiunilor lucrurilor. De aceea, după cum spune părintele Stăniloae, mintea trebuie să fie foarte bine pregătită pentru unirea cu Rațiunea divină. „Dumnezeu este Rațiunea supremă, Izvorul rațiunilor tuturor lucrurilor. Mintea care se ridică, în faza unirii cu Dumnezeu, la contemplarea nemijlocită a acestei Rațiuni, trebuie să fie pregătită pentru înțelegerea acestui sân al tuturor rațiunilor, prin cunoașterea cît mai multora dintre ele, deși nemărginit-mai-multul pe care îl cunoaște acum pune în umbră modul

---

⁶⁹ D. Stăniloae, „Cunoașterea lui Dumnezeu la Sfîntul Ioan Gură de Aur”, în *Ortodoxia* IX (1957) 4, p. 558.

de cunoaștere de mai înainte⁷⁰. „Vederea” lui Dumnezeu nu se compară cu nicio cunoaștere anterioară pe care o știe omul, le depășește pe toate, ea este culminarea cunoașterii omului. De aceea, mintea este singura care poate avea acces la cunoașterea lui Dumnezeu, pentru că este partea superioară a sufletului, cea parte care completează chipul lui Dumnezeu în om. Mintea „arată că ea cunoaște pe Dumnezeu în mod direct, intuitiv, după o eliberare de toate reprezentările și imaginile lucrurilor din lume”⁷¹. Mintea este superioară rațiunii tocmai că ea se poate elibera de toate reprezentările lumii, până când rațiunea trebuie să fie legată de aceste reprezentări și de rațiunile lor, ca să poată să gândească sensul lor care totdeauna duce spre Dumnezeu.

Cunoașterea și „vederea” lui Dumnezeu pentru om, nu înseamnă despărțirea minții de trupul omului sau ieșirea ei în afară, ci cunoașterea și unirea cu Dumnezeu se trăiesc împreună cu trupul. „Dar așa cum cunoașterea prin simțire a sufletului altuia o realizăm prin mijlocirea ochilor, tot astfel și cunoașterea «prin vedere» a lui Dumnezeu o realizăm prin mintea noastră unită cu trupul”⁷². Omul întreg participă la cunoașterea lui Dumnezeu și la unirea cu El, întreg sufletul și întreg trupul. Nicio parte a omului nu se separă de ființa umană în timpul unirii cu Dumnezeu. „Nesepararea minții de omul total în cunoașterea lui Dumnezeu se datorește și faptului că cunoașterea deplină a lui Dumnezeu e în același timp o unire cu Dumnezeu a celui ce cunoaște. Dar de unirea aceasta nu are parte numai mintea înțeleasă ca parte pur spirituală a sufletului, ci sufletul întreg și chiar omul întreg”⁷³. Aceste fapte ne spun că omul încă de la început a fost creat pentru unirea cu Dumnezeu, de aceea și întruparea Fiului și Cuvântului lui Dumnezeu a fost posibilă. Dacă mintea se poate înălța la cunoașterea apropiată a lui Dumnezeu, înseamnă că a fost creată pentru a putea cunoaște infinitul în Dumnezeu. Mintea și rațiunea sunt semnul

---

⁷⁰ D. Stăniloae, *Ascetica și mistica Bisericii Ortodoxe...*, p. 14.

⁷¹ D. Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. I..., pp. 399-400.

⁷² D. Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. I..., p. 400.

⁷³ D. Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. I..., p. 401.

că omul are chipul lui Dumnezeu în sine, pentru că prin ele Îl cunoaște pe Dumnezeu. „Prin urmare, dacă mintea creată vine pe lume cu impulsul de a cunoaște, și de a cunoaște pe cel infinit, acest impuls este dovada că ea este făcută prin infinit, că el există înainte de ea, dacă din primul moment al trezirii ei îl presupune existând”⁷⁴. Indiferent ce face sau ce vrea să cunoască, omul mereu ajunge să afirme că există un Creator a toate, un „Cineva” care este deasupra tuturor. Bineînțeles, cunoașterea lui Dumnezeu nu este un lucru simplu și ușor. Înaintarea în cunoașterea lui Dumnezeu cere mult efort susținut, trupesc prin asceză și sufletesc prin rugăciune, curățirea duhovnicească este cheia cunoașterii lui Dumnezeu. Dar omul nu poate să-L cunoască pe Dumnezeu prin propria putere și cât vrea el să cunoască. Dumnezeu este Cel care se descoperă omului în măsura vredniciei lui. „Pe Dumnezeu îl cunoaștem nu numai cât Îl putem noi cunoaște, ci cât binevoiește El să coboare la nivelul nostru din oceanul nesfârșit al realității Lui”⁷⁵. Dumnezeu se arată omului atât cât vrea să i se arate omului, dar și dacă Se descoperă mai mult, omul nu poate vedea decât infinitul Persoanelor divine. Cunoașterea lui Dumnezeu nu este similară cu cunoașterea științifică, unde obiectul sau subiectul sunt puse sub observație și unde se măsoară toate activitățile cerebrale sau senzoriale și se ajunge la un răspuns sintetizat. Cunoașterea lui Dumnezeu se petrece mai întâi în inima și sufletul omului și apoi în față către față, fără nicio observație materială, pentru că Dumnezeu le depășește pe toate, chiar și materia.

Cunoașterea noastră a lui Dumnezeu este realizată prin urcarea noastră către Dumnezeu, dar dacă omul urcă la nesfârșit, nu va ști când va ajunge să-L cunoască pe Dumnezeu. De aceea, Dumnezeu coboară către noi din infinitatea Sa, mai mult chiar, Se întrupează și devine asemenea nouă ca să-L putem cunoaște mai bine. Dumnezeu Se golește de slava Sa dumnezeiască ca să

---

⁷⁴ D. Stăniloae, *Ascetica și mistica Bisericii Ortodoxe...*, p. 20.

⁷⁵ D. Stăniloae, „Cunoașterea lui Dumnezeu la Sfântul Ioan Gură de Aur”..., pp. 561-562.

fie aproape de noi oamenii. „Cunoașterea lui Dumnezeu de către noi are ca premiză un act de chenoză voluntară a lui Dumnezeu, ca de altfel și existența noastră însăși”⁷⁶. Chenoza⁷⁷ este actul apropierii lui Dumnezeu de noi oamenii, adică, Dumnezeu devine asemenea nouă ca noi să putem deveni asemenea lui Dumnezeu, prin divino-umanitatea lui Hristos. Dumnezeu este Cel Care de bunăvoie Se coboară la om, ca omul să se înalțe la Dumnezeu.

Cunoașterea lui Dumnezeu este posibilă numai prin Mântuitorul Hristos, pentru cine Îl cunoaște pe Fiu, Îl va vedea și pe Tatăl, precum ne încredințează Mântuitorul (In 14, 7, 9, 11). Toată cunoașterea umană se concentrează în Hristos, de aceea fără Hristos nu putem cunoaște nimic, nu putem face nimic (In 15, 5). Cunoașterea rațională a rațiunilor lucrurilor și înțelegerea sensului lor este posibilă numai în Hristos, iar prin Hristos mintea noastră este înălțată către Tatăl cel ceresc. „De aceea numai în orizontul rațiunilor Logosului se revelează ființei umane sensul și coerența rațiunilor lumii și numai în Hristos acest sens și această coerență este sesizată și dezvoltată de subiectul uman în profunzimea ei indefinită”⁷⁸. Toată cunoașterea pe care omul o dobândește este în Hristos, mai bine zis, în lumina lui Hristos. În lumina taborică Hristos ni Se arată așa cum El este ca Fiu al lui Dumnezeu, dar de asemenea ne arată și întunericul luminii Lui, adică imposibilitatea de a-L cunoaște pe deplin în ființa Sa dumnezeiască. Prin Hristos, omul ajunge să vadă și el această lumină dumnezeiască cu ochii minții sale îndumnezeite, în care el Îl experiază pe Dumnezeu, se unește cu El nemijlocit. Unirea aceasta este de neînțeles pentru om, dar este foarte reală, precum spune și părintele Stăniloae, că ea are un caracter apofatic și sesizează misterul

---

⁷⁶ D. Stăniloae, „Cunoașterea lui Dumnezeu la Sfântul Ioan Gură de Aur”..., p. 562.

⁷⁷ Despre chenoza în opera părintelui D. Stăniloae vezi Florin Toader Tomoioagă, „Chenoza în opera părintelui Dumitru Stăniloae și a sfântului Iustin Popovici – o privire comparativă”, în vol. Dumitru Megheșan et al. (coord.), *Academician Preot Profesor Dr. Dumitru Stăniloae...*, pp. 96-114.

⁷⁸ D. Stăniloae, „Chipul lui Dumnezeu și responsabilitatea lui în lume”..., p. 356.

dumnezeiesc. „De aceea această lumină și sesizarea ei au un caracter apofatic, cu mult mai accentuat decât cel al teologiei negative raționale. Căci prin cea din urmă se neagă lui Dumnezeu ceea ce se înțelege și nu se face nici un pas mai sus, rămânându-se în fața unui vid. Dar «vederea» luminii dumnezeiești sesizează misterul dumnezeiesc într-un chip cu totul neînțeles de puterile naturale ale minții, dar nu mai puțin real. E o sesizare a lui Dumnezeu prin unirea cu El, prin experiența Lui, prin faptul că sufletul primește prin ea ceva propriu al lui Dumnezeu”⁷⁹. Părintele Stăniloae ne dă o explicație de ce Dumnezeu Se arată ca lumină, deoarece Dumnezeu este lumină și este și iubire (1 In 4, 8). Iubirea este cea mai înaltă formă de existență în sânul lui Dumnezeu. „Dumnezeu este lumină pentru că este iubire. Și este iubire, pentru că Se poate comunica în mod desăvârșit în interiorul Său și poate s-o facă și primită desăvârșit în interiorul Său, ca de la Persoană la Persoană”⁸⁰. Și cunoașterea lui Dumnezeu de către om are caracter personal, pentru că omul este persoană după chipul lui Dumnezeu. Caracterul personal al cunoașterii este după chipul iubirii în Sfânta Treime.

Îndumnezeirea și desăvârșirea persoanei umane sunt strâns legate de Persoana Mântuitorului Iisus Hristos. Numai prin Persoana Mântuitorului devenim persoane adevărate și îndumnezeite, pentru că în Hristos aflăm cele mai adânci sensuri ale existenței. Numai două persoane se pot cunoaște și pot dialoga, și în sfârșit se pot întrepătrunde în cunoașterea reciprocă. „Cea mai minunată, mai adâncă și mai inepuizabilă inhabitare între cuvânt și existență, între cuvânt și dar, între cuvânt și putere, între sesizarea rațională și intuiția mai presus de definirea rațională, este persoana. Ea vorbește și se dăruiește adeseori chiar prin faptul că este. Ea este o concentrare a tuturor cuvintelor și faptelor posibile ce le poate comunica la nesfârșit și mai mult decât ele, dacă nu și-a secătuit

---

⁷⁹ D. Stăniloae, „Semnificația luminii dumnezeiești în spiritualitatea și cultul Bisericii Ortodoxe”, în *Ortodoxia XXVIII* (1976) 3-4, p. 434.

⁸⁰ D. Stăniloae, „Semnificația luminii dumnezeiești în spiritualitatea...”, p. 443.

existența prin lipsa iubirii”⁸¹. Iubirea este singurul criteriu prin care persoanele umane și Persoanele dumnezeiești se pot uni între ele și singurul criteriu care le va ține veșnic unite. Iubirea este impulsul cel mai puternic care îl motivează pe om să-L cunoască pe Dumnezeu și îl ține veșnic în cunoașterea neterminabilă a infinitului dumnezeiesc. Iubirea luminează mintea umană și o face capabilă să cunoască real și nemijlocit pe Dumnezeu, Care este prezent în lumina pe care o vede mintea umană. „Iar certitudinea implicită a minții despre o realitate inteligibilă infinită pînă nu a cunoscut-o de fapt, certitudine care susține acest impuls de cunoaștere, arată că mintea înainte de a vedea, pipăie într-un fel oarecare realitatea ce are să fie cunoscută, că este în prealabil într-un fel de legătură nemijlocită, simțită ca printr-un fel de întuneric cu ea”⁸². Mintea descoperă în Dumnezeu bogăția rațiunilor lucrurilor și vede Rațiunea divină pe care le unește în Sine. Toate cele create se recapitulează în Cuvântul lui Dumnezeu și rațiunea umană își găsește împlinirea pe care a căutat-o mereu.

În viața sa pe pămînt, omul nu poate să cunoască tainele lui Dumnezeu și ale lumii create în plinătatea lor, dar în viața cea veșnică i se descoperă tainele lor și Îl cunoaște pe Dumnezeu într-o mișcare veșnică fără să ajungă vreodată să-L cunoască în plinătatea Lui. Rațiunea și mintea omului sunt chipul Persoanelor Sfintei Treimi, de aceea rațiunea umană are putința să cunoască în veci și să fie veșnic unită cu Dumnezeu. Rațiunea umană se unește cu chipul său, Rațiunea divină, cu Cuvântul lui Dumnezeu, și rămâne veșnic în comuniune cu El. În viața veșnică, fața lui Hristos va fi centrul contemplării rațiunilor divine și rațiunilor lumii. „Rațiunile Sale divine și imaginile lor create vor apărea ca trăsăturile feței Sale”⁸³. Oamenii înviați și aflați în comuniune veșnică cu Dumnezeu vor fi permanent îndreptați către fața lui Hristos în care vor vedea veșnic descoperindu-se tainele creației și

⁸¹ D. Stăniloae, „Chipul lui Hristos în Biserica răsăriteană...”, p. 12.

⁸² D. Stăniloae, *Ascetica și mistica Bisericii Ortodoxe...*, p. 21.

⁸³ D. Stăniloae, „Chipul lui Dumnezeu și responsabilitatea lui în lume” ..., p. 362.

tainele dumnezeiești. În fața lui Hristos se vor arăta rațiunii umane chipurile gândite și create de către Rațiunea-Cuvântul. În veci omul nu se va opri să privească chipul rațiunii sale, pe Hristos, înaintând în cunoașterea infinită a tainelor Sfintei Treimi.

2.3 Cunoașterea rațională și legătura ei cu cunoașterea apofatică

Când se vorbește de cunoaștere, în teologie, dar mai ales în manualele de dogmatică ortodoxă se vorbește de două împărțiri, una este cea rațională sau catafatică, iar cealaltă este cea apofatică sau negativă. A doua este superioară primei, dar nu este separată de ea, ci este o continuare mai înaltă a celei dintâi⁸⁴. Părintele Dumitru Stăniloae merge mai departe în împărțirea cunoașterii, adăugând și un al treilea mod de cunoaștere. Părintele Dumitru Stăniloae împarte cunoașterea astfel: cea rațională, împărțită în afirmativă și negativă, cea apofatică și cea din împrejurările concrete ale vieții⁸⁵. La părintele Dumitru Stăniloae, cunoașterea rațională și cunoașterea apofatică nu sunt în contradicție între ele, ci se completează una cu cealaltă. Părintele Stăniloae descrie această întraajutorare astfel: „Noi socotim că cele două căi de cunoaștere nu se contrazic și nu se exclud, ci se completează. Propriu-zis cea apofatică se completează cu cea afirmativă și cu cea negativ-rațională; ea transferă pe cea afirmativ și negativ-rațională pe un plan mai propriu, dar la rândul ei recurge la termenii cunoașterii raționale în ambele ei aspecte (afirmativ și negativ), în trebuința de a se exprima fie și într-un mod departe de a fi satisfăcător. Cel ce are o cunoaștere rațională a lui Dumnezeu și-o completează adeseori cu cea apofatică, iar cel ce are o mai accentuată

---

⁸⁴ D. Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. I..., p. 115.

⁸⁵ Vezi Ștefan Buchiu, *Cunoașterea apofatică în gândirea Părintelui Stăniloae...*, p. 16. Vezi de asemenea și studiul: Grigore Dinu Moș, „Cunoașterea catafatică și apofatică în teologia părintelui Dumitru Stăniloae”, în vol. Dumitru Megheșan et al. (coord.), *Academician Preot Profesor Dr. Dumitru Stăniloae...*, pp. 77-85.

experiență apofatică recurge în exprimarea ei la termenii celei raționale. De aceea, Părinții orientali trec adeseori în vorbirea despre Dumnezeu de la una la alta⁸⁶. Mijlocirea celor două moduri de cunoaștere a lui Dumnezeu este asigurată de Revelația supranaturală, atunci „când e o cunoaștere a lui Dumnezeu ca persoană”⁸⁷. Revelația dumnezeiască îi descoperă omului raționalitatea lumii create, raționalitatea lui și grija lui Dumnezeu pentru lume prin energiile necreate⁸⁸. Important de menționat este faptul că cele două cunoașteri ale lui Dumnezeu, rațională și apofatică, se întrepătrund și se completează reciproc, iar cunoașterea rațională a omului înaintea în cunoașterea apofatică⁸⁹.

Omul este o ființă cunoscătoare, adică are în sine dorința să cunoască cât mai multe lucruri și adevăruri. „În mintea sa se află un impuls neostenit după cunoaștere”⁹⁰. Cunoașterea omului poate să fie îndreptată spre cunoașterea naturală, adică spre cunoașterea lumii care îl înconjoară, spre descoperirea tainelor ei, dar poate să se îndrepte și spre cunoașterea infinitului, dar nu infinitul cel spațial, ci infinitul tainelor dumnezeiești. „Prin urmare, dacă mintea creată vine pe lume cu impulsul de a cunoaște – și de a cunoaște pe Cel infinit –, acest impuls este dovada că ea este făcută pentru infinit, că El există înainte de ea, dacă din primul moment al trezirii ei îl presupune existând”⁹¹. Prima cunoaștere prin care omul

⁸⁶ D. Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. I..., p. 117.

⁸⁷ D. Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. I..., p. 118. Despre teologia Revelației la părintele D. Stăniloae vezi studiul: Arhid. Dr. Gheorghe Holbea, „Teologia Revelației în opera Părintelui Dumitru Stăniloae”, în *Studii Teologice*, S II, LIII (2001) 1-2, pp. 125-136. „În viziunea părintelui Stăniloae, cunoașterea apofatică este experiența nemijlocită a lui Dumnezeu. Cu alte cuvinte, este o experiență mistică a lui Dumnezeu ca persoană.”, C. Berger, *Teognosia...*, p. 222.

⁸⁸ Cf. Ș. Buchiu, *Cunoașterea apofatică în gândirea Părintelui Stăniloae...*, p. 24.

⁸⁹ D. Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. I..., p. 118, 120. „(...) Părintele Stăniloae pledează pentru o gnoseologie echilibrată în care relația dintre catafatic și apofatic nu este una de excludere sau anulare, ci de complementaritate și presupunere reciprocă (...)”, Cristinel Ioja, *Rațiune și mistică în teologia ortodoxă*, Editura Universității Aurel Vlaicu, Arad, 2008, p. 126. C. Berger, *Teognosia...*, p. 234.

⁹⁰ D. Stăniloae, *Ascetica și mistica Bisericii Ortodoxe...*, p. 19.

începe să cunoască lucrurile din jurul său este cunoașterea rațională, pentru că ea îi oferă o experiență imediată și logică a lucrurilor cunoscute. Lumea în care trăiește omul este creată ca plasticizare și sensibilizare ale rațiunilor lui Dumnezeu, de aceea „a dat totodată omului rațiunea ca organ de cunoaștere a lor”⁹². Cunoașterea rațiunilor se încadrează în cunoașterea catafatică prin care se cunoaște Izvorul lor creator. Cunoașterea rațională nu poate totuși să ajungă la cunoașterea directă a lui Dumnezeu, ci este nevoie de cunoașterea apofatică, pentru a înțelege că *Cel ce este* (Ieș. 3, 14) este dincolo de cunoașterea rațională. „Cel ce este cu adevărat, este viața adevărată. Ca atare este inaccesibil cunoașterii”⁹³. Dumnezeu nu poate fi cunoscut în ființa Sa, dar prin cunoașterea celor create omul află de existența lui Dumnezeu, care este necauzată și necunoscută, dar prin ea „înțelegem cele cauzate”⁹⁴. Cunoașterea ființei lui Dumnezeu nu este posibilă, dar omul Îl poate cunoaște pe Dumnezeu în mod personal, simțit și conștient, prin credință și experiență apofatico-mistică. „Dumnezeu nu e cunoștibil, totuși cel ce crede Îl poate trăi pe El în mod simțit și conștient”⁹⁵. Cunoașterea lui Dumnezeu presupune părăsirea puterilor umane create, iar unirea cu Dumnezeu se face prin accesibilitatea Lui și voia Lui de a se uni cu omul⁹⁶.

Cunoașterea rațională este cea mai apropiată rațiunii omenesti, pentru că în rațiunea umană sunt cuprinse rațiunile lucrurilor create. Omul reflectă raționalitatea Logosului lui Dumnezeu și prin aceasta este capabil de cunoașterea și asimilarea rațiunilor lumii. „Spiritul rațional ca subiect penetrează raționalitatea materiei ca obiect și o asimilează raționalității trupului său participant la

---

⁹¹ D. Stăniloae, *Ascetica și mistica Bisericii Ortodoxe...*, p. 20.

⁹² D. Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. I., p. 364.

⁹³ D. Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. I., p. 133.

⁹⁴ D. Stăniloae, *Sfânta Treime sau la început a fost Iubirea*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 2005, p. 9.

⁹⁵ D. Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. I., p. 137.

⁹⁶ D. Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. I., p. 239.

subiectivitatea sa. O face aceasta și prin însușirea sensibilității raționalității plasticizate sau sensibilizate ca materie. Aceasta deschide perspectivă subiectivizării întregului cosmos de către fiecare subiect uman, perspectiva trăirii lui de către om în rațiunea și sensibilitatea lui⁹⁷. Cunoșcând raționalitatea rațiunilor create, omul își poate face o idee despre semnificația, existența și sensul lor. Unele lucruri nu pot fi cunoscute în profunzimea lor, ceea ce îl duce pe om la concluzia că le poate cunoaște cât îi este permis, sau mai exact cât i se descoperă rațiunile create. „Orice lucru se proiectează în minte ca o idee sau ca un complex unitar de idei, experiența lui prilejuind și această cunoaștere a lor, dar și invers: omul abordează orice lucru prin prisma unei idei și în gradul și în forma ce i-o permite ideea despre el”⁹⁸. Înaintarea în cunoașterea rațională este înaintare și în cunoașterea Rațiunii divine, iar prin cunoașterea Rațiunii divine omul se cunoaște mai bine pe sine. Părintele Dumitru Stăniloae consideră că, cunoașterea rațiunilor este o misiune a omului care îi permite să se realizeze ca o ființă rațională. „Omul, de exemplu, e o ființă rațională, dar pe de altă parte e o misiune a lui să se realizeze ca ființă rațională și cunoaște raționalitatea numai în măsura în care s-a realizat ca atare”⁹⁹. Realizarea omului ca ființă rațională este strâns legată de chipul lui dumnezeiesc, de viața lui trăită în virtuți și în desăvârșirea constantă care îl duce spre îndumnezeire. Omul unește în ființa sa chipul lui Dumnezeu, care este veșnic și nemuritor, cu trupul material care întruchipează raționalitatea lumii create. Cu alte cuvinte, omul reprezintă o taină paradoxală în care sunt unite cele veșnice cu cele trecătoare. „Astfel omul realizează mai mult decât orice unitate din lume caracterul paradoxal al tainei, unind în sine spiritul ca rațiune conștientă cu materia ca raționalitate plasticizată inconștientă, simplitatea cu compoziția, subiectivitatea cu obiectivitatea, definitul cu

⁹⁷ D. Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. I..., pp. 384-385.

⁹⁸ D. Stăniloae, „Biserica universală și sobornicească”, în *Ortodoxia XVIII* (1966) 2, p. 196.

⁹⁹ D. Stăniloae, „Comunitate prin iubire”, în *Ortodoxia XV* (1963) 1, p. 54.

indefinitul, ba chiar creatul cu necreatul”¹⁰⁰. Omului nu-i este suficientă cunoașterea ideilor lucrurilor¹⁰¹, ci are nevoie să cunoască mai mult și mai profund ca ființa lui să înainteze spre infinit.

Cunoașterea lumii pe cale rațională este bună, dar există și cunoașterea apofatică care îl înalță pe om spre cunoașterea lui Dumnezeu. Omul descoperă paradoxul în lumea creată și descoperă paradoxul persoanei lui. Cele create se pot uni cu cele necreate și se pot cunoaște reciproc. În gândirea părintelui Dumitru Stăniloae „întreaga existență este paradoxală”¹⁰², pentru că în ea sunt cuprinse cele raționale și cele tainice, descoperindu-se reciproc în rațiunea umană. Dar cel mai mare paradox pentru om este Persoana lui Dumnezeu. „Dumnezeu e realitatea cea mai paradoxală pentru mintea noastră”¹⁰³. Dumnezeu este o realitate paradoxală pentru că, pe de o parte este inexprimabil, infinit și imposibil de cunoscut în ființa Sa, și pe de altă parte se revelează pe Sine prin atributele Sale și prin energiile Lui necreate, adică se revelează ca Persoană. Cunoașterea rațională și cea apofatică ale omului se realizează prin relația dintre persoana omului și Persoana lui Dumnezeu. „De aceea, setea nesfârșită a omului de a se cunoaște și a se umple de viață deplină în misterul său indefinit nu poate fi susținută decât de relația cu un *Tu* cu adevărat infinit”¹⁰⁴. Unirea cu Dumnezeu se realizează cel mai bine prin Persoana Mântui-

---

¹⁰⁰ D. Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. III..., p. 10. „Persoana umană unește paradoxal în ea marginea și indefinitul, sau setea de a trece la infinit peste marginea sa”, D. Stăniloae, *Spiritualitate și comuniune în Liturgia ortodoxă*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, ²2004, p. 255.

¹⁰¹ „Cunoașterea conceptuală mijlocită de idei nu poate satisface în cele din urmă persoana umană”, C. Berger, *Teognosia...*, p. 137.

¹⁰² Ș. Buchiu, *Cunoașterea apofatică în gândirea Părintelui Stăniloae...*, p. 38.

¹⁰³ D. Stăniloae, „Cunoașterea lui Dumnezeu la Sfântul Ioan Gură de Aur”..., p. 556.

¹⁰⁴ D. Stăniloae, *Chipul nemuritor al lui Dumnezeu...*, pp. 134-135. „Întrucât cunoașterea lui Dumnezeu se centrează pe experiența lui Dumnezeu ca *realitate personală*, această cunoaștere e în legătură nemijlocită cu capacitatea noastră de a-L percepe și comunica cu El ca Persoană. Comuniunea interpersonală oferă o cunoaștere care include rațiunea, dar o depășește”, C. Berger, *Teognosia...*, pp. 211-212.

torului Hristos, prin comuniunea cu Hristos și unirea cu El, persoana umană Îl cunoaște pe El și se îndumnezeiește în El¹⁰⁵. „Se poate spune deci că ținta spiritualității creștine ortodoxe este unirea omului credincios cu Dumnezeu, în Hristos”¹⁰⁶. În Hristos, omul își reînnoiește chipul dumnezeiesc, făcându-l hristic și treimic, iar prin îndumnezeirea chipului său, omul devine capabil pentru cunoaștere mereu nouă¹⁰⁷. „Infinitatea progresului sau progresul spre infinit se arată de aceea mai ales în continuă desăvârșire a omului”¹⁰⁸. În Hristos – Rațiunea supremă, cunoașterea rațiunilor și a lui Dumnezeu se unesc într-o cunoaștere catafatic-apofatică¹⁰⁹. Persoana umană, fiind creată după chipul și asemănarea lui Dumnezeu (Fc. 1, 26), are în ființa sa capacitatea și puterea să dobândească cunoaștere rațională și apofatică, cunoaștere care sporește cunoașterea lui Dumnezeu, uneori chiar și simultan. Cunoașterea catafatică și apofatică descoperă taina omului, taina lui de chip al lui Dumnezeu, pentru că taina omului rezidă în Dumnezeu Sfânta Treime. „Omul e un mister, pentru că e un abis cufundat în abisul luminos al existenței lui Dumnezeu”¹¹⁰. Însuși omul devine mister când este cufundat în lumina lui Dumnezeu. Întreaga ființă umană este pătrunsă de Dumnezeu, atunci când omul experiază abisurile necunoscute ale lui Dumnezeu.

Cufundarea în abisul lui Dumnezeu nu-i aduce omului și cunoașterea ființei lui Dumnezeu, pentru că ființa Lui nu se poate cunoaște, dar nici nu îi oferă omului deplină cunoaștere apofatică, pentru că în viața viitoare nu va avea spre ce să înainteze. „Dacă

¹⁰⁵ D. Stăniloae, *Ascetica și mistica Bisericii Ortodoxe...*, p. 5.

¹⁰⁶ D. Stăniloae, *Ascetica și mistica Bisericii Ortodoxe...*, p. 5.

¹⁰⁷ „Părintele Stăniloae vrea să demonstreze că omul creat de Rațiunea supremă, Logosul divin, tinde să fie o sinteză, creată, între rațiune și taină, între cunoaștere și tensiune după Absolut, între cuvânt și simbol”, Ș. Buchiu, *Cunoașterea apofatică în gândirea Părintelui Stăniloae...*, p. 128.

¹⁰⁸ D. Stăniloae, *Chipul nemuritor al lui Dumnezeu...*, p. 29.

¹⁰⁹ „Prin urmare, cunoașterea lui Dumnezeu se bazează pe o experiență care este simultan catafatică și apofatică, sau care are un element rațional și unul «suprarațional» (sau personal)”, C. Berger, *Teognosia...*, p. 17.

¹¹⁰ D. Stăniloae, *Chipul nemuritor al lui Dumnezeu...*, p. 144.

am cunoaște ființa lui Dumnezeu de acum, n-ar mai fi posibil un asemenea progres în cunoașterea Lui în viața viitoare”¹¹¹. Aici, Părintele nu vorbește despre posibilitatea cunoașterii ființei lui Dumnezeu, ci despre imposibilitatea cunoașterii lui Dumnezeu în ființa Lui. Dumnezeu nu se poate cunoaște deplin, pentru că este Persoană infinită. „Dar nu numai infinitatea lui Dumnezeu e cauza acestei neputințe a omului de a-L cunoaște în ființa Lui prin puterile sale, ci și caracterul personal al lui Dumnezeu”¹¹². Deci, cunoașterea apofatică are un caracter personal, pentru că în cunoașterea apofatică sunt implicate persoanele umane și Persoanele Sfintei Treimi. Persoana lui Dumnezeu și persoana omului sunt realități apofatice, Dumnezeu Se coboară prin energiile necreate ca să fie sesizat de către om, dar omul Îl cunoaște în transcendența Lui, care este asigurată de caracterul personal al lui Dumnezeu¹¹³. Experiența duhovnicească întâlnită în relația dintre Dumnezeu și om este o experiență apofatică pentru persoana umană. Capacitatea de a-L cunoaște pe Dumnezeu mai presus de realitatea creată, adică în cunoașterea apofatică suprarățională. Această capacitate îl face pe om o ființă apofatică, dezvoltând în gândirea Părintelui Dumitru Stăniloae noțiunea de antropologie apofatică¹¹⁴. Omul este capabil să-și depășească propriile puteri și să se înalțe spre cunoașterea lui Dumnezeu, cunoscându-se și pe sine în taina dumnezeiască.

---

¹¹¹ D. Stăniloae, „Cunoașterea lui Dumnezeu la Sfântul Ioan Gură de Aur” ..., p. 557.

¹¹² D. Stăniloae, „Cunoașterea lui Dumnezeu la Sfântul Ioan Gură de Aur” ..., p. 559.

¹¹³ D. Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. I..., p. 124. Părintele Stăniloae continuă: „Dumnezeu fiind persoană, între El și noi se stabilește un raport de iubire, care Îl menține și pe El și pe noi ca persoane. Iubirea aceasta o experiem nu ca o infinitate mereu identică, ci ca o infinitate cu perspectiva unei continui nou-țâți, ca un ocean de bogăție mereu nouă. Mereu vom înainta în ea”, D. Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. I..., p. 125.

¹¹⁴ Mai mult despre antropologia apofatică la părintele D. Stăniloae, vezi Ș. Buchiu, *Cunoașterea apofatică în gândirea Părintelui Stăniloae...*, pp. 123-148. „Teologia apofatică, ce vorbește despre misterul dumnezeirii, apare aici ca antropologie apofatică ce duce la misterul omului. Ființa umană este atât cunoscută, cât și

Cunoașterea lui Dumnezeu oferă prea multe sensuri rațiunii umane, dar ele nu-și au izvorul în ea. Sensurile înalte își au izvorul într-o Rațiune supremă care „înalță rațiunea noastră mai presus de puterile ei, fără să o anuleze”¹¹⁵. Rațiunea nu poate fi anulată deoarece este parte integrală a persoanei umane. Rațiunea umană rămâne activă, dar este depășită de apofatismul tainelor revelate. Totuși, în gândirea părintelui Dumitru Stăniloae cunoașterea afirmativ negativă este prima formă de apofatism. „Teologia negativă intelectuală e prima formă de apofatism. Dar așa cum teologia afirmativă nu e fără cea negativă, așa nici aceasta și nici cea afirmativă nu sunt neînsoțite de un apofatism al simțirii de netâlcuit a acelor energii. (...) În momentul când părăsim orice considerare a conceptelor desprinse din natură și orice preocupare de a le lega măcar, când ne ridicăm deci și peste negație, ca operație intelectuală, și peste oarecare simțire apofatică a lor, intrăm într-o stare de tăcere produsă de rugăciune. Acum avem al doilea grad de apofatism. El e o simțire cu mult mai puternică, dar o simțire pe întuneric a energiilor divine, care a depășit teologia negativă intelectuală și simțirea apofatică ce o însoțește”¹¹⁶. Depășirea conceptelor naturii create îl introduce pe om în cunoașterea tainelor superioare prin tăcerea produsă de rugăciune. Omul începe să cunoască tainele care depășesc rațiunea afirmativă și negativă. Depășirea realităților create îl pregătește pe om pentru vederea luminii dumnezeiești necreate. Vederea luminii nu este o vedere directă a lui Dumnezeu, pentru că vederea directă înseamnă cunoașterea ființei lui Dumnezeu (Ieș. 33, 20). Lumina dumnezeiască

---

apofatică”, E. Bartoș, *Conceptul de îndumnezeire în teologia lui Dumitru Stăniloae...*, p. 195. „(...) părintele Stăniloae vorbește despre o antropologie negativă sau despre un «apofatism antropologic». Acest termen se referă la faptul că „eu»-l interior”, baza subiectului uman și principiul ultim a tot ce iese din acesta, nu poate fi echivalat cu nici una din puterile lui (inclusiv rațiunea), nici definit de vreun concept, ori cuprins de gândire”, C. Berger, *Teognosia...*, p. 127.

¹¹⁵ D. Stăniloae, *Ascetica și mistica Bisericii Ortodoxe...*, p. 232.

¹¹⁶ D. Stăniloae, *Ascetica și mistica Bisericii Ortodoxe...*, p. 269.

necreată are un caracter apofatic, pentru că îl introduce pe om în cunoașterea mai presus de minte a lui Dumnezeu. „Realismul sesizării lui Dumnezeu și apofatismul ei merg mână în mână”¹¹⁷. Dumnezeu este sesizat în lumina necreată și cunoscut ca Persoană. Apofatismul luminii este experiat în neputința de a vedea Fața lui Dumnezeu, dar oferă cunoaștere nemijlocită. Dumnezeu este cunoscut mai presus de realitățile create¹¹⁸, iar lumina reflectă infinitatea Lui.

Nu este ușor să se facă o separație între cunoașterea catafatică și cunoașterea apofatică. Este clar că ele se completează și lucrează împreună. Cunoașterea catafatică precede pe cea apofatică, dar ele se întâlnesc și încep să lucreze împreună la cunoașterea tainelor lumii și ale lui Dumnezeu. „Apofaticul nu e o necunoaștere totală și catafaticul nu e o cunoaștere deplină. Cauza ultimă are în ea ceva din cele pe care le aflăm în cele cunoscute și cele cunoscute nu le înțelegem niciodată deplin, pentru că niciodată nu înțelegem deplin cauza lor ultimă, necauzată. Apofaticul aruncă o lumină asupra catafaticului, dar și o taină, și catafaticul la fel: le cunoaștem pe amândouă, necunoscându-le deplin, și ne deschid taina lor cunoscându-le”¹¹⁹. Cunoașterea apofatică și cunoașterea catafatică completează cunoașterea omului. La un moment dat ele se deschid simultan în procesul cunoașterii. Întrepătrunderea catafaticului cu apofaticul îl înalță pe om spre cunoașterea suprarațională. Cunoașterea rațională se bazează pe cunoașterea rațiunilor lucrurilor create¹²⁰, dar prin creație și cunoașterea apofatică se arată, pentru că rațiunile lucrurilor Îl revelează pe Dumnezeu¹²¹.

---

¹¹⁷ D. Stăniloae, „Semnificația luminii dumnezeiești în spiritualitatea...”, p. 434.

¹¹⁸ Cf. C. Berger, *Teognosia...*, p. 20.

¹¹⁹ D. Stăniloae, *Sfânta Treime sau la început a fost Iubirea...*, p. 10. „Cunoașterea deplină e întotdeauna o cunoaștere nemijlocită. Cunoașterea conceptuală e întotdeauna o cunoaștere secundară”, C. Berger, *Teognosia...*, p. 138.

¹²⁰ Cf. C. Berger, *Teognosia...*, p. 222.

¹²¹ „Revelația e prin urmare fundamentul cunoașterii lui Dumnezeu.”, C. Berger, *Teognosia...*, p. 213.

Părintele Dumitru Stăniloae afirmă că cunoașterea negativă este un proces mintal¹²², pentru că mintea înălțată în cunoașterea tainelor rațiunilor create cunoaște prin imagini și concepte cunoscute ei¹²³. Observând lucrurile create, omul Îl cunoaște pe Dumnezeu ca pe o Persoană diferită de creație. De aceea, cunoașterea rațională și cunoașterea apofatică se întrepătrund, pentru că deasupra rațiunilor create există o cauză care depășește conceptualizarea¹²⁴. „Noi trebuie să urcăm mereu la alte sensuri ale lor, la alte trepte și apoi să ne ridicăm dincolo de toate sensurile lor”¹²⁵, spune părintele Dumitru Stăniloae și continuă în altă parte: „Precum însușirile ontologice ale absolutului în sine sunt apofatice, iar ca aspecte ale raportului acestuia cu lumea sunt catafatic-apofatice”¹²⁶. Rațiunile lucrurilor omul le cunoaște prin cunoașterea rațională, sensurile lor înalte le cunoaște prin cunoașterea apofatică. Sensurile mai înalte ale rațiunilor create se cunosc catafatic-apofatic.

Cele două moduri de cunoaștere sunt necesare în progresul gnoseologic al omului. Dacă sunt experiate separat [dacă n-ar avea vreo legătură între ele], nu ar da o cunoaștere aproape deplină,

¹²² D. Stăniloae, *Ascetica și mistică Bisericii Ortodoxe...*, p. 278.

¹²³ D. Stăniloae, *Ascetica și mistică Bisericii Ortodoxe...*, pp. 278-279. „Cunoașterea simbolică a lumii e mai adâncă decât cea rațională pentru că o depășește. Concentrată pe sensuri, include și transcende elementul rațional.”, C. Berger, *Teognosia...*, p. 372.

¹²⁴ Cf. C. Berger, *Teognosia...*, p. 230. „Adevărata cunoaștere catafatică descoperă o dimensiune a persoanei lui Dumnezeu și are astfel în ea un element de intuiție. Din acest motiv cunoașterea catafatică nu e pur și simplu o condiție preliminară a cunoașterii apofatice, ci o componentă esențială a cunoașterii lui Dumnezeu”, C. Berger, *Teognosia...*, p. 234. „Deși în stadiile ei avansate, experiența duhovnicească depășește posibilitățile rațiunii, totuși nu contrazice rațiunea, nu o desființează pentru sfera ei relațională naturală, ci păstrând echilibrul apofatic-catafatic al cunoașterii acordă rațiunii locul cuvenit în acest proces. Apofatismul nu duce la absență, ci la prezență și dincolo de proliferarea unui agnosticism propune unirea omului cu Dumnezeu în iubire”, C. Ioja, *Rațiune și mistică în teologia ortodoxă...*, p. 141.

¹²⁵ D. Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. I..., p. 130.

¹²⁶ D. Stăniloae, „Dumnezeu este lumină” ..., p. 70.

deoarece conceptele cu care lucrează ar fi diferite și inaccesibile. Astfel nu îl vor conduce pe om niciodată spre cunoașterea și comuniunea lui cu Dumnezeu. „Astfel ambele căi de apropiere de absolut, cea pozitivă și cea negativă, sunt la fel de necesare și de legitime, pe cât sunt de insuficiente, cauza primă fiind, cum spune Dionisie Areopagitul, mai presus de afirmări și de negații. Numai amândouă dirijează privirea minții în mod just spre El, dar nici amândouă la un loc nu ajung până la El”¹²⁷. Cunoașterea tainelor rațiunilor și ale lui Dumnezeu se realizează prin cooperarea celor două căi de cunoaștere. Cunoașterea catafatică este continuată de cea apofatică, care la rândul ei nu o anulează pe cea catafatică. Relația dintre cunoașterea catafatică și cunoașterea apofatică la părintele Dumitru Stăniloae este sintetizată de Preotul Profesor Cristinel Ioja astfel: „Delimitându-se de sofologia lui Pavel Florensky și Serghei Bulgakov, de existențialismul lui Nikolai Berdiaev, precum și de abordarea teologică a apofatismului total, promovat de Vladimir Lossky și Christos Yannaras, Părintele Dumitru Stăniloae creează o gnoseologie holistă, în care între natural și supranatural există un continuum, și implicit între catafatic și apofatic și invers, cunoașterea autentică realizându-se în contextul unei comuniuni personale, care are drept model Sfânta Treime și care nu este separată de mediul eclesial-sacramental”¹²⁸. Legătura dintre catafatic și apofatic este continuă și întrepătrunzătoare. Progresul gnoseologic este posibil numai prin păstrarea acestei legături. Îmbinarea dintre catafatic și apofatic de părintele Dumitru Stăniloae a deschis noi perspective în gnoseologia ortodoxă.

---

¹²⁷ D. Stăniloae, *Ascetica și mistică Bisericii Ortodoxe...*, p. 283.

¹²⁸ C. Ioja, *Rațiune și mistică în teologia ortodoxă...*, p. 119. Părintele D. Stăniloae însuși spune că se delimitează de explicarea teologiei apofatice la V. Lossky și la Ch. Yannaras în primul volum al Dogmaticii sale. Ambii filosofi neglijează cunoașterea catafatică și se concentrează pe cea apofatică, considerând-o singura importantă și principală cale de cunoaștere. Vezi D. Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. I..., Notele 1 și 7, pp. 116, 124-125.

2.4 Cunoașterea rațională prin cele două naturi ale lui Hristos, Fiul lui Dumnezeu cel întrupat

Asemenea Sfântului Iustin Popovici, nici părintele Dumitru Stăniloae nu vorbește direct despre cunoașterea prin natura divino-umană a lui Hristos, dar vorbește despre unirea naturilor în Persoana Mântuitorului și despre unirea dintre om și Hristos, despre cunoașterea prin Hristos a lui Dumnezeu. Părintele Stăniloae are o parte considerabilă din opera sa teologică în care scrie despre întruparea Fiului lui Dumnezeu, despre unirea celor două naturi în Hristos, despre unirea omului cu Hristos și despre cunoașterea lui Dumnezeu¹²⁹. Aici se vor menționa doar o parte din gândurile lui legate de cunoașterea și de unirea dintre Hristos și om. Dacă vrem să vorbim despre cunoaștere, nu putem fără să vorbim despre întruparea Fiului lui Dumnezeu și despre unirea celor două naturi, cea divină și cea umană în Persoana Mântuitorului Iisus Hristos. Prin natura noastră umană suntem uniți cu

---

¹²⁹ Vezi D. Stăniloae, *Iisus Hristos sau restaurarea omului*, în col. „Dumitru Stăniloae – Opere complete IV”, Editura Basilica, București, 2013, pp. 133-524; D. Stăniloae, *Chipul nemuritor al lui Dumnezeu...*, pp. 555-686; D. Stăniloae, *Iisus Hristos-Lumina lumii și îndumnezeitorul omului*, în col. „Dumitru Stăniloae – Opere complete VI”, Editura Basilica, București, 2014, pp. 50-190; D. Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. II..., pp. 7-200; Vezi de asemenea și următoarele studii: Adrian D. Covan, „Triadologia ortodoxă în opera Părintelui Profesor Dumitru Stăniloae”, în vol. Dumitru Megheșan et al. (coord.), *Academician Preot Profesor Dr. Dumitru Stăniloae...*, pp. 86-95; Dumitru Popescu, „Centralitatea lui Hristos în gândirea părintelui Stăniloae. Importanța ei pentru creștinism și lumea actuală”, în *Anuarul FTOUTB* (2004), pp. 71-80; D. Popescu, „Centralitatea lui Hristos în gândirea Părintelui Stăniloae”, în *Ortodoxia*, LIV (2003) 3-4, pp. 33-41; Marc-Antoine Costa de Beaugard, „Hristos, supremul Ipostas dintre ipostasurile create, la Părintele Stăniloae”, în *Ortodoxia*, S 2, V (2013) 4, pp. 114-127; Nicolae Drăgușin, „Teodiceea hristologică la Părintele Dumitru Stăniloae”, în *Studii Teologice* 3, IX (2013) 3, pp. 149-168; Episcop Irineu Popa, „Persoana și lucrarea Mântuitorului Iisus Hristos în opera Părintelui Dumitru Stăniloae”, în *Mitropolia Olteniei*, LX (2008) 1-4, pp. 165-210.

toții în Cuvântul lui Dumnezeu. „Unirea naturii umane cu natura divină într-un ipostas este forma maximală a unirii celor două naturi. Într-un fel, toți suntem uniți prin natura noastră în Ipostasul Cuvântului”¹³⁰. Mântuitorul și-a asumat natura umană în întregime, în afară de păcat, cu toate însușirile ei sufletești și trupești.

Cu întruparea Fiului lui Dumnezeu și asumarea naturii umane în Ipostasul Său dumnezeiesc, oamenii s-au apropiat mai mult de Dumnezeu datorită Mântuitorului Hristos, care a înălțat natura noastră umană lângă tronul dumnezeiesc, la Dumnezeu Tatăl. Prin Hristos comuniunea cu Dumnezeu Tatăl a fost reînnoită, iar prin această reînnoire și cunoașterea lui Dumnezeu a fost făcută mai accesibilă. „Omul e ridicat din nou prin Cuvântul întrupat să trăiască în mod viu comuniunea Acestuia cu Tatăl, pentru că spre aceasta a fost creat, deci și spre comuniunea cu ceilalți oameni, făcuți pentru aceasta”¹³¹. În Persoana Sa divino-umană, Mântuitorul Hristos vrea să ne adune pe noi oamenii, făcându-ne partenerii Săi, așa cum spune părintele Stăniloae, să devenim parteneri de dialog cu Dumnezeu. „Ca Dumnezeu El vrea să realizeze în umanitatea Sa apropierea cu toți oamenii, ca și cu niște parteneri egali cu Sine, menținând identitatea personală a fiecăruia; prin aceasta vrea să ducă pe fiecare la nivelul de realizare umană maximală, Cu alte cuvinte, El vrea să extindă planul lui Dumnezeu realizat de El”¹³². Dumnezeu se unește cu oamenii prin umanitatea lui Hristos. Omul devine partener cu Dumnezeu fără a se confunda cu El. În unirea cu Hristos, omul își descoperă sensul persoanei lui. „În Hristos e descoperită destinația mea, sensul meu deplin de persoană, ca chip al Persoanei divine, (...) pentru că în Hristos e descoperită și realizată în mod culminant destinația mea de a fi partener în dialogul cu Persoanele divine, dialog în care Dumnezeu se coboară la nivelul uman în manifestările Sale și credinciosul e ridicat la capacitatea de mediu de exprimare a

---

¹³⁰ D. Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. I..., p. 85;

¹³¹ D. Stăniloae, *Chipul evanghelic al lui Iisus Hristos...*, p. 81;

¹³² D. Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. I..., p. 49;

lui Dumnezeu¹³³. În Persoana lui Hristos omul se regăsește pe sine în umanitatea sa adevărată, și mai mult, devine partener de dialog cu Dumnezeu și mediu de exprimare al lui Dumnezeu. Cu alte cuvinte, în Hristos și prin Hristos, omul are posibilitatea de a dialoga cu Dumnezeu și de a-L cunoaște pe Dumnezeu în intimitatea dialogului reciproc, iar Hristos face posibilă această comuniune¹³⁴.

Comuniunea care se dezvoltă între două persoane sau mai multe este o comuniune realizată pe baza raționalității persoanelor care intră în comuniune și o dezvoltă reciproc. Dacă nu există raționalitate, atunci comuniunea se va baza numai pe interesul propriu al fiecărei persoane în parte, fără existența unei baze de dezvoltare mai profundă a comuniunii și a cunoașterii reciproce. De aceea părintele Stăniloae spune că „raționalitatea este modul inteligibil al unei persoane de a se comunica altei persoane, pentru realizarea și dezvoltarea comuniunii între ele¹³⁵. Comuniunea între om și Dumnezeu realizată în Persoana divino-umană a Mântuitorului este și ea bazată pe raționalitate, deoarece omul este creat după chipul și asemănarea lui Dumnezeu, iar Dumnezeu este o comuniune de trei Persoane. Cunoașterea lui Dumnezeu este posibilă prin raționalitatea omului și prin naturile divină și umană ale lui Hristos, în Care rațiunea umană este îndumnezeită. În Hristos se realizează comuniunea perfectă între om și Dumnezeu, pentru că „El intră prin întrupare în comuniune perfectă cu Dumnezeu ca om și în comuniune perfectă cu oamenii ca Dumnezeu. În comuniunea cu El fiecare om este în comuniune perfectă cu toate Persoanele treimice¹³⁶. În Hristos este realizată comuniunea perfectă între divin și uman, între om și Dumnezeu. Nu numai cu Hristos este realizată comuniunea, ci și cu întreaga Sfânta Treime.

Logosul lui Dumnezeu prin întruparea Sa a ipostaziat în sine natura umană. A ipostaziat în Sine și rațiunea și mintea umană,

¹³³ D. Stăniloae, „Chipul lui Hristos în Biserica răsăriteană...”, p. 13;

¹³⁴ D. Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. I..., p. 50;

¹³⁵ D. Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. I..., p. 372;

¹³⁶ D. Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. I..., p. 84;

centrele de cunoaștere ale omului, unindu-le cu Sine, adică cu Rațiunea lui Dumnezeu. „Logosul, ca Rațiunea personală, ca subiect al gândirii iubitoare, ipostaziază în Sine natura umană, având ca urmare o realizare personală umană culminantă”¹³⁷, omul având și „împlinirea sa ipostatică”¹³⁸. În Ipostasul Său, Fiul lui Dumnezeu copleșește natura umană și însușirile ei, „dar nu ca s-o desființeze, ci ca s-o desăvârșească”¹³⁹. Putem să spunem că în Hristos toate sunt desăvârșite și îndumnezeite și prin El, omul se desăvârșește și se îndumnezeiește. Omul desăvârșit și îndumnezeit, Îl are în sine pe Dumnezeu și Îl cunoaște ca pe chip al său. „Dar în aceasta se arată că umanitatea a fost creată capabilă să se facă umanitatea Subiectului dumnezeiesc, să fie marcată ea însăși de Subiectul dumnezeiesc, ca să poată El Însuși gândi prin mintea ei, voi prin voința ei, simți prin simțirea ei și exprima prin cuvintele ei. Prin aceasta se valorifică la maximum calitatea fapturii umane de chip al lui Dumnezeu în toate facultățile ei”¹⁴⁰. Mântuitorul a luat natura umană și a îndumnezeit-o în Ipostasul dumnezeiesc, și poate să gândească prin mintea și rațiunea umană, așa cum ne spune mai sus părintele Stăniloae. Atunci și omul poate să gândească și să cunoască cu rațiunea și cu mintea sa umană, desăvârșită și îndumnezeită în Hristos, prin unirea sa cu Hristos.

În cunoașterea rațională sau în cea apofatică, omul găsește sensuri tainice care îl fac să-și dorească să cunoască mai mult și mai profund, iar unele din sensuri își păstrează tainele date de Dumnezeu. Cunoașterea omului poate înainta în sensurile respective numai prin Hristos, pentru că numai în El omul poate să afle înțelegerea lor și să cunoască ceea ce Dumnezeu a pus în lucruri ca rațiuni de-ale lor. Omul în sine are setea cunoașterii și prin această sete vrea să înainteze în cunoaștere mereu. „Există astfel un sens comun nepuizabil al lucrurilor, un sens care le leagă, un sens de indefinită bogăție spre care înaintează omul. Sensul

---

¹³⁷ D. Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. II..., p. 34;

¹³⁸ D. Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. II..., p. 45;

¹³⁹ D. Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. II..., p. 65;

¹⁴⁰ D. Stăniloae, *Chipul nemuritor al lui Dumnezeu...*, p. 337;

lor unic suprem e Logosul divin. În El sunt sensurile tuturor. Numai Acesta le explică pe toate, numai în El omul își găsește propriul sens al existenței sale”¹⁴¹. Logosul divin, fiind Creator al lumii și al rațiunilor lumii, este de la sine înțeles faptul că în El se găsește cunoașterea lor și sensul lor final, care este Dumnezeu. Prin Hristos, Logosul întrupat, omul are posibilitatea să cunoască la infinit prin divino-umanitatea lui Hristos. „Cuvântul sau Rațiunea ipostatică a lui Dumnezeu, asumând în Sine umanitatea noastră, i-a deschis acesteia din nou setea și posibilitatea de nepierdut de a cunoaște conținutul infinit al Lui și de-a comunica cu El, ca Rațiune ipostatică divină, în dialog veșnic cu Tatăl”¹⁴². Părintele D. Stăniloae niciodată nu exclude comuniunea omului cu Dumnezeu în procesul cunoașterii, ci îi atribuie un rol foarte important în înaintarea în cunoaștere, fie când este vorba de cunoașterea rațiunilor lucrurilor, fie când este vorba de cunoașterea lui Dumnezeu. Cunoașterea este strâns legată de Persoana lui Hristos, sau de Logosul Creator, pentru că în El se află răspunsul căutării în procesul cunoașterii, sau l-a creat pe om să fie subiectul purtător nu numai al chipurilor rațiunilor create ci și subiectul rațiunilor necreate ale Logosului. „Așa cum Logosul divin, Creatorul chipurilor rațiunilor sale necreate, s-a făcut prin întrupare, pe lângă subiectul rațiunilor sale necreate, și subiectul chipurilor create ale acestor rațiuni, așa e destinat subiectul uman să se facă pe lângă purtătorul chipurilor create ale rațiunilor divine, și purtătorul rațiunilor necreate ale Logosului împreună cu Acesta”¹⁴³. Logosul divin se face subiect al rațiunilor create de El, așa cum este Creatorul celor necreate. Omul devine purtătorul rațiunilor create și necreate numai în unirea și comuniunea cu Logosul.

Este important de menționat faptul că în Hristos, în divino-umanitatea Sa, omul poate descoperi sensul deplin al lucrurilor și sensul persoanei sale umane. Pe de altă parte, omul are în sine

¹⁴¹ D. Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. I..., p. 362;

¹⁴² D. Stăniloae, *Chipul nemuritor al lui Dumnezeu...*, p. 53;

¹⁴³ D. Stăniloae, „Chipul lui Dumnezeu și responsabilitatea lui în lume”..., p. 354;

capacitatea de a-L avea pe Logosul ca subiect de cunoaștere, prin unirea tainică cu El. Unindu-se cu Hristos, omul are acces la cunoașterea infinită a rațiunilor lumii și a lui Dumnezeu. „De aceea numai în orizontul rațiunilor Logosului se revelează ființei umane sensul și coerența rațiunilor lumii și numai în Hristos acest sens și această coerență este sesizată și dezvoltată de subiectul uman în profunzimea ei indefinită”¹⁴⁴. Numai prin Hristos și în Hristos se descoperă sensul rațiunilor lumii create pentru om ca ființă rațională și creată după chipul lui Dumnezeu. „Astfel noi participăm și la cunoașterea lui Dumnezeu și creștem încă de la cunoașterea rațională, în baza rațiunii date de Dumnezeu, la o cunoaștere apropiată de a Lui, prin unirea cu El”¹⁴⁵. În Persoana Sa divino-umană, Hristos îl ține pe om în Sine și lângă Sine, în acest fel rațiunea și mintea umană se află în Persoana Mântuitorului, unite cu Rațiunea Logosului. În acest fel, omul are acces la cunoașterea infinită care izvorăște de la Dumnezeu prin Rațiunea lui divină. „Hristos ține într-o legătură de nedesfăcut rațiunea umanității cu Rațiunea divină, Care e una cu ipostasul divin al Fiului, dar și Ipostas al rațiunii umanității asumate. Aceasta nu mai poate fi închisă în lume, ca într-o realitate independentă de Dumnezeu și exclusivă, ci e veșnic scufundată în cunoașterea dumnezeirii din Ipostasul divin care i-a devenit ipostas propriu”¹⁴⁶. Părintele Stăniloae, luând învățăturile Sfinților Părinți ai Bisericii, scrie că rațiunile lucrurilor cuprinse în Rațiunea divină, sensurile lor înalte, sunt cunoscute de rațiunea umană care le are și ea în sine, dar tot prin ajutorul Logosului¹⁴⁷.

Mântuitorul Hristos, în Ipostasul Său divin, nu desființează rațiunea umană, o desăvârșește și o face capabilă pentru înțelegerea tainelor rațiunilor. „Prin întrupare, Rațiunea divină făcându-Se Ipostasul trupului omenesc, atrage în cea mai profundă

---

¹⁴⁴ D. Stăniloae, „Chipul lui Dumnezeu și responsabilitatea lui în lume”..., p. 356.

¹⁴⁵ D. Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. I..., p. 237;

¹⁴⁶ D. Stăniloae, *Chipul nemuritor al lui Dumnezeu...*, p. 33;

¹⁴⁷ D. Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. I..., pp. 361-362;

intimitate a Sa rațiunea trupului asumat, ca chip al unei rațiuni din sine. Oarecum El Însuși ca Rațiunea dumnezeiască a rațiunilor tuturor făpturilor devine și rațiune a trupului asumat, fără să o desființeze pe aceasta în sine, deci nici trupul¹⁴⁸. Omul îndumnezeit în comuniunea și unirea cu Hristos, n-are cum să nu primească o cunoaștere înaltă și tainică de la Rațiunea divină prin care rațiunea umană se desăvârșește și cunoaște. „Dumnezeu este Rațiunea supremă, Izvorul rațiunilor tuturor lucrurilor¹⁴⁹. De aceea spune părintele Stăniloae că mintea care se ridică la cunoașterea lui Dumnezeu și la contemplarea nemijlocită a Rațiunii divine, trebuie să fie pregătită pentru această înaltă cunoaștere¹⁵⁰. Mintea și rațiunea pot fi pregătite prin curățarea omului de patimi și păcate, ca ele să fie curate pentru primirea cunoașterii infinite a lui Dumnezeu în comuniunea infinită cu El. „Sporirea infinită în comuniunea cu Dumnezeu este sporirea infinită în cunoașterea Lui și în participarea la El¹⁵¹. Omul poate înainta în cunoașterea lui Dumnezeu la infinit, deoarece Dumnezeu este un Subiect infinit de cunoaștere, iar omul a fost creat ca să poată să-L cunoască pe Dumnezeu la infinit. „Numai Dumnezeu e infinit ca Subiect de cunoscut, pentru că e un Subiect care Se face cunoscut, mereu nou, prin iubirea Lui față de cel ce găsește în aceasta resurse mereu noi de a-L iubi pe El. Și numai pentru că Dumnezeu este așa, poate fi și omul într-o oarecare măsură așa, ca și chip al Lui, simțind trebuința nesfârșitei relații cu El, pentru a-L cunoaște în infinitatea cognoscibilă și comunicabilă a Lui¹⁵². Dumnezeu și omul își găsesc comuniunea și cunoașterea în Persoana divino-umană a Mântuitorului Iisus Hristos, în Logosul divin. În infinitatea lui Dumnezeu sunt resurse infinite de cunoaștere. Cunoașterea infinită este caracterizată de comuniunea de iubire divino-umană.

---

¹⁴⁸ D. Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. III..., p. 104;

¹⁴⁹ D. Stăniloae, *Ascetica și mistica Bisericii Ortodoxe...*, p. 14.

¹⁵⁰ D. Stăniloae, *Ascetica și mistica Bisericii Ortodoxe...*, p. 14.

¹⁵¹ D. Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. I..., p. 413;

¹⁵² D. Stăniloae, *Chipul nemuritor al lui Dumnezeu...*, p. 27;

2.5 Cunoașterea lui Dumnezeu în împrejurările concrete ale vieții. Îmbinare între cunoașterea rațională și cunoașterea apofatică

Al treilea mod de cunoaștere despre care părintele Dumitru Stăniloae a scris este cunoașterea lui Dumnezeu în împrejurările concrete ale vieții. Dacă primele două cunoașteri țin mai mult de partea teoretică a cunoașterii și a gândirii, atunci cunoașterea în împrejurările concrete ale vieții este o cunoaștere întâlnită în viața cotidiană a credincioșilor. Împrejurările concrete ale vieții îl conduc pe om la cunoașterea lui Dumnezeu prin grija providențială pe care Dumnezeu o are pentru oameni și lume. Acest mod de cunoaștere „e o cunoaștere care ajută la conducerea fiecărui om pe un drum propriu de desăvârșire”¹⁵³. Această cunoaștere este strâns legată de viața practică și cotidiană a omului. Este o cunoaștere care trece prin multe stări ale omului, psihice și fizice. Toate trăirile omului, fie ele trăiri de bucurie, de tristețe, de durere, de emoții, de întâmplări diferite, îl conduc pe om spre cunoașterea providenței divine și spre grija aproapelui său. Fiecare întâmplare trebuie pusă în seama grijii lui Dumnezeu pentru mântuirea noastră. Astfel, omul se apropie mai mult de Dumnezeu și de aproapele său. Felul cum se realizează această cunoaștere îl explică tot părintele Stăniloae: „În ea, ființa noastră trăiește practic bunătatea, puterea, dreptatea, înțelepciunea lui Dumnezeu, grija Lui atentă față de noi, planul special al lui Dumnezeu cu ea. În acest raport persoana umană trăiește un raport de intimitate particulară cu Dumnezeu ca Persoană supremă. În această cunoaștere eu nu mai văd pe Dumnezeu numai ca pe Creatorul și Proniatorul a toate, sau ca Misterul care Se face vădit tuturor, umplându-i pe toți de aceleași bucurii mai mult sau mai puțin la fel; ci Îl cunosc în grija Lui specială față de mine, în raportul Lui intim cu mine, în istoria relațiilor Lui cu mine, în planul Lui în

---

¹⁵³ D. Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. I..., p. 144.

care mă conduce în mod special pe mine spre ținta comună, prin durerile, revendicările și direcțiile particulare pe care mi le adresează mie în viață”¹⁵⁴. Cunoașterea prin împrejurările concrete ale vieții este caracterizată de o relație intimă dintre Dumnezeu și om. În intimitatea relației lor se cunosc reciproc într-un mod numai de ei cunoscut. Fiecare om Îl poate cunoaște pe Dumnezeu într-un mod particular în funcție de relația lui cu Dumnezeu și întâmplările cotidiene. Relația dintre om și Dumnezeu nu-l scu-tește pe om de obligațiile lui în viața particulară și în viața publică.

O caracteristică specifică a cunoașterii lui Dumnezeu prin împrejurările concrete ale vieții, este aceea că grija lui Dumnezeu pentru noi se arată mai ales în necazurile noastre. Atunci omul Îl simte mai aproape pe Dumnezeu, pentru că Dumnezeu nu vrea să fie cunoscut într-o stare de indiferență¹⁵⁵. În împrejurările mai dificile omul se îndreaptă mai des spre rugăciune. Rugăciunea este o cale de apropiere de Dumnezeu și de stabilire a unei prezențe mai accentuate a lui Dumnezeu. „Starea de rugăciune e o stare de sesizare, printr-o accentuată sensibilitate, a lui Dumnezeu ca un Tu prezent. (...) De aceea Dumnezeu, Căruia ne adresăm în rugăciune cu convingerea că El ne ascultă și că e hotărât să ne ajute, este simțit în gradul celei mai accentuate prezențe în fața noastră”¹⁵⁶. Prezența lui Dumnezeu în viața omului este o prezență pedagogică. Dumnezeu este prezent în viața omului indiferent de moment, adică indiferent dacă omului îi merge bine sau rău. „În amândouă cazurile aceasta ține în conștiința noastră treaz gândul la Persoana lui Dumnezeu, ne ține în relație cu El și ne face să cugetăm la El. Iar această cugetare adâncește cunoștința noastră despre El”¹⁵⁷. Împrejurările vieții ne conduc gândul spre Dumnezeu și Îl păstrează în noi. Ele ne țin într-o relație permanentă cu Dumnezeu, ceea ce ne duce la cunoașterea mai bună a Persoanei Lui iubitoare. Împrejurările vieții îl apropie sau îl depărtează pe om de Dumnezeu, depinde de atitudinea

---

¹⁵⁴ D. Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. I..., p. 144.

¹⁵⁵ D. Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. I..., p. 145.

¹⁵⁶ D. Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. I..., p. 146.

¹⁵⁷ D. Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. I..., pp. 147-148.

omului față de întâmplările concrete sau de credința lui. Împrejurările concrete ale vieții nu îl apropie numai pe om de Dumnezeu, ci îi apropie și pe oameni între ei.

Omul trăiește în comunitate cu alți oameni și toate împrejurările din viața lui sunt legate de raportul cu ceilalți. În funcție de cum trăiește cu aproapele său, așa va primi și prezența lui Dumnezeu în viața proprie. Relațiile care se dezvoltă între oameni trebuie să fie bazate pe iubire evanghelică și reciprocă. Oamenii care se iubesc sunt iubiți și de Dumnezeu¹⁵⁸. Cea mai mare dovadă de iubire pentru oameni a dat-o Mântuitorul Iisus Hristos¹⁵⁹ răstignindu-Se pe Cruce pentru om și înălțând natura umană în sânul Sfintei Treimi. Trăirea în înțelegere și comuniune reciprocă presupune o dăruire și jertfire de sine pentru aproapele. Nevoile aproapelui devin și nevoile noastre când îl ajutăm să depășească momentele grele din viața lui. Jertfirea în numele aproapelui devine dăruirea noastră spre el în iubire sinceră¹⁶⁰. Cunoașterea lui Dumnezeu prin împrejurările concrete ale vieții implică obligatoriu iubirea noastră față de Dumnezeu și de aproapele. „Noi suntem chemați să creștem în iubirea desăvârșită între noi și față de Dumnezeu, prin energiile dumnezeiești necreate, care reprezintă unitatea de ființă a lui Dumnezeu adusă între noi, și mărind unitatea ființei noastre umane”¹⁶¹. Iubindu-l pe aproapele nostru, noi transmitem iubirea lui Dumnezeu către el. Cu alte cuvinte, iubindu-l pe aproapele nostru imităm iubirea intretreimică din sânul Sfintei Treimi și ne asemănăm cu Dumnezeu¹⁶². Relațiile cu oamenii creează împrejurări potrivnice pentru dăruire

---

¹⁵⁸ „Tatăl iubind pe Fiul Său Unul Născut, îi iubește și pe oamenii făcuți după chipul Fiului și chemați să fie uniți cu Fiul Lui, făcut la rândul Lui om unit cu ei”, D. Stăniloae, *Chipul evanghelic al lui Iisus Hristos...*, pp. 62-63.

¹⁵⁹ „Numai prin El, ca Dumnezeu făcut om și înălțat ca om, pot intra și oamenii care cred în El, în cer, sau în viața veșnică”, D. Stăniloae, *Chipul evanghelic al lui Iisus Hristos...*, p. 81.

¹⁶⁰ „A se jertfi înseamnă a se dărui”, D. Stăniloae, „Creația ca dar și tainele Bisericii” ..., p. 26.

¹⁶¹ D. Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. I..., p. 303.

¹⁶² „Căci cel mai apropiat chip al Sfintei Treimi e unitatea de ființă și distincția personală a oamenilor”, D. Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. I..., p. 300.

reciprocă în iubirea lui Hristos. Binele făcut aproapelui este un bine făcut lui Hristos (Mt. 25, 40). „Iar întrucît Dumnezeu ni Se dăruiește în Hristos prin umanitatea unui semen și prin natura legată de el, în Hristos ni se arată intenția lui Dumnezeu de a ni Se dăruir prin orice semen al nostru și prin toată creația”¹⁶³. În aproapele nostru Îl vedem pe Hristos, ceea ce înseamnă că în orice semen al nostru ni Se dăruiește Dumnezeu. Semenul nostru ne dă împrejurări concrete să îl ajutăm și să-L cunoaștem mai bine pe Dumnezeu. Dăruirea noastră către aproapele nostru nu epuizează natura sau persoana noastră, ci o îmbogățește spiritual. „Paradoxul iubirii stă în faptul că persoana vrea să se dăruiască ea însăși și totuși ea nu se pierde, ci rămîne mereu ca sursă a noi și noi acte de dăruire și autodăruire”¹⁶⁴. Persoana umană se poate dărui mereu în acte noi de dăruire pentru că are chipul dumnezeiesc în sine. Dăruirea reciprocă întărește relația dintre oameni și sporește comuniunea cu Dumnezeu. Cunoașterea lui Dumnezeu depinde și de atitudinea noastră față de aproapele nostru. Cu cât mai mult comuniunea oamenilor crește, cu atât mai mult Dumnezeu îi înalță pe oameni la cunoașterea Lui. „Numai Creatorul, și anume Creatorul în calitatea Lui de existență în comuniune, poate înălța creaturile la Sine ca existențe conștiente, folosindu-se și de voia lor, la viața de relație cu El și în El, sau la comuniunea cu El și deci și între ele”¹⁶⁵. Dumnezeu este Cel care îi aduce pe oameni împreună și îi aduce în comuniune cu El. De oameni depinde dacă vor intra în comuniune cu ceilalți sau cu Dumnezeu.

---

¹⁶³ D. Stăniloae, „Creația ca dar și tainele Bisericii” ..., p. 12. „Prin toate li se dăruiește Dumnezeu celor ce cred, dar și ei se pot dărui prin toate lucrurile și faptele lor lui Dumnezeu și semenilor pentru că Hristos li se dăruiește lor și ei se dăruiesc în mod culminant lui Hristos, în Euharistie”, D. Stăniloae, „Creația ca dar și tainele Bisericii” ..., p. 17.

¹⁶⁴ D. Stăniloae, „Creația ca dar și tainele Bisericii” ..., p. 23. „Orice persoană se poate dărui la nesfârșit, într-o continuă noutate. Totuși nu într-o plenitudine continuă”, D. Stăniloae, „Creația ca dar și tainele Bisericii” ..., p. 12.

¹⁶⁵ D. Stăniloae, *Chipul evanghelic al lui Iisus Hristos...*, p. 132. „Umanul nu se poate realiza direct, într-o creștere continuă, în izolare, ci în comunitate, în solidaritate”, D. Stăniloae, „Comunitate prin iubire” ..., p. 61.

Voința umană este factorul decisiv în realizarea comuniunii dintre oameni și Dumnezeu.

Raporturile negative întâlnite în relațiile interumane îl depărtează pe om de cunoașterea aproapelui și a lui Dumnezeu. Atitudinea negativă la anumiți oameni împotriva semenilor lor duce numai la îndepărtare și separare¹⁶⁶. Astfel de împrejurări negative sunt și ele folositoare spre zidirea duhovnicească a omului. Este important ca pe niciunul dintre oameni să nu-l considerăm inferior nouă, pentru că, pe de o parte este chip al lui Dumnezeu, iar pe de altă parte putem să rămânem fără ajutor și singuri¹⁶⁷. Relațiile interumane sunt normale în împrejurările vieții pentru că îi întăresc pe oameni și sporesc iubirea către semeni și către Dumnezeu¹⁶⁸. „În general oamenii au nevoie de iubirea celorlalți”¹⁶⁹. Iubirea îi unește pe oameni, iar ura și faptele rele îi despart. Iubirea și ura fac parte din împrejurările concrete ale vieții și oamenii trebuie să fie atenți pe care o aleg. Pentru a se înfăptui o comuniune deplină între persoanele umane, acestea trebuie să se deschidă reciproc. Deschiderea către celălalt înseamnă deschidere și pentru Dumnezeu. Transparența între persoane trebuie să fie puternică, pentru că prin ea înaintează în iubirea aproapelui și în cunoașterea lui Dumnezeu. „Comuniunea deplină se realizează numai între persoanele care sunt și se fac transparente ca subiecte pure. Cu cât sunt și se vădesc mai mult ca subiecte, cu atât raporturile dintre ele sunt de o mai mare și mai liberă comunicativitate și comuniune, de o mai accentuată interioritate și întrepătrundere conștient reciprocă,

---

¹⁶⁶ „Societatea e constituită din indivizi ce se pîndesc reciproc, caută să se înșele, să se exploateze”, D. Stăniloae, „Comunitate prin iubire” ..., p. 59.

¹⁶⁷ „Căci judecând pe cineva îl socotim inferior și ne despărțim de el. Să nu judecăm ca să nu fim judecați, adică să rămînem singuri”, D. Stăniloae, *Chipul evanghelic al lui Iisus Hristos...*, p. 78.

¹⁶⁸ „Căci în prietenie și iubire cel slab devine tare și din urît se face frumos”, D. Stăniloae, „Comunitate prin iubire” ..., p. 64.

¹⁶⁹ D. Stăniloae, „Creația ca dar și tainele Bisericii” ..., p. 25.

realizând o mai mare intersubiectivitate”¹⁷⁰. Comuniunea deplină realizată între persoanele umane este o îndeplinire a iubirii și a vieții virtuozose. Împrejurările concrete ale vieții pot duce la această împlinire numai dacă omul alege să trăiască în virtuți. Cunoașterea lui Dumnezeu este legată de viața virtuoză trăită în împrejurări concrete. Cea mai mare virtute este virtutea iubirii. Virtutea iubirii ține comuniunea persoanelor unită. „Taina comuniunii între persoane se caracterizează tocmai prin acest paradox: unirea și menținerea persoanelor prin ea. Iubirea între persoane realizează unirea maximă între ele, dar în același timp produce bucuria uneia de alta și deosebirea între ele”¹⁷¹. Iubirea le menține pe persoane în comuniune, unite împreună în pofida diferențelor care există pe plan personal. Dorința omului de a-și ajuta aproapele, arătarea compasiunii față de el, în gândirea părintelui Dumitru Stăniloae, înseamnă să-ți porți crucea proprie, dar să porți și Crucea aproapelui¹⁷². Astfel de evenimente sunt dovadă directă de iubire și de cunoaștere prin împrejurări concrete ale vieții.

Cunoașterea lui Dumnezeu este posibilă în viața cotidiană a omului prin împrejurări concrete trăite de el. Această cunoaștere îmbină cunoașterea rațională și cunoașterea apofatică. Dacă evenimentele cotidiene ale omului sunt mai mult legate de gândirea rațională, în spatele lor se ascunde grija lui Dumnezeu și așa apare cunoașterea apofatică. În orice împrejurare Dumnezeu este prezent și fiind conștienți de prezența Lui, avem o experiență apofatică afirmativă. Cunoașterea lui Dumnezeu se arată și în creație care ne transmite bunătatea, înțelepciunea și grija lui Dumnezeu pentru

---

¹⁷⁰ D. Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. I..., pp. 312-313. „Dimpotrivă, forma de existență personală este o formă de existență în comuniune, în care fiecare crește în originalitatea dăruirii sale, pe măsură ce se dăruiește și potrivit darului deosebit primit, sau se pune pe sine cu totul în slujba celorlalți”, D. Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. III..., p. 59.

¹⁷¹ D. Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. I..., p. 96.

¹⁷² Dumitru Stăniloae, M.-A. Costa de Beauregard, *Mică dogmatică vorbită. Dialoguri la Cernica*, Traducere Maria-Cornelia Ică jr, Deisis, Sibiu, ³2007, p. 98.

noi. Creația ne transmite grija și iubirea lui Dumnezeu pentru noi, pentru că o cunoaștem ca dar de la Dumnezeu¹⁷³. Având grijă de creație, omul are grijă de darul lui Dumnezeu pe care îl folosește pentru nevoile personale sau îl dă mai departe ca un dar. Cunoașterea lui Dumnezeu presupune o comuniune și apropiere de El. De asemenea, apropierea și comuniunea dintre oameni este importantă. Cunoașterea aproapelui înseamnă cunoașterea lui Dumnezeu prin chipul dumnezeiesc din el. Oamenii trăiesc în comuniune și în comunitate pentru că sunt făcuți după chipul Sfintei Treimi, în Care este comuniunea și comunitatea perfectă absolută. „Făptura umană are un caracter sobornicesc-comunitar. Ea este distinctă în comunitate și în lume, dar unitar. Ea este distinctă în comunitate și în lume, dar în același timp comunitatea și lumea sînt în ea”¹⁷⁴. Caracterul comunitar care există în persoanele umane este factorul care le ține împreună și uniți. Fără acest caracter n-ar exista viața comunitară, nici viața culturală, socială sau spirituală. Omul înaintează în mântuire și în cunoaștere cu și prin comuniunea cu aproapele său. Comuniunea cu aproapele este necesară în progresul gnoseologic pentru că omul cunoaște prin legătura pe care o stabilește cu ceilalți oameni și cu lucrurile care îl înconjoară¹⁷⁵. Cea mai apropiată comunitate și comuniune a oamenilor cu Dumnezeu se realizează în sânul Bisericii, adică în Trupul lui Hristos.

---

¹⁷³ „Comportarea față de natură ca față de darul lui Dumnezeu (inclusiv față de persoane ca componente ale creației) înseamnă rămînerea într-o legătură strînsă cu Dumnezeu, Dăruitorul ei. Cel ce prețuiește darul, îl prețuiește nesfîrșit mai mult pe Dăruitor ca persoană iubitoare și iubirea Lui. Acela prețuiește darul numai ca semn al iubirii Dăruitorului. El depășește mereu darul vizînd direct pe Dăruitor și rămînînd în legătura iubirii cu El”, D. Stăniloae, „Creația ca dar și tainele Bisericii”..., p. 11.

¹⁷⁴ D. Stăniloae, „Chipul lui Dumnezeu și responsabilitatea lui în lume”..., p. 348.

¹⁷⁵ „Noi ne cunoaștem chiar pe noi înșine printr-o cunoaștere într-o oarecare măsură asemănătoare cunoașterii obiectelor, nu numai pentru că avem în noi ceva asemănător obiectelor, ci și pentru că cunoașterea noastră de noi înșine este în funcție și de alte lucruri și de mărginirea lor, pentru că suntem într-o legătură necesară cu obiectele”, D. Stăniloae, „Dumnezeu este lumină”..., p. 74.

Cea mai apropiată cunoaștere pe care omul o are despre Dumnezeu este Persoana divino-umană a Mântuitorului Iisus Hristos. De aceea, împrejurările concrete ale vieții ni-L descoperă mai întâi pe Hristos, iar prin Hristos Îi cunoaștem pe Tatăl și pe Sfântul Duh. Mântuitorul Iisus Hristos a trăit lângă oameni și cu oameni, devenind El unul din noi (In 1, 13-14), prin întruparea din Sfânta Fecioară Maria și Născătoare de Dumnezeu. Domnul Hristos este cel mai bun exemplu pe care fiecare creștin trebuie să-L urmeze când vine vorba de soluționarea deferitelor împrejurări din viață. Este exemplu pentru smerenie (Mt. 11, 29), bunătate (In 10, 11), compasiune (Mt. 4, 24; 9, 36; 14, 14; Mc. 6, 55-56), slujire (Mt. 20, 28) și ascultare (Filip. 2, 7-9; Mt. 26, 39; Rom. 5, 19). Exemplul Mântuitorului se poate prelua și astăzi de toți creștinii și oamenii pentru că Hristos este mereu contemporan cu fiecare om. „Fiecare din noi este contemporan cu toată viața lui Hristos, sau mai bine zis El Se face contemporan cu fiecare din noi și mai mult decât contemporan, părtaș intim la întreaga traiectorie a vieții noastre, întipărin-du-se spiritual în fiecare din noi”¹⁷⁶. Hristos este contemporanul nostru și Cel care ne este alături în fiecare împrejurare. Hristos Se întipărește în om trăind binele și răul împreună cu persoana umană. Hristos Se smerește din nou în iubirea Lui de oameni de fiecare dată când omul se unește cu El și cu aproapele. „În această putere stăpânitoare a iubirii blânde și smerite, manifesta Hristos dumnezeirea Sa coborâtă la conviețuirea ca Om cu oamenii, și pe aceasta o simțeau și cei ce se alipeau Lui”¹⁷⁷. Hristos Se coboară mereu cu iubirea Lui spre oameni¹⁷⁸. Oamenii care se înalță în iubirea lui Hristos se unesc cu aproapele și cu Dumnezeu. Oamenii se simt atrași de oameni sfinți, pentru că sfinții Îl au pe Hristos și harul Sfântului Duh în inima lor. Sfinții sunt oameni care L-au cunoscut

¹⁷⁶ D. Stăniloae, *Ascetica și mistica Bisericii Ortodoxe...*, p. 56.

¹⁷⁷ D. Stăniloae, *Chipul evanghelic al lui Iisus Hristos...*, p. 32.

¹⁷⁸ „Descoperindu-Se ca Fiul lui Dumnezeu, nu Se mîndrește, ci le face posibilă oamenilor mîntuirea și viața, le arată cît de mult îi iubește și cît de mult S-a smerit pentru ei, făcîndu-Se unul dintre ei, dar și ajutîndu-i întrucît rămîne și Dumnezeu”, D. Stăniloae, *Chipul evanghelic al lui Iisus Hristos...*, p. 241.

pe Dumnezeu prin împrejurările vieții pe care au avut-o. Viața lor este dovada faptului că omul se poate sfinți, desăvârși, îndumnezei și să-L cunoască pe Dumnezeu din împrejurările concrete ale vieții. Comuniunea cu Hristos se realizează în viața de zi cu zi și în comuniunea euharistică în Biserică. Oamenii devin mai apropiați în Hristos și mai dispuși spre jertfă pentru aproapele. „Mielul lui Dumnezeu, fiind unul singur, îi unește între ei și pe cei ce-L mănâncă. Deci nu numai prin unirea reală cu Dumnezeu prin Fiul Lui făcut om, ci și prin unirea între ei, oamenii depășesc egoismul lor în starea de jertfă a Fiului lui Dumnezeu ce și-o însușesc. Taina cea mare este: Hristos întreg Se poate uni și ca om cu toți credincioșii, fără să Se confunde totuși cu ei și să-i confunde pe ei întreolaltă”¹⁷⁹. Oamenii împărtășiți cu Hristos devin una fără să se confunde unii în alți. Unitatea lor se realizează în Persoana lui Hristos sau mai exact în Ipostasul divin în care este ipostaziată natura umană. În și prin Hristos oamenii Îl vor cunoaște și pe Dumnezeu Tatăl. Cunoașterea lui Dumnezeu vine ca un dar de la Sfânta Treime¹⁸⁰. „Dacă n-ar fi iubirea treimică, n-ar fi cunoaștere în Dumnezeu și n-ar fi nici posibilitate de cunoaștere și de iubire între El și persoanele create. Năzuința cunoașterii vine din iubirea interpersonală, iar aceasta vine din Sfânta Treime”¹⁸¹. Iubirea lui Dumnezeu este factorul principal și în iubirea interumană. Numai omul ce iubește până la sacrificiu poate să treacă prin împrejurările grele ale vieții. Cunoașterea lui Dumnezeu în împrejurările concrete se poate realiza numai în virtutea iubirii. Când omul își arată iubirea față de aproapele său și când rabdă necazurile provocate de aproapele său, atunci se va arăta credința omului în grija lui Dumnezeu pentru

---

¹⁷⁹ D. Stăniloae, *Chipul evanghelic al lui Iisus Hristos...*, p. 55.

¹⁸⁰ „În cunoașterea reciprocă a Persoanelor treimice ca subiecte infinite, în Dumnezeu, odată cu eternitatea, este dată baza pentru posibilitatea cunoașterii altor subiecte, deci și pentru crearea lor, a unor subiecte limitate în ele însele. Dumnezeu coboară prin iubirea Sa cunosctoare la inferioritatea în subiectele create, limitate; dar în același timp le ridică prin iubirea Sa la interioritatea lor în El, deschizându-se drumul spre cunoașterea Lui”, D. Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. I..., p. 242.

¹⁸¹ D. Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. I..., p. 243.

el. Cunoașterea apofatică a lui Dumnezeu începe prin înaintarea în viață virtuoasă și prin primirea lui Hristos în Sfânta Împărtășanie. Sfântul este omul care cunoaște în mod rațional și apofatic prin împrejurările concrete ale vieții. Deci, cunoașterea lui Dumnezeu prin împrejurările concrete ale vieții este posibilă, deoarece cu toții suntem chemați să devenim sfinți (1 Petr. 1, 15-16).

2.6. Cunoașterea prin Tainele Bisericii și prin unirea cu Hristos. Sinteza între cunoașterea rațională și cunoașterea apofatică

2.6.1. Biserica în viziunea părintelui Dumitru Stăniloae

În gândirea teologică a părintelui Dumitru Stăniloae, cunoașterea nu este separată de participarea omului la viața Bisericii¹⁸². Biserica are un rol important în viața omului și în mântuirea lui. În Biserică se retrăiesc toate etapele vieții lui Hristos, necesare pentru mântuirea omului și pentru îndumnezeirea lui. În Biserică, omul parcurge calea care îl duce spre Dumnezeu și spre comuniunea lui cu Dumnezeu, prin Persoana Mântuitorului Iisus Hristos. „Întemeierea Bisericii în viziunea lui Dumitru Stăniloae este privită în contextul mântuirii oamenilor, al parcurgerii unui drum

---

¹⁸² Despre eclesiologie la părintele D. Stăniloae vezi: Doru Costache, „Comunio, Părintele Dumitru Stăniloae și rațiunea eclesial-colocvială a existenței”, în *Studii Teologice* 5 2, LIII (2001) 3-4, pp. 62-81; Vasile Juncu, „Îndumnezeirea prin Biserică în viziunea părintelui Dumitru Stăniloae”, în vol. Dumitru Megheșan et al. (coord.), *Academician Preot Profesor Dr. Dumitru Stăniloae...*, pp. 345-360; Petros Vasiliadis, „Misiunea Bisericii și eshatologia, cinstire părintelui Dumitru Stăniloae”, în *Anuarul FTOUB* (2004), pp. 307-318; Gheorghe Holbea, „Eclesiologia Părintelui Dumitru Stăniloae în contextul eclesiologiei ortodoxe contemporane”, în *Orthodoxia*, LIX (2008) 1-2, pp. 67-91; Gabriel Herea, „Iconic și eclesiologic în teologia Părintelui Dumitru Stăniloae”, în *Studii Teologice* 3, IX (2013) 3, pp. 55-88; Alin Nicușor Achim, „Devenirea ființei umane ca persoană în Biserică, potrivit teologiei părintelui Dumitru Stăniloae”, în *Studia Doctoralia* 2, (2017) 2, pp. 257-275.

lung de către umanitatea asumată de Hristos în propria Sa Persoană, începând cu Întruparea și sfârșind cu șederea de-a dreapta lui Dumnezeu Tatăl a Fiului lui Dumnezeu, trecut prin Cruce și Înviere¹⁸³. Fiul lui Dumnezeu S-a întrupat ca să ne coîntrezeze în Trupul lui divino-uman, să ne îndumnezeiască prin natura umană asumată de El și îndumnezeită în Ipostasul dumnezeiesc. De aceea, Hristos întemeiază Biserica și devine cap al ei, și prin Biserică ne face un trup cu El. „Biserica, în calitate de Trup al lui Hristos, Care e capul ei, e rînduită să-i cuprindă în sine pe toți, dar aceasta înseamnă că, înainte de a-i uni pe toți ca pe un trup, cei ce fac parte din ea se află într-o unitate de trup¹⁸⁴. Trebuie să fim uniți între noi ca ființe care împărtășim aceeași natură umană, pe care Hristos a sfințit-o și a asumat-o. În Biserică oamenii și Hristos se unesc într-un trup în care se pot vedea și cunoaște aproape toate, începând de la creație până la Dumnezeu. „Biserica e unirea a tot ce există, sau e destinată să cuprindă tot ce există: Dumnezeu și creație. Ea e împlinirea planului etern a lui Dumnezeu: atotunitatea¹⁸⁵. În Biserică se unesc toate: creația în om, omul cu Dumnezeu, și în modul acesta întreaga creație se unește cu Dumnezeu, și toate devin o Biserică vie. Dar cea mai mare unire este dintre om și Dumnezeu, în Persoana Mântuitorului Hristos. „Dar cel mai intim templu al lui Dumnezeu este umanitatea lui Hristos. Așa a fost numită ea de Părinții Bisericii (în special de Sf. Chiril din Alexandria). Căci în ea este Dumnezeu în modul cel mai intim. De aceea în comuniune cu El fiind toți credincioșii un trup cu El, toți sunt un templu (o Biserică vie), cum spune Sf. Pavel (1 Cor. 12, 13)¹⁸⁶.

---

¹⁸³ Pr. Conf. Dr. Ioan Tulcan, „Coordonate eclesiologice fundamentale în gândirea Părintelui Stăniloae”, în *Anuarul FTOUB* (2004), p. 183.

¹⁸⁴ D. Stăniloae, „Biserica universală și sobornicească” ..., p. 185.

¹⁸⁵ D. Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. II..., p. 214. În continuare părintele Stăniloae spune: „Cei doi factori, Hristos și umanitatea, sunt atât de uniți în Biserică, încât în Biserică nu poate fi văzut unul fără altul și nu se poate vorbi despre unul fără de celălalt”, D. Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. II..., p. 215

În Biserică și în Hristos, omul și umanitatea lui au posibilitatea de a se înălța spre o transcendere veșnică. Acest lucru este posibil prin Persoana lui Hristos în care natura umană este ipostaziată în Ipostasul Fiului. „Având pe Hristos cap și fiind constituită astfel în Biserică, umanitatea are prin aceasta transcendența ultimă în legătură intimă cu sine, ca ipostas viu și iubitor al ei; ea se poate transcende pe sine, ajutată de acest ipostas fundamental și totuși coborât în rândul ipostasurilor umane; ea se află prin El într-o nesfârșită transcendere”¹⁸⁷. Părintele Stăniloae spune că Biserica ca trup al lui Hristos este extensia lui Hristos în umanitatea noastră cu trupul lui îndumnezeit. De aceea, Biserica deși aflându-se în această lume, are în sine transcendentul, mai exact, Îl are în sine pe Dumnezeu. Dar Biserica și transcendentul nu se confundă, ci sunt distincte în unirea dintre ele. „Biserica e trupul lui Hristos și ca atare e unită cu El și distinctă de El. *Biserica e imanentul care are în ea transcendentul, comunitatea treimică de Persoane plină de o nesfârșită iubire față de lume, întreținând în aceasta o continuă mișcare de autotranscendere prin iubire. Biserica este Hristos extins cu trupul Lui îndumnezeit în umanitate, sau umanitatea aceasta unită cu Hristos și având imprimat în ea pe Hristos cu trupul Lui îndumnezeit*”¹⁸⁸. Această unire este o mare taină pentru om, o taină în care divinul și umanul sunt unite într-o unire personală. Unirea personală se vede cel mai clar în Persoana Mântuitorului Hristos și este prelungită în Biserică, unde omul se poate uni personal cu Dumnezeu prin harul Sfințelilor Taine. De aceea, misiunea Bisericii este de a uni omul cu Dumnezeu în mod personal, nu într-un mod impersonal sau de la distanță¹⁸⁹. În Biserică, prin Hristos, oamenii devin fii ai lui Dumnezeu Tatăl, sunt înfiați de către Tatăl în Iisus Hristos, Fiul lui Dumnezeu. Odată deveniți fii ai lui Dumnezeu, în Biserică oamenii

¹⁸⁶ D. Stăniloae, *Chipul evanghelic al lui Iisus Hristos...*, p. 90. „Biserica este un eu uman comunitar în Hristos ca Tu, dar în același timp eul ei este Hristos”, D. Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. II..., p. 214.

¹⁸⁷ D. Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. II..., p. 224.

¹⁸⁸ D. Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. II..., pp. 214-215.

¹⁸⁹ „Responsabilitatea Bisericii este de a-i ajuta pe oameni să-L întâlnească pe Dumnezeu în mod personal”, D. Stăniloae, M.-A. Costa de Beauregard, *Mică dogmatică vorbită...*, p. 102.

pot anticipa Împărăția lui Dumnezeu, adică Biserica este „Împărăția anticipată a Sfintei Treimi”¹⁹⁰.

În Biserica lui Hristos se realizează dialogul dintre om și Dumnezeu, dialog prin care omul se apropie de Dumnezeu, iar Dumnezeu se sălășluiește în inima omului. În acest dialog duhovnicesc, omul își sfințește rațiunea și mintea și se apropie de cunoașterea lui Dumnezeu în mod personal. Prin Hristos, omul devine fiul lui Dumnezeu, dar filiația omului nu se poate desăvârși fără colaborarea și harul Sfântului Duh. Deci, Sfânta Treime este deplin prezentă în Biserică, sfințind și îndumnezeind pe om. „Biserica este dialogul lui Dumnezeu cu credincioșii prin Hristos în Duhul Sfânt”¹⁹¹. Biserica este locul unde Dumnezeu se arată ca Sfânta Treime și se slăvește ca Tatăl, Fiul și Sfântul Duh. Cu întemeierea Bisericii se sfârșește revelația dumnezeiască, pentru că în Biserică Îl avem pe Dumnezeu descoperit în deplinătatea Sa desăvârșită. Revelația lui Dumnezeu se arată la Sfântul Botez al Mântuitorului, dar continuă să dea roade în Biserică, în Trupul lui Hristos¹⁹². Toate tainele dumnezeiești se descoperă în Biserică prin Hristos cel întrupat, omul trebuie să se unească cu Hristos dacă vrea să cunoască o parte din ele, deoarece nu toate tainele dumnezeiești se pot cunoaște. În Biserică, omul este în legătură directă cu Hristos în care își trăiește viața pământească prin așteptarea învierii. „Biserica, în calitate de trup al Lui, va avea deci comuniune cu Hristos cel înviat. Ea trăiește pe două planuri: e comunitatea celor ale căror trupuri încă nu sunt înviate, dar în comuniune cu Hristos cel înviat cu trupul, având în ei arvuna stării de înviere. Ea e laboratorul învierii membrilor ei, laboratorul în care lucrează El”¹⁹³. Comunitatea de creștini care

---

¹⁹⁰ D. Stăniloae, *Spiritualitate și comuniune în Liturgia ortodoxă...*, p. 10.

¹⁹¹ D. Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. I..., p. 50.

¹⁹² Părintele D. Stăniloae spune că Biserica este revelația în eficiența ei deplină și spațiul ideal pentru rodirea revelației: „Biserica este ultima concluzie a revelației, este revelația în eficiența ei deplină. Ba ea este nu numai un efect al revelației și ultima parte a ei, ci și condiția pentru eficiența revelației și modul de rodire al revelației”, D. Stăniloae, „Concepția ortodoxă despre tradiție și despre dezvoltarea doctrinei”, în *Ortodoxia XXVII* (1975) 1, pp. 7-8.

¹⁹³ D. Stăniloae, *Chipul evanghelic al lui Iisus Hristos...*, p. 54.

așteaptă învierea de obște, în Biserică este în comuniune cu Hristos cel înviat. Biserica este laboratorul condus de Hristos unde se lucrează învierea credincioșilor. Biserica este laboratorul unde nu numai omul se sfințește, ci și cosmosul întreg¹⁹⁴. Sfințirea cosmosului se face prin sfințirea omului, care la rândul lui devine preot al creației¹⁹⁵. Prin Biserică, „Hristos unifică cu Sine și întreolaltă pe cei ce cred în El și-i întărește spre lucrarea preoției lor generale în ființa proprie și în creațiunea cosmică. Astfel, prin ea Dumnezeu conduce creația spre unitatea ei desăvârșită, treimică, conducere care se înfăptuiește prin dăruirea ei în Hristos lui Dumnezeu și prin dăruirea lui Dumnezeu prin Hristos nouă”¹⁹⁶. În Hristos oamenii se unesc spre slujirea lor în preoția lor în propriul trup și în creație. Unitatea creației și a omului se realizează în dăruirea lui Dumnezeu prin Hristos și prin Hristos lui Dumnezeu. Biserica este un loc al lucrării Sfintei Treimi¹⁹⁷. Sfințenia locașului bisericesc sfințește creația, iar prin aceasta se sfințesc și rațiunile lucrurilor. Sfințirea rațiunilor înlesnește cunoașterea lor din partea omului, pentru că ele devin mai transparente pentru rațiunea și mintea umană.

2.6.2. Păcatul și patimile întunecă mintea cunoscătoare

Când omul persistă să rămână în păcat, atunci puterile persoanei lui sunt diminuate. Rezultatul păcatului este cunoscut în general, acela este moartea sufletească, iar mai apoi și moartea trupească. Omul care rămâne în păcat nu poate avea o existență bună, ci ea se transformă în chin, care continuă să existe și după moarte¹⁹⁸. Asemenea este și cu cunoașterea omului. Dacă rațiunea omului este unită cu păcatul, ea merge în întuneric și nu reușește să vadă

---

¹⁹⁴ Părintele D. Stăniloae dezvoltă învățătura despre creația ca Biserică în devenire posibilă, întemeiată pe învățătura Sfântului Maxim Mărturisitorul în lucrarea *Spiritualitate și comuniune în Liturgia ortodoxă...*, pp. 21-34.

¹⁹⁵ Vezi D. Stăniloae, *Spiritualitate și comuniune în Liturgia ortodoxă...*, pp. 34-44.

¹⁹⁶ D. Stăniloae, *Spiritualitate și comuniune în Liturgia ortodoxă...*, p. 45.

¹⁹⁷ D. Stăniloae, *Spiritualitate și comuniune în Liturgia ortodoxă...*, p. 46.

¹⁹⁸ D. Stăniloae, *Spiritualitate și comuniune în Liturgia ortodoxă...*, p. 19.

lumina cunoașterii adevărate, așadar omul nu poate să cunoască adevăratul sens al lucrurilor. „Prin iraționalitatea lor, prin caracterul lor amăgitor, prin abaterea omului de la ținta sa adevărată, patimile țin ființa umană într-un întuneric de neștiință”¹⁹⁹. Păcatul și patimile fac ca omul să uite menirea sa pentru care a fost creat, să nu vrea să-și cunoască scopul spre care trebuie să meargă, să vrea să rămână pe pământ ca să-și satisfacă poftele trupului. În acest fel, omul nu vrea să audă de Dumnezeu și de comuniunea cu El²⁰⁰. Întreaga ființă umană se poate închide în întunericul păcatelor și din păcate, nu va putea să vadă lumina virtuților și a lui Dumnezeu. „Mintea și-a uitat de rostul ei propriu, de a cunoaște pe Cel înrudit cu ea, Care este și El spirit personal în stare să umple dorul ei infinit de cunoaștere cu infinitatea Lui, și a intrat într-o slujbă străină, inferioară ei, care nu-i poate satisface setea de infinit”²⁰¹. De aceea, numai oamenii care renunță la patimi pot să înainteze spre Dumnezeu și în cunoaștere, prin Domnul Hristos Care le dă putere să depășească chinul păcatului și să se îndrepte spre iubirea lui Dumnezeu. Omul este o ființă creată pentru infinit, de aceea și în manifestările păcatului omul caută infinitul. Dorința satisfacției infinite nu poate fi găsită în obiecte, de aceea omul suferă de îndeplinire după săvârșirea păcatului. Înclinația spre păcat omul o are încă de la conceperea lui²⁰². Înclinarea spre păcat sau patimi este un lucru care îl îndepărtează pe om chiar și de la propria lui raționalitate. Rămânerea în păcat îl scoate pe om din raționalitate și îl face irațional și egocentric. Omul începe să-și creeze propria lui lume. „Patima este astfel ceva irațional. Totul pe lume este rațional, spune Sfântul

---

¹⁹⁹ D. Stăniloae, *Ascetica și mistica Bisericii Ortodoxe...*, p. 78.

²⁰⁰ Părintele Stăniloae spune că „Patimile reprezintă cel mai coborât nivel la care poate cădea ființa omenească”, D. Stăniloae, *Ascetica și mistica Bisericii Ortodoxe...*, p. 73.

²⁰¹ D. Stăniloae, *Ascetica și mistica Bisericii Ortodoxe...*, p. 90.

²⁰² „Dumnezeu dă prin creație și omului care se concepe dintr-o plăcere coaleșitoare sufletului rațional, capabil să caute pe Dumnezeu și să treacă la starea nerobită păcatului. Dar sufletul creat de Dumnezeu în acel moment e influențat de plăcerea trupeză în care e conceput omul și care, fiind a naturii celor doi, scăpată din frâna voinței, transmite noului om păcatul strămoșesc”, D. Stăniloae, *Chipul evanghelic al lui Iisus Hristos...*, p. 59.

Maxim Mărturisitorul, având temeiul într-o rațiune divină; numai patima este irațională. Suprema ei iraționalitate se arată în faptul că, deși omul pătimăș își dă seama tot mai mult că lucrurile finite nu pot răspunde aspirației lui după infinit, iar această constatare îl umple de plictiseală și descurajare, totuși el continuă să se lase purtat în momentul următor de patima sa egocentrică, de parcă prin ea ar absorbi infinitul, nedându-și seama că infinitul adevărat este un spirit liber care nu poate fi absorbit fără voia sa, căci este subiect cu care trebuie să intre în comuniune ca libertate, cu altă libertate²⁰³. Patima este contrară rațiunii normale a tuturor lucrurilor create, pentru că ea nu se regăsește în raționalitatea lumii. Omul împătimit nu poate renunța ușor la patimi pentru că este prins în mrejele lor și închis în egocentrismul²⁰⁴ lui. „Prin iraționalitatea lor, prin caracterul lor amăgitor, prin abaterea omului de la ținta sa adevărată, patimile țin ființa umană într-un întuneric de neștiință²⁰⁵. Păcatele și patimile nu-i permit omului să se lumineze de cunoașterea lui Dumnezeu și de cunoașterea rațiunilor lucrurilor create. Atât timp cât omul rămâne în păcat, rămâne și în întunericul necunoașterii. În felul acesta omul păcătos își face rău sieși și aproapelui lui²⁰⁶, pentru că a renunțat la iubire, cea care îi unește pe oameni²⁰⁷.

Păcatul și patimile întunecă într-atât rațiunea și mintea omului, încât omul nu mai este capabil să vadă realitatea și scopul său ultim, Dumnezeu. Omul nu este în stare să vadă realitatea normală a lucrurilor, ci vede doar interesul lui de a le folosi în patimile lui pentru satisfacerea egoistă. Omul împătimit nu poate vedea sau

²⁰³ D. Stăniloae, *Ascetica și mistica Bisericii Ortodoxe...*, p. 77.

²⁰⁴ „Iar egoismul reprezintă o rupere de Dumnezeu, ca centru, deosebit de mine, al existenței mele; și întrucât omul nu poate exista prin sine însuși oricât și-ar da această iluzie, reprezintă o gravitație spre lume”, D. Stăniloae, *Ascetica și mistica Bisericii Ortodoxe...*, p. 79. „În viziunea părintelui Stăniloae, factorul care inhibă cel mai mult dobândirea cunoașterii lui Dumnezeu este starea căzută a naturii umane: în existența ei concretă aceasta e influențată, și în unele cazuri chiar dominată, de egoism și patimi”, C. Berger, *Teognosia...*, p. 18.

²⁰⁵ D. Stăniloae, *Ascetica și mistica Bisericii Ortodoxe...*, p. 78.

²⁰⁶ D. Stăniloae, *Ascetica și mistica Bisericii Ortodoxe...*, p. 80.

²⁰⁷ D. Stăniloae, *Ascetica și mistica Bisericii Ortodoxe...*, p. 81.

simți nici pe Mântuitorul Hristos ca un dar suprem de la Dumnezeu. „Păcatul ne-a împiedicat să vedem pe Dumnezeu ca Persoană dăruitoare și cuvântătoare. Ne-a făcut să tindem a vedea lumea lucrurilor și persoanelor umane ca ultima realitate. Hristos a venit ca Cuvântul și darul clar și suprem al lui Dumnezeu. Cuvântul transcendent s-a coborât la nivelul cuvântului înțeles de oameni, pentru ca prin el să ni se facă din nou transparent”²⁰⁸. Domnul Iisus Hristos nu este văzut de către omul păcătos ca ultima realitate a lumii, ci el vede numai lumea materială a obiectelor ca ultima realitate în viața lui. Fiul lui Dumnezeu S-a coborât în lumea noastră ca să ne descopere tainele rațiunilor și ca să-L cunoaștem pe Dumnezeu. Dumnezeu Se descoperă oamenilor cu inimi curate (Mt. 5, 8). „Numai înfrânând egoismul poftelor spre plăceri inferioare și răbdând durerile până la renunțarea de noi înșine, din puterea lui Hristos, ne deschidem cu iubire lucrării iubitoare și de viață dă-tătoare a Sfintei Treimi, și viceversa”²⁰⁹. Egoismul păcatului se învinge numai cu ajutorul lui Hristos în iubirea Sfintei Treimi. Păcatul se învinge când omul va reuși să treacă peste durerile pricinuite de lăsarea patimilor și păcatelor. Dacă omul nu renunță la patimi, atunci va rămâne un irațional și rigid, în afara înțelegerii adevărate a lucrurilor și cu inima întunecată²¹⁰. Culminarea păcatului sau a patimilor în ființa umană se realizează cu refuzul de a mai crede în existența și ajutorul lui Dumnezeu. Omul robit de patimi nu vrea să audă de Dumnezeu sau, mai exact, de iertarea și izbăvirea Mântuitorului Iisus Hristos. În acest caz se merge până la negarea lui Hristos ca Fiul lui Dumnezeu și Mântuitor. „Păcatul neprimirii lui Hristos ca Fiul lui Dumnezeu Cel întrupat e cel mai mare păcat”²¹¹.

---

²⁰⁸ D. Stăniloae, „Chipul lui Hristos în Biserica răsăriteană...”, pp. 6-7. „Căderea duce deci la o slăbire a puterilor spirituale ale naturii umane, care la rândul ei slăbește caracterul ei personal. Natura umană își pierde libertatea. Dar faptul că libertatea noastră e parte a naturii noastre și nu vine din afara ei sau se opune acesteia are implicații morale imense”, C. Berger, *Teognosia...*, pp. 112-113.

²⁰⁹ D. Stăniloae, *Spiritualitate și comuniune în Liturgia ortodoxă...*, p. 251.

²¹⁰ „Prin cădere, natura umană nu mai este în starea ei de existență pe deplin personală și de existență personală și unificată, devenind fragmentată”, C. Berger, *Teognosia...*, p. 115.

²¹¹ D. Stăniloae, *Chipul evanghelic al lui Iisus Hristos...*, p. 134.

Nerecunoașterea lui Hristos ca Fiul lui Dumnezeu și negarea întrupării Lui de către om duc la negarea posibilității de ieșire din robia patimilor. Fără întruparea Fiului lui Dumnezeu, omul ar fi rămas permanent rob al păcatului, fără posibilitatea reînnoirii în Persoana lui Hristos. Păcatul ar fi devenit ultima realitate existențială a omului, ultima realitate autodestructivă.

Patimile și păcatele sunt atractive pentru om, pentru că acționează prin simțurile lui²¹². Lucrarea simțurilor se intensifică, iar mintea și activitatea ei slăbesc în detrimentul simțurilor. Părintele Dumitru Stăniloae enumeră trei factori sau cauze care produc patimile în om: „a) mintea slăbită în lucrarea ei autonomă și proprie; b) lucrarea de percepție simțuală, care a devenit precumpănitoare, care a ieșit din subordinea minții, ba chiar a atras mintea în subordinea ei, și c) o alergare exclusivă și irațională după plăcere – până la cea procurată de laudele semenilor – și, concomitent cu ea, o fugă speriată de durere. Aceste trei cauze sunt atât de împletite, încât în fiecare dintre ele sunt implicate celelalte”²¹³. Patimile acționează asupra simțurilor în mod mult mai accentuat, cu scopul să le stârnească căutarea de plăcere. Patimile răstoarnă ordinea naturală a ființei umane, căutând să provoace plăceri care nu sunt naturale. Patimile repetate slăbesc firea omului și o duc mai repede la moarte. „Dar mai gravă este moartea sufletească pe care o produce oscilarea și înaintarea pătimasă în cercul vicios format din plăcerea și durerea sensibilă. Și aici ne întâmpină o altă contrazicere a patimilor. Căci ele sunt o alternare, dacă nu o împreunare de împătımire și platitudine, de efervescență și plictiseală, de tensiune și uscăciune; ele sunt moartea care chinuie, moartea vie”²¹⁴. Moartea sufletească vine ca rezultat al oscilării între plăcere și durere. Patimile, la prima vedere par că aduc plăcere și viață în viața omului, dar de fapt provoacă durere și moarte sufletească. Patimile sfâșie firea umană²¹⁵. Patimile sunt strâns legate de pofta și mânia omului, utilizate irațional sau spre realizarea patimilor. Pornirile naturale care există în om nu sunt

---

²¹² D. Stăniloae, *Ascetica și mistica Bisericii Ortodoxe...*, p. 89.

²¹³ D. Stăniloae, *Ascetica și mistica Bisericii Ortodoxe...*, p. 91.

²¹⁴ D. Stăniloae, *Ascetica și mistica Bisericii Ortodoxe...*, p. 93.

rele prin sine, dar îndreptarea lor spre satisfacere prin voință, devine o patimă durabilă. Dacă păcatul se repetă voit și rațional, justificarea omului fiind că îi aduce plăcere, atunci el devine patimă. „Nervul tuturor patimilor este împătimirea, năzuința care ne leagă de aparențele văzute ale lucrurilor ce ne făgăduiesc mult, și nu ne dau nimic sau foarte puțin”²¹⁶. Patimile au scopul să-l țină pe om împătimit de lucrurile văzute, de aparențele lor. Lucrurile văzute la prima vedere par a promite mult, dar în schimb îi dau omului durere, suferință și neîmplinire sufletească și trupească²¹⁷.

2.6.2.1. Pocăință și purificare

Omul curat se înalță spre cunoașterea rațiunilor creației și a lui Dumnezeu, contemplând cu mintea lucrurile lui Dumnezeu. Curățirea de patimi este începutul cel bun nu numai pentru sfințire și îndumnezeire, ci și pentru cunoaștere. „Astfel prin curățirea de patimi și prin dobândirea virtuților, omul se ridică la cunoaștința rațiunilor lui Dumnezeu prin contemplarea lucrurilor în Dumnezeu și, prin aceasta, la cunoașterea lui Dumnezeu însuși. Cunoașterea lui Dumnezeu nu are o bază pur teoretică, ci una practică. Ea are nevoie de un efort de curățire de patimi și de dobândire a curăției prin virtuți, de iubirea curată față de toate, pentru ca să vadă pe Dumnezeu prin toate. În omul curat cosmosul întreg își recapătă strălucirea în Dumnezeu, strălucire care se răspândește din Dumnezeu în el”²¹⁸. Pentru o cunoaștere curată și adevărată, este necesară curățirea de patimi și dobândirea virtuților²¹⁹. Dobândind virtuțile, devenim asemenea lui Hristos, sau ne sfințim chipul după care am fost creați. Pocăința pentru păcatele săvârșite

---

²¹⁵ „Dar aceasta este o sfâșiere a firii; căci în loc să fie menținută mereu în echilibrul funcțiunilor ei, este lăsată, rând pe rând, pradă extremelor ce se contrazic prin exclusivismul lor exagerat”, D. Stăniloae, *Ascetica și mistica Bisericii Ortodoxe...*, p. 94.

²¹⁶ D. Stăniloae, *Ascetica și mistica Bisericii Ortodoxe...*, p. 119.

²¹⁷ Pentru o analiza a patimilor la părintele D. Stăniloae vezi C. Berger, *Teognosia...*, pp. 305-324.

²¹⁸ D. Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. II..., pp. 372-373.

vine de la frica de Dumnezeu și de conștiința vieții păcătoase trăite anterior, și evitarea păcatelor viitoare²²⁰. Pocăința este o stare permanentă în viața omului care nu se termină niciodată, după Sfântul Isaac Sirul²²¹. „Căința e actul de critică al conștiinței, e autocritica ce și-o face omul. Ca atare, e actul de judecată al conștiinței și noi știm că toate sunt supuse judecății”²²². Judecata pe care și-o face omul asupra sa este una lipsită de mândrie, scrie părintele Dumitru Stăniloae, fiind mai severă. Ea trebuie să fie permanent în conștiința noastră, întorcându-ne din calea păcatelor și ducându-ne pe calea virtuților. Pocăința este un început mereu nou. Ea este o relație cu Dumnezeu care ne duce mereu sus, spre El, ea este o legătură cu Dumnezeu²²³. Pocăința este un foc care arde egoismul omului²²⁴, cea mai mare piedică împotriva cunoașterii și a desăvârșirii umane. Egoismul este piedica cea mai mare împotriva dragostei²²⁵, de aceea, egoismul trebuie distrus ca dragostea să înflorească prin pocăință. Pocăința presupune păzirea minții de gândurile ce o atacă din afară, ca să nu intre în inima omului. Mintea stă de pază înaintea inimii permițând să intre gândurile bune și împiedicând gândurile rele. „Stând de strajă la poarta inimii, mintea nu face decât să se păzească pe sine nerătăcită, căci inima nu e la urma urmelor decât adâncul minții”²²⁶. Păzirea minții sau

---

²¹⁹ Procesul curățirii și desăvârșirii este denumit asceză (nevoință) pentru că presupune un efort din partea omului prin renunțarea la voința sa. Pentru o analiză despre ascetică și mistică la părintele D. Stăniloae vezi: Gheorghe Holbea, „Asceză și mistică în gândirea părintelui Dumitru Stăniloae”, în *Anuarul FTOUB* (2013), pp. 193-204; Ștefan Iloaie, „Ascetica și mistică în teologia Părintelui Stăniloae”, în *Ortodoxia*, LIV (2003) 3-4, pp. 95-107.

²²⁰ D. Stăniloae, *Ascetica și mistică Bisericii Ortodoxe...*, p. 143.

²²¹ D. Stăniloae, *Ascetica și mistică Bisericii Ortodoxe...*, p. 145.

²²² D. Stăniloae, *Ascetica și mistică Bisericii Ortodoxe...*, p. 146.

²²³ D. Stăniloae, *Ascetica și mistică Bisericii Ortodoxe...*, p. 148. „Căința e o ardere neconținută în lăuntrul omului, care întreține tensiunea după mai bine. Prin ea, călcând omul peste sine însuși și judecându-se în numele pretențiilor absolute ale lui Dumnezeu, se ridică mereu mai sus”, D. Stăniloae, *Ascetica și mistică Bisericii Ortodoxe...*, p. 149.

²²⁴ D. Stăniloae, *Ascetica și mistică Bisericii Ortodoxe...*, p. 152.

²²⁵ D. Stăniloae, *Ascetica și mistică Bisericii Ortodoxe...*, p. 152.

²²⁶ D. Stăniloae, *Ascetica și mistică Bisericii Ortodoxe...*, p. 180.

inimii de gândurile rele înseamnă că gândirea bună devine piedica împotriva gândurilor rele, și înseamnă contemplarea lui Dumnezeu.

Pocăința și purificarea îl ajută pe om să ajungă starea de nepătimire, adică omul „nu mai păcătuiește ușor nici cu fapta, nici cu gândul și nici mânia și pofta nu i se mai mișcă ușor spre păcat. Acela a stins aproape cu totul patimile din facultățile sufletești (...)”²²⁷. Aceasta nu înseamnă că omul nu mai este ispitit de către diavol, ci înseamnă că rămâne nebiruit de ispите. Părintele Dumitru Stăniloae spune că nepătimirea nu este o stare negativă, „căci absența răului nu poate fi socotită ca o stare negativă”²²⁸, ci nepătimirea se poate exprima în termeni negativi și pozitivi. „Așadar, starea de nepătimire, exprimată negativ, înseamnă libertatea de toate patimile, iar pozitiv, posedarea tuturor virtuților”²²⁹. Starea de nepătimire este o stare de viață virtuoasă, în care sufletul se află într-o stare de pace, odihnă și liniște, o stare în care organele gnoseologice își recapătă controlul și puterea asupra lor. Mîntea și rațiunea eliberate de patimi se îndreaptă spre cunoașterea înțeleșurilor mai înalte ale rațiunilor lumii. „(...) nepătimirea este condiția prealabilă pentru contemplare, care e scopul indirect al întregii asceze purificatoare”²³⁰. Dar, nepătimirea nu este o contemplare permanentă a lui Dumnezeu, spune părintele Dumitru Stăniloae, pentru că mîntea și în starea de nepătimire poate să fie cuprinsă de gânduri care o pot îndepărta de Dumnezeu²³¹. Omul care dobândește nepătimirea, dobândește și virtutea iubirii. „Ne curățim de patimile egoismului pentru a dobândi altruismul iubirii, și iubirea curată apare îndată ce apare nepătimirea, crescând apoi pe măsură ce progresăm în nepătimire”²³². Eliberarea de patimi înseamnă eliberarea de egoism și dăruirea noastră către aproapele nostru. Cu cât înaintează omul în despătimire²³³, se apropie mai mult de cu-

---

²²⁷ D. Stăniloae, *Ascetica și mistica Bisericii Ortodoxe...*, p. 207.

²²⁸ D. Stăniloae, *Ascetica și mistica Bisericii Ortodoxe...*, p. 206.

²²⁹ D. Stăniloae, *Ascetica și mistica Bisericii Ortodoxe...*, pp. 208-209.

²³⁰ D. Stăniloae, *Ascetica și mistica Bisericii Ortodoxe...*, p. 210.

²³¹ D. Stăniloae, *Ascetica și mistica Bisericii Ortodoxe...*, p. 211.

²³² D. Stăniloae, *Ascetica și mistica Bisericii Ortodoxe...*, p. 211.

²³³ „Purificarea ascetică este pentru părintele Stăniloae o condiție preliminară indispensabilă pentru cunoașterea lui Dumnezeu.”, C. Berger, *Teognosia...*, p. 211.

noașterea lui Dumnezeu. Nepătimirea ca stare virtuoașă a omului este premergătoare a unirii omului cu Dumnezeu. „Nepătimirea ne duce în cel mai dinlăuntru loc al minții, în inimă, unde Se află Hristos și unde nu șuieră și nu se frământă vânturile patimilor, ci unde se mișcă adierile senine și cuceritoare ale dragostei”²³⁴. Este nevoie de coborâre în inimă pentru că acolo se află Hristos încă din momentul Botezului, iar Mântuitorul Hristos este legătura către cunoașterea lui Dumnezeu și a rațiunilor lucrurilor create. Starea de nepătimire a omului înseamnă și renaștere și reînnoire în Persoana lui Hristos, pentru că starea de curăție o dobândim după ce primim iertarea păcatelor de la Dumnezeu prin Taina Spovedaniei. „Ridicarea fâpturii la unirea cu Dumnezeu vine de la Dumnezeu și ea este ca un adevărat act de naștere din nou, de introducere într-o cu totul altă viață a celui ce-a căzut într-o viață dominată de trup, de trupul stăpânit de plăcerea pătimășă și de aceea supus coruperii și morții. Ridicarea creatului la viața ce-i vine din Necreat este una cu ridicarea la viața născută din Duhul. Viața în Dumnezeu este una cu viața în Duhul dumnezeiesc, cu viața înduhovnicită”²³⁵. Prin curățirea de patimi și pocăință, omul se deschide pe sine pentru unirea cu Dumnezeu. Dumnezeu este Cel care decide când să Se arate sau să Se unească cu omul. Omul despățimit are viață duhovnicească autentică. Viața duhovnicească se trăiește în comuniune cu Dumnezeu în Sfântul Duh. Având viață duhovnicească în nepătimire, omul se unește cu Hristos care îl face liber de orice păcat. „Dacă numai relația de comuniune e o relație în libertate, cu atât mai mult numai cea de comuniune cu Hristos ne face cu adevărat liberi, având puterea să ne smulgă deplin de sub robia păcatului, să covârșească în noi egoismul păcatului. Comuniunea cu El e mai dulce decât orice plăcere a păcatului”²³⁶. Comuniunea cu Hristos este o relație liber aleasă de către om și este singura relație autentică care îl îndepărtează din păcat și patimi. Comuniunea cu Hristos este de dorit pentru că omul

---

²³⁴ D. Stăniloae, *Ascetica și mistica Bisericii Ortodoxe...*, p. 214.

²³⁵ D. Stăniloae, *Chipul evanghelic al lui Iisus Hristos...*, p. 97.

²³⁶ D. Stăniloae, *Chipul evanghelic al lui Iisus Hristos...*, p. 247.

nu va mai dori nimic altceva decât pe Hristos, Singurul care poate să potolească setea omului de îndeplinire (In 4, 14)²³⁷.

2.6.3. Virtuțile și deschiderea spre cunoaștere

Cunoașterea nu este posibilă dacă nu revenim la chipul original, adică la Hristos, prin Care cunoaștem rațiunile lucrurilor și tainele lor. Virtuțile iau în om chipul lui Hristos, omul virtuos își imprimă trăsăturile lui Hristos, și în acest mod cunoaște prin Hristos. „Chipul uman al lui Hristos e alcătuit din armonia a nenumărate virtuți, a nenumărate aspecte ale binelui, care reflectă în chip uman însușirile lui Dumnezeu. Cel ce prin faptele statornice de diferite feluri imprimă în sine diferitele virtuți, imprimă prin aceasta înseși trăsăturile chipului lui Hristos, sau dă formă umană, în persoana sa, însușirilor lui Dumnezeu, asemenea lui Hristos. Și aceasta e o adevărată participare la Dumnezeu și o reflectare a lui Dumnezeu prin ființa noastră personală”²³⁸. Persoana umană ajunge să reflecte personalitatea divino-umană a lui Hristos, și prin Hristos participă la cunoașterea lui Dumnezeu. Virtuțile îl ajută pe om să se dezvolte spiritual și trupește ca să reînnoiască chipul lui Dumnezeu din el, adică, să-și dezvolte asemănarea cu Dumnezeu. „Funcțiile personale trebuie dezvoltate prin virtute și omul devine complet chip al lui Dumnezeu”²³⁹. Omul începe să-L urmeze pe Domnul Hristos în faptele bune pe care le face, arătând că Hristos

---

²³⁷ Pentru analiza și sinteza procesului de purificare la părintele D. Stăniloae vezi C. Berger, *Teognosia...*, pp. 325-353; Iosif Ferenț, „Paza minții și curățenia inimii în spiritualitatea Părintelui Stăniloae”, în vol. Dumitru Megheșan et al. (coord.), *Academician Preot Profesor Dr. Dumitru Stăniloae...*, pp. 194-215; Alexandru Prelipcean, „Scurte considerații privind conceptul de pocăință în lucrarea *Ascetica și Mistica Bisericii Ortodoxe* a părintelui Dumitru Stăniloae”, în vol. Dumitru Megheșan et al. (coord.), *Academician Preot Profesor Dr. Dumitru Stăniloae...*, pp. 334-344.

²³⁸ D. Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. II..., pp. 386-387.

²³⁹ Mihai Burlacu, „Gândirea Părintelui Dumitru Stăniloae privind experiența lui Dumnezeu în Sfintele Taine”, în vol. Pr. Lect. Univ. Dr. Nicolae Răzvan Stan, Dr. Lucian Dindirică (coordonatori), *Părintele Profesor Dumitru Stăniloae sau conșonanța...*, p. 498.

și-a făcut sălaș în inima lui. Virtuțile îl duc pe om spre asemănarea lui cu Dumnezeu. Asemănarea cu Dumnezeu completează persoana umană. „Prezența lui Hristos ni se face astfel tot mai vădită înlăuntrul nostru, manifestându-se tot mai luminoasă și în comportarea noastră exterioară, în virtuțile noastre”²⁴⁰. Omul virtuos Îl are pe Hristos prezent în inima sa. Înmulțirea virtuților în viața omului face prezența lui Hristos în inima omului să fie mai mult simțită și trăită. Virtuțile sunt o cale spre desăvârșire și îndumnezeire, ele nu sunt scop în sine, ci mijloace. Virtuțile pe care omul le săvârșește în viața sa nu valorează nimic dacă nu sunt făcute cu credință și din credință.

2.6.3.1. Credința – primul pas al cunoașterii

Credința în posibilitatea mântuirii și a desăvârșirii veșnice prin Mântuitorul Hristos și în Hristos, face ca omul să se unească cu Dumnezeu. Credința bună este începutul tuturor virtuților, de aceea părintele Stăniloae afirmă că „credința tare e o unire totală a omului cu Dumnezeu fără să se contopească în El”²⁴¹. Credința este prima virtute²⁴² prin care celelalte virtuți încep să acționeze în ființa umană. Începând cu credința, toate celelalte virtuți îl ajută pe om să crească în sfințirea și îndumnezeirea sa, să se deschidă lui Dumnezeu și să-L lase să-și facă sălaș în inima omului. Prin virtuțile creștine, omul se face un vas în care sălășluiește harul dumnezeiesc și în care se deschid puterile minții și ale rațiunii către cunoașterea lui Dumnezeu – Sfânta Treime. Virtuțile îl fac pe om și un vas de iubire și de cunoaștere pentru semenii săi, pentru că virtuțile nu se pot săvârși fără aproapele său care este beneficiar al virtuților. „Aducând jertfa virtuților, sau a deschiderii noastre în Biserică, spre Dumnezeu cel infinit, sau în «locul» deschiderii spre

²⁴⁰ D. Stăniloae, *Ascetica și mistica Bisericii Ortodoxe...*, p. 55.

²⁴¹ D. Stăniloae, *Chipul evanghelic al lui Iisus Hristos...*, p. 116.

²⁴² „Credința e prima virtute cu care pornim la drum”, D. Stăniloae, *Ascetica și mistica Bisericii Ortodoxe...*, p. 136. „Deci credința e baza faptelor”, D. Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. II..., p. 379.

infinitatea lui Dumnezeu în Hristos și spre unitatea cu ceilalți credincioși în Dumnezeu, realizăm prin aceasta în concret unitatea de corp extins al lui Hristos în care se mișcă iubirea nesfârșită a Persoanelor Sfintei Treimi, unitate căreia Cuvântul i-a pus începutul prin întrupare. Virtuțile sunt formele și gradele deschiderii noastre fără sfârșit spre Tatăl și spre semenii noștri prin iubire, în Hristos, întrucât în Hristos s-a făcut și rămâne veșnic această deschidere. Ne deschidem Tatălui la început prin credință, apoi prin ascultare, prin înfrânare, prin răbdare, prin smerenie, tot atâtea grade ale depășirii limitelor noastre, purtate de iubire și ajunse la iubirea culminantă, care nu are sfârșit. Dar prin toate acestea ne deschidem și indefinitului semenilor noștri și sporim în unitatea cu ei în infinitatea iubirii dumnezeiești puse la dispoziția noastră în Hristos, Fiul lui Dumnezeu, Care S-a făcut ca om accesibil nouă²⁴³. Biserica este locul unde omul se deschide prin credință spre unirea cu ceilalți credincioși și spre infinitatea lui Dumnezeu. Credința este virtutea care deschide celelalte virtuți urcându-l pe om până la înălțimile cunoașterii lui Dumnezeu. Credința este începutul virtuților, credință care este întărită la Botez²⁴⁴. Rațiunea căzută și întunecată se întărește prin credință²⁴⁵, dar întărirea rațiunii trebuie să fie acceptată de voința omului.

În etapele cunoașterii credința are un rol important pentru că ea conduce rațiunea și mintea spre cunoașterea tainelor dumnezeiești. Cunoștințele pe care rațiunea umană le are despre Dumnezeu, prin credință capătă un chip nou. „Așadar, credința revarsă o nouă evidență peste anumite adevăruri raționale referitoare la Dumnezeu. Este o evidență care sporește treptat, încât, cu vremea, credința devine o vedere²⁴⁶. Dacă nu ar fi credința, atunci rațiunea nu ar putea să descopere noi adevăruri despre Dumnezeu. Adevărul despre Dumnezeu este suprarățional, de aceea este nevoie de

²⁴³ D. Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. II..., p. 231.

²⁴⁴ D. Stăniloae, *Ascetica și mistica Bisericii Ortodoxe...*, p. 130.

²⁴⁵ D. Stăniloae, *Ascetica și mistica Bisericii Ortodoxe...*, p. 133.

²⁴⁶ D. Stăniloae, *Ascetica și mistica Bisericii Ortodoxe...*, p. 134.

credință. Ceea ce nu se poate înțelege pe cale rațională este supus credinței. „Pe de o parte, în credință e un element de întărire a voinței și a rațiunii, de stimulare a lor, pe de alta, voința contribuie la reliefaarea evidenței din credință propusă de har. Una crește prin alta în mod reciproc. Ascunzându-Se din fața omului, Dumnezeu îl stimulează prin oarecare presiune să-L caute; iar căutat, Se descoperă în parte ca să stimuleze și mai mult pe om. El pune în lucrare voința noastră, dar fără această voință nu ni Se descoperă”²⁴⁷. Rațiunea are nevoie să fie stimulată de voință ca să se întoarcă de la păcat și să se lumineze. Credința este stimularea pentru rațiune și pentru voință. Dumnezeu stimulează credința omului lăsându-l să-L caute într-un mod voit, nu forțat. Credința îl aduce pe Dumnezeu către inima omului. „Cel ce crede în Dumnezeu se depășește pe sine, împlinindu-se în Dumnezeu”²⁴⁸. Omul credincios se ridică mai sus decât oamenii necredincioși. Credința puternică îl ridică până la Dumnezeu, unindu-se cu El și fiind împlinit în Dumnezeu și cu Dumnezeu. Cunoașterea și credința nu pot înainta fără Persoana Mântuitorului Iisus Hristos. Prin credința în Hristos omul se învrednicește pentru cunoașterea lui Dumnezeu și a lumii. „Credința este aceea care formează puntea interioară între Hristos și omul care-L acceptă (...), iar această credință se produce prin Duhul Sfânt”²⁴⁹. Credința este legătura care îl unește pe om cu Hristos, iar prin Hristos cu Sfânta Treime. Legătura dintre om și Hristos se produce prin Sfântul Duh, adică prin harul Sfântului Duh primit de către om în Biserică. În omul cu credință puternică Se sălășluiește Însuși Hristos. „Credința în Hristos e credința în Hristos cel din noi, credința din puterea Lui, aflător în noi; e iradierea în noi a prezenței și puterii lui Hristos, sălășluit în noi în chip nevăzut. Credința aceasta include în ea iubirea față de Cel ce S-a jertfit, a înviat pentru noi și S-a sălășluit în noi, ca din starea Lui de jertfă și

²⁴⁷ D. Stăniloae, *Ascetica și mistica Bisericii Ortodoxe...*, p. 135.

²⁴⁸ D. Stăniloae, *Chipul evanghelic al lui Iisus Hristos...*, p. 116.

²⁴⁹ D. Stăniloae, „Caracterul permanent și mobil al Tradiției”, în *Studii Teologice*, XXV (1973) 3-4, pp. 152-153.

înviere să luăm putere să murim și noi față de păcat și să ducem și noi o viață nouă din El și cu El²⁵⁰. Puterea credinței în om izvorăște din Hristos aflat în inima omului. În această credință se află iubirea omului către Hristos care S-a jertfit, a murit și a înviat pentru oameni. Credința îl introduce pe om în viața și comuniunea cu Hristos și în Hristos. Prin credința în Hristos omul își începe urcușul lui duhovnicesc spre îndumnezeire și spre cunoaștere.

2.6.3.2. *Rugăciunea*

Urcușul duhovnicesc se realizează prin virtuți, dar una dintre ele este virtutea rugăciunii curate. Cunoașterea nu este posibilă fără adâncirea rațiunii și a minții în rugăciune. Rugăciunea curată, după părintele Dumitru Stăniloae, este cea rugăciune care nu este deranjată de gânduri când omul se roagă²⁵¹. Astfel de rugăciune poate rosti doar omul eliberat de patimi. Rugăciunea curată este realizabilă după ce mintea omului părăsește orice concept din lumea creată și rămâne concentrată numai la Dumnezeu. Prin rugăciunea curată și lipsa gândurilor omul este conștient „că se află față în față cu Dumnezeu”²⁵². Totuși, părintele Dumitru Stăniloae vorbește de două feluri de rugăciune, una neîncetată – însoțită și de idei simple și nepătimașe ale lucrurilor, și cealaltă este rugăciunea curată sau mintală – fără gânduri sau idei, în afara gândului, fără formă, la Dumnezeu. Între ele este o strânsă legătură²⁵³. Ca rugăciunea să fie curată ea trebuie să părăsească lucrurile exterioare și să se adune în interiorul inimii și să se preocupe de repetarea numelui lui Iisus. Prin adunarea minții în rugăciune și pomenirea numelui lui Iisus se realizează următoarele lucruri: a) mintea devine unitară și concentrată, b) păzirea inimii sau mintea de gânduri pătimașe, c) gândurile se îngămădesc în jurul inimii, dar mintea poate să coboare acolo prin luptă și să-L contemple pe

²⁵⁰ D. Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. II..., p. 377.

²⁵¹ D. Stăniloae, *Ascetica și mistica Bisericii Ortodoxe...*, p. 292.

²⁵² D. Stăniloae, *Ascetica și mistica Bisericii Ortodoxe...*, p. 293.

²⁵³ D. Stăniloae, *Ascetica și mistica Bisericii Ortodoxe...*, p. 293.

Dumnezeu, d) deschiderea inimii în dragostea față de Iisus²⁵⁴. „Cu alte cuvinte, lucrarea conștientă a minții pătrunde în supra- sau trans-conștientul nostru, în care se află harul lui Iisus Hristos, și pune în lucrare marile comori de acolo și capacitatea de a sesiza realitățile dumnezeiești. Căci se pune într-o comunicare vie cu Hristos Însuși, Izvorul tuturor puterilor și înțeleșurilor mai presus de fire”²⁵⁵. Prin rugăciunea curată omul pătrunde în inima sa unde se află harul lui Hristos. Unindu-se cu Hristos în inimă omul cunoaște realitățile dumnezeiești, cunoscându-le direct de la Hristos, Izvorul tuturor înțeleșurilor suprarăționale. „Rugăciunea e taina unirii omului cu Dumnezeu. E o taină care se înfăptuiește ori de câte ori se roagă omul cu concentrare. Cel ce ajunge la o rugăciune neîncetată trăiește neîncetat această taină. Prin rugăciune pătrunde omul ca un scafandru în adâncurile nesfârșite ale lui Dumnezeu, care ca persoană iubitoare rămâne totuși distinct de cel ce se roagă și îl menține și pe acesta distinct”²⁵⁶. Unirea omului cu Dumnezeu în rugăciune este o taină. Omul care se roagă neîncetat trăiește această taină în mod neîncetat. Rugăciunea îi permite omului să se scufunde în adâncurile dumnezeiești ale tainelor și să le cunoască într-un mod tainic, fără confundare cu Dumnezeu²⁵⁷.

2.6.3.3. Iubirea – descoperirea lui Dumnezeu

Și la părintele Stăniloae cunoașterea este strâns legată de cea mai mare virtute, iubirea. Fără iubire, omul nu poate să cunoască cu adevărat, mai ales pe aproapele său și pe Dumnezeu. Iubirea este inseparabilă de Dumnezeu și de cunoașterea Lui și este inseparabilă

²⁵⁴ Vezi D. Stăniloae, *Ascetica și mistica Bisericii Ortodoxe...*, pp. 295-297.

²⁵⁵ D. Stăniloae, *Ascetica și mistica Bisericii Ortodoxe...*, p. 297.

²⁵⁶ D. Stăniloae, *Spiritualitate și comuniune în Liturgia ortodoxă...*, p. 669.

²⁵⁷ Părintele D. Stăniloae enumeră mai multe metode patristice pentru dobândirea rugăciunii curate de către om. Noi nu le vom menționa în această teză pentru că nu considerăm că sunt relevante pentru demersul nostru, ci țin mai mult de studiul istoric al metodelor ascetice. Despre aceste metode vezi D. Stăniloae, *Ascetica și mistica Bisericii Ortodoxe...*, pp. 299-326. Pentru o sinteză despre rugăciunea curată la părintele D. Stăniloae vezi C. Berger, *Teognosia...*, pp. 384-389.

de cunoașterea aproapelui și a lumii, deoarece ca să poată să cunoască omul trebuie să iubească totul, pe Dumnezeu cel mai mult. „Adevărata cunoaștere e condiționată de iubire. Pentru a cunoaște în iubire trebuie să ajungem la iubire”²⁵⁸. Ajungerea la iubire se efectuează prin virtuți, iar când virtuțile sunt îndeplinite se ajunge la iubire, care este încoronarea virtuților. În iubirea dobândită se descoperă darurile Sfântului Duh și omul se unește cu Hristos în inima sa. Iubirea „e o întâlnire deplină cu Hristos plin de infinitatea dumnezeiască în inima noastră. E o revelație deplină a lui Hristos cel aflat în inimă”²⁵⁹. Cu Hristos în inima sa, omul se află într-o relație de iubire desăvârșită, unde se deschide spre infinitatea iubitoare a lui Dumnezeu Tatăl²⁶⁰. Deschiderea spre Dumnezeu n-ar fi posibilă fără virtuți și fără viața duhovnicească trăită în Biserică. Biserica este locul și spațiul sacru unde iubirea lui Dumnezeu se revărsă peste om, și unde iubirea omului către Dumnezeu este adusă ca jertfă înaintea Lui. „Biserica e o comuniune de iubire scăldată în relațiile infinitei iubiri treimice. Ea trăiește în oceanul tripersonal sau întreit subiectiv, nesecat, al acestei iubiri și vieți, sau în legătură cu acest izvor infinit, adăpându-se din el. Adunați virtual în Fiul, în virtutea întrupării Lui din iubire, suntem adunați și mai mult prin jertfa Lui care ne dă puterea pentru jertfa noastră, pentru ieșirea din mărginirea egoismului nostru și pentru intrarea în relația iubitoare nesfârșită cu Dumnezeu și cu semenii. Cei ce se sfințesc mai mult prin jertfire mai continuă și mai deplină sunt mai aproape, în trupul lui Hristos, de mintea și de inima Lui; sunt mai intim introduși în infinitatea de viață și de putere care se mișcă în trupul Lui, purtat de unul din ipostasurile infinitei vieți și iubiri treimice. Dar prin aceasta ei sunt mai iubiți și de Tatăl și

---

²⁵⁸ D. Stăniloae, M.-A. Costa de Beauregard, *Mică dogmatică vorbită...*, p. 218. „Iubim și ne rugăm mereu să iubim mai mult. Iubirea e un drum spre desăvârșire. Și cine nu se desăvârșește prin iubirea mereuuitoare și nu contribuie prin ea la sporirea comuniunii, își periclitează mîntuirea”, D. Stăniloae, „Comunitate prin iubire”..., p. 53.

²⁵⁹ D. Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. II..., p. 369.

²⁶⁰ D. Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. II..., p. 227.

trăiesc în conștiința lor în mod mai simțit valurile de viață și de iubire ale Tatălui care se revarsă spre Fiul și din Fiul, prin Duhul Sfânt, în inimile noastre. În Biserică suflă Duhul iubirii dintre Tatăl și Fiul care aduce și sădește în oameni iubirea filială față de Tatăl și simțirea iubirii Tatălui față de Fiul și, prin El, față de cei uniți cu El în trupul Bisericii. Suflul acestei iubiri, aduse în noi prin Duhul, a creat lumea și suflul ei o reface ca Biserică²⁶¹. Credincioșii sunt într-o comuniune de iubire în sânul Bisericii. Iubirea pe care credincioșii o trăiesc în viața bisericească este o iubire care vine de la Sfânta Treime. Iubirea experimentată în Biserică este iubirea lui Hristos către noi și a noastră către Dumnezeu Tatăl, experimentată prin Sfântul Duh.

Iubirea se dobândește după curățirea omului din patimi, când ajunge în starea de nepățimire. Omul eliberat de patimi primește iubirea ca dar de la Dumnezeu²⁶². Iubirea este arătarea și răspunsul lui Dumnezeu către omul curat și virtuos. „Omul are capacitatea virtuală de a deveni subiect al dragostei divine și într-o măsură oarecare și tinde spre aceasta. În aceasta stă chinul dumnezeiesc în el. Dar dragostea însăși în deplinătatea ei nu o poate avea de la sine, ci o primește de la Dumnezeu, ceea ce înseamnă că asemănarea nu o poate dobândi decât în comuniune cu Dumnezeu²⁶³. Omul este creat să fie părtaș la dragostea divină, de aceea și tinde spre ea. Dragostea desăvârșită omul nu o poate avea de la sine, ci o primește ca dar de la Dumnezeu. Asemănarea cu Dumnezeu omul o dobândește numai în comuniune de iubire cu Dumnezeu. „Toate virtuțile sunt legate de un grad de iubire care pe de o parte vine din Duhul iubirii sălășluit în inimă, pe de alta e un răspuns al omului la ea²⁶⁴. Virtuțile nu se pot săvârși și nu pot deveni lucrătoare în om dacă nu sunt însoțite de iubire. Omul săvârșește binele din iubire, dar iubirea lui nu este numai a lui, ci

²⁶¹ D. Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. II..., pp. 228-229.

²⁶² D. Stăniloae, *Ascetica și mistica Bisericii Ortodoxe...*, p. 350.

²⁶³ D. Stăniloae, *Ascetica și mistica Bisericii Ortodoxe...*, p. 352.

²⁶⁴ D. Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. II..., p. 370.

este completată și de Dumnezeu²⁶⁵. Chiar și iubirea către semenii omului este iubire de la Dumnezeu, pentru că iubirea de semeni este imposibilă fără iubirea de Dumnezeu (1 In 4, 7-8; 11, 20-21). „Dragostea e deschiderea inimii în mod nelimitat pentru ceilalți, după pilda și din puterea lui Hristos. A trăi în dragoste înseamnă a trăi în nelimitarea generoasă, iradiată în noi din infinitatea Persoanei lui Dumnezeu, aflătoare și în celelalte persoane. Nu poți iubi decât o altă persoană. Iar putința și setea ei de infinit arată că în comuniunea dintre persoane se manifestă infinitatea Persoanei infinite a lui Dumnezeu”²⁶⁶. Dragostea către aproapele deschide inima pentru el în mod nelimitat, după exemplul Mântuitorului Hristos. Dragostea adevărată vine din infinitatea lui Dumnezeu, de aceea și dragostea se manifestă în mod infinit. Infinitatea lui Dumnezeu se sălășluiește în inima iubitoare a omului.

Cunoașterea omului înaintea cu adevărat atunci când el atinge treapta de sus a iubirii. Această treaptă este de fapt unirea omului cu Dumnezeu. În unirea omului cu Dumnezeu se experiază o unire în care omul se cunoaște pe sine prin Dumnezeu, fără a se confunda cu El²⁶⁷. Se realizează o unire perihoretică dintre om

---

²⁶⁵ Părintele D. Stăniloae distinge trei trepte ale dragostei: a) simpatie naturală din starea naturii căzute din har; b) dragostea creștină care crește din har și din eforturile proprii și c) dragostea ca extaz sau ca dar exclusiv de sus; Vezi D. Stăniloae, *Ascetica și mistica Bisericii Ortodoxe...*, p. 353.

²⁶⁶ D. Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. II..., p. 378.

²⁶⁷ Aici ne vom folosi de descrierea părintelui D. Stăniloae pe care o face despre descoperirea celor ce se iubesc unul în altul: „Dar tu ai luat locul eului meu în mine rămânând autonom, deci propriu-zis nu e o absorbire a ta în mine, ci o ieșire a mea din mine, o trăire a mea nu în jurul eului propriu, ci în jurul tău, ca și o trăire a ta în jurul meu. Eu nu experiez numai trăirea ta în jurul meu, ci și pe a mea în jurul tău. Întrucât centrul trăirii mele nu mai sunt eu, ci tu, te experiez pe tine ca centru, dar întrucât centrul trăirii tale sunt eu, valoarea mea este recompensată prin tine, încât prin mine experiez valoarea ta, dar în același timp prin tine îmi vine în conștiință și valoarea mea; astfel chiar despre mine, ca valoare, știu prin tine, sau pe mine mă am în adâncimea proprie, prin tine. Conștiința de mine e nedezlipită de conștiința de tine, de conștiința de «noi»”, D. Stăniloae, *Ascetica și mistica Bisericii Ortodoxe...*, p. 361.

și Dumnezeu, în care omul se deschide pentru cunoașterea tainelor dumnezeiești. Omul Îl trăiește pe Dumnezeu în sinea sa, dar și el se află în Dumnezeu și în iubirea Lui²⁶⁸. Cu cât înaintează omul în iubirea spre Dumnezeu, cu atât Dumnezeu i se descoperă mai mult. Cu cât Se descoperă mai mult Dumnezeu în iubirea Sa pentru om, cu atât mai mult omul Îl cunoaște, dar nu poate să-L descrie în concepte. Omul care coboară în adâncurile inimii sale descoperă și „infinitul divin”²⁶⁹. În unirea cu Dumnezeu omul uită de toate cele pământești. „Omul înduhovnicit nu mai simte în iubirea cu care iubește pe Dumnezeu nimic omenesc, ci exclusiv puterea dragostei dumnezeiești revărsată în el, iubindu-L pe Dumnezeu cu aceeași iubire cu care îl iubește și Dumnezeu pe el”²⁷⁰. Omul unit cu Dumnezeu simte doar dragostea lui Dumnezeu în el. Nu mai poate simți ceva din cele omenești pentru că dragostea lui Dumnezeu îi penetrează ființa. Omul Îl iubește pe Dumnezeu cu dragostea care izvorăște din Dumnezeu. „Natura umană, fiind opera iubirii creatoare a lui Dumnezeu, se află într-o înrudire și într-o apropiere originară cu El. Unirea realizată prin dragoste îi dă sentimentul de regăsire, de revenire «acasă», de intrare în odihnă (...)”²⁷¹. Omul se regăsește în Dumnezeu pentru că este creat după chipul lui Dumnezeu, se vede asemănător cu El. Atunci când se unește cu Dumnezeu se simte în cel mai sigur „loc” din lume, este „acasă” și se odihnește în odihna Domnului. Omul se unește cu Dumnezeu în iubire prin Hristos, în Care sunt unite umanul și divinul, dar neconfundate. Cea mai mare putere iubirea o are în Hristos. „Iubirea e cea mai mare forță. Dar ea e tare

---

²⁶⁸ „Iubirea e dovada existenței noastre eterne și mijlocul desăvârșirii noastre”, D. Stăniloae, *Ascetica și mistica Bisericii Ortodoxe...*, p. 364. „Iubirea e pătrunderea reciprocă a două subiecte în intimitatea lor (mai mult ca întrepătrunderea între subiect și un lucru), fără să înceteze a fi suverane și autonome”, D. Stăniloae, *Ascetica și mistica Bisericii Ortodoxe...*, p. 365.

²⁶⁹ D. Stăniloae, *Ascetica și mistica Bisericii Ortodoxe...*, p. 369.

²⁷⁰ D. Stăniloae, *Ascetica și mistica Bisericii Ortodoxe...*, p. 374. „Iar iubirea aceasta izvorăște, la rândul ei, din Dumnezeu aflător în noi”, D. Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. II..., p. 382.

²⁷¹ D. Stăniloae, *Ascetica și mistica Bisericii Ortodoxe...*, p. 379.

numai atunci când e susținută de comuniunea cu Persoana infinită în putere și iubire a lui Hristos care e una cu credința adevărată²⁷². Iubirea ca virtute a cunoașterii lui Dumnezeu este experiată numai în Persoana lui Hristos. Numai în comuniunea cu Hristos omul poate experia iubirea adevărată și cunoașterea adevărată a lui Dumnezeu. „Iubirea e prezentată astfel de Iisus ca cea mai înaltă însușire a lui Dumnezeu și ca puterea care-i ridică și pe oameni la cea mai înaltă calitate a lor²⁷³. Prin Iisus Hristos omul este ridicat la cea mai înaltă treaptă a iubirii de Dumnezeu și a lui Dumnezeu. În Hristos și în iubirea noastră către El, oamenii intră în infinitatea iubirii lui Dumnezeu și în cunoașterea Lui²⁷⁴.

2.6.4. Unirea cu Hristos și cunoașterea Lui prin Sfintele Taine ale Bisericii

2.6.4.1. Sfintele Taine – căi de acces spre Dumnezeu

În Biserică se imprimă iubirea în om, luminându-i mintea și rațiunea, care se deschid pentru cunoașterea orizonturilor nelimitate pe care Dumnezeu le-a pregătit pentru om. Virtuțile și iubirea, ca încoronare a lor, fac omul să poată „să pătrundă cu ușurință în tainele nesfârșite ale cunoașterii și iubirii lui Dumnezeu²⁷⁵. Cu-

---

²⁷² D. Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. II..., p. 378.

²⁷³ D. Stăniloae, *Chipul evanghelic al lui Iisus Hristos...*, p. 86. „Cel ce iubește pe Hristos, și în Hristos pe oameni, nu se trufește, pentru că el știe că iubirea lui se hrănește din iubirea lui Hristos față de noi, că în infinitatea iubirii de care se simte cucerit trăiește infinitatea iubirii lui Hristos. Iubirea noastră e numai răspunsul nostru la iubirea Lui, dat din puterea iubirii Lui”, D. Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. II..., p. 379.

²⁷⁴ Pentru analiză și sinteză a iubirii și a tipurilor de iubire la părintele D. Stăniloae vezi C. Berger, *Teognosia...*, pp. 399-409. De asemenea vezi și: Ș. Buchiu, „Părintele Dumitru Stăniloae – teolog al iubirii dumnezeiești (triadologie-hristologie-pnevmatologie)”, în *Anuarul FTOUB* (2013), pp. 117-134; Ioan C. Teșu, „Teologia Părintelui Profesor Dumitru Stăniloae, o teologie a iubirii și dăruirii, a rugăciunii și desăvârșirii”, în *Ortodoxia*, LIV (2003) 3-4, pp. 76-85.

²⁷⁵ D. Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. III..., p. 79.

noașterea umană nu se poate desăvârși numai prin virtuți și iubire, ci este necesară și participarea la Sfintele Taine ale Bisericii, ca prin ele cunoașterea să ajungă la desăvârșire. Prin Sfintele Taine săvârșite în cadrul Bisericii, întreaga ființă umană se sfințește și devine capabilă pentru o cunoaștere înaltă, duhovnicească. În primul rând, trebuie menționat că nu numai omul are parte de Sfintele Taine ale Bisericii, ci Biserica în totalitatea ei este o taină. „Dacă taina sau sacramentul în sens larg este unirea lui Dumnezeu cu realitatea văzută, în primul rând cu realitatea umană, Biserica este ea însăși, în totalitatea ei, o taină. Un sacrament, ca extensiune și prelungire în timp, sau ca mediu de iradiere a tainei originare, care este Hristos”²⁷⁶. Hristos este Cel care dă calitatea de taină a Bisericii, și o menține ca atare prin Sfintele Taine care se săvârșesc în ea. Hristos este cea mai mare taină care ne este descoperită în Biserică, pentru că după Înălțarea la cer, Biserica a devenit spațiul unde Hristos rămâne cu noi, iar Tainele sunt mijlocul prin care Hristos se sălășluiește în noi²⁷⁷. „Tainele sînt modurile speciale de deschidere a lui Hristos către noi și de comunicare a Lui cu noi”²⁷⁸. Prin Sfintele Taine Hristos ne comunică harul Său dumnezeiesc și ne unește pe noi cu El²⁷⁹. În Tainele Bisericii prin harul Sfântului Duh, Hristos se împărtășește oamenilor. „Sfintele Taine sunt căile de acces ale omului spre Iisus Hristos, la nivel de necesitate fun-

---

²⁷⁶ D. Stăniloae, „Din aspectul sacramental al Bisericii”, în *Ortodoxia XVIII* (1966) 9-10, pp. 531-532.

²⁷⁷ „Prezența și lucrarea lui Hristos Însuși în Taine e implicată în faptul că harul Tainelor e energia necreată a lui Hristos, sau lucrarea Lui. Prin fiecare Taină El Își retrăiește și iradiază în credincios trăirea și puterea unei alte stări prin care a ridicat El umanitatea Sa până la înălțimea și îndumnezeirea ei deplină”, D. Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. III..., p. 27.

²⁷⁸ D. Stăniloae, „Creația ca dar și tainele Bisericii”..., p. 12. „Prin Taine prezența lui Hristos se sălășluiește în cei ce le primesc, în mod mai durabil, iar în unele Taine, pentru totdeauna”, D. Stăniloae, *Spiritualitate și comuniune în Liturgia ortodoxă...*, p. 156.

²⁷⁹ „Tainele sunt actele prin care Hristos recapitulează în Sine ca Biserică pe oamenii despărțiți de Dumnezeu și întredaltă, dacă ei cred în El. Tainele au astfel o funcție unificatoare”, D. Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. III..., p. 22.

damentală a omului”²⁸⁰. Sfintele Taine există în Biserică cu scopul de a uni pe om cu Dumnezeu, încă din această viață trăită pe pământ. Sfintele Taine ne unesc cu Hristos cel înălțat la cer, în Biserică, care este Trupul Lui.

În Sfintele Taine i se oferă omului înaintarea în cunoașterea lui Dumnezeu și o înaintare în comuniunea cu Dumnezeu care devine mai puternică cu sfințirea și îndumnezeirea omului. Unirea cu Hristos care se produce prin Sfintele Taine este și unire cu Dumnezeu Tatăl și cu Sfântul Duh. „(...) în Sfintele Taine, ne transcendem spre o unire cu Hristos tot mai adâncă și, împreună cu El, ca fii, spre unirea cu Tatăl în Duhul Sfânt (...)”²⁸¹. Tainele sunt mijlocul prin care Dumnezeu se arată omului și prin care lucrează asupra lumii create, adică harul Sfintelor Taine este harul sau energia necreată a lui Dumnezeu prin care El lucrează asupra creației. „Pr. Stăniloae definește Tainele ca fiind moduri văzute prin care Dumnezeu lucrează la nivel «nesensibil», deci cum Taina nu poate fi disociată nici de Persoana Săvârșitorului, nici de ființa Lui, aceasta este o străpungere identitară a Lui în materia acestei creații. Sfânta Taină este o formă de manifestare a prezenței Sale nemijlocite prin lucrările necreate ale Sale în mijlocul lumii create, mai ales a lumii văzute”²⁸². Sfintele Taine oferă o cunoaștere a prezenței lui Dumnezeu prin harul împărtășit prin Tainele Bisericii. Mai mult, când omul se unește cu Hristos în Sfânta Euharistie, se unește real și trăiește prezența reală a lui Hristos, nu trăiește doar o idee sau un gând abstract despre prezența lui Dumnezeu. „Iar cunoașterea autentică provine din experiența reală a prezenței Lui, și nu din ideea despre El”²⁸³. Prezența reală a lui Hristos în

---

²⁸⁰ M. Burlacu, „Gândirea Părintelui Dumitru Stăniloae privind experiența...”, p. 480. Vezi și M. Burlacu, „Experierea lui Dumnezeu în Sfintele Taine în concepția Părintelui Dumitru Stăniloae”, în *Anuarul FTOUB* (2013), pp. 311-322.

²⁸¹ D. Stăniloae, *Chipul nemuritor al lui Dumnezeu...*, p. 411.

²⁸² M. Burlacu, „Gândirea Părintelui Dumitru Stăniloae privind experiența...”, p. 495.

²⁸³ M. Burlacu, „Gândirea Părintelui Dumitru Stăniloae privind experiența...”, p. 488.

Sfintele Taine implică și prezența cunoașterii umane, care trece prin Hristos și vine de la Hristos. Cunoașterea umană este dependentă de comuniunea și unirea cu Hristos, deoarece în Hristos omul cunoaște și vede rațiunile lucrurilor create și află sensul lor logic. Sfintele Taine unesc omul cu Dumnezeu, dar această unire se împlințește prin Hristos, de aceea putem spune că Tainele Bisericii Îl au ca centru pe Hristos, adică sunt hristologice²⁸⁴. „Definiția hristologică a Sf. Taine pe care o stabilește părintele Stăniloae are în vedere înțelegerea lui Hristos ca Logos al lucrurilor, ceea ce asigură o primă prezență prin rațiunile lucrurilor, în elementele materiale ale Tainelor și în același timp ca subiect al acțiunii de sfințire a lor prin Duhul Sfânt”²⁸⁵. Cunoașterea rațiunilor lucrurilor devine mai ușoară, mai ales că unele din rațiuni fac parte din materia folosită în Sfintele Taine, iar Hristos este cel care le sfințește și le oferă spre cunoaștere omului. În Hristos, omul cunoaște rațiunile lucrurilor și sensul lor logic.

Rațiunile din materia folosită în Sfintele Taine îi descoperă omului Rațiunea de la care au fost create și spre care se mișcă întreaga creație ca să fie recapitulată în Hristos. Rațiunile descoperă logicitatea care se află în ele și care trimite la originea lor, Logosul lui Dumnezeu. De aceea, Sfintele Taine fac legătura între om și Hristos, în ele întreaga creație împreună cu omul este chemată la transfigurare. „Elementele Sfințelilor Taine ocupă, deocamdată, în momentele în care sînt folosite, o poziție intermediară între trupul transparent al lui Hristos și natura opacizată, dar chemată să se ridice din puterea trupului lui Hristos la starea de transparență”²⁸⁶. Chemarea la transfigurare nu este posibilă fără Biserică, fără Trupul lui Hristos, pentru că transfigurarea omului se în-

²⁸⁴ „(...) orice Taină e o intrare în comuniune cu Hristos ca persoană, e o Taină de întemeiere a comuniunii cu Hristos în general și a comuniunii cu ceilalți membri ai Bisericii uniți cu Hristos”, D. Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. III..., p. 31.

²⁸⁵ Ș. Buchiu, „Relația dintre cuvânt și taină în teologia Părintelui Stăniloae”, în *Anuarul FTOUB* (2004), p. 545.

²⁸⁶ D. Stăniloae, „Creația ca dar și tainele Bisericii” ..., p. 15.

tâmplă în interiorul Bisericii. Când omul începe să se sfințească, atunci și creația se sfințește împreună cu el, prin elementele Sfințelor Taine. Astfel, întreaga creație devine o taină, iar această taină se îndumnezeiește prin Biserică și la rândul ei devine Biserică. „Astfel, noțiunile de Biserică și de Taină coincid. Universul redevine Biserică a redevine Taina atotcuprinzătoare, dacă taina este prezența și lucrarea lui Dumnezeu în toată creația. Iar întrucât în Taina atotcuprinzătoare fiecare component e o taină, se poate spune că fiecare component al ei este o biserică”²⁸⁷. Inima omului devine o biserică în care și universul creat devine o biserică, adică unde creația se sfințește și se îndumnezeiește, prin Hristos aflat în inima omului. Energiile necreate de care se împărtășește omul prin Sfintele Taine atrag și creația spre omul cel sfințit și îndumnezeit, sfințindu-se și ea. Harul sau energiile necreate nu au scopul de a menține lucrurile create așa cum au fost create, ci au scopul „să le atragă tot mai mult spre Dumnezeu”²⁸⁸. Aceleași energii care sfințesc creația îl sfințesc și pe om, dându-i posibilitatea să cunoască lumea și tot ce este în ea, prin Cel care dăruiește harul și cunoașterea lucrurilor, adică Domnul Hristos.

O singură Sfântă Taină este începutul pentru toate darurile dumnezeiești și pentru cunoaștere, iar aceea este Sfânta Taină a Botezului. În Botez, omul este luminat de Hristos și de la Hristos primește darurile dumnezeiești prin harul Duhului Sfânt. Odată botezat, omul are posibilitatea să-L întâlnească pe Hristos frecvent în viața sa și prin unirea cu Hristos să-și sporească cunoașterea. „Căci Dumnezeu este ascuns de la Botez în sanctuarul cel mai dinăuntru al ființei noastre, îmboldindu-ne spre împlinirea poruncilor, prin ceea ce întipărim pe obrazul nostru spiritual, trășăturile Domnului”²⁸⁹. Fiind luminat în Botez, omul nu rămâne permanent în întunericul necunoașterii, ci cunoașterea cea adevărată se descoperă prin lumina lui Hristos, pentru că omul care s-a botezat s-a îmbrăcat în Hristos (Gal. 3, 27), iar prin Hristos

---

²⁸⁷ D. Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. III..., p. 13.

²⁸⁸ D. Stăniloae, „Chipul lui Hristos în Biserica răsăriteană...”, p. 6.

²⁸⁹ D. Stăniloae, *Ascetica și mistica Bisericii Ortodoxe...*, p. 55.

cunoaște lucrurile dumnezeiești, atât cât este cu putință. „Omul botezat nu mai este părtaș cunoașterii păcătoase, el fiind pătrunzător cu mintea către cele mai subtile semnificații ale lucrurilor lui Dumnezeu”²⁹⁰. Dar aceste semnificații subtile nu sunt dobândite automat, ci prin primirea Sfântului Duh în Sfânta Taină a Mirungerii. Omul Îl primește pe Hristos în adâncul inimii sale la botez, dar toate darurile de la Dumnezeu Tatăl și de la Hristos sunt primite de la Duhul Sfânt. Sfântul Duh face legătura cu Dumnezeu Tatăl, care ni se arată prin Hristos, în acest fel creându-se o comuniune și iubire „veșnic nouă și mereu sporită”²⁹¹. „Prin experiența puterii Duhului devenim conștienți de unitatea noastră cu Hristos și între noi, ca Trup al lui Hristos”²⁹². În Trupul lui Hristos, Biserica, primim darurile Sfântului Duh, iar prin acele daruri putem să ajungem la cunoașterea creației și a lui Dumnezeu. Legătura care se formează între Dumnezeu și om în Biserică este o legătură a cunoașterii continue, care se prelungește în viața de apoi.

2.6.4.2. Sfânta Euharistie – unirea omului cu Rațiunea divină

Harul Sfințelor Taine se împlinește în Sfânta Liturghie, în care omul se unește cu Hristos direct în Sfânta Împărtășanie. Atunci, împreună cu Hristos și omul devine o jertfă care se aduce Tatălui, o jertfă în care este și el fiu după har al lui Dumnezeu. În Sfânta Liturghie și în Sfânta Împărtășanie, omul își transformă inima în sălașul lui Dumnezeu și pregustă Împărăția lui Dumnezeu aici pe pământ. „Sfânta Liturghie este acțiunea de împreună jertfire a noastră cu Hristos, sau unirea comunității cu Hristos în stare de jertfă pentru a se aduce și ea împreună cu El jertfă Tatălui, ca să se realizeze Împărăția Treimii în toate”²⁹³. Inima omului devine locul lăuntric unde se săvârșește liturghia lăuntrică, locul unde

²⁹⁰ M. Burlacu, „Gândirea Părintelui Dumitru Stăniloae privind experiența...”, p. 497.

²⁹¹ D. Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. III..., p. 74.

²⁹² Sorin Șelaru, „Prezența nedespărțită și neconfundată a lui Hristos și a Duhului Sfânt în Biserică din perspectiva Părintelui Dumitru Stăniloae”, în *Anuarul FTOUB* (2009), p. 713.

²⁹³ D. Stăniloae, *Spiritualitate și comuniune în Liturghia ortodoxă...*, p. 240.

Dumnezeu șade pe altarul interior al omului. „Prin această liturghie interioară se realizează și în biserica ființei noastre o unificare a tuturor mișcărilor și tendințelor omului credincios între ele, și a lui cu Dumnezeu”²⁹⁴. În Sfânta Liturghie omul se adună pe sine și este pregătit pentru unirea cu Hristos, iar prin Hristos cu Dumnezeu Tatăl. În Sfânta Împărtășanie omul se luminează și îl cunoaște pe Dumnezeu ca lumină și în lumină. „Dumnezeu va fi cu-noscut și împărtășit în Liturghie ca lumină. Prima dată în rânduiala Sfintei Liturghii, Dumnezeu este invocat ca lumină în rugăciunea de dinaintea citirii Sfintei Evanghelii: «Strălucește în inimile noastre, Iubitore de oameni, Stăpâne, lumina cea curată a cunoașterii Dumnezeirii Tale și deschide ochii gândului nostru spre înțelegerea evanghelicelor Tale propovăduiri» (*Liturghier*, p. 147)”²⁹⁵. Dumnezeu luminează rațiunea și mintea omului, invitându-le la cunoaștere și iluminare în lumina Sa dumnezeiască, unde omul experiază iubirea Sfintei Treimi în mod existențial. Omul se află aproape de Dumnezeu, dar nu-L vede în totalitate, pentru că nimeni nu poate să-L vadă pe Dumnezeu. Deși se află în apropiere și știe că Dumnezeu se află în lumină, pentru om experiența vederii lui Dumnezeu rămâne un mister inexprimabil. „Dumnezeu este aproape și totuși, sau tocmai din această cauză, este experiat ca mister, ca taină. Dumnezeu este cunoscut, dar într-un mod inexprimabil”²⁹⁶. Cunoașterea lui Dumnezeu va rămâne permanent o taină pentru om,

---

²⁹⁴ D. Stăniloae, *Spiritualitate și comuniune în Liturghia ortodoxă...*, p. 39.

²⁹⁵ Lucian Farcașiu, „Mistagogia liturgică a Părintelui Dumitru Stăniloae, reflectată în lucrarea „*Spiritualitate și comuniune în Liturghia ortodoxă*”, în vol. Pr. Lect. Univ. Dr. Nicolae Răzvan Stan, Dr. Lucian Dindirică (coordonatori), *Părintele Profesor Dumitru Stăniloae sau consonanța...*, p. 182. Despre misterul euharistic la părintele D. Stăniloae vezi Vasile Miron, „Misterul euharistic în opera Părintelui Profesor Dumitru Stăniloae”, în *Ortodoxia*, S 2, VI (2014) 3, pp. 30-52; D. Stăniloae, „Teologia Euharistiei”, în *Ortodoxia* 3 (1969) pp. 343-363, reeditată în *Ortodoxia* S 2, VI (2014) 2, pp. 12-35; Vezi de asemenea și F.T. Tomoiogă, „Euharistia – centru sacramental al Bisericii. Eclesologia lui Afanassieff în abordarea Părintelui Stăniloae”, în *Mitropolia Olteniei*, LXIV (2012) 9-12, pp. 193-209.

²⁹⁶ D. Stăniloae, M.-A. Costa de Beauregard, *Mică dogmatică vorbită...*, p. 53.

dar va fi, în Împărăția lui Dumnezeu, o cunoaștere mereu nouă și infinită, păstrându-și misterul ființei lui Dumnezeu.

Încununarea Sfintelor Taine și a virtuților este Sfânta Taină a Euharistiei sau a Împărtășaniei cu Trupul și Sângele Mântuitorului Iisus Hristos. În Sfânta Euharistie Hristos Se sălășluiește în om, dar și omul se unește cu Hristos, cu alte cuvinte, omul poate experia taina întrupării prin împărtășirea cu Hristos. „(...) în Sfânta Împărtășanie are loc prin Duhul Sfânt cea mai deplină transcenderă a lui Hristos ca om spre Dumnezeu și cea mai deplină coborâre a lui ca Dumnezeu la noi, după ce această transcenderă și coborâre a început la Botez și continuă prin toate ierurgiile”²⁹⁷. În Botez, Hristos se sălășluiește în adâncul inimii, dar în Euharistie se arată pe deplin ca Dumnezeu și ca om, ca prin umanitatea asumată și îndumnezeită în Ipostasul Său divin să-l așeze pe partea dreaptă a Tatălui. În Sfânta Euharistie Hristos ni se dăruiește întreg ca să putem să-L avem în noi și în viața viitoare. „Euharistia se deosebește de celelalte Sfinte Taine prin faptul că ea ne introduce pe calea unirii plene, nemijlocite cu Hristos încă în viața pămîntească, pentru a o avea în mod văzut în viața viitoare. Pe toate drumurile înaintării spre Dumnezeu ne susțin harurile Sfintelor Taine comunicate nouă prin elementele creației, ca puteri de slujire așezate în natura noastră”²⁹⁸. Omul se unește cu Hristos în Sfânta Euharistie și Îl cunoaște pe El, dar această cunoaștere nu poate fi descrisă pe deplin de către om, adică are un caracter apofatic. Omul Îl cunoaște pe Hristos prin natura umană asumată de către El, dar nu Îl poate cunoaște în dumnezeirea Sa. În inima omului se întâlnesc creatul și infinitul într-un mod paradoxal, omul și Dumnezeu cel infinit la un loc, Dumnezeu se poate „micșora” într-atât, încât se poate sălășlui în inima omului, dar omul nu poate să cuprindă infinitul lui Dumnezeu, dar tânjește după comuniunea infinită cu El.

²⁹⁷ D. Stăniloae, *Chipul nemuritor al lui Dumnezeu...*, p. 414.

²⁹⁸ D. Stăniloae, „Creația ca dar și tainele Bisericii” ..., p. 28.

Sfânta Euharistie are un rol foarte important în cunoașterea creației și a lui Dumnezeu, pentru că prin elementele ce s-au folosit la sfințirea darurilor, omul și creația se unesc cu Hristos. În Euharistie, rațiunea omului se unește cu rațiunea lui Hristos și cu rațiunea hristificată, omul are acces la o cunoaștere înaltă, o cunoaștere care cuprinde creația și pe Dumnezeu. Creația Îl primește pe Hristos și se sfințește prin elementele materiale folosite la sfințirea Sfintei Euharistii, iar Hristos cuprinde în sine creația și omul împreună. „Dăruirea de Sine a lui Hristos prin Euharistie face ca rațiunea lui necreată să cuprindă toate rațiunile lucrurilor create, astfel încât lumea devine ea însăși cuprinzătoare a lui Hristos întreg. Iar Hristos sălășluiește întreg în toată creația”²⁹⁹. În Euharistie, omul și creația se dăruiesc lui Hristos, iar Hristos se dăruiește lor, sfințindu-le și îndumnezeindu-le prin prezența Sa divină. Rațiunea umană se sfințește în Rațiunea divină care este Hristos și devine capabilă de cunoașterea lui Dumnezeu. Se înțelege că Dumnezeu nu poate fi cunoscut în ființa Sa divină, dar Se face cunoscut prin energiile necreate care izvorăsc din ființa Lui și ajung la rațiunea și mințea omului. În Hristos dăruit nouă în Euharistie, omul înaintează în cunoașterea lumii și a lui Dumnezeu, dar înțelege că cunoașterea lui Dumnezeu este mai presus de orice cunoaștere pe care o poate atinge cu ajutorul rațiunii. „În realitate, incognoscibilitatea se împreună în chip tainic cu cunoașterea și, pe măsură ce urcăm spre misterul divin, ne umplem de tot mai multă cunoștință, desigur de o altfel de cunoștință, dar și de cunoștința că natura divină e mai presus de orice cunoștință”³⁰⁰. În unirea rațiunii umane cu rațiunea lui Hristos se întâmplă ca omul să nu mai gândească cu rațiunea sa, ci prin rațiunea lui Hristos. Odată ce Hristos este primit în ființa umană prin Sfânta Euharistie, Hristos cuprinde în sine toate însușirile omenești și le îndumnezeiește, de aceea, omul nu mai cunoaște prin rațiunea sa ci prin

---

²⁹⁹ M. Burlacu, „Gândirea Părintelui Dumitru Stăniloae privind experiența...”, p. 505.

³⁰⁰ D. Stăniloae, *Ascetica și mistica Bisericii Ortodoxe...*, p. 267.

rațiunea lui Hristos. Hristos este cel care îi arată cunoașterea cea adevărată și Cel care deține tainele tuturor lucrurilor. Însăși prezența lui Hristos în inima omului face cunoașterea să se îndrepte spre cunoașterea lui Hristos, iar prin Hristos spre cunoașterea creației și a lui Dumnezeu.

Sfânta Euharistie reprezintă singurul moment când omul și Mântuitorul Iisus Hristos se unesc direct și nemijlocit, dăruindu-se unul către celălalt. „Unirea cu Hristos a ajuns acum la treapta cea mai înaltă. Omul are acum în ființa sa Trupul și Sângele lui Hristos, pline de dumnezeirea Lui, dăruindu-și și el trupul și sângele lui Hristos, pentru a le avea comune pe ale sale cu ale Lui atât el, cât și Hristos”³⁰¹. Între Hristos și om se realizează o perihoreză fără confundarea lor, nici Dumnezeu nu se confundă cu omul în care sălășluiește, nici omul nu se confundă cu Hristos, ci se întrepătrund reciproc. În acest fel, cunoașterea omului sporește în Hristos cunoscând rațiunile lucrurilor și pe Hristos ca Dumnezeu. „La aceasta va ajuta și faptul că rațiunea trupului lui Hristos, unită ipostatic cu Logosul dumnezeiesc, și-a impus deplin puterea asupra materiei acestui trup, pnevmatizând-o, dat fiind că în esență acest trup este o rațiune plasticizată. Iar această putere se extinde din el și în trupurile noastre treptat, având să se extindă deplin la înviere nu numai asupra trupurilor noastre, ci asupra întregii lumi materiale, făcând transparente toate rațiunile ei, sau pnevmatizând-o întregă”³⁰². Rațiunea omului se poate uni cu Rațiunea divină, pentru că și omul este o rațiune plasticizată după chipul Rațiunii divine. De aceea, cunoașterea rațională nu are altă sursă mai bună de cunoaștere decât pe Hristosul cel întrupat, adică Rațiunea (Logosul) divină întrupată. Rațiunile lumii create sunt de la Rațiunea divină, și prin Ea le poate cunoaște și omul cu rațiunea sa sfințită și îndumnezeită în rațiunea lui Hristos. „Cuvântul lui Dumnezeu este Rațiunea în care își au originea și modelul rațiunile tuturor lucrurilor. Prin întrupare, Rațiunea divină

³⁰¹ D. Stăniloae, *Chipul nemuritor al lui Dumnezeu...*, p. 407.

³⁰² D. Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. III..., p. 92.

facându-Se Ipostasul trupului omenesc, atrage în cea mai profundă intimitate a Sa rațiunea trupului asumat, ca chip al unei rațiuni din sine. Oarecum El însuși ca Rațiunea dumnezeiască a rațiunilor tuturor făpturilor devine și rațiune a trupului asumat, fără să o desființeze pe aceasta în sine, deci nici trupul. Dar rațiunea trupului Său scufundat în Rațiunea divină se unește acolo și cu rațiunea pâinii și a vinului, care întrețin trupul, sau sunt destinate să fie asimilate de acesta. Prefacerea rațiunilor pâinii și vinului în rațiunea trupului și sângelui, care se produce în planul vieții pământești printr-un întreg proces de asimilare naturală, se produce în sânul Rațiunii divine, datorită intimității supreme în care ajung acolo cu trupul, într-o singură clipă. Astfel, pâinea și vinul Euharistiei rămân fără o temelie a existenței lor în rațiunile lor separate, rămân ca simple chipuri ale rațiunilor lor scufundate în rațiunea trupului Logosului întrupat. Dar în Rațiunea divină, rațiunea trupului asumat își regăsește interpenetrarea deplină și cu rațiunea oricărui alt trup omenesc. Atârnă numai de deschiderea fiecărui om ca să accepte această interpenetrare a rațiunii trupului Domnului cu rațiunea trupului său. Acela poate mânca trupul Domnului, ajungând în strânsă unire cu el în Cuvântul lui Dumnezeu în Care-și are scufundată rațiunea sa³⁰³. Rațiunea divină – Hristos îl atrage spre sine pe om cu trupul Lui, ca o rațiune care face parte din infinitatea Lui. În Sfânta Împărtășanie rațiunile pâinii și a vinului ca materie creată rămân separate, dar unite în trupul întrupat al Rațiunii divine. Omul care se împărtășește cu Hristos se deschide spre unirea rațiunii lui cu Rațiunea divină, în Care se scufundă în cunoașterea tainelor dumnezeiești.

---

³⁰³ D. Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. III..., p. 104. „Numele de pâine se dă alternativ atât Trupului lui Hristos, cât și ipostasului dumnezeiesc al Lui. Numai ipostasul Lui este nemărginit. Dar pe el îl găsim în Trupul Lui, iar pe acesta, în chipul pâinii. Ele sunt strâns unite. Trupul e constituit din pâine, pâinea e trupul în devenire, iar trupul e pâinea care și-a împlinit destinația ei. Pentru Hristos, Care a depășit distanțele temporale, pâinea e deja Trup, și Trupul, pâine”, D. Stăniloae, *Spiritualitate și comuniune în Liturgia ortodoxă...*, p. 682.

Fiecare creștin este chemat la comuniune cu Hristos și la cunoașterea pe care Hristos o dăruiește, dar depinde de fiecare om în parte dacă vrea să accepte această comuniune sau nu. Dacă cunoașterea dăruită de Hristos este acceptată și sufletul omului s-a deschis spre Hristos, atunci omul vede rațiunile lucrurilor în Hristos care este izvorul lor, sau, Cel care le-a gândit și le-a creat. În Hristos, rațiunea omului contemplă rațiunile lucrurilor în chipul lor duhovnicesc, nu în cel material. „Rațiunile lucrurilor din lume, departe de a deveni de prisos după vederea descoperită a lui Dumnezeu, ne vor ajuta să înțelegem fecunditatea Rațiunii divine, vor fi chiar o exemplificare a ei, așa cum razele soarelui sunt o exemplificare și o manifestare a luminii lui. (...) Cu alte cuvinte, când vom contempla pe Dumnezeu direct, vom contempla rațiunile lucrurilor în El Însuși, nu în lucruri, ca acum, deci cu mult mai iluminate, mai adânci, mai explicate”³⁰⁴. În Hristos, rațiunea omului poate vedea rațiunile lucrurilor mult mai clar și mai profund, deoarece creația la rândul ei este o taină, iar o taină nu-și descoperă pe deplin misterul care o învăluie. De aceea, sensul adevărat și profund se poate afla numai de la Hristos, unit cu rațiunea umană în Sfânta Euharistie. Dacă rațiunea omului se străduiește să cunoască rațiunile lucrurilor în afara Bisericii și a comuniunii cu Hristos, atunci poate descoperi numai fața exterioară (materială) a lucrurilor, nu și cea duhovnicească, care trimite la Creatorul lor. Prin Sfânta Euharistie, omul cunoaște pe Hristos, ca Rațiune divină și Creator al rațiunilor și rațiunile lucrurilor în sensul lor duhovnicesc. Cu alte cuvinte, omul cunoaște creația al cărui stăpân este. „Astfel, măreția omului stă, pe de o parte, în calitatea sa de cunoscător al Rațiunii creatoare, ca unul ce este după chipul ei, iar pe de altă parte ca mijloc de revelare a lui Dumnezeu creaturii, al cărei stăpân este. Urmând această logică, omul se descoperă pe sine numai cunoscându-l pe Dumnezeu. El este subiectul cunoscător ce privește în sine pentru a descoperi alteritatea,

---

³⁰⁴ D. Stăniloae, *Ascetica și mistica Bisericii Ortodoxe...*, p. 226.

pentru a descoperi un alt Subiect care se lasă descoperit”³⁰⁵. În Euharistie, omul se cunoaște pe sine ca chip al lui Hristos, își cunoaște scopul pentru care a fost creat, comuniunea în iubire veșnică cu Dumnezeu, în Care va contempla cunoașterea mereu nouă a rațiunilor lucrurilor. Sfânta Euharistie este pregustarea comuniunii cu Dumnezeu aici pe pământ, ca pregătire sau ca garanție pentru comuniunea în Împărăția lui Dumnezeu. Omul va fi în comuniune cu toată creația îndumnezeită prin el și adusă ca jertfă în altarul Bisericii, pentru unirea cu Dumnezeu aici pe pământ și în viața cea veșnică. „În viața viitoare ne vom și uni cu Dumnezeu în mod nemijlocit – și aceasta va fi Euharistia desăvârșită – dar vom fi și într-o comuniune cu El prin toată creația devenită străvezie la maximum”³⁰⁶. Unirea în viața viitoare este considerată o Euharistie deplină pentru că omul se va uni nemijlocit cu Dumnezeu, nu prin pâinea și vinul care se prefac în Trupul și Sângele lui Hristos. Unirea și comuniunea deplină cu Dumnezeu în viața veșnică va fi și o descoperire continuă a rațiunilor dumnezeiești în creația îndumnezeită. În Biserică, omul se îndumnezeiește și devine transparent pentru Dumnezeu și pentru creație, în felul acesta fiind pregătit pentru cunoașterea rațiunilor lucrurilor cu rațiunea și mintea sa îndumnezeită prin Hristos și în Hristos. În Biserică prin virtuți și Sfintele Taine, omul poate să cunoască lumea creată, rațiunile lumii create, să se cunoască pe sine și nu în ultimul rând, să-L cunoască pe Dumnezeu Sfânta Treime, prin Rațiunea (Logosul) divină, Hristos, Dumnezeu și Mântuitorul nostru.

---

³⁰⁵ Cristian Sonea, „Identitate și alteritate. Misterul și paradoxul cunoașterii de sine în teologia Părintelui Dumitru Stăniloae”, în vol. Pr. Lect. Univ. Dr. Nicolae Răzvan Stan, Dr. Lucian Dindirică (coordonatori), *Părintele Profesor Dumitru Stăniloae sau consonanța...*, p. 243.

³⁰⁶ D. Stăniloae, „Creația ca dar și tainele Bisericii” ..., pp. 27-28.

2.6.5. Darurile Sfântului Duh și cunoașterea

Desăvârșirea și îndumnezeirea omului nu se pot realiza fără harul Sfântului Duh. Sfântul Duh dă viață și existență Bisericii³⁰⁷. Prin harul dumnezeiesc lucrează Dumnezeu în lume, în om și în Biserică. Harul este o energie divină izvorâtă din ființa divină a Celor trei Ipostasuri, prin care omul se sfințește și se îndumnezeiește. „Harul este fereastră deschisă spre infinitatea lui Dumnezeu ca persoană, sau ca comuniune treimică de persoane, o dată ce Dumnezeu ne-a pus prin har în relație cu Sine. Harul des-limitază viața existenței noastre și prin aceasta satisface în mod real setea ei după infinitul personal transcendent. Ca atare harul ne dă putința împlinirii noastre ca «chip al lui Dumnezeu», sau ajută înaintarea noastră în asemănarea cu El, sau infinitatea relației iubitoare cu El”³⁰⁸. Harul deschide infinitatea comuniunii cu Dumnezeu. Harul împlinește pe om ca chip al lui Dumnezeu, îl aseamănă cu Dumnezeu și îl ajută pe om să-L cunoască pe Dumnezeu prin energiile necreate. Părintele Dumitru Stăniloae enumeră două forme de prezență a harului în om: „o imprimare a lui în om, ca putere, deși și această prezență este o lucrare a Duhului; și o prezență deplin asimilată și simțită de om ca lucrare prin lucrarea sa”³⁰⁹. Harul se imprimă în ființa umană dându-i putere să înainteze în facerea de bine, sau omul îl poate simți în sine cum harul lucrează prin el și prin lucrarea lui. Sfântul Duh, prin harul Lui și harul Sfințelor Taine îl ridică pe om deasupra naturii lui și îl înalță către Dumnezeu. Harul Sfântului Duh începe să lucreze în om din momentul Botezului, iar prin Taina Sfântului Mir, Sfântul Duh „Și-a creat un sălaș în centrul ascuns al ființei noastre. El este mereu în contact cu noi din acel moment”³¹⁰. Asemenea lui Hristos, așa și Sfântul Duh se sălășluiește în ființa umană la Botez, lucrând în

³⁰⁷ D. Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. II..., p. 311.

³⁰⁸ D. Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. II..., pp. 312-313.

³⁰⁹ D. Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. II..., p. 313.

³¹⁰ D. Stăniloae, *Ascetica și mistica Bisericii Ortodoxe...*, p. 216.

noi prin harul dumnezeiesc și înmulțind darurile Lui cele multe. Darurile Sfântului Duh sunt necesare în etapele cunoașterii și ale vieții omenești. Părintele Stăniloae preia enumerarea darurilor Sfântului Duh de la Sfântul Maxim Mărturisitorul, șapte la număr: „duhul temerii, duhul tăriei, duhul sfatului, duhul științei, duhul cunoștinței, duhul înțelegerii, duhul înțelepciunii”³¹¹. Este nevoie ca omul să dobândească aceste daruri ca să ajungă la cunoașterea rațiunilor și a lui Dumnezeu.

Primele două daruri sunt începutul înaintării în cunoaștere, dar nu sunt o cunoaștere lămurită. Darul *temerii* îl reține pe om să nu facă fapte rele, iar darul *tăriei* îl îndeamnă la săvârșirea faptelor bune. După aceste două daruri urmează celelalte prin care se descoperă cunoașterea. Prin darul *sfatului* omul deprinde discernământul prin care deosebește faptele între ele și ia decizii care faptă este mai bună într-o împrejurare anume, adică poruncile lui Dumnezeu sunt lucruri bune. Prin darul *științei* omul învață cum să realizeze practic binele, să fie realizat cu judecată. Darul *cunoștinței* descoperă rațiunile sau motivațiile mai adânci ale fiecărei fapte sau virtuți. După darul cunoștinței urmează darul *înțelegerii*, care identifică natura omului cu rațiunile virtuților, depășind profunzimea lor teoretică. Ultimul dar al Sfântului Duh este darul *înțelepciunii*, care îl înalță pe om la Cauza rațiunilor duhovnicești, și prin care omul poate vedea adevărul din toate lucrurile. Înțelepciunea se dobândește când omul ajunge la nepătimire³¹². Înțelepciunea însoțește toate darurile Sfântului Duh și toate virtuțile săvârșite de către om. Înțelepciunea îi dă omului o vedere duhovnicească a lumii. „Înțeleptul vede dintr-odată, într-un mod larg cuprinzător, adevărul din toate, adică le vede pe toate într-o interdependentă, avându-și fiecare rostul său, și, în același timp, în funcție de cauza lor ultimă, de Dumnezeu”³¹³. În înțelepciunea pe care omul o dobândește ca dar de la Sfântul Duh, omul

³¹¹ D. Stăniloae, *Ascetica și mistica Bisericii Ortodoxe...*, p. 216.

³¹² Vezi D. Stăniloae, *Ascetica și mistica Bisericii Ortodoxe...*, pp. 216-218.

³¹³ D. Stăniloae, *Ascetica și mistica Bisericii Ortodoxe...*, p. 219.

începe să vadă rațiunile lucrurilor, sensul lor și rostul lor. Fiecare lucru se află în relație cu celelalte lucruri, sau mai important, se află în relație și dependență de Cauza lor, de Dumnezeu. „Înțelepciunea e darul de a vedea pe Dumnezeu simultan cu toate sau prin toate, ca Făcătorul, Susținătorul și Cărmuitorul efectiv al tuturor. Ea ne ajută să înțelegem dintr-o ochire viața noastră trecută, rostul ei, linia pe care trebuie să mergem, înțelesul solidar al tuturor faptelor și evenimentelor din viața omenească, al lucrurilor din natură, pentru că toate le explică Puterea și Cauza cea unică ce stă la baza tuturor și-și arată lucrarea deodată în toate”³¹⁴. Înțelepciunea îi dă omului puterea să-L vadă pe Dumnezeu în creație, descoperindu-L ca fiind Cauza a toate. Prin înțelepciune omul găsește sensul vieții și al faptelor sale care îl duc spre cunoașterea lui Dumnezeu. Dumnezeu îi descoperă omului tainele rațiunilor lucrurilor create și Se descoperă pe Sine prin ele.

Toate darurile Sfântului Duh sunt bune și necesare pentru dezvoltarea duhovnicească a omului. Ele se dobândesc treptat și etapizat, pentru că și cunoașterea omului înaintează treptat sau în etape. Darurile Sfântului Duh ajută rațiunea și mintea umană în cunoașterea începătoare a omului, în cunoașterea creației. „Darurile Duhului Sfânt ne călăuzesc și ne susțin în cunoașterea mijlocită a lui Dumnezeu. Deosebită de ea este cunoașterea directă a lui Dumnezeu, care va constitui faza a treia a urcușului duhovnicesc, sau faza unirii sufletului cu Dumnezeu, sau a vederii luminii dumnezeiești”³¹⁵. Darurile Sfântului Duh îl călăuzesc pe om spre cunoașterea lui Dumnezeu. Aceste daruri nu îl introduc pe om în cunoașterea nemijlocită a lui Dumnezeu. Cunoașterea nemijlocită sau directă este o cunoaștere care se dobândește într-o treaptă mai înaltă a cunoașterii și a iluminării omului. Cunoașterea prin darurile Sfântului Duh este cunoașterea pe care omul o experimentează atunci când ajunge în starea de nepătimire, dar încă nu a reușit să se curețe de chipurile simple ale lucrurilor. Cunoașterea

³¹⁴ D. Stăniloae, *Ascetica și mistica Bisericii Ortodoxe...*, p. 219.

³¹⁵ D. Stăniloae, *Ascetica și mistica Bisericii Ortodoxe...*, p. 220.

prin darurile Sfântului Duh începe să se realizeze pentru că omul și-a curățat inima de patimi și a deschis mintea pentru vederea lui Dumnezeu. „De aceea cunoașterea prin Duhul Sfânt este o cunoaștere a minții reîntoarse în duhul său, din împrăștierea la suprafață. Cunoașterea «în duh» este o cunoaștere din interiorul acesta intim al omului, din mijlocul luminii dumnezeiești care umple acest duh”³¹⁶. Cunoașterea prin darurile Sfântului Duh este cunoașterea minții curățate de patimi. În minte începe cunoașterea „în duh” a omului care izvorăște din lumina harului Sfântului Duh. Sfântul Duh pătrunde ființa umană făcându-o transparentă și făcând și lucrurile să fie transparente pentru o cunoaștere mai bună. Ca omul să poată să cunoască tainele lucrurilor trebuie să fie umplut de lumina lucrurilor³¹⁷. Realitatea spirituală pe care omul o descoperă este plină de rațiuni scaldate în lumina înțelegătoare. „Și când lumina aceea ne-a umplut lăuntrul nostru, nu ne apare limitată de marginile ființei noastre, ci extinsă peste toate cele cu care ne unim prin curăție și dragoste”³¹⁸. Ființa umană nu poate limita lumina necreată care se sălășluiește în interiorul omului. Lumina care strălucește din om și din lucruri depășește formele fizice. În lumina înțelegătoare omul vede rațiunile lucrurilor și legăturile lor cu Dumnezeu, Creatorul lor.

Cunoașterea prin Sfântul Duh este strâns legată și de comuniunea cu Hristos, și de comuniunea lui Hristos cu omul. Harul Sfântului Duh nu este numai al Lui, ci este și harul lui Hristos, pentru că înainte de Hristos natura omului „era închisă lucrării lui Dumnezeu în ea”³¹⁹. Cu întruparea lui Hristos omului i s-au deschis noi orizonturi în viață și în cunoașterea lui. În Hristos natura umană a fost desăvârșită și pregătită pentru sălășluirea lui Dumnezeu în ea. „De aceea harul și toate darurile nu sunt decât aducearea bunurilor cuprinse în natura noastră îndumnezeită în Hristos,

---

³¹⁶ D. Stăniloae, *Ascetica și mistica Bisericii Ortodoxe...*, p. 221.

³¹⁷ D. Stăniloae, *Ascetica și mistica Bisericii Ortodoxe...*, p. 222.

³¹⁸ D. Stăniloae, *Ascetica și mistica Bisericii Ortodoxe...*, p. 224.

³¹⁹ D. Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. II..., pp. 315-316.

în interiorul nostru însuși prin Duhul Sfânt³²⁰. Darurile pe care Sfântul Duh le dă omului sunt deja sfințite și îndumnezeite în Persoana lui Hristos. Hristos primește aceste daruri ca om desăvârșit în natura Sa umană, ca apoi prin Sfântul Duh să fie dăruite omului, sfințite și îndumnezeite. Desăvârșirea omului trece obligatoriu prin Hristos în Sfântul Duh. „Duhul nu are alt rol decât acela să ne facă proprii aceste energii ale lui Hristos și darurile care ne apropie de asemănarea cu El. Căci fără însușirea lor din partea noastră nu ne-am putea desăvârși propriu-zis. Prin Duhul, noi intrăm într-un dialog cu Hristos, în care ni se comunică puterea și lumina cunoașterii Lui, a cunoașterii treptate a infinității dumnezeiești, care sălășluiește în umanitatea Lui accesibilă nouă. Noi imităm și primim prin Duhul cele ale lui Hristos, într-un dialog liber în nesfârșit progres³²¹. Duhul dăruiește energiile lui Hristos omului ca să semene cu El, fără energiile lui Hristos desăvârșirea omului nu este posibilă. Prin Sfântul Duh, omul Îl cunoaște pe Hristos realizând un dialog cu El. Dialogând cu Hristos omul cunoaște infinitățile dumnezeiești ale lui Dumnezeu și ale rațiunilor lucrurilor. Se stabilește o legătură intimă între om și Sfântul Duh, unde omul este ridicat la poziția Duhului și are o cunoaștere apofatică prin Sfântul Duh. „Intimitatea aceasta între Duh și omul care crede face pe omul duhovnicesc să nu-L simtă pe Duhul ca pe un *Tu*, ci de câte ori zice eu, aude și pe Duhul spunând în el, *Eu*. Eul său a devenit Eul Duhului; Eul Duhului a devenit eul său, într-o unire desăvârșită fără confuzie. Sunt două eu-ri interpenetrate: Eul Duhului imprimat în eul omului ca să dezvolte eul acestuia. Puterile Duhului și, cu aceasta, puterile lui Hristos au devenit puterile omului. Duhul nu Se afirmă în om prin categoria de *Tu*, ca Hristos, ci de *Eu*, pentru ca să întărească eul omului, dar ca un *eu* iubitor de Hristos. Coborând la nivelul eului uman, El Se face smerit ca omul, pentru ca și omul să se smerească, și prin smerenie să se înalțe³²². Sfântul Duh devine eul omului ca omul să se

³²⁰ D. Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. II..., p. 316.

³²¹ D. Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. II..., pp. 316-317.

³²² D. Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. II..., p. 318.

dezvolte pe plan spiritual și gnoseologic. Eul Sfântului Duh și eul omului nu se confundă, ci se întrepătrund reciproc. Eul Duhului întărește eul omului într-o iubire de Hristos, se coboară într-o smerenie ca și omul să se înalțe prin smerenie. Hristos și Sfântul Duh prezintă pe om, sau pe oameni, înaintea Tatălui, hristificat și plin de Duh Sfânt³²³.

2.6.6. Iluminarea și îndumnezeirea omului

2.6.6.1. Rațiunea și mintea

Cunoașterea omului trece prin rațiune și prin minte, ca apoi să intre în inima omului. Toate conceptele cunoscute de către om trec prin rațiune și prin minte, până la eliberarea de ele pentru realizarea vederii și unirii cu Dumnezeu. Părintele Dumitru Stăniloae spune că inima în care se adună mintea nu este inima de carne, ci „sediul central al minții, centrul omului, duhul lui, subiectul lui, omul total din lăuntru, nu numai cel intelectual sau sentimental”³²⁴. Cu alte cuvinte, mintea va trebui să coboare în centrul cel mai adânc al omului, ca să devină deschisă pentru cunoașterea înaltă a tainelor lumii și ale lui Dumnezeu. Pentru a putea cunoaște pe Dumnezeu mintea trebuie să se golească de toate lucrurile create și de toate conceptele, aceasta este „o condiție *sine qua non* pentru apropierea minții de Dumnezeu cel infinit”³²⁵. Această înlăturare din minte a oricărui concept sau conținut definit cel mai bine se realizează prin rugăciune. Rugăciunea îl preocupă pe om

---

³²³ „Prin Duhul, Fiul ne face asemenea Sieși, actualizează puțința ce ne-a dat-o de a ne ridica la nivelul dialogului cu Sine ca Dumnezeu, ca un fel de parteneri egali cu El prin har, sau prin Duhul, sau ca dumnezei și fii ai lui Dumnezeu prin har”, D. Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. II..., p. 319. Părintele Calinic Berger a analizat rolul Sfântului Duh în cunoaștere în lucrarea lui, dar s-a limitat doar la lucrarea *Ascetica și mistica Bisericii Ortodoxe* a părintelui D. Stăniloae. Vezi C. Berger, *Teognosia...*, pp. 357-360. Autorul acestei teze consideră că lucrarea Sfântului Duh este strâns legată de lucrarea Mântuitorului Hristos, adică de două lucrări sunt inseparabile în cunoașterea și îndumnezeirea omului.

³²⁴ D. Stăniloae, *Ascetica și mistica Bisericii Ortodoxe...*, p. 327.

³²⁵ D. Stăniloae, *Ascetica și mistica Bisericii Ortodoxe...*, p. 327.

să se gândească mereu la Dumnezeu. Pentru o mai bună înțelegere a rațiunii și a minții umane, părintele Dumitru Stăniloae dă o explicație despre rolul fiecăreia și de ce este necesar să fie depășite conținuturile definite în cunoașterea lui Dumnezeu. „Sfinții Părinți fac o distincție între minte (νοῦς) și rațiune (λόγος). Rațiunea este facultatea care cugetă lucrurile cuprinzându-le în concepte definite, numite și ele rațiuni (λόγοι), pentru faptul că pot fi obiecte ale rațiunii. Mîntea este facultatea care cugetă conținuturi fără să le delimiteze în concepte. Rațiunea emană din minte, așa cum Se naște pururea Logosul divin din Tatăl, care e Mîntea primă (νοῦς). Deci precum mîntea divină e principiul tuturor, așa și mîntea din om e principiul ultim al tuturor celor din el, deci și al rațiunii. Ea e de aceea baza subiectului uman, care e dincolo de toate conținuturile delimitate, dincolo de rațiunea care le prinde în concepte. E baza indefinită a subiectului care se folosește și de rațiune. Pe ea n-o poate sesiza rațiunea, prin nici un concept, fiind dincolo de rațiune și de orice concept”³²⁶. Este nevoie ca omul să se ridice deasupra conceptelor care sunt obiectul rațiunii, ca să ajungă la subiectul indefinibil. Conceptele trebuie depășite ca mîntea să poată să se cugete pe sine, pentru că conceptele nu-i permit minții să vadă dincolo de ele, adică pe Dumnezeu. Pentru că și Dumnezeu este subiect, este necesară părăsirea conceptelor obiectelor create, ca omul să se apropie de înțelegerea lui Dumnezeu³²⁷. Părintele Dumitru Stăniloae spune că întoarcerea minții asupra ei este o cale care îl duce pe om mai aproape de Dumnezeu, decât teologia afirmativă sau negativă. Teologia afirmativă și negativă sunt căi ale rațiunii și se folosesc de concepte în mod afirmativ sau negativ³²⁸.

Efortul depus de om în etapele cunoașterii și iluminării este unul mare. Nu se poate ajunge la golirea minții și la iluminarea ei

³²⁶ D. Stăniloae, *Ascetica și mistica Bisericii Ortodoxe...*, pp. 328-329.

³²⁷ D. Stăniloae, *Ascetica și mistica Bisericii Ortodoxe...*, p. 330.

³²⁸ D. Stăniloae, *Ascetica și mistica Bisericii Ortodoxe...*, p. 331. „Căci adâncimea indefinită și suveranitatea subiectului nu se lasă captate în concepte, ci, într-un mod mai adecvat decât obiectele, fac transparent pe Dumnezeu”, D. Stăniloae,

fără un efort ascetic susținut. Minte golită de conceptele obiectelor create reușește să se adune în sine și acolo, în interiorul său, să-L găsească pe Hristos, care este deja acolo³²⁹. Dacă mintea este preocupată de conceptele definite, atunci ea nu poate să ajungă la vederea Celui indefinit. „Ridicarea peste raționalitate, (...) duce la transcendența adevărată și deci la mistica autentică”³³⁰. Ridicarea peste conceptele definite ale lucrurilor create, îi oferă omului posibilitatea să ajungă la oprirea minții în timpul vederii luminii dumnezeiești³³¹. Întoarcerea minții spre sine sau în interiorul său este posibilă numai prin rugăciunea săvârșită de către om. Minte Îl caută pe Dumnezeu în inima omului și acolo Îl găsește pe Iisus Hristos. Cu cât pătrunde mai adânc în inimă, cu atât mai mult realizează că stă în fața lui Iisus. „Prin rugăciunea mintală, adâncurile uluitoare care transpar prin minte după înlăturarea tuturor conținuturilor din ea și după întoarcerea ei asupra ei înseși, se revelează ca adâncimi ale Subiectului suprem deosebit de noi, în fața căruia ne smerim”³³². Prin rugăciunea mintală și chemarea numelui lui Iisus, omul ajunge să se afle în fața Lui, îndulcindu-se

---

Ascetica și mistica Bisericii Ortodoxe..., p. 331. „S-a spus că viața duhovnicească se realizează la frontierele dintre adâncurile omului și realitatea lumească, mai bine zis că ea se trezește printr-o continuă săltare a omului dincolo de psihicul său natural. Ea e contactul cu transcendența divină sau trăirea reală a transcendenței. Omul trebuie să se ridice la frontiera de sus a vieții sale naturale, sau dincolo de această frontieră, pentru a intra în lumea Duhului”, D. Stăniloae, *Sensul ascezei monahale*, Editura Reîntregirea, Alba Iulia, 2005, p. 7.

³²⁹ D. Stăniloae, *Ascetica și mistica Bisericii Ortodoxe...*, p. 333.

³³⁰ D. Stăniloae, *Sensul ascezei monahale...*, p. 35.

³³¹ D. Stăniloae, *Ascetica și mistica Bisericii Ortodoxe...*, p. 334.

³³² D. Stăniloae, *Ascetica și mistica Bisericii Ortodoxe...*, p. 337. „Numai în rugăciune, și anume în rugăciunea mintală prin care contemplăm subiectul nostru pur, experiem prezența lui Dumnezeu ca subiect și nu-L cugetăm, în mod inadecvat, ca obiect. Dumnezeu nemaifiind-ne în această rugăciune obiect, ci subiect, care ne revendică și ne cere o supunere liberă, ne face să simțim mărirea Lui, păstrând în funcție de majestatea Lui conștiința nimicniciei noastre, care durează totuși și care ne îndeamnă să-L adorăm și mai mult. Dumnezeu ne este astfel *Subiectul* care stă pe primul plan al vederii noastre, subiectul nostru stând în umbra Lui”, D. Stăniloae, *Ascetica și mistica Bisericii Ortodoxe...*, p. 338.

de prezența lui Iisus în smerenia sa. În rugăciune omul simte prezența lui Dumnezeu în inima sa, dar aceasta încă nu înseamnă că a văzut și lumina dumnezeiască. Lucrarea rațiunii cu conceptele definite ale lucrurilor încetează și lasă mintea să înainteze spre înălțimile dumnezeiești prin golirea ei de conceptele definite.

2.6.6.2 Iluminarea omului

Rugăciunea mintală pe care omul o practică va culmina cu oprirea lucrării minții omenești, cu oprirea cugetării. Mintea se oprește din activitate când se află înaintea infinității dumnezeiești. Această experiență are două părți, una negativă și alta pozitivă, spune părintele Stăniloae. Cea negativă constă în înmărmurirea minții când se vede pe sine în fața indefinitului propriu, iar cea pozitivă constă „în simțirea prezenței infinității și suveranității divine”³³³. Oprirea minții se produce pentru că ea a ajuns să renunțe la orice cugetare cu privire la conceptele obiectelor, pentru că niciunul dintre ele nu îl descoperă pe Dumnezeu. Oprirea minții este produsă de experiența indefinitului și infinitului divin. „Oprirea aceasta nu se realizează până nu a simțit mintea în mod copleșitor prezența infinității divine. Oprirea aceasta e superioară teologiei negative, care încă gândește conceptele pe care le negă”³³⁴. Oprirea minții se întâmplă pentru că mintea experiază realitatea divină infinită fără să o definească în vreun mod rațional, fie el pozitiv sau negativ. Oprirea minții în fața infinitului divin nu este capătul cunoașterii lui Dumnezeu. Cunoașterea continuă mai departe, dar de acum prin prezența și venirea mai deplină a Duhului³³⁵. Dorința omului de a înainta în starea de oprire a minții și a cunoaște infinitul divin este roadă a rugăciunii prin care se arată iubirea de Dumnezeu³³⁶. Dorința omului de a intra în această copleșire a iubirii divine „se împlinește când mintea va fi răpită de

³³³ D. Stăniloae, *Ascetica și mistica Bisericii Ortodoxe...*, p. 341.

³³⁴ D. Stăniloae, *Ascetica și mistica Bisericii Ortodoxe...*, p. 343.

³³⁵ D. Stăniloae, *Ascetica și mistica Bisericii Ortodoxe...*, p. 344.

³³⁶ D. Stăniloae, *Ascetica și mistica Bisericii Ortodoxe...*, p. 344.

lumina dumnezeiască ce se coboară din ființa divină. Puntea însăși e ancorată în noi de Dumnezeu³³⁷. Când omul a ajuns la oprirea minții, înseamnă că a ajuns la ultimul stadiu de iubire, dar mintea încă nu se odihnește, pentru că simte „încă dorul de unire cu Dumnezeu, un dor ajuns la treapta culminantă”³³⁸. Mintea nu mai este nevoită să cugete concepte definite, ci vrea să fie unită cu Dumnezeu în iubirea Lui. Iubirea lui Dumnezeu este cea care coboară în mintea și inima omului, trezind dorința omului să se unească cu Dumnezeu³³⁹. Cunoașterea lui Dumnezeu care depășește profunzimile ființei umane, dincolo de sinea sa, prin răpirea Duhului și care este una cu iubirea, este vederea luminii dumnezeiești³⁴⁰. Această experiență a omului prin oprirea minții lui și tinderea lui spre unire cu Dumnezeu în iubirea Lui infinită, odihna minții în iubirea dumnezeiască, părintele Dumitru Stăniloae o numește apofatism de gradul al doilea.

În momentul când mintea umană este oprită sau golită de concepte, nu înseamnă că ea a încetat să lucreze. Mintea nu încetează cu lucrarea ei pentru că Sfântul Duh lucrează în ea. Mintea receptează lucrarea Sfântului Duh și primește lucrarea Lui ca o lucrare prin care ea cunoaște. Ea primește cele primite ca atare. „Am putea zice tocmai de aceea că mintea cunoaște acum realitatea mai adevărat, întrucât nu o mai modifică prin lucrarea ei. Mintea nu prelucrează cunoașterea, ci o primește, o pătimește”³⁴¹. Această cunoaștere curată se datorează curățirii de patimi, prin care capacitatea gnoseologică a minții este ridicată la un nivel superior. Mintea a fost creată să poată să-și însușească această

---

³³⁷ D. Stăniloae, *Ascetica și mistica Bisericii Ortodoxe...*, p. 345.

³³⁸ D. Stăniloae, *Ascetica și mistica Bisericii Ortodoxe...*, p. 346.

³³⁹ „Dacă până acum mintea a progresat într-o cunoaștere de Dumnezeu și printr-un efort propriu de întoarcere spre sine și de iubire a lui Dumnezeu, odată ajunsă la limita interiorului său îndreptat spre Dumnezeu, la marginea puterilor sale, așteaptă să fie răpită dincolo de sine în unirea cu Dumnezeu, într-o stare de iubire înflăcărată, beată, extatică”, D. Stăniloae, *Ascetica și mistica Bisericii Ortodoxe...*, p. 346.

³⁴⁰ D. Stăniloae, *Ascetica și mistica Bisericii Ortodoxe...*, p. 347.

³⁴¹ D. Stăniloae, *Ascetica și mistica Bisericii Ortodoxe...*, p. 381.

cunoaștere înaltă. Minteaa are tendința de autodepășire, dar totuși cunoașterea o primește de la Dumnezeu. Totuși, mintea primește lumina dumnezeiască treptat, nu odată³⁴². La întrebarea ce este lumina dumnezeiască, părintele Dumitru Stăniloae dă o definiție foarte frumoasă, comparând-o cu zâmbetul lui Dumnezeu. „Ea este, dintr-un punct de vedere, tocmai iradierea zâmbitoare a dragostei divine, trăită în forma mai intensivă în clipele de ațintire extatică spre Dumnezeu. Am văzut că în clipele iubirii extatice se deschid, devenind iubitoare și zâmbitoare privirii noastre, adâncurile subiectului iubit. E o cunoaștere mai presus de cunoaștere, după ce subiectul sau mintea noastră a ieșit din sine. În acele clipe ne scufundăm în indefinitul iubitor al inimii lui, uitând de noi înșine”³⁴³. În vederea luminii dumnezeiești omul experiază zâmbetul iubirii divine. Omul trăiește o experiență extatică în care cunoaște mai presus de cunoașterea pe care a avut-o înainte. Omul se scufundă în iubirea zâmbitoare a lui Dumnezeu. Lumina dumnezeiască nu este doar o cunoaștere care îmbogățește cunoștința umană, ci este și viață³⁴⁴. „Cunoașterea înțeleasă ca viață, ca viață în iubire, are așadar un caracter existențial”³⁴⁵. Cunoașterea care se primește de la Dumnezeu prin Sfântul Duh în iubire are un caracter existențial. Viața însăși devine o cunoaștere, deoarece cunoașterea, fie ea rațională sau apofatică, se dobândește într-o viață de om. Lumina dumnezeiască pe care omul o experiază iese din sânul Sfintei Treimi. Lumina și dragostea dumnezeiască sunt o coborâre che-notică a lui Dumnezeu, sunt un dar dumnezeiesc. Părintele Dumitru Stăniloae precizează că „dragostea cu care ne iubește Dumnezeu pe noi și noi pe El nu e dragostea ființială cu care se iubesc ipostasurile divine între ele, dar e totuși o dragoste necreată, izvorâtă din ființa lui Dumnezeu”³⁴⁶. Omul este învăluit de lumina dumnezeiască în care trăiește bucuria prezenței și dragostea lui

---

³⁴² D. Stăniloae, *Ascetica și mistica Bisericii Ortodoxe...*, p. 383.

³⁴³ D. Stăniloae, *Ascetica și mistica Bisericii Ortodoxe...*, p. 384.

³⁴⁴ D. Stăniloae, *Ascetica și mistica Bisericii Ortodoxe...*, p. 385.

³⁴⁵ D. Stăniloae, *Ascetica și mistica Bisericii Ortodoxe...*, p. 386.

³⁴⁶ D. Stăniloae, *Ascetica și mistica Bisericii Ortodoxe...*, p. 389.

Dumnezeu. Mintea vede lumina dumnezeiască și în sine, și în afara ei. Mintea se vede ca primitoare a luminii dumnezeiești, ca purtătoarea ei³⁴⁷. Deoarece lumina dumnezeiască este o descoperire „a realității tainice a lui Dumnezeu”, ea depășește cunoașterea umană, pentru că este o cunoaștere care depășește toate limitele umane ale cunoașterii. De aceea, părintele Dumitru Stăniloae o numește cunoaștere mai presus de cunoaștere, pentru că nu izvorăște din om, ci este dăruită de Dumnezeu. Este o cunoaștere după modul divin de cunoaștere³⁴⁸. Vederea luminii dumnezeiești este o cunoaștere supraconceptuală, pentru că depășește toate conceptele cunoscute³⁴⁹. Experierea luminii dumnezeiești este o experiență a infinității și a iubirii divine. Dar înaintarea în lumină descoperă că iubirea experimentată în ea este un adânc infinit, de aceea și progresul cunoașterii este infinit³⁵⁰. Lumina dumnezeiască este descrisă de părintele Dumitru Stăniloae ca un cort sau catapeteasmă luminoasă care este însăși Persoana Cuvântului întrupat³⁵¹, prin care omul înaintează în cunoașterea tainelor dumnezeiești.

2.6.6.3. Îndumnezeirea omului

Omul care experiază lumina dumnezeiască este luminat de ea în toată ființa sa. Lumina dumnezeiască pătrunde în ființa umană făcându-o și pe ea luminoasă, fără să o facă izvorătoare de lumină. Toate cele omenești sunt copleșite în această lumină dumnezeiască, făcând ca omul să experimenteze îndumnezeirea. „Îndumnezeirea este desăvârșirea și deplina pătrundere a omului de Dumnezeu,

---

³⁴⁷ D. Stăniloae, *Ascetica și mistica Bisericii Ortodoxe...*, p. 393. „Vederea ei proprie în aceste condiții nu o închide într-un plan de subiectivitate, ci o ține dincolo de ea, deși acest dincolo a pătruns chiar în interiorul ei, fără a se identifica cu ea, sau ea a pătruns întreagă în acest dincolo. Astfel, privind pe Dumnezeu se vede pe ea însăși, sau privind-se pe ea însăși vede pe Dumnezeu, fără să se confunde...”, D. Stăniloae, *Ascetica și mistica Bisericii Ortodoxe...*, p. 394.

³⁴⁸ D. Stăniloae, *Ascetica și mistica Bisericii Ortodoxe...*, pp. 398-400.

³⁴⁹ D. Stăniloae, *Ascetica și mistica Bisericii Ortodoxe...*, p. 402.

³⁵⁰ D. Stăniloae, *Ascetica și mistica Bisericii Ortodoxe...*, p. 410.

³⁵¹ D. Stăniloae, *Ascetica și mistica Bisericii Ortodoxe...*, p. 412.

dat fiind că în alt chip el nu poate ajunge la desăvârșire și la deplina spiritualizare³⁵², scrie părintele Dumitru Stăniloae. Îndumnezeirea începe încă de la Botez, fiind continuată pe parcursul vieții prin curăție, virtuți și iluminare. Îndumnezeirea este o „deplină realizare a naturii omenești”³⁵³, aceasta însemnând prima îndumnezeire după părintele Dumitru Stăniloae. În prima îndumnezeire, omul este desăvârșit și realizat până la limitele maxime ale ființei sale, „până la realizarea deplină a omului”³⁵⁴. A doua etapă a îndumnezeirii constă în progresul omului dincolo de limitele lui naturale, „în planul dumnezeiesc mai presus de fire”³⁵⁵. Părintele Dumitru Stăniloae explică și deosebirea dintre ele: „Aceste două feluri de îndumnezeire se deosebesc, dar între ele există totuși o continuitate ca între două etape ale aceluiași urcuș, deși pentru trecerea de la prima etapă la a doua e necesar un salt, întrucât în prima etapă lucrează și omul, dar în a doua, numai Dumnezeu”³⁵⁶. În prima etapă a îndumnezeirii omul contribuie și colaborează cu Dumnezeu la îndumnezeirea sa, prin harul dumnezeiesc până la realizarea deplină a limitelor sale naturale. În această etapă a îndumnezeirii, în receptivitatea omului a harului dumnezeiesc se vede originea lui ca chip al lui Dumnezeu capabil să atingă asemănarea cu Dumnezeu. „Omul va înainta în veci în «asemănarea» cu Dumnezeu, în unirea tot mai deplină cu El, dar niciodată nu va ajunge până la identificarea cu El; va putea reflecta tot mai mult pe Dumnezeu, dar nu va deveni ceea ce e Dumnezeu”³⁵⁷. Omul va deveni dumnezeu după har, dar niciodată nu va putea să fie dumnezeu prin natură. Omul devine asemănător cu Dumnezeu prin har, dar nu se poate confunda cu ființa lui Dumnezeu.

A doua etapă a îndumnezeirii este mai degrabă parte din viața viitoare, dar omul o poate experia ca o arvună din partea

³⁵² D. Stăniloae, *Ascetica și mistica Bisericii Ortodoxe...*, p. 425.

³⁵³ D. Stăniloae, *Ascetica și mistica Bisericii Ortodoxe...*, p. 427.

³⁵⁴ D. Stăniloae, *Ascetica și mistica Bisericii Ortodoxe...*, p. 427.

³⁵⁵ D. Stăniloae, *Ascetica și mistica Bisericii Ortodoxe...*, p. 428.

³⁵⁶ D. Stăniloae, *Ascetica și mistica Bisericii Ortodoxe...*, p. 428.

³⁵⁷ D. Stăniloae, *Ascetica și mistica Bisericii Ortodoxe...*, p. 430.

lui Dumnezeu. Fiind o etapă care se desfășoară în planul dumnezeiesc care depășește firea umană, înseamnă că toate lucrările firii umane sunt înlocuite de lucrările dumnezeiești, ființa umană fiind copleșită de slava dumnezeiască³⁵⁸. În această stare de îndumnezeire capacitățile gnoseologice, cognitive și atributele umane nu mai au nicio lucrare, ci toate sunt copleșite de slava dumnezeiască și de lucrarea dumnezeiască care ia parte în ființa umană. Omul își însușește cele dumnezeiești ca pe proprii, pentru că este pătruns de Dumnezeu, dar nu se face una cu ființa lui Dumnezeu. Această unire este foarte bine realizată în Persoana Mântuitorului Iisus Hristos, unde firea umană și firea divină sunt unite în aceeași Persoană, dar nu sunt confundate sau amestecate între ele. Fiecare își păstrează însușirile ei, iar firea umană este copleșită de cea divină, fără să devină și ea divină. Firea umană devine părtașă la lucrările și energiile divine, fiind în același timp și beneficiara lor. În a doua etapă a îndumnezeirii, „natura umană se manifestă dincolo de granițele ei naturale”³⁵⁹. Copleșirea omului de slavă dumnezeiască nu-l face insensibil, ci el trăiește starea de „dumnezeu după har” fiind conștient că este făptură. Este conștient că îndumnezeirea pe care o trăiește nu provine de la el, ci de la Dumnezeu³⁶⁰. Îndumnezeirea omului este împărtășirea lui de energiile divine, nu de ființa divină. Omul asimilează energiile divine la infinit fără să poată să asimileze și ființa divină, care este izvorul lor³⁶¹. Energiile divine nu vor fi epuizate pentru că omul le va primi și experia mereu ca noi, veșnic se va ridica în infinitatea lor divină. Această înaintare veșnică în cunoașterea energiilor divine va fi deplină în viața cea veșnică în comuniunea cu Dumnezeu. „Astfel îndumnezeirea finală va consta într-o privire și trăire a tuturor valorilor și energiilor divine gândite și iradiate, pe măsura supremă a omului, în fața lui Hristos. Dar prin aceasta, în fața fiecărui om se vor reflecta luminos, prin rațiunile și energiile

---

³⁵⁸ D. Stăniloae, *Ascetica și mistica Bisericii Ortodoxe...*, p. 432.

³⁵⁹ D. Stăniloae, *Ascetica și mistica Bisericii Ortodoxe...*, p. 436.

³⁶⁰ D. Stăniloae, *Ascetica și mistica Bisericii Ortodoxe...*, p. 438.

³⁶¹ D. Stăniloae, *Ascetica și mistica Bisericii Ortodoxe...*, p. 439.

adunate de el, rațiunile și energiile Logosului. De aceea, fericirea veșnică va consta în contemplarea feței lui Hristos (Apoc. 22, 4)³⁶². În viața veșnică omul va trăi îndumnezeirea privind la toate valorile, rațiunile și energiile pe care Dumnezeu le-a gândit pentru lume. Va vedea și cunoaște rațiunile și energiile Logosului, pe care El le-a pus în creație. Va vedea pe toți și pe toate în Dumnezeu, și pe Dumnezeu în toate, adică omul va sălășlui în prezența veșnică a lui Dumnezeu³⁶³.

2.7. Cunoașterea rațională în viața veșnică

2.7.1. Moartea – trecere de la viața temporală la viața veșnică

Viața omului nu este veșnică aici pe pământ, ci este veșnică după moartea omului. Moartea este ca o poartă prin care omul trece de la o viață pământească temporală, la o viață veșnică și infinită. Viața veșnică a început cu Hristos cel înviat, dar pentru credincioșii care au o legătură intimă cu Hristos, viața veșnică a

³⁶² D. Stăniloae, *Ascetica și mistica Bisericii Ortodoxe...*, p. 440.

³⁶³ Îndumnezeirea în opera părintelui D. Stăniloae a fost studiată în următoarele lucrări: E. Bartoș, *Conceptul de îndumnezeire în teologia lui Dumitru Stăniloae...*; C. Berger, *Theognosia...*, pp. 397-428; Jürgen Henkel, *Îndumnezeire și etică a iubirii în Spiritualitatea ortodoxă. Ascetica și Mistica părintelui Dumitru Stăniloae*, Traducere diac. Ioan I. Ică jr., Deisis, Sibiu, 2006; Ș. Buchiu, „Sfânt și sfințenie în Ortodoxie, în viziunea părintelui Profesor Dumitru Stăniloae”, în *Anuarul FTOUTB* (2013), pp. 375-382; Ion Bria, „Spațiul îndumnezeirii. Eternizarea umanului în Dumnezeu, în viziunea teologică a Părintelui Stăniloae”, în *Orthodoxia*, XLV (1993) 3-4, pp. 77-99; V. Neacșu, „Îndumnezeirea din perspectiva constituției ființei umane și a relației acesteia cu cosmosul – viziunea teologică a Părintelui Stăniloae”, în *Revista Teologică SN*, XVII (2007) 2, pp. 152-161; Nicolae Moșoiu, „«Dumnezeu ne-a făcut pentru a-L cunoaște». Scurtă introducere la *Theognosia* în gândirea Părintelui Profesor Dumitru Stăniloae”, în *Studii Teologice S 3*, II (2006) 4, pp. 56-92; Pavel (Călin-Mirel) Rotaru, „Ἡ προσάγωγὴ πρὸς τὸν Πατέρα. Experiența paulină a comuniunii cu Sfânta Treime, în perspectiva triadologiei iconomice a Părintelui Dumitru Stăniloae”, în *Studii Teologice 3*, X (2013) 3, pp. 107-148;

început și pentru ei, dar ca arvună³⁶⁴. Moartea este ca o taină, spune părintele Dumitru Stăniloae, prin care omul trebuie să treacă ca să intre „în sensul deplin al existenței” și în „plenitudinea vieții în Dumnezeu”³⁶⁵. Existența umană se împlinește în Dumnezeu, de aceea, moartea în credința creștin ortodoxă își găsește un sens în veșnicia lui Dumnezeu³⁶⁶. Părintele Dumitru Stăniloae scrie că moartea face să i se reveleze ființei umane „misterul ei de persoană, adâncimea existenței sale ca persoană, importanța existenței sale personale”³⁶⁷. Viața n-ar avea niciun mister dacă n-ar exista moartea. Moartea reprezintă un mister pe măsura misterului persoanei umane, spune părintele Dumitru Stăniloae. Moartea înțeală că o nimicire este cel mai mare dușman al persoanei umane³⁶⁸. Moartea capătă un sens deplin în învățătura creștin ortodoxă, „care vede moartea ca un moment în dialogul etern al omului cu Dumnezeu cel personal”³⁶⁹. Moartea în creștinism nu are un sens negativ, pentru că prin ea, Hristos cel înviat ne duce la comuniunea cu Dumnezeu. În creștinism moartea capătă un sens pozitiv în persoana lui Iisus Hristos. „Moartea a fost schimbată de Hristos dintr-o faptă de despărțire de Dumnezeu, într-una de înălțare spre Dumnezeu, de depășire pe Sine ca om, pentru o transcendere a vieții din planul lumii supusă morții la viața nemuritoare în Dumnezeu”³⁷⁰. Moartea s-a arătat ca o despărțire nefirească, având cauza în întreruperea comuniunii cu Dumnezeu³⁷¹. În Persoana lui Hristos, moartea își recapătă sensul și prin El se restabilește comuniunea cu Dumnezeu³⁷². Părintele Dumitru Stăniloae scrie

---

³⁶⁴ D. Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. III..., p. 222.

³⁶⁵ D. Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. III..., p. 223.

³⁶⁶ D. Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. III..., p. 224.

³⁶⁷ D. Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. III..., p. 224.

³⁶⁸ D. Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. III..., p. 224.

³⁶⁹ D. Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. III..., p. 228.

³⁷⁰ D. Stăniloae, *Chipul evanghelic al lui Iisus Hristos...*, p. 245.

³⁷¹ D. Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. III..., p. 229.

³⁷² „Dar în Hristos suntem mântuiți întrucât în El avem relația dreaptă și inimă cu Dumnezeu. În Hristos suntem mântuiți întrucât în El și din El avem toată înălțimea și toată smerenia, toată căldura comuniunii și păstrarea veșnică a fiecărei persoane”, D. Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. I..., p. 298.

despre două feluri de moarte care există în viața umană: „moartea care vine ca o supremă slăbire a ființei în spirit și ca descompunere a trupului, trăită ca un fapt pur negativ de pe urma pornirilor spre rău și a orgoliului care desparte de Dumnezeu, și moartea ca predare benevolă lui Dumnezeu, și deci ca o unire cu El, venită de pe urma exercitării în moartea față de pornirile spre rău și față de tendința unei vieți străine de Dumnezeu”³⁷³. Moartea care vine din cauza slăbirii ființei umane, vine din cauza vieții petrecute în păcat și în fapte rele, departe de legătura cu Dumnezeu. Cealaltă moarte este diferită de prima, pentru că este o predare benevolă a vieții în mâinile lui Dumnezeu. Întreaga viață omul a murit treptat în lupta împotriva patimilor, fiind într-o comuniune cu Dumnezeu, dobândind în felul acesta viața veșnică cu Dumnezeu.

Depășirea morții și arvuna vieții veșnice omul le are în Hristos. În învierea lui Hristos din morți este conținută învierea oamenilor. Ca Fiul al lui Dumnezeu, Hristos are puterea să învingă moartea și să-i învieze pe oameni. „Biruirea morții prin Sine va fi cel mai mare semn că este în Sine Dumnezeu făcut om. Și prin aceasta va întemeia Împărăția veșnică pentru cei ce vor crede în El”³⁷⁴. Prin învierea Sa, Mântuitorul Hristos a arătat că este Viață (In 14, 6) și Stăpânul vieții. A biruit moartea pe Cruce și prin învierea din morți. Această putere o are de la Tatăl, pentru că Tatăl are viață în Sine. „Fiul cel întrupat dă viață veșnică celor ce-L ascultă, sau osândește la lipsa de viață în Dumnezeu, deci la chinuri, pentru că Tatăl I-a dat Lui din veci să aibă viață în Sine, cum o are și El, deci e Izvor nesfârșit al vieții desăvârșite, pline de toate bunătățile: «Căci precum Tatăl are viață întru Sine, așa I-a dat și Fiului să aibă viață întru Sine» (In 5, 26)”³⁷⁵. Oamenii care au avut o legătură și comuniune cu Hristos, primesc viața veșnică, iar cei care n-au avut o legătură cu Dumnezeu, sunt osândiți. Hristos sau Fiul lui Dumnezeu poate da viață oamenilor pentru că El a primit

---

³⁷³ D. Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. III..., p. 241.

³⁷⁴ D. Stăniloae, *Chipul evanghelic al lui Iisus Hristos...*, p. 140.

³⁷⁵ D. Stăniloae, *Chipul evanghelic al lui Iisus Hristos...*, p. 128.

viață de la Dumnezeu Tatăl³⁷⁶. Comuniunea deplină a omului cu Dumnezeu a fost realizată în Hristos³⁷⁷. „Hristos e Izvorul de putere al înaintării noastre în veșnicia bunătații dumnezeiești, nu numai pentru că e Ipostasul divin al umanității, ci și prin faptul că e Ipostasul Fiului lui Dumnezeu Tatăl. Prin aceasta întărește mișcarea umanității spre Dumnezeu ca origine personală supremă a ei, ca Tatăl prin excelență. Hristos e întors, ca Fiu, spre Tatăl, în veșnicia Lui”³⁷⁸. Înaintarea omului în viața veșnică se datorează umanității lui Hristos, ipostaziată în ipostasul Fiului lui Dumnezeu. Hristos îl introduce pe om în plinătatea vieții lui Dumnezeu Tatăl și în iubirea Lui de Tată. Prin Hristos omul va experia iubirea filială a Fiului către Tatăl și iubirea Tatălui către Fiul Său³⁷⁹. În iubirea filială a lui Hristos omul trece la viață infinită, iar această însușire omul o dobândește în Biserică³⁸⁰. Prin Sfintele Taine ale

---

³⁷⁶ „El atrage la Sine pe cel ce e atras de Tatăl Său. În El lucrează Tatăl”, D. Stăniloae, *Chipul evanghelic al lui Iisus Hristos...*, p. 158. „Prin Fiul îi scapă Tatăl pe oameni de pieire, prin Fiul îi învie la viața veșnică. Dar nu lucrează acestea în Fiul, fără să lucreze și Fiul însuși. Nici Tatăl nu lucrează fără Fiul, nici Fiul fără Tatăl”, D. Stăniloae, *Chipul evanghelic al lui Iisus Hristos...*, p. 159.

³⁷⁷ „Viața veșnică la care s-a ridicat El ca om e o viață a desăvârșitei comuniuni între El ca om cu Dumnezeu-Tatăl”, D. Stăniloae, *Chipul evanghelic al lui Iisus Hristos...*, p. 245. „Firea omenească a lui Hristos a devenit cu atât mai capabilă să cuprindă toată creația după Înviere și Înălțare, cu cât în această stare pnevmatizată ea s-a deschis infinității dumnezeiești care vrea să reverse cu iubirea ei peste noi toți și în noi toți și să se ne adune într-o unitate cu Sine și întreolaltă. Cel ce se deschide infinității dumnezeiești în Hristos, participând la această infinitate, nu poate să nu tindă a se uni cu toți ceilalți în această iubire de care se umple”, D. Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. II..., p. 212.

³⁷⁸ D. Stăniloae, *Chipul nemuritor al lui Dumnezeu...*, p. 574.

³⁷⁹ „Numai din puterea lui Dumnezeu poate cunoaște omul pe Dumnezeu. Și-L cunoaște cu adevărat, cine Îl cunoaște ca Tată și Fiu, sau pe Tatăl din puterea Fiului și pe Fiul din puterea Tatălui aflată în Fiul sau în Hristos”, D. Stăniloae, *Chipul evanghelic al lui Iisus Hristos...*, p. 160. „Iar mîntuirea stă în viața fericită de veci. Căci iubirea lui Dumnezeu nu se plictisește de nici o persoană, și nici persoana omului nu se plictisește de iubirea lui Dumnezeu”, D. Stăniloae, *Chipul evanghelic al lui Iisus Hristos...*, p. 81.

³⁸⁰ „Slava de care e plină Biserica coincide cu dobândirea deplină a calității de fii ai lui Dumnezeu din partea membrilor ei, calitate care înseamnă cea mai

Bisericii și prin viața virtuoașă, experiate în iubire și comuniune cu Dumnezeu, omul are posibilitatea să moștenească viața veșnică. În Biserică omul se cîntrupează cu Hristos ca să învieze împreună cu Hristos, să moștenească Împărăția lui Dumnezeu. În Hristos cel înviat, omul are deja posibilitatea să vadă cum va fi viața viitoare. „În învierea lui Hristos, sau în trupul Lui devenit transparent prin Duhul și pentru Duhul, ni se arată în ce scop e creată lumea; iar în învierea noastră finală, când și trupurile noastre vor fi deplin transparente prin Duhul, printr-o unire desăvârșită cu Hristos, această stare va fi realizată pentru toată creația”³⁸¹. În trupul înviat și transparent al lui Hristos omul poate vedea viitorul veșnic al lui și al creației. În Hristos cel înviat, omul vede scopul creației și scopul său, iar acest scop se împlinește în comuniunea și unirea omului cu Hristos aici pe pământ. Înainte de a intra omul în viața cea veșnică, va trebui să treacă prin judecata lui Dumnezeu, unde Dumnezeu va împărți dreptatea pentru fiecare om. „Astfel sensul complet al dreptății este: fiecare primește de la Dumnezeu cel drept după dreptatea sau nedreptatea sa”³⁸². În funcție de viața și faptele fiecărui om, unii din oameni vor dobândi viața veșnică în fericire, în rai, iar alții vor dobândi viața veșnică în chinuri, în iad (Mt. 25, 31-46). Dumnezeu vrea ca toți oamenii să

---

intimă comuniune cu Tatăl. Ea constă nu numai în vederea, ci și în împărțirea de slava de Fiu pe care o are Cuvântul lui Dumnezeu cel întrupat și capul Bisericii ca om. Căci El aflându-Se în legătură organică cu trupul, slava Lui se răspândește asupra întregului trup. Dar starea de fii e obținută printr-o transcendență peste viața naturală și mărginită, în lumina vieții infinite a lui Dumnezeu, în intimitatea relației filiale cu El. Iar în această stare se înaintează continuu și odată cu aceasta se înaintează încă în cursul vieții pământești spre înviere și incoruptabilitate”, D. Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. II..., p. 225.

³⁸¹ D. Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. I..., p. 47.

³⁸² D. Stăniloae, „Dumnezeu este lumină”..., p. 84. „Dumnezeu ca drept vrea pe de o parte ca toți să fie egali între ei, pe de alta ca să le dea tuturor atât cât pot primi din fericirea Sa, dându-le El însuși capacitatea de a putea primi maximum pe care îl pot primi făpturile. Prin dreptate Dumnezeu se referă la noi sau la toți, dar se gândește la fiecare în mod deosebit în cadrul tuturor”, D. Stăniloae, „Dumnezeu este lumină”..., p. 83.

se mântuiescă (1 Tim. 2, 3-4), dar numai de ei depinde ce viață vor dobândi. Voința omului va decide dacă va fi veșnic cu Dumnezeu sau veșnic cu diavolul. Dreptatea omului a fost împlinită în Hristos³⁸³, dar numai cei care s-au unit cu Hristos vor moșteni viața veșnică în fericire veșnică.

2.7.2. Raiul – cunoaștere și odihnă veșnică în iubirea lui Dumnezeu

Omul înviat și îndumnezeit care s-a învrednicit să dobândească viață veșnică în comuniune cu Dumnezeu are un elan de a se întinde neconținut spre Dumnezeu. Sfântul Grigorie de Nyssa numește această întindere epectază³⁸⁴. Omul care înaintează spre Dumnezeu și în Dumnezeu, înaintează la infinit, pentru că Dumnezeu este necuprins în ființa Sa, și infinit în act³⁸⁵. Dacă acest elan este limitat în timpul vieții pământești, în viața veșnică se va întinde la infinit. În starea de îndumnezeire în viața veșnică nu va exista separare între suflet și trup, cu trupul va deveni transparent și nesupus nevoilor trupești. Sufletul va străbate trupul într-o nepătimire desăvârșită³⁸⁶. Omul îndumnezeit va fi lipsit de dorințe

---

³⁸³ „Dreptatea desăvârșită a noastră în fața lui Dumnezeu a fost împlinită în Hristos. Dar și răsplătirea desăvârșită a acestei dreptăți din partea lui Dumnezeu, tot în Hristos a avut loc. (...) Și toți cei ce ne unim cu El și urmăm pilda Lui, ne vom împărtăși de slava Lui”, D. Stăniloae, „Dumnezeu este lumină” ..., p. 85.

³⁸⁴ Pentru o definiție mai concisă a epectazei vezi Ion Bria, *Dicționar de Teologie Ortodoxă A-Z*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 2019, p. 143; Pentru epectază la Sfântul Grigorie de Nyssa vezi studiul: Arhiepiscopul Dr. Irineu Slătineanu, „Epectaza ca experiență mistică într-o nesfârșită adâncire în Dumnezeu la Sfântul Grigorie de Nyssa”, în *Mitropolia Olteniei*, LIX (2007) 5-8, pp. 7-33; Pentru epectaza în gândirea părintelui D. Stăniloae vezi studiul: Ovidiu Sferlea, „Interpretarea și receptarea teoriei epectazei în gândirea Părintelui Dumitru Stăniloae”, în *Studii Teologice* S3, X (2014) 3, pp. 137-152, publicat și în vol. Dumitru Megheșan et al. (coord.), *Academician Preot Profesor Dr. Dumitru Stăniloae...*, pp. 314-333.

³⁸⁵ D. Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. III..., p. 464.

³⁸⁶ D. Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. III..., p. 466.

pentru că Însuși Dumnezeu va fi prezent înaintea lui, pentru că Dumnezeu posedă tot ce omul poate să-și dorească, mai ales iubire infinită³⁸⁷. În unirea cu Dumnezeu, cunoașterea omului și iubirea vor fi una. „A-L simți și a-L cunoaște pe Dumnezeu vor fi unul și același lucru”³⁸⁸. Omul a fost creat pentru veșnicie și pentru comuniune veșnică cu Dumnezeu³⁸⁹. Împreună cu omul și creația se va înveșnici și se va transforma. „Întreaga creație va atinge atunci treapta supremă a destinației ei sacramentale, a rostului de mediu transparent și comunicabil al lui Dumnezeu în mod culminant, al vieții, luminii și iubirii Lui”³⁹⁰. Creația își va arăta menirea ei ca mediu transparent prin care Dumnezeu Se comunică. Creația va fi și ea copleșită de lumina și iubirea infinite ale lui Dumnezeu. Creația transformată și îndumnezeită va fi mediul de contemplație al omului, unde omul va vedea și va contempla rațiunile dumnezeiești și va cunoaște tainele lor și rostul lor veșnic. „Omul va urca prin această relație specială a sufletului cu Dumnezeu la viața viitoare împreună cu trupul său și cu pământul cu care stă în legătură”³⁹¹. Omul nu înaintează singur în viața veșnică, ci este însoțit de creație. Omul este cununa creației și stăpânul ei, dar creația este recapitulată în om și îndumnezeită împreună cu el. „Trupul omenesc însuși e făcut prin aceasta organ străveziu al tainei infinite a lui Dumnezeu”³⁹². Trupul omului este și el material ca restul lumii, în îndumnezeirea veșnică pe care omul

---

³⁸⁷ D. Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. III..., p. 467. „Iar cunoașterea lui Dumnezeu – ca realitate mereu nouă, nesupusă unor legi ale repetiției – este cunoașterea Lui ca realitate personală. Iar cunoașterea aceasta este totodată o relație iubitoare. Numai iubind pe Dumnezeu și numai având conștiința că e iubit de Dumnezeu, omul înaintează într-o viață de care nu se satură niciodată!”, D. Stăniloae, *Chipul nemuritor al lui Dumnezeu...*, pp. 26-27.

³⁸⁸ D. Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. III..., p. 467.

³⁸⁹ „Dacă natura umană e făcută pentru trăirea neconfundată a ei în nemărginire, în existența ca ipostas aparte ea își trăiește această tendință, dar nu o împlinește dintr-odată, ci înaintează veșnic în ea. Dar în existența ei reală în Ipostasul Cuvântului trăiește dintr-odată toată deschiderea reală spre nemărginire, dar nu se confundă cu nemărginirea dumnezeiască”, D. Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. II..., p. 50.

³⁹⁰ D. Stăniloae, „Creația ca dar și tainele Bisericii”..., p. 14.

³⁹¹ D. Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. I..., p. 406.

³⁹² D. Stăniloae, *Chipul nemuritor al lui Dumnezeu...*, p. 331.

o va experia, trupul lui va deveni transparent și va iradia taina infinității lui Dumnezeu sădită în el încă de la creare. Trupul omului are această putere pentru că a devenit și trup al lui Hristos, ipostaziat în Persoana Fiului lui Dumnezeu și transformat de natura divină a Mântuitorului³⁹³.

Dorința omului de a cunoaște și taina infinității care se află în el, îl fac pe om să tindă spre nemurire, să tindă spre infinit³⁹⁴. Această epectază a omului este prezentă și în viața lui pământească, dar ea este mult mai activă în viața veșnică unde omul este pătruns de iubirea de Dumnezeu și este atras de aceasta spre infinitatea dumnezeiască³⁹⁵. Această infinitate nu va fi una liniară sau aceeași. Ea va fi mereu nouă și ineputabilă. Părintele Dumitru Stăniloae preia această învățătură de la Sfântul Maxim Mărturisitorul care spune că, mișcarea în infinit este o „mișcare stabilă sau o stabilitate mobilă, o mișcare care le menține veșnic în ceea ce sunt și în Cel ce este, întărindu-le și crescându-le totodată. Căci e o mișcare nemijlocită în jurul primei lor cauze nemișcate, de care împărtășindu-se tot mai mult nu se pot corupe”³⁹⁶. Omul se

---

³⁹³ „Odată ce materia organizată în trup a devenit incoruptibilă în Hristos, trupul e destinat să devină incoruptibil în toți oamenii”, D. Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. I..., p. 91.

³⁹⁴ „Nereușita continuă de a epuiza prin cunoaștere misterul propriu îl mână pe om la o transcendere eternă, care e totodată o îmbogățire eternă a vieții și a cunoașterii sale. Chiar aceasta îi dă perspectiva nemuririi sale”, D. Stăniloae, *Chipul nemuritor al lui Dumnezeu...*, p. 121.

³⁹⁵ „Comuniunea eternă după care aspirăm își are originea și împlinirea în deoființimea eternă a Persoanelor treimice divine”, D. Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. I..., p. 85.

³⁹⁶ D. Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. III..., p. 471. „Omul este etern în mod potențial, pentru că înaintea în infinit, în progres interminabil, când nu rămâne fixat lângă aceeași limită. El este și prin aceasta chipul lui Dumnezeu, în progres interminabil, dacă nu rămâne fixat lângă aceeași limită. El este și prin aceasta chipul lui Dumnezeu care e veșnic, pentru că nu se satură niciodată de infinitatea pe care o are Dumnezeu, prin fire, din veci. Când omul va ajunge la deplina unire cu Dumnezeu prin Hristos, el se va bucura de o veșnicie actualizată, pentru că se va bucura și în mod actual de infinitate, dar prin participare la infinitatea lui Dumnezeu, sau prin har, nu prin fire”, D. Stăniloae, *Chipul nemuritor al lui Dumnezeu...*, pp. 28-29.

mișcă veșnic în jurul lui Dumnezeu, dar se mișcă stabil pentru că nu are altă limită în afară de Dumnezeu. Infinitatea dumnezeiască, pe de altă parte, asigură stabilitatea veșnică a omului, pentru că el se mișcă veșnic în jurul lui Dumnezeu. Dar omul nu se poate confunda cu infinitatea dumnezeiască pe care Dumnezeu o are din veci, ci omul este doar părtaș la veșnicia și infinitatea lui Dumnezeu, înaintând în infinit³⁹⁷. Mișcarea în jurul lui Dumnezeu îl îndumnezeiește pe om și este „un dar ineputabil al lui Dumnezeu”³⁹⁸. Mișcarea în jurul lui Dumnezeu este „odihna omului în bucuria iubirii nemărginite a lui Dumnezeu față de el. (...) dar odihna aceasta nu e monotonă, ci mereu nouă, mereu surprinzătoare, deși mereu aceeași. Pentru că Cel iubitor e nesfârșit în darurile Sale”³⁹⁹. Omul îndumnezeit se odihnește veșnic în iubirea lui Dumnezeu. Odihna omului în Dumnezeu este mereu nouă și veșnică, pentru că Dumnezeu este infinit în iubirea Lui. Înaintarea în infinitatea lui Dumnezeu înseamnă și cunoașterea Lui. Părintele Dumitru Stăniloae acordă o atenție deosebită rațiunii ca organ de cunoaștere, pentru că omul este creat ca o ființă rațională. Rațiunea nu caută numai sensuri ci și comuniune. Rațiunea este într-o legătură strânsă cu cuvântul, de aceea, ea caută sensuri ca să le comunice, pentru că în comunicarea lor rațiunea își află înțelesul suprem al existenței ei. Viața veșnică va fi „ziua luminii înțelesurilor nesfârșite întreținute de comuniunea nesfârșită”⁴⁰⁰. Omul a fost creat după chipul Rațiunii divine ca ființă rațională și cuvântătoare, ca să poată să răspundă la chemarea Cuvântului dumnezeiesc sau Rațiunii divine. Rațiunea divină S-a întrupat ca să dea exemplu omului pentru a se dezvolta pe deplin. Rațiunea divină fiind izvorătoare de fapte, îl face și pe om izvorător de fapte bune. Aceste fapte caracterizează persoana adevărată și părintele Dumitru Stăniloae spune că persoana este: „izvor de fapte și de

³⁹⁷ D. Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. III..., p. 472.

³⁹⁸ D. Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. III..., p. 473.

³⁹⁹ D. Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. III..., p. 473.

⁴⁰⁰ Vezi D. Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. III..., p. 477.

cuvinte iubitoare pentru alții”⁴⁰¹. Rațiunea omului se îndumnezeiește și ea în Rațiunea divină și este capabilă de cunoașterea înțeleșurilor rațiunilor care se descoperă înaintea ei. În viața veșnică persoana umană atinge plinătatea vieții ei, în plinătatea vieții infinite a lui Dumnezeu, fără a se amesteca cu ea. În Rațiunea divină, rațiunea și mintea umană cunosc la infinit sensurile rațiunilor divine ale lumii. „Precum Acela e Rațiunea tuturor rațiunilor, sau Sensul în care se văd luminate sensurile tuturor, dar în același timp Unul, din unitatea Treimii ca Dumnezeire a cărei viață e iubirea fără sfârșit, așa cei ridicați în El poartă în forma cea mai luminoasă pecetea Lui, nesăturându-se de contemplarea sensurilor fără sfârșit în El și de comuniunea iubitoare, căci participă prin El la iubirea Sfintei Treimi”⁴⁰². Oamenii îndumnezeiți poartă în ei chipul Rațiunii divine încă din momentul zămislirii lor. Acest chip este ca o pecete ce se află în persoana umană înzestrată cu rațiune și minte. În viața veșnică oamenii îndumnezeiți vor contempla la nesfârșit sensurile rațiunilor în Persoana lui Hristos, contemplând fața Lui (Apoc. 22, 4) în iubirea infinită a Sfintei Treimi.

2.7.3. Iadul – încremenire veșnică într-un haos de nonsensuri

Iadul este opusul raiului. Dacă raiul va fi comuniune și unire cu Dumnezeu în iubire infinită, atunci iadul va fi depărtare de Dumnezeu într-un egoism infinit. Iadul este caracterizat ca lipsa totală de iubire. „Căci dacă raiul este trăirea lângă Dumnezeu, iar Dumnezeu este iubire, căderea din rai înseamnă căderea din iubire, slăbirea capacității de iubire”⁴⁰³. În rai, omul este în comuniune veșnică lângă Dumnezeu și în Dumnezeu, iar în iad, omul

---

⁴⁰¹ Vezi D. Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. III..., pp. 478-479. „Rațiunea are tendința să continue în veci a cunoaște, iar cuvântul are tendința să vorbească în veci”, D. Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. I..., p. 408.

⁴⁰² D. Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. III..., pp. 480-481.

⁴⁰³ D. Stăniloae, „Căderea din rai, căderea din iubire”, în *Glasul Bisericii*, XXVI (1967) 3-4, p. 217.

este departe de Dumnezeu și împreună cu diavoli. Întrucât capacitatea de iubire a omului va lipsi în iad, atunci nu va putea să se împărtășească de iubirea lui Dumnezeu, ci va rămâne veșnic închis în egoismul său. Învierea de obște a oamenilor păcătoși va fi o înviere spre singurătate. „Aceasta va fi o înviere spre singurătatea eternă, nu spre comuniune, o înviere a unei persoane cu natura sa redusă la minimum, pentru că nu se va împărtăși de viața sau de natura dumnezeiască”⁴⁰⁴. Omul egoist n-are cum să învieze pentru comuniune, deoarece comuniunea este străină vieții lui. De aceea, singurătatea rămâne singura opțiune chiar și în viața veșnică. Posibilitatea împărtășirii de plinătate a vieții și iubirii dumnezeiești este exclusă. Rămânerea în iad după judecata de obște „este o taină a libertății omului și o taină a puținței de învățare a lui într-o libertate negativă imposibil de depășit, și nu o putem pătrunde noi”⁴⁰⁵, scrie părintele Dumitru Stăniloae. Această taină a libertății omului o cunoaște numai Dumnezeu și nu este ușor să se dea un răspuns corect de ce unii oameni vor rămâne veșnic în iad. Omul singur își decide locul petrecerii vieții veșnice. Chinurile iadului nu se manifestă în foc material, ci în poftele care nu găsesc materie pentru satisfacerea lor. Această învățătură părintele Stăniloae o preia de la Sfântul Ioan Damaschin. „Lipsa materiei în stare să satisfacă poftele este elementul obiectiv al chinurilor iadului. Iar efervescenta fantasmagorică a poftelor, întreținută de această lipsă, este elementul subiectiv”⁴⁰⁶. Trupul înviat va fi spiritualizat și nu va avea nevoie de materie pentru existență. Omul care în timpul vieții pământești s-a înrădăcinat în satisfacerea egoistă a trupului său, va rămâne același om împătimit și în viața veșnică. Trupul va căuta în continuare satisfacerea materială. Iadul va fi o viață fantasmagorică, adică o minciună veșnică⁴⁰⁷,

⁴⁰⁴ D. Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. I..., p. 91.

⁴⁰⁵ D. Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. III..., pp. 273-274.

⁴⁰⁶ D. Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. III..., p. 274.

⁴⁰⁷ „Minciuna este nerecunoașterea lui Dumnezeu ca izvorul personal al iubirii și prin aceasta al vieții, este ura diavolului împotriva lui Dumnezeu ca izvor al vieții, socotindu-se pe sine acest izvor”, D. Stăniloae, *Chipul evanghelic al lui Iisus Hristos...*, p. 250.

omul se va minți singur că prin urmărirea satisfacerii materiale îi va aduce fericire, dar această căutare îi va aduce numai chin veșnic. „E vorba mai mult de neputința sufletelor de a-și îndrepta dorința spre comuniunea cu Dumnezeu ca bun spiritual, rămânând într-un continuu regret că nu se mai pot bucura de plăcerile materiale sau a orgoliului cu care s-au obișnuit în mod excesiv. Ele nu pot căpăta gustul bucuriilor spirituale, care au ca esență comuniunea cu Dumnezeu, realitatea personală și consistența (ipostatică) supremă. Iadul este un dublu rău: voința de a săvârși păcatul și durerea neputinței de a-l săvârși”⁴⁰⁸. Omul învățat în păcat și patimi nu va putea să aleagă comuniunea cu Dumnezeu. Este legat de păcat și numai în săvârșirea păcatului își vede sensul existenței, de aceea nu poate căpăta gustul lucrurilor spirituale dumnezeiești. Chinurile iadului vor consta și într-o singurătate „impusă de o vecinătate chinuitoare”⁴⁰⁹, o singurătate în care oamenii vor fi chinuți reciproc de ura lor⁴¹⁰. Omul va fi preocupat numai de eul său ca unica realitate pe care o va cunoaște⁴¹¹. Omul învățat în egoismul său veșnic nu-L va primi pe Dumnezeu ca Persoană iubitoare, pentru că nu poate admite că cineva îl poate iubi când el nu este în stare să iubească⁴¹². Omul nu-L poate accepta pe Dumnezeu și iubirea Lui infinită din cauza autonomiei sale, prin care crede că îi aparține și poate să facă orice⁴¹³.

Oamenii aflați în iad nu vor să comunice cu ceilalți din cauza egoismului lor. „(...) lipsa de comunicativitate le dă o anumită încremenire, neavând dorința cunoașterii creației extinse și înrădăcinate în adâncimile infinite ale lui Dumnezeu”⁴¹⁴. Încremenirea în propriul egoism îi va face să nu vadă nici lumea transformată

---

⁴⁰⁸ D. Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. III..., p. 275.

⁴⁰⁹ D. Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. III..., p. 276.

⁴¹⁰ „Cei din iad vor fi nu numai în întunericul singurătății, ci între pornirile de răutate ce-i vor înțepa ca niște cuțite”, D. Stăniloae, „Semnificația luminii dumnezeiești în spiritualitatea...”, p. 445.

⁴¹¹ D. Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. III..., p. 277.

⁴¹² D. Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. III..., p. 278.

⁴¹³ D. Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. III..., p. 281.

⁴¹⁴ D. Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. III..., p. 445.

de Dumnezeu, nici să aibă vreo dorință de cunoașterea ei. Chiar și lumea creată îndumnezeită le va provoca o respingere de a o vedea, pentru că este creație a iubirii dumnezeiești. Oamenii din iad nu se vor putea vedea din cauza egoismului lor, vor fi ca niște umbre. „Se vor vedea unii pe alții mai mult ca niște umbre goale de conținutul lumii reale, neprogresând în cunoașterea ei și în îmbogățirea lor spirituală întredolaltă și în contact cu lumea reală”⁴¹⁵. Omul aflat în iad nu are un conținut în sine, pentru că nu este îndumnezeit să poată să recapituleze creația prin el ca Dumnezeu după har. Nici păcatul nu mai are conținut în iadul cel veșnic, pentru că lipsește materia prin care se săvârșește. Răul nu are o ființă de sine stătătoare ca să poată genera conținut, de aceea omul păcătos este doar o umbră lipsită de conținut real și fără posibilitatea să cunoască ceva. „Un întuneric deplin al singurătății și al necunoașterii aspectului spiritual și fundamental al celor ce există se va așterne peste ei și o totală lipsă de încredere în bine și de nădejde de a li se mai schimba soarta, prin sensibilitatea față de bine, va domni peste ei. Au intrat și ei într-o neputință de a se mai schimba. (...) E taina învârtoșării extreme a făpturii în trăsăturile răului, în urma practicării lui”⁴¹⁶. Întunericul singurătății se așterne peste oameni în iad ca rezultat al refuzului de a cunoaște aspectul spiritual al celorlalți oameni și de a descoperi binele ca o comuniune cu ei. Egoismul învârtoșat al omului păcătos nu-i va permite măcar să se gândească la o schimbare în bine. Acest egoism a pervertit rațiunea omului și el nu mai este capabil de cunoașterea rațională care îl duce la Dumnezeu. „Rațiunea a căutat sensuri în plăceri egoiste, nu în comuniune: a devenit egoistă, exprimându-se în cuvinte nesincere, în fapte contrare altora, care nu mai căutau și nu mai realizau comuniunea reală, pentru că omul își ascundea prin ele planurile egoiste ce nu mai puteau fi de folos altora, ci urmăreau răul lor”⁴¹⁷. Egoismul dorințelor personale a robit sufletul și rațiunea omului, devenind impulsul pentru o viață

---

⁴¹⁵ D. Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. III..., p. 446.

⁴¹⁶ D. Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. III..., p. 476.

⁴¹⁷ D. Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. III..., p. 478.

egoistă și păcătoasă. Prin egoism omul a căzut din raționalitatea cu care era în legătură cu Rațiunea divină, singura care poate da un sens vieții. Omul aflat în iad și-a pierdut raționalitatea devenind irațional în faptele sale egoiste. În iad, omul nu mai regăsește lumina sensurilor și a comuniunii, pentru că a pierdut pentru totdeauna legătura cu Rațiunea divină, singura „care-i ține în fața rațiunii sensurile realității adevărate. E o depărtare totală de la fața Cuvântului și a Rațiunii. Iar această totală cădere din sensuri și din comuniune echivalează cu nebunia, cu refuzul realității, pe care o înlocuiește sau o strâmbă cu produsele halucinației sale, iar aceasta e un izvor de chin nemărginit”⁴¹⁸. Omul păcătos refuză să accepte orice legătură cu Rațiunea divină pentru că rațiunea lui este deja pervertită după imaginea satanei. Rațiunea umană pervertită nu vrea să-și regăsească sensul existenței în Rațiunea divină ca Izvor de sensuri, ci își caută sens în plăcerea pe care o dorește dar nu o poate îndeplini, ajungând la nonsens și nebunie veșnică⁴¹⁹.

După cele scrise mai sus, putem concluziona că, cunoașterea în iad este o cunoaștere negativă, întoarsă spre egoismul propriu și ura față de Dumnezeu. Cunoașterea în iad este una irațională, pentru că nu este îndreptată spre cunoașterea rațiunilor divine infinite, ci spre o „cunoaștere” statică închisă (introvertită) în propria iraționalitate, în propriul haos irațional (în haosul nonsensului). „Cunoașterea” în iad este un chin veșnic al vederii de sine scufundată într-un întuneric al propriei persoane pervertite. Omul se vede pe sine într-un întuneric fără conținut în care nu este noutate și nici ieșire⁴²⁰.

---

⁴¹⁸ D. Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. III..., p. 479.

⁴¹⁹ „În iad însă toți sunt într-o nebunie lucidă totală, (...) comunicându-și neputința de comunicare, (...), plângând și scrâșnind din dinți pentru neputința comunicării și pentru răutatea ce și-o comunică totuși prin aceasta, răutate pe care fiecare o simte în ceilalți față de el, mărită halucinant. Căci văd în toți fața satanei. Chinul în care se află este din această cauză «vierme neadormit»”, D. Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. III..., p. 480.

⁴²⁰ „Dar eternitatea de acolo e un chin nesfârșit, e eternitatea tragicului fără ieșire, prăpastia fără fund a disperării, eternitatea întunericului, a haosului de nesfârșite împletiri absurde de nonsensuri, eternitatea pierderii și înlănțuirii în această stare disperată a unui labirint fără ieșire și fără noutate”, D. Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. III..., p. 481.

2.8. Sinteza celui de-al doilea capitol

În **capitolul al doilea**, am evidențiat aspectele mai importante din contribuția personală a părintelui Dumitru Stăniloae la gno-seologia ortodoxă, din punctul de vedere al aspectelor studiate în al doilea capitol. Am evidențiat rolul Mântuitorului Hristos ca Rațiune divină în cunoaștere la părintele Dumitru Stăniloae și rolul omului ca ființă rațională. De asemenea, am subliniat rolul Persoanei divino-umane a lui Hristos în cunoaștere, cunoașterea prin Biserică și cunoașterea în viața cea veșnică. Hristos, în gândirea părintelui Dumitru Stăniloae, este Rațiunea supremă (și divină), izvorul și creatorul tuturor rațiunilor lucrurilor. Sensul lumii create se descoperă omului în lumina rațiunilor Logosului. Iubirea lui Dumnezeu către om este transmisă prin creație, indiferent de starea duhovnicească a omului. Raționalitatea creației îl ajută pe om să-și cunoască responsabilitatea față de ea și să descopere sensul ei, Care este Logosul. Prin creație omul crește în cunoașterea lui Dumnezeu și devine partener de dialog cu El. Omul este creat după chipul lui Dumnezeu, având un trup cu o raționalitate specială, însuflețită de către sufletul lui, fiind chemat să realizeze o comuniune cu Dumnezeu – Sfânta Treime. Rațiunea omului Îl are ca model pe Cuvântul lui Dumnezeu, adică a fost creată după acel model ca să aibă capacitatea gândirii și cunoașterii a rațiunilor lucrurilor. Rațiunea ipostatică a lui Dumnezeu a asumat natura umană și i-a deschis posibilitatea cunoașterii infinite prin comuniune și dialog cu Dumnezeu. Rațiunea umană își găsește împlinirea ei culminantă prin ipostazierea ei în Logosul lui Dumnezeu. Cunoașterea lui Dumnezeu de către om este caracterizată prin chenoza lui Dumnezeu, adică Dumnezeu se descoperă omului în mod voluntar.

O caracteristică specifică a părintelui Dumitru Stăniloae este a nu separa cunoașterea catafatică de cea apofatică, ci afirmă că cele două cunoașteri se completează. Cu alte cuvinte, putem spune

că cele două cunoașteri se întrepătrund, până când cunoașterea apofatică intră în cunoașterea suprarățională a lui Dumnezeu, care este imposibil de explicat prin afirmații sau concluzii raționale. Dumnezeu i-a dat rațiune omului ca acesta să poată să cunoască rațiunile lucrurilor. Omul cunoaște raționalitatea lucrurilor prin rațiunea lui care este capabilă de penetrarea lor și de asumarea lor în ființa umană. Cunoașterea rațiunilor este etapa pe care omul este dator să o facă dacă vrea să ajungă la cunoașterea lui Dumnezeu. Cunoașterea apofatică are un caracter personal în gândirea părintelui Stăniloae, fiindcă în cunoaștere sunt implicate persoana umană și persoanele Sfintei Treimi. Completarea cunoașterii catafatice cu cunoașterea apofatică îl înalță pe om spre cunoașterea suprarățională. Acest lucru este posibil prin ipostazierea naturii umane în Persoana Logosului sau a Rațiunii divine, prin participarea rațiunii umane și a minții umane la cunoașterea lui Dumnezeu prin Hristos. Cunoașterea din împrejurările concrete ale vieții este o cunoaștere care îl conduce pe om pe calea lui personală de desăvârșire, prin grija providențială a lui Dumnezeu.

Cunoașterea este strâns legată de viața Bisericii lui Hristos. În Biserică sunt unite lumea și omul cu Dumnezeu. Biserica este „împărăția anticipată a Sfintei Treimi” și „dialogul lui Dumnezeu cu credincioșii”, după cuvintele părintelui Stăniloae. În Biserică, omul se curăță de păcatele care întunecă rațiunea și mintea lui. Păcatele îl împiedică pe om să-L vadă pe Dumnezeu ca Persoană iubitoare. Prin pocăință omul se eliberează de împătımirea lui și devine curat pentru cunoașterea rațiunilor lui Dumnezeu. Starea de nepătimire este o condiție obligatorie pentru contemplare și pentru înaintare în cunoașterea lui Dumnezeu. Virtuțile au un rol foarte important în cunoaștere. Credința stimulează voința și rațiunea umană pe calea cunoașterii, ușurând realizarea comuniunii omului cu Hristos, prin Sfântul Duh. Rugăciunea curată îl ajută pe om să-L găsească pe Hristos în inima lui și să cunoască taina acestei uniri. Iubirea condiționează adevărata cunoaștere, adică nu este posibil să ajungi la cunoaștere dacă nu ai iubire. Iubirea este cea mai înaltă treaptă a cunoașterii omului și a unirii lui cu

Dumnezeu. În Sfintele Taine Mântuitorul Hristos se deschide către om și omul se unește cu Hristos. În Sfânta Euharistie omul se unește nemijlocit cu Hristos într-un mod tainic. Prin Euharistie, omul își unește rațiunea și mintea lui cu rațiunea și mintea lui Hristos, devenind părtaș la cunoașterea tainelor lumii și ale lui Dumnezeu prin Hristos. În unirea cu Hristos omul se cunoaște pe sine ca chip al lui Hristos, adică își descoperă Arhetipul chipului lui. Harul și darurile Sfântului Duh sunt necesare în etapele cunoașterii, deoarece prin ele omul dobândește cunoașterea, înțelegerea și înțelepciunea, ultima fiind esențială pentru vederea lui Dumnezeu. Îndumnezeirea omului este pătrunderea lui Dumnezeu în om, ceea ce înseamnă și realizarea deplină a omului ca persoană. Îndumnezeirea în viața veșnică va consta în privirea tuturor energiilor și rațiunilor divine gândite, în fața lui Hristos.

În învățătura ortodoxă, moartea este privită ca un dialog veșnic al omului cu Dumnezeu. Hristos a schimbat moartea într-o faptă de înălțare spre Dumnezeu. În rai, creația va atinge cea mai înaltă treaptă a ei și va deveni un mediu transparent și comunicabil al lui Dumnezeu. Omul se va afla într-o odihnă veșnică în iubirea infinită a Sfintei Treimi. Odihna veșnică înseamnă și cunoașterea la infinit a lui Dumnezeu fără confundare cu ființa Lui. Omul care va alege răul va fi în iad și aceasta este o taină în gândirea părintelui Stăniloae. Omul aflat în iad nu va putea să-și îndrepte dorința spre comuniune cu Dumnezeu, ci va fi preocupat numai de egoismul său ca unică realitate pe care o cunoaște. Omul osândit la iad nu se va putea schimba în veci.

3. RAȚIUNE ȘI CUNOAȘTERE – STUDIU COMPARATIV LA TEOLOGIA DESPRE CUNOAȘTEREA RAȚIONALĂ LA SFÂNTUL IUSTIN POPOVICI ȘI LA PĂRINTELE DUMITRU STĂNILOAE. DIFERENȚE ȘI ASEMĂNĂRI

3.1. Cunoașterea rațională și Persoana divino-umană a lui Hristos în teologia Sfântului Iustin Popovici și a părintelui Dumitru Stăniloae

3.1.1 Rațiunea divină sau Logosul creației

În gândirea teologică a Sfântului Iustin Popovici și a părintelui Dumitru Stăniloae întâlnim o cosmologie legată de Fiul lui Dumnezeu, întâlnit la Sfântul Iustin Popovici ca Logos, iar la Părintele Stăniloae ca Rațiune și Logos. Indiferent sub ce denumire este întâlnită a doua Persoană a Sfintei Treimi, cei doi teologi contemporani au o cosmologie logosică, sau legată de Logosul lui Dumnezeu. În primul subcapitol din primul capitol al acestei teze, am evidențiat că la Sfântul Iustin Popovici, noțiunea de Rațiune pentru Logosul lui Dumnezeu este foarte rar folosită. Noțiunea de logos conține în sine și noțiunea de rațiune, dar Sfântul Iustin Popovici o preferă mai mult pe cea de logos. Putem să spunem că, cosmologia Sfântului Iustin Popovici este una logosică, pentru că Logosul lui Dumnezeu este principala Persoană prin care lumea

a venit la existență. Sfântul Iustin Popovici scrie că toate făpturile create sunt gândurile și puterile Logosului divin. „Toate făpturile nu sunt altceva decât gânduri și puteri desăvârșite ale lui Dumnezeu Logosul. De aici, El este și Creatorul la toate și scopul la toate”¹. Din această afirmație putem să observăm că Sfântul Iustin este de acord cu părintele Stăniloae în ceea ce privește originea făpturilor, dar nu folosește noțiunea de rațiuni plasticizate, noțiune care se întâlnește la părintele Stăniloae. Pentru Sfântul Iustin Popovici creația este logică pentru că scopul ei este Logosul lui Dumnezeu. Creația se arată ca o vestire a Logosului lui Dumnezeu, ca o Evanghelie care Îl mărturisește pe Logosul divin. „După originea sa, totul este logic. De aici toată făptura, toată creația este prima Evanghelie a lui Dumnezeu, prima protoevanghelie despre Dumnezeu Logosul, Creatorul și Atotțiitorul a toate câte există. De fapt, întreaga lume creată, toate înălțimile văzute și nevăzute sunt un fel de arătarea lui Dumnezeu, arătarea lui Hristos”². Creația Îl arată pe Logos drept Creatorul care a creat-o și a adus-o la existență. Prin aceasta Sfântul Iustin Popovici arată că creația este rațională, dar folosește cuvântul logic probabil pentru că în acest cuvânt se conțin mai multe înțelesuri, adică este mai profund.

Părintele Stăniloae scrie despre Logosul lui Dumnezeu ca Rațiune divină, și acest cuvânt este întâlnit des în gândirea lui teologică. Logosul lui Dumnezeu fiind și Rațiunea divină, înseamnă că a creat o lume rațională sau logică. Cunoașterea creației din partea omului Îl descoperă pe Logosul divin ca Rațiune din care izvorăsc înțelesurile ei³. Caracterul logic sau hristologic al creației este prezent și în gândirea părintelui Stăniloae. El confirmă că „Hristos e fundamentul zidirii în toată complexitatea structurii ei (...)”⁴. Aducerea la existență a creației nu este posibilă fără Hristos (Logosul sau Rațiunea divină), pentru că El dă întreaga complexitate a creației. Scopul creației în gândirea părintelui

¹ J. Поповић, *Догматика Православне Цркве*, Књига трећа..., р. 47.

² Преподобни Јустин Поповић, *Тумачење светог Еванђеља по Јовану...*, р. 11.

³ D. Stăniloae, *Chipul nemuritor al lui Dumnezeu...*, p. 524.

⁴ D. Stăniloae, „Criteriile prezenței Sfântului Duh” ..., p. 105.

Stăniloae este același cu cel la Sfântul Iustin Popovici. Dacă Sfântul Iustin scrie că scopul creației este Logosul, atunci părintele Stăniloae spune că scopul creației este același, deoarece „creația s-a făcut pentru a fi împlinită în Hristos”⁵. Logositatea sau raționalitatea creației își are originea în Logosul sau Rațiunea divină, de aceea creația își găsește scopul și împlinirea numai în Logosul divin. Părintele Stăniloae este și el de părere că raționalitatea (logositatea) creației își are izvorul în Logosul lui Dumnezeu, ca Rațiune divină supremă. „Dumnezeu este Rațiunea supremă, izvorul rațiunilor tuturor lucrurilor”⁶. Dacă la Sfântul Iustin Popovici făpturile sunt „gânduri și puteri” ale Logosului, la părintele Stăniloae aceste gânduri și puteri sunt numite rațiuni. Prin aceste rațiuni omul cunoaște sensul lumii create. „De aceea numai în orizontul rațiunilor Logosului se revelează ființei umane sensul și coerența rațiunilor lumii și numai în Hristos acest sens și această coerență este sesizată și dezvoltată de subiectul uman în profunzimea ei indefinită”⁷. Cunoașterea rațiunilor creației este posibilă numai în Logosul lui Dumnezeu, sau prin Rațiunea divină în adâncurile lor dumnezeiești. Sfântul Iustin Popovici și părintele Stăniloae se pun de acord când spun că Logosul este sensul și scopul creației. „Există astfel un sens comun inepeizabil al lucrurilor, un sens care le leagă, un sens de indefinită bogăție spre care înaintează omul. Sensul lor unic suprem e Logosul divin. În El sunt sensurile tuturor. Numai Acesta le explică pe toate, numai în El omul își găsește propriul sens al existenței sale”⁸. Creația și omul își găsesc sensul în Logosul divin, pentru că El este singurul care deține sensul și înțelesurile lumii și ale omului. Nu este greșit a spune că sensul și înțelesurile se găsesc în Rațiunea divină, pentru că toate sunt raționale. Logosul divin este Rațiunea supremă⁹ în gândirea părintelui Stăniloae.

---

⁵ D. Stăniloae, *Chipul nemuritor al lui Dumnezeu...*, p. 480.

⁶ D. Stăniloae, *Ascetica și mistica Bisericii Ortodoxe...*, p. 14.

⁷ D. Stăniloae, „Chipul lui Dumnezeu și responsabilitatea lui în lume”..., p. 356.

⁸ D. Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. I..., p. 362.

⁹ D. Stăniloae, *Chipul nemuritor al lui Dumnezeu...*, p. 523.

Existența lumii și viața omului nu sunt știute în totalitatea lor de om. De aceea, existența are un caracter tainic, adică nu se descoperă pe deplin, nici nu poate fi cunoscută în profunzimile ei tainice. Taina existenței vine din complexitatea creației pusă de către Logosul divin. Sfântul Iustin Popovici găsește această taină a existenței a fi divină, pentru că Logosul lui Dumnezeu împlinește existența cu Sine. „De aceea taina *vieții* este așa dumnezeiește de înaltă, complexă și divină, pentru că în ea este – întreg Dumnezeu Logosul, Care prin ea și peste ea varsă ale Sale taine și puteri dumnezeiești”¹⁰. Logosul este taina existenței făpturilor pentru că El a sădit această taină în ele, umplându-le mereu cu puterile Sale. „Taina *vieții*, taina luminii, taina credinței este în Dumnezeu Logosul. Iar prin Dumnezeu Logosul în Sfânta Treime”¹¹. Prin taina Logosului lui Dumnezeu omul și creația ajung la Sfânta Treime. Tainele aflate în creație nu arată nimic altceva decât pe Logosul, Izvorul lor sau cu alte Cuvinte Arhetipul lor. Sfântul Iustin nu folosește cuvântul Arhetip, dar vorbind despre Logosul divin drept Creator sau izvor al lucrurilor, putem să subînțelegem că Arhetipul creației este Logosul divin. Pe de altă parte, părintele Stăniloae este mai direct în această privință. Este foarte clar în exprimarea sa teologică când spune că Logosul lui Dumnezeu este Prototipul (Arhetipul) creației. „Dumnezeu este Prototipul plenitudinii, iar creația, chipul plenitudinii, chemat să se umple tot mai mult din plenitudinea Aceluia”¹². Logosul este plenitudinea întregii existențe, iar creația este chipul care se împărtășește de plenitudinea Lui. Creația „înaintează mereu spre conținutul prototipului dumnezeiesc, care e în special Cuvântul Tatălui, ca să se umple de El”¹³. Creația și omul sunt create să se îndrepte spre Dumnezeu, să fie umplute de plenitudinea *vieții* infinite a lui Dumnezeu. Creația și omul sunt atrase de Dumnezeu să se îndrepte spre El, înaintarea spre Dumnezeu nu se va realiza dacă creația

---

¹⁰ J. Поповић, *Тумачење светог Еванђеља по Јовану...*, p. 13.

¹¹ J. Поповић, *Тумачење светог Еванђеља по Јовану...*, p. 23.

¹² D. Stăniloae, *Chipul nemuritor al lui Dumnezeu...*, p. 479.

¹³ D. Stăniloae, *Chipul nemuritor al lui Dumnezeu...*, p. 479.

și omul nu sunt atrase de El. Prin aceasta se vede grija pe care Dumnezeu o are de creație. Sfântul Iustin Popovici spune că „Dumnezeu *lucrează* fără încetare prin toate ființele și prin toate făpturile”¹⁴. Lucrarea lui Dumnezeu în creație nu este o lucrare doar de menținere în viață, ci și lucrare care cheamă creația la comuniune cu Dumnezeu. Lucrarea lui Dumnezeu în creație se realizează prin energiile necreate. Creația este un dar de la Dumnezeu pentru om, spune părintele Stăniloae. Deci, „(...) toate cele ce există sînt daruri ale lui Dumnezeu către noi și că deci întreaga creație este o sfîntă taină în sens larg, adică un vehicul al iubirii și puterii lui Dumnezeu”¹⁵. Părintele Stăniloae nu se limitează să spună că creația este doar un dar, ci în viziunea lui ea este și o sfîntă taină prin care Dumnezeu ne arată iubirea Lui către noi. Pentru Sfântul Iustin existența este o taină cuprinsă în Logos, iar pentru părințele Stăniloae existența este o sfîntă taină prin care se arată iubirea lui Dumnezeu.

Am putea numi Logosul lui Dumnezeu Arhetip al creației și al existenței în general, dacă este cunoscut ca Rațiune sau ca Minte divină. Sfântul Iustin Popovici afirmă că Logosul lui Dumnezeu este singura logică a lumii și a existenței. În această afirmație folosește și cuvântul Rațiune pentru Logosul divin. „(...) Dumnezeu-Logosul întrupat este într-adevăr singura Rațiune, singurul Logos, singura Logică a vieții și a lumii (...)”¹⁶. Fiind Rațiune și Logică a lumii, înseamnă că El împreună cu Tatăl și Sfântul Duh a creat și a adus la existență toate cele văzute și nevăzute. Complexitatea existenței și a creației poate fi gândită numai de o minte divină infinită, capabilă să gândească și să aducă la existență multe existențe diferite în afara sa, dar nu egal veșnice. Sfântul Iustin Popovici Îl numește pe Dumnezeu Minte în comparație cu mintea umană care mereu rămâne incompletă fără unirea cu mintea divină. „Mintea mea, mintea omului mereu este neterminată,

---

¹⁴ J. Поповић, *Тумачење светог Еванђеља по Јовану...*, p. 61.

¹⁵ D. Stăniloae, „Creația ca dar și tainele Bisericii” ..., p. 10.

¹⁶ J. Поповић, *Догматика Православне Цркве, Књига трећа...*, p. 52.

nedesăvârșită fără Dumnezeu care este Mintea cea veșnică¹⁷. Dumnezeu fiind Minte veșnică nu numai creează existențe diferite de El, ci le știe și cunoaște pe toate în cele mai intime detalii. Această veșnicie și atotștiința minții divine o subliniază Sfântul Iustin Popovici, spunând: „Fiind duh, prin Sine existent, veșnic și absolut, Dumnezeu deține mintea într-un tot desăvârșită și veșnică. În mintea lui Dumnezeu, totul este nemărginit și nesfârșit. Acolo nu există delimitări între a fi și a ști. În orice sens, știința Lui este atotștiința. Nu este măsură nici pentru firea Lui nici pentru știința Lui¹⁸. Mintea lui Dumnezeu este mintea desăvârșită unde totul este infinit. În ființa lui Dumnezeu nu există limitări, ci totul este știut la infinit. Mintea lui Dumnezeu este o minte care depășește orice minte umană, este mai presus de orice. Toate acestea sunt posibile pentru Dumnezeu „pentru că El este mintea atotdivină și mai presus de ființă¹⁹”, scrie părintele Stăniloae. Când omul va reuși să realizeze unirea minții sale cu mintea lui Dumnezeu, atât cât va fi posibil, omul va cunoaște unele taine fiind luminat de lumina dumnezeiască. „Lumina rațiunii lui Dumnezeu este singurul izvor al cunoașterii, dar și temelie a existenței și activității umane²⁰. Cunoașterea omului izvorăște din lumina dumnezeiască necreată, împărtășită de Dumnezeu omului. Așadar, orice adevăr despre lume și existență se află în Dumnezeu. „Taina Adevărului nu stă nici în creaturi, nici în idei, nici în simboluri, ea se găsește într-o persoană, în Persoana divino-umană a Domnului Hristos: Eu sunt Adevărul, Adevărul Atotdesăvârșit, nicidecând diminuat, nicidecând modificat, întotdeauna unul și același în desăvârșita sa plinătate, întotdeauna unul și același ieri și azi și întotdeauna: Adevăr pururea veșnic – veșnic până și în timp; pururea nemărginit – nemărginit până și în mărginit; pururea

¹⁷ J. Поповић, „Камијевско «светитељство» без Бога” ..., p. 209.

¹⁸ J. Поповић, *Догматика Православне Цркве*, Књига прва..., p. 104, trad. rom., p. 150.

¹⁹ D. Stăniloae, *Ascetica și mistica Bisericii Ortodoxe...*, p. 64.

²⁰ H. Пјевач, „Богочовечанска просвета по Ави Јустину (Поповићу)” ..., p. 196.

nemuritor – până și în ceea ce este muritor”²¹, spune Sfântul Iustin Popovici. Cunoașterea lui Dumnezeu se poate realiza și prin creație, prin contemplarea ei de către om. Progresul omului este văzut ca progres numai când omul va cunoaște raționalitatea și sensul creației, în gândirea părintelui Stăniloae. „Se poate spune în general că progresul în umanitate, care e progresul în cea mai autentică raționalitate cunoscătoare, identic cu progresul în cunoașterea sensului existenței umane, se face odată cu progresul în cunoașterea autentică a raționalității sau a sensului naturii ca obiect al raționalității cunoscătoare a omului. Deci prin aceasta se face cunoscut tot mai mult însuși sensul raționalității naturii”²². Creația arată raționalitatea ei după chipul Rațiunii divine, iar prin ea omul își descoperă sensul raționalității lui.

O diferență evidentă în cosmologia celor doi teologi studiați în această teză este că Sfântul Iustin Popovici nu are o gândire teologică dezvoltată cu privire la rațiunile (λόγοι) creației, aproape nu pomenește de ele. În schimb, părintele Stăniloae a dezvoltat teologia privind rațiunile creației, această dezvoltare fiind ca un fundament în gândirea lui teologică. Părintele Stăniloae vede lumea ca „o realitate unitară rațională, existând pentru dialogul interuman, ca o condiție pentru creșterea spirituală a omului, pentru dezvoltarea umanității”²³. Omul se dezvoltă prin cunoașterea raționalității creației devenind responsabil pentru ea, descoperind prin ea sensul lumii și al existenței sale²⁴. „Înșușirea subiectului uman de purtător al chipurilor rațiunilor divine concretizate în cosmos, e o însușire prin care omul exercită rolul său de partener al lui Dumnezeu și prin aceasta de neconținută urcare în cunoașterea nesfârșitelor rațiuni divine și în îmbogățirea cu ele”²⁵. În gândirea părintelui Stăniloae, omul este partener al lui Dumnezeu în calitatea lui de purtător

---

²¹ Iustin Popovici, „Filozofia ortodoxă a Adevărului. Prefață la «Dogmatica Bisericii Ortodoxe»” ..., pp. 142-143.

²² D. Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. I..., p. 379.

²³ D. Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. I..., p. 360.

²⁴ D. Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. I..., p. 361.

²⁵ D. Stăniloae, „Chipul lui Dumnezeu și responsabilitatea lui în lume” ..., p. 354.

al chipurilor rațiunilor divine, partener care cunoaște rațiunile divine la nesfârșit și se îmbogățește cu ele spiritual. „Prin lume crește omul la înălțimea cunoașterii de Dumnezeu și a capacității de partener al Lui. Lumea este pedagog spre Hristos”²⁶. Prin cunoașterea rațiunilor lumii omul Îl cunoaște pe Dumnezeu și își dezvoltă capacitatea lui de partener cu Dumnezeu. Lumea îl trimite pe om mereu spre Hristos sau spre Logosul (Rațiunea) divin. Părintele Stăniloae face deosebire între om ca ființă rațională și rațiunile lumii în felul următor: „Deosebirea între subiectul uman ca rațiune sau cuvânt și lumea ca rațiune sau cuvânt este că subiectul uman este cuvânt cuvântător, sau rațiune cugetătoare și făptuitoare după chipul Fiului ca subiect cugetător și creator, iar lucrurile sînt numai cuvinte apte de a fi vorbite sau rațiuni apte de a fi gîndite”²⁷. Omul este cuvântător și cugetător pentru că poartă în sine chipul Cuvântului lui Dumnezeu și este capabil să gîndească sau să cunoască rațiunile lumii.

3.1.2. Persoana divino-umană a lui Hristos

Este un fapt bine știut că gîndirea teologică a Sfântului Iustin Popovici este o teologie concentrată pe Persoana divino-umană a Mântuitorului Iisus Hristos. Cu alte cuvinte, gîndirea teologică a Sfântului Iustin Popovici este o teologie a divino-umanității lui Hristos și a îndumnezeirii omului. De asemenea, și părintele Stăniloae are o teologie hristologică sau mai bine spus, hristocentrică. Persoana divino-umană a lui Hristos ocupă un loc central în preocupările teologice ale Sfântului Iustin Popovici și ale Părintelui Stăniloae. În acest subcapitol voi scrie despre asemănările și diferențele dintre cei doi teologi cu privire la Persoana divino-umană a lui Hristos și importanța Ei pentru cunoaștere.

²⁶ D. Stăniloae, *Ascetica și mistica Bisericii Ortodoxe...*, p. 228.

²⁷ D. Stăniloae, „Chipul lui Dumnezeu și responsabilitatea lui în lume”..., pp. 355-356.

Nu se poate vorbi de Persoana Mântuitorului fără să începem cu întruparea Fiului lui Dumnezeu și scopul ei. Persoana divino-umană a lui Hristos ocupă un loc central în gândirea teologică a Sfântului Iustin Popovici. Pentru Sfântul Iustin Popovici venirea Fiului lui Dumnezeu pe pământ are o semnificație mare dacă se privește din perspectiva lui Dumnezeu și a mântuirii omului. Sfântul Iustin scrie că „întruparea Fiului lui Dumnezeu cel Unul-Născut reprezintă vârful gândului lui Dumnezeu cel iubitor de oameni pentru lume și om”²⁸. Întruparea Fiului este un eveniment unic în istorie așa cum a fost un gând unic în sânul Sfintei Treimi, din grijă și iubire pentru om. Dar întruparea nu s-a realizat fără niciun scop. „Scopul întrupării este îndumnezeirea – ή θεόσις – omului prin unirea chipului dumnezeiesc al omului cu Dumnezeu, prin reintegrarea persoanei umane întru împărtășirea personală de natura lui Dumnezeu”²⁹. Fiul S-a întrupat pentru a-l îndumnezei pe om prin Sine, prin însușirea naturii umane în Ipostasul Său. Întruparea în gândirea Sfântului Iustin nu este numai pentru om, ci pentru întreaga creație. „Întruparea este sensul și scopul existenței tuturor făpturilor create. Toate făpturile au fost create cu acest scop, cât mai mult, până la maximumul său, să-L întrupeze în sine pe Dumnezeu Logosul”³⁰. Creația își găsește sensul existenței în întruparea Fiului, ca și ea împreună cu omul să-L primească în sine pe Hristos spre mântuire și îndumnezeire reciprocă. În Hristos, omul vede persoana desăvârșită, adică în Hristos i se descoperă cum ar trebui să fie omul perfect. „În Hristos, omului îi este dată realitatea psiho-fizică a persoanei desăvârșite; în Persoana Sa divino-umană omul își vede originalul fără de păcat al sufletului său, vede esența persoanei sale după chipul lui Hristos (...)”³¹. În Hristos este cuprins chipul omului în esența lui originară dinaintea căderii în păcat.

---

²⁸ J. Поповић, *Догматика Православне Цркве*, Књига друга..., р. 4.

²⁹ J. Поповић, *Проблем личности и познања по учењу...*, р. 72, trad. rom., р. 91.

³⁰ J. Поповић, „Подвижничка и богословска поглавља” ..., р. 164.

³¹ J. Поповић, *Проблем личности и познања по учењу...*, р. 64, trad. rom., р. 77.

În Hristos omul are modelul perfect pentru realizarea persoanei lui în planul divin al mântuirii. Părintele Stăniloae este de acord cu Sfântul Iustin Popovici cu privire la unirea maximă dintre cele două naturi în Hristos. „Unirea naturii umane cu natura divină într-un ipostas este forma maximală a unirii celor două naturi. Într-un fel, toți suntem uniți prin natura noastră în Ipostasul Cuvântului”³². În Ipostasul Cuvântului oamenii își găsesc sensul existenței lor și al lumii. Dacă pentru Sfântul Iustin Popovici întruparea are scopul să îndumnezeiască totul, și totul să fie întrupat în Hristos, părintele Stăniloae privește scopul întrupării ca un parteneriat egal cu oamenii. „Ca Dumnezeu El vrea să realizeze în umanitatea Sa apropierea cu toți oamenii, ca și cu niște parteneri egali cu Sine, menținând identitatea personală a fiecăruia; prin aceasta vrea să ducă pe fiecare la nivelul de realizare umană maximală, cu alte cuvinte, El vrea să extindă planul lui Dumnezeu realizat de El”³³. În Persoana divino-umană a lui Hristos natura umană este unită și realizată la maximum, și nu este confundată sau amestecată cu natura divină. Fiecare om este menținut în identitatea lui de persoană.

Întruparea lui Dumnezeu schimbă percepția lumii asupra sa. Lumea sau omul nu mai sunt considerate centre ale existenței în jurul cărora se învâрте totul. În viziunea Sfântului Iustin Popovici Dumnezeu cel întrupat devine noul centru al lumii. „Prin întruparea lui Dumnezeu se dă un nou centru al lumii: Dumnezeu-centru, în jurul căruia se învâрте toate fapăturile și toate lucrurile îndeplinind planul lui Dumnezeu despre lume”³⁴. Hristos devine noul centru în jurul căruia va trebui să orbiteze omul și toată existența, dacă vor să se mântuiască. În Hristos, natura umană a atins toate desăvârșirile ei. „În Dumnezeul-om Hristos, omul a ajuns la toate desăvârșirile lui; prin Dumnezeu el și-a desăvârșit și întregit sufletul și conștiința lui, voia lui și mintea lui, inima și trupul

---

³² D. Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. I..., p. 85;

³³ D. Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. I..., p. 49;

³⁴ J. Поповић, *Догматика Православне Цркве*, Књига друга..., p. 9.

lui, cu un cuvânt, toată ființa lui”³⁵. Desăvârșirea omului se poate atinge în Hristos și prin Hristos datorită chipului dumnezeiesc pe care omul îl are. Sfântul Iustin Popovici spune că „acest «chip al lui Dumnezeu» este esența esenței ființei omenești”³⁶. Omul nu se poate numi persoană fără chipul lui Dumnezeu din el, pentru că chipul lui Dumnezeu îl face persoană așa cum Dumnezeu este o Persoană divină. Natura umană fiind unită cu natura divină nu și-a pierdut calitățile ei³⁷. În Hristos cel întrupat, omul se întoarce la integritatea lui de chip al lui Dumnezeu. „În Dumnezeu-Logosul întrupat, simțirea noastră se întoarce la rațiunea [logos] ei, la înțelesul [noema] ei, la atoateînțelesul ei [pannoema]. Se întoarce la chipul ei după Dumnezeu, la chipul ei după Hristos, la chipul ei după Duh. În taina ei cea mai adâncă, simțirea omenească se cufundă în adâncurile cele fără de fund ale Dumnezeului și Domnului nostru Celui în Trei Sori”³⁸. Această reîntoarcere la chipul lui Dumnezeu sau actualizarea chipului dumnezeiesc îl ajută pe om să înainteze mai ușor în cunoașterea lui de Dumnezeu și a tainelor dumnezeiești. „Fără divino-umanizare este imposibilă cunoașterea tainelor divino-umane ale lui Hristos. Ca să fie capabil pentru o astfel de cunoaștere este necesar ca omul să-L aibă pe Hristos în centrul capacităților sale gnoseologice, să aibă chipul lui Hristos în mintea sa”³⁹. Hristos trebuie să devină centrul capacităților gnoseologice ale omului, adică să Se unească cu omul făcându-l capabil de cunoașterea tainelor divino-umanității Lui. „În taina întrupării lui Dumnezeu cunoașterea umană se întâlnește cu toate tainele lui Dumnezeu, de aceea de la înțelegerea și explicarea acestei preasfinte taine depinde înțelegerea și explicarea și celorlalte taine ale lui Dumnezeu: despre lume,

---

³⁵ I. Popovici, „Gânduri despre infailibilitatea omului european. Cu prilejul Conciliului Vatican II” ..., p. 158.

³⁶ I. Popovici, „Valoarea supremă și criteriul ultim în Ortodoxie” ..., p. 118.

³⁷ J. Поповић, *Догматика Православне Цркве*, Књига друга..., p. 103.

³⁸ I. Popovici, „Raiul meu și iadul meu. Sensul vieții și al lumii” ..., p. 59.

³⁹ J. Поповић, *Проблем личности и познања по учењу...*, p. 137, trad. rom., p. 193.

despre om, despre viață, despre moarte, despre mântuire, despre sfințire, despre desăvârșire, despre scopul lumii și al omului, despre sensul vieții⁴⁰. Cu alte cuvinte, Sfântul Iustin Popovici ne spune că, cunoașterea tainelor vieții, ale lumii și cele ale lui Dumnezeu, este imposibilă fără întruparea lui Hristos. Cunoașterea omului își are centrul său în Hristos, deoarece Hristos dă sens vieții umane. „Devenind om, Domnul Hristos i-a dat scop omului; intrând în trup, a dat scop trupului; intrând în materie, a dat scop materiei. În afară de aceasta, devenind om, Domnul Hristos a dat sens la tot ce este omenesc: nașterea, viața și moartea. În El natura omenească a deschis ochii și a văzut sensul și scopul său veșnic⁴¹. Sensul existențial al omului se află în Persoana divino-umană a lui Hristos. Fără Hristos viața și cunoașterea omului n-au niciun sens logic. Deci, culminarea întrupării este ca omul să devină Dumnezeu după har. „(...) Dumnezeu Logosul se întrupează în om, ca și omul să se întrupeze în Dumnezeu⁴², concluzionează Sfântul Iustin Popovici.

Pentru părintele Stăniloae întruparea Fiului lui Dumnezeu „este o operă a Rațiunii ipostatice dumnezeiești, pentru că este Ipostasul iubit de Tatăl și iubitor al Tatălui tuturor și prin Ea Tatăl iubește toate. Prin Ea toate Îl iubesc pe Tatăl, ca și Origine iubitoare a lor⁴³. Întruparea Fiului este rezultatul iubirii lui Dumnezeu pentru om (In 3, 16). Dumnezeu Tatăl îl iubește pe om și pentru mântuirea lui Îl trimite pe Fiul Său cel Unul-Născut. Părintele Stăniloae afirmă împreună cu Sfântul Iustin Popovici că în Logosul lui Dumnezeu cel întrupat, omul își găsește împlinirea lui ca persoană. „Rațiunea umană personală își găsește, în această ipostaziere a ei în Logos, împlinirea culminantă. Logosul este astfel împlinirea omului ca persoană; natura umană își găsește în Ipostasul divin împlinirea sa ipostatică⁴⁴. Pe de altă parte, și Logosul întrupat

⁴⁰ J. Поповић, *Догматика Православне Цркве*, Књига друга..., p. 22.

⁴¹ J. Поповић, *Догматика Православне Цркве*, Књига друга..., p. 334.

⁴² J. Поповић, *Тумачење светог Еванђеља по Јовану...*, p. 171.

⁴³ D. Stăniloae, *Chipul nemuritor al lui Dumnezeu...*, p. 653.

⁴⁴ D. Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. II..., p. 45.

are o realizare umană culminantă prin ipostazierea naturii umane în Ipostasul Său. „Logosul, ca Rațiunea personală, ca subiect al gândirii iubitoare, ipostaziază în Sine natura umană, având ca urmare o realizare personală umană culminantă”⁴⁵. Logosul lui Dumnezeu intră într-o comuniune cu omul prin întrupare, îndumnezeind și natura umană⁴⁶. În gândirea teologică a părintelui Dumitru Stăniloae se întâlnește des afirmația că omul este un partener de dialog cu Dumnezeu. În Hristos se descoperă această calitate a omului mult mai bine. „În Hristos e descoperită destinația mea, sensul meu deplin de persoană, ca chip al Persoanei divine, (...) pentru că în Hristos e descoperită și realizată în mod culminant destinația mea de a fi partener în dialogul cu Persoanele divine, dialog în care Dumnezeu se coboară la nivelul uman în manifestările Sale și credinciosul e ridicat la capacitatea de mediu de exprimare a lui Dumnezeu”⁴⁷. În Hristos Dumnezeu Se coboară la nivelul omului ca omul să fie înălțat spre Dumnezeu. În Hristos, dialogul cu Dumnezeu este accesibil omului și este aproape de el. În Hristos omul se unește cu Dumnezeu și intră într-o comuniune perfectă cu Sfânta Treime⁴⁸. Dialogul realizat cu Dumnezeu și comuniunea cu Dumnezeu realizate în Persoana divino-umană a lui Hristos trezesc în om dorința de cunoaștere a tainelor lui Dumnezeu. „Cuvântul sau Rațiunea ipostatică a lui Dumnezeu, asumând în Sine umanitatea noastră, i-a deschis acesteia din nou setea și posibilitatea de nepierdut de a cunoaște conținutul infinit al Lui și de-a comunica cu El, ca Rațiune ipostatică divină, în dialog veșnic cu Tatăl”⁴⁹. Hristos prin asumarea naturii umane îl atrage pe om spre cunoașterea infinită a Lui și a lui Dumnezeu. Aceste cuvinte ale părintelui Stăniloae sunt similare cu cele ale Sfântului Iustin Popovici, care spun că omul va trebui să se cîntrupeze cu Hristos, pentru a fi desăvârșită cunoașterea lui. Cunoașterea

---

⁴⁵ D. Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. II..., p. 34.

⁴⁶ D. Stăniloae, *Chipul nemuritor al lui Dumnezeu...*, p. 565.

⁴⁷ D. Stăniloae, „Chipul lui Hristos în Biserica răsăriteană...”, p. 13;

⁴⁸ D. Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. I..., p. 84;

⁴⁹ D. Stăniloae, *Chipul nemuritor al lui Dumnezeu...*, p. 53;

prin Hristos îl pregătește pe om pentru cunoașterea infinită în viața veșnică și pentru comuniune cu Tatăl. În Hristos, omul este destinat să devină „purtătorul chipurilor create ale rațiunilor divine, și purtătorul rațiunilor necreate ale Logosului împreună cu Acesta”⁵⁰. Purtând rațiunile creației și ale Logosului, omul ajunge la cunoașterea tainelor creației și ale lui Dumnezeu, atât cât îi este cu putință.

Omul nu mai poate cere mai mult pentru realizarea existenței lui, decât pe Hristos cel întrupat. În Hristos este realizată plinătatea persoanei umane. Deplinătatea persoanei umane este realizată în divino-umanitatea lui Hristos, de aceea, nimic din cele ce există pe plan material nu mai poate satisface dorințele omului. „Cele mai esențiale cerințe și necesități ontologice ale ființei omenești au fost satisfăcute odată pentru totdeauna în Persoana Dumnezeului-om Hristos”⁵¹. Așadar, mântuirea, desăvârșirea, cunoașterea și îndumnezeirea persoanei umane sunt organic legate de Persoana divino-umană a lui Hristos și îndeplinirea lor rezidă în voința persoanei umane de a se uni cu Hristos. Prin unirea cu divino-umanitatea lui Hristos, omul însuși devine divino-umanizat și capacitățile lui gnoseologice se dezvoltă paralel cu înaintarea lui în cunoaștere. În gândirea teologică a Sfântului Iustin Popovici, prin unirea celor două naturi în Persoana lui Hristos, omul este înălțat înaintea Sfintei Treimi, viața lui este trăită la cer. În Hristos este centrul persoanei umane, al cunoașterii și al îndumnezeirii. În Hristos omul se hristifică și își desăvârșește chipul lui dumnezeiesc. În divino-umanitatea lui Hristos este temelia și creșterea în cunoașterea adevărată. Omul doar trebuie să se unească cu Hristos⁵². „În El și prin El s-a dat și s-a asigurat gândirii omenești posibilitatea infinitei desăvârșiri dumnezeiești”⁵³. Cele mai înalte aspirații ale omului se împlinesc în Persoana divino-umană a lui Hristos. Divino-umanitatea lui Hristos este începutul și sfârșitul cunoașterii

⁵⁰ D. Stăniloae, „Chipul lui Dumnezeu și responsabilitatea lui în lume” ..., p. 354.

⁵¹ I. Popovici, „Valoarea supremă și criteriul ultim în Ortodoxie” ..., p. 119.

⁵² Vezi J. Поповић, „Подвижничка и богословска поглавља” ..., pp. 138-139.

⁵³ I. Popovici, „Raiul meu și iadul meu. Sensul vieții și al lumii” ..., p. 60.

și desăvârșirii omului. Sfântul Iustin Popovici Îl consideră pe Hristos ca singura valoare veșnică și criteriu al existenței umane și al creației. „Dumnezeu-om este cea mai înaltă și mai desăvârșită valoare, unica valoare veșnică, și, cu aceasta și prin aceasta, cel mai înalt și mai desăvârșit criteriu, unicul criteriu veșnic al adevărului, al vieții, al dreptății, al luminii, al bunătății și al înțelepciunii”⁵⁴. Hristos este valoarea veșnică a tuturor valorilor din lume și singurul criteriu veșnic al adevărului în care omul poate găsi comori neprețuite de sensuri și înțelegeri, de cunoaștere și iubire veșnice.

Părintele Stăniloae vorbește de unirea ipostatică a firilor în Persoana lui Hristos, dar în loc de Logos, el spune că unirea este realizată de Rațiunea divină. „(...) că Cel ce unește firea noastră în Ipostasul Său este Rațiunea ipostatică divină”⁵⁵. Nu este greșit dacă ar fi spus și în Ipostasul Logosului sau al Fiului, dar Rațiunea divină este o caracteristică a exprimării teologice a părintelui Stăniloae. S-ar putea spune că hristologia lui este o teologie despre Rațiunea divină și rațiunile divine ca plasticizări ale gândurilor Rațiunii (Logosului). În Hristos Rațiunea divină și rațiunea umană sunt unite veșnic în Ipostasul veșnic al Fiului. „Hristos ține într-o legătură de nedesfăcut rațiunea umanității cu Rațiunea divină, Care e una cu ipostasul divin al Fiului, dar și Ipostas al rațiunii umanității asumate. Aceasta nu mai poate fi închisă în lume, ca într-o realitate independentă de Dumnezeu și exclusivă, ci e veșnic scufundată în cunoașterea dumnezeirii din Ipostasul divin care i-a devenit ipostas propriu, și, odată cu El, în iubirea Tatălui”⁵⁶. În Hristos rațiunea umană este scufundată într-o veșnică cunoaștere a lui Dumnezeu și în experiența iubirii infinite a Tatălui. Rațiunea umană este ipostaziată în Rațiunea divină și prin această ipostaziere devine capabilă să pătrundă în cunoașterea tainelor dumnezeiești. „De aceea numai în orizontul rațiunilor

---

⁵⁴ I. Popovici, „Valoarea supremă și criteriul ultim în Ortodoxie” ..., p. 126.

⁵⁵ D. Stăniloae, *Chipul nemuritor al lui Dumnezeu...*, p. 652-653.

⁵⁶ D. Stăniloae, *Chipul nemuritor al lui Dumnezeu...*, p. 33.

Logosului se revelează ființei umane sensul și coerența rațiunilor lumii și numai în Hristos acest sens și această coerență este sesizată și dezvoltată de subiectul uman în profunzimea ei indefinită⁵⁷. Rațiunea umană găsește sensul rațiunilor pe care le cunoaște numai în Persoana lui Hristos, unde le cunoaște în sensul și înțelesurile lor veșnice. Aceste rațiuni vor fi cunoscute tot în Hristos și în viața veșnică, ca trăsături ale feței Lui⁵⁸.

3.1.3. Persoana omului și cunoașterea

Sfântul Iustin Popovici și părintele Stăniloae se aseamănă în gândirea lor teologică despre crearea omului după chipul lui Dumnezeu. Amândoi sunt de acord cu învățătura Bisericii Ortodoxe cu privire la crearea omului și la căderea lui în păcat. Sfântul Iustin Popovici scrie că omul a fost creat după chipul Sfintei Treimi. „La creație, noi am fost zidiți de către Dumnezeu Tatăl prin Fiul în Duhul Sfânt și ni s-a dat suflet după «chipul lui Dumnezeu», «după chipul Treimii» adică un suflet după chipul Tatălui și al Fiului și al Sfântului Duh⁵⁹. Omul poartă în sine chipul întregii Sfintei Treimi, nu numai chipul uneia din Persoanele divine. Adică omul este creat cu chip treimic. Sfântul Iustin Popovici are și o explicație de ce omul a fost creat după chipul Treimii. „Tocmai de aceea a fost creat omul după chipul lui Dumnezeu, după chipul lui Hristos și după chipul Duhului, pentru ca simțămintele lui să devină, în esența lor, o nostalgie după Dumnezeu, o nostalgie după Hristos și o nostalgie după Duhul⁶⁰. Această nostalgie pomenită de Sfântul Iustin Popovici este de fapt setea omului după Dumnezeu, tinderea lui spre comuniune veșnică cu Dumnezeu. În această tindere spre Dumnezeu se află și setea de cunoaștere a omului. Chipul lui Dumnezeu din om îl atrage pe om spre cunoașterea

⁵⁷ D. Stăniloae, „Chipul lui Dumnezeu și responsabilitatea lui în lume”..., p. 356.

⁵⁸ D. Stăniloae, „Chipul lui Dumnezeu și responsabilitatea lui în lume”..., p. 362.

⁵⁹ I. Popovici, „Capitole eclesiologice”..., p. 180.

⁶⁰ I. Popovici, „Între două filozofii”..., p. 48.

infinităților dumnezeiești și tainelor lor. În esența sa, omul este o ființă cunoscătoare, o ființă care tânjește după cunoașterea lumii și mai ales a lui Dumnezeu. O diferență evidentă a antropologiei celor doi teologi studiați în această teză este că Sfântul Iustin Popovici nu face o legătură între om și rațiuni, pe când părintele Stăniloae are o antropologie aprofundată pe baza rațiunii omului și rașiunilor lumii create. Dacă la Sfântul Iustin Popovici persoana umană își păstrează caracteristicile ei „clasice” de ființă creată după chipul lui Dumnezeu care își află deplinătatea persoanei în Persoana divino-umană a lui Hristos, la părintele Stăniloae persoana umană este mereu în legătură cu Rașiunea divină, sau rașiunea omului și rașiunile creației. Așadar, în gândirea teologică a părintelui Stăniloae despre persoana umană ca persoană cunoscătoare, persoana umană este mereu în relație cu rașiunile lucrurilor și izvorul lor, Rașiunea divină. Hristos sau Rașiunea divină deschide setea omului de cunoaștere a conținutului infinit al lui Dumnezeu, prin asumarea umanității noastre⁶¹. În gândirea părintelui Stăniloae, omul este chipul Rașiunii divine, de aceea omul este o ființă rațională, cuvântătoare și gânditoare. „Noi gândim rațional și vorbim, pentru că suntem parteneri ai Persoanei care este Ea Însăși Cuvântul personal și a pus în fața noastră, gândirea Sa, sau chipul creat al gândirii Sale plasticizate, la nivelul rașiunii și al putinței noastre create de exprimare, cu o putere creatoare pe care noi nu o avem”⁶². Omul este vorbitor pentru că are chipul Cuvântului, este gânditor deoarece Cuvântul a pus în el gândirea Sa, toate adaptate nivelului rașiunii umane.

În ceea ce privește chipul lui Dumnezeu în om sau în ce constă el, Sfântul Iustin Popovici și părintele Stăniloae au o părere asemănătoare, dar și diferită. Amândoi sunt de acord că omul este creat după chipul lui Dumnezeu, dar fiecare vede diferit ce este acest chip sau în ce constă el. Bineînțeles, niciunul dintre ei nu face o greșeală dogmatică cu privire la chipul lui Dumnezeu. Diferența

⁶¹ D. Stăniloae, *Chipul nemuritor al lui Dumnezeu...*, p. 53.

⁶² D. Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. II..., pp. 8, 10.

constă în felul lor de a gândi specific pentru fiecare. Sfântul Iustin Popovici a dezvoltat o gândire teologică în jurul Persoanei divino-umane a lui Hristos, de aceea, pentru el chipul adevărat al omului este Dumnezeu-om, adică Hristos. „Dumnezeu-om este icoana lui Dumnezeu și a omului. Dumnezeu-om este singura icoană desăvârșită a lui Dumnezeu în lumea noastră omenească. În El este dat și primul chip adevărat al omului desăvârșit. Chipul dumnezeiesc este esența, miez, veșnicie și divino-umanitate a omului în toate lumile. «Imaginea lui Dumnezeu» este de fapt singura imagine adevărată a omului. «Omul cel nou» este Dumnezeu-om: Domnul din cer (1 Cor. 15)”⁶³. Deci, în Hristos ne este dată imaginea desăvârșită a lui Dumnezeu dar și imaginea (chipul) omului desăvârșit. Părintele Stăniloae și-a dezvoltat gândirea teologică în jurul Rațiunii divine și al rațiunii umane, de aceea persoana umană este după chipul lui Dumnezeu în relația ei cu Dumnezeu ca partener de dialog. „În această capacitate a ființei umane de a răspunde cu faptele sale faptelor lui Dumnezeu și de a se îmbina cu ele într-o strânsă colaborare cu El, realizând și dezvoltând relația cu Dumnezeu prin lume, se arată ființa umană ca ființă «după chipul lui Dumnezeu». În acceptarea conștientă și voluntară de a împlini acest rol și de a-și desăvârși această calitate, ființa umană progresează în «asemănarea» cu Dumnezeu. Ea e «după chipul lui Dumnezeu» prin capacitatea fundamentală a ei de a fi în relație dialogică activă cu Dumnezeu, prin lume, ca persoană cu persoană”⁶⁴. Deci, chipul dumnezeiesc în persoana umană la părintele Stăniloae constă în capacitatea ei de a dialoga cu Dumnezeu și de a răspunde chemării lui Dumnezeu în mod personal. „Dar în aceasta se arată că umanitatea a fost creată capabilă să se facă umanitatea Subiectului dumnezeiesc, să fie marcată ea însăși de Subiectul dumnezeiesc, ca să poată El Însuși gândi prin mintea ei, voi prin voința ei, simți prin simțirea ei și exprima prin cuvintele ei. Prin aceasta se valorifică la maximum calitatea făpturii umane de

⁶³ J. Поповић, „Подвижничка и богословска поглавља” ..., pp. 177-178.

⁶⁴ D. Stăniloae, „Chipul lui Dumnezeu și responsabilitatea lui în lume” ..., p. 353.

chip al lui Dumnezeu în toate facultățile ei”⁶⁵. Prin chipul lui Dumnezeu în om, Dumnezeu intră în comunicare și comuniune cu omul făcându-Se pe Sine Subiect al omului. Aceasta este posibil în Persoana lui Hristos, în care prin ipostazierea naturii umane Însuși Hristos gândește, voiește, simte și vorbește prin om, atunci când omul se unește cu El (Gal. 2, 20).

Părintele Stăniloae vorbește despre această legătură care se creează între om și Hristos ca Rațiune divină. Rațiunea umană a fost creată după Rațiunea divină, ca să cunoască rațiunile lucrurilor ca chip al rațiunilor Logosului, iar prin Hristos rațiunea umană cunoaște și vede rațiunile lucrurilor în profunzimea lor⁶⁶. Mentea omului vine pe lume cu impulsul de a-L cunoaște pe Dumnezeu, ceea ce dovedește că este creată pentru infinit⁶⁷. „Astfel omul realizează mai mult decât orice unitate din lume caracterul paradoxal al tainei, unind în sine spiritul ca rațiune conștientă cu materia ca raționalitate plasticizată inconștientă, simplitatea cu compoziția, subiectivitatea cu obiectivitatea, definitul cu indefinitul, ba chiar creatul cu necreatul”⁶⁸. Omul este singura ființă de pe pământ cu această capacitate cognitivă, gno-seologică și spirituală care poate să recapituleze în sine văzutul cu nevăzutul, materialul cu spiritualul, fiind el însuși o taină paradoxală. Considerăm că cea mai bună explicare a tainei persoanei umane părintele Stăniloae a dat-o prin următoarele cuvinte: „Cea mai minunată, mai adâncă și mai inepuizabilă inhabitare între cuvânt și existență, între cuvânt și dar, între cuvânt și putere, între sesizarea rațională și intuiția mai presus de definirea rațională, este persoana. Ea vorbește și se dăruiește adeseori chiar prin faptul că este. Ea este o concentrare a tuturor cuvintelor și faptelor posibile ce le poate comunica la nesfârșit și mai mult decât ele, dacă nu și-a secătuit existența prin lipsa iubirii”⁶⁹. Persoana

---

⁶⁵ D. Stăniloae, *Chipul nemuritor al lui Dumnezeu...*, p. 337.

⁶⁶ D. Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. II..., pp. 44-45.

⁶⁷ D. Stăniloae, *Ascetica și mistica Bisericii Ortodoxe...*, p. 20.

⁶⁸ D. Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. III..., p. 10.

⁶⁹ D. Stăniloae, „Chipul lui Hristos în Biserica răsăriteană...”, p. 12.

umană nu numai că are capacitatea cunoașterii tainelor dumnezeiești și ale lumii, ci ea este o taină în sine. „Omul e un mister, pentru că e un abis cufundat în abisul luminos al existenței lui Dumnezeu”⁷⁰. Taina omului este în capacitatea lui de a se cufunda în abisul luminos al existenței și al cunoașterii lui Dumnezeu în comuniune infinită cu El.

3.1.4. Catafatic și apofatic în gândirea teologică a Sfântului Iustin Popovici și a părintelui Dumitru Stăniloae

N-am putea vorbi despre gnoseologia Sfântului Iustin Popovici și a părintelui Stăniloae dacă nu spunem ceva despre cunoașterea catafatică și apofatică în gândirea lor teologică. Fiecare a scris despre cunoaștere într-o măsură mai mare sau mai mică. Vom descrie asemănările și diferențele lor cu privire la cele două moduri de cunoaștere. Sfântul Iustin Popovici scrie de mai multe ori că omul este creat pentru veșnicie și pentru infinit, fiind o ființă care tânjește după infinit. „Spiritul omenesc dorește neîncetat cunoașterea infinită, viața infinită, existența infinită”⁷¹. Această calitate a omului este parte din ființa omului. „Setea de infinit, setea de nemurire este setea metafizică primordială a spiritului omenesc”⁷². Setea omului de a tânji după infinit se caracterizează prin setea lui de cunoaștere. Cunoașterea omului cuprinde toate domeniile care fac parte din viața lui, inclusiv și viața duhovnicească. „În elanul său plin de bucurie spre Dumnezeu-om, omul doririi lui Hristos se înalță prin gândirea, ca și prin viața lui, spre toate înălțimile, se adâncește în toate adâncurile, se lărgiște în toate dimensiunile, crescând creșterea lui Dumnezeu, întreg și fără a lăsa deoparte nimic, spre înălțimile divino-umane – dincolo de cunoașterea relativă și nihilistă – acolo unde minunatul Dumnezeu-om Iisus este

⁷⁰ D. Stăniloae, *Chipul nemuritor al lui Dumnezeu...*, p. 144.

⁷¹ I. Popovici, „Valoarea supremă și criteriul ultim în Ortodoxie” ..., p. 116.

⁷² I. Popovici, „Valoarea supremă și criteriul ultim în Ortodoxie” ..., p. 117.

totul în toate pentru gândirea și pentru sufletul nostru, pentru sensibilitatea și viața noastră⁷³. În acest citat am putea sesiza o ușoară îndreptare spre cunoașterea rațională, pentru că Sfântul Iustin Popovici include gândurile și viața omului prin care omul se îndreaptă spre cunoașterea înălțimilor divino-umane. Dacă omul cunoaște și prin viață, înseamnă că el cunoaște și pe cale existențială, dar acest aspect al gnoseologiei Sfântului Iustin Popovici nu este dezvoltat suficient ca să putem spune că seamănă cu cel al părintelui Stăniloae. Sfântul Iustin Popovici când vorbește de cunoaștere, mereu se îndreaptă spre cunoașterea apofatică, adică spre cunoașterea lui Hristos și a lui Dumnezeu.

În teza de doctorat a Sfântului Iustin Popovici, *Problema persoanei și a cunoașterii după învățătura Sfântului Macarie Egipteanul*, ajunge la cunoaștința că gnoseologia este legată de taina persoanei umane. „Taina cunoașterii se dezvoltă în taina fără de sfârșit și complexă a persoanei. (...) Și problema persoanei devine problema centrală gnoseologică⁷⁴. Cunoașterea nici n-ar putea exista dacă nu are un caracter personal. Complexitatea persoanei umane rezidă în chipul treimic al lui Dumnezeu în om. Fără acest chip și comuniunea cu Sfânta Treime, persoana umană n-ar mai fi persoană. „Fără Sfânta Treime persoana este ontologic, psihologic și gnoseologic imposibilă⁷⁵. Toate însușirile persoanei umane s-ar anula dacă n-ar avea chipul dumnezeiesc în ea. Chiar și capacitatea de cunoaștere a persoanei umane este parte din chipul dumnezeiesc. „Rădăcina și valoarea, valoarea veșnică a capacităților gnoseologice ale sufletului se situează în adâncurile mistice ale chipului dumnezeiesc treimic al lui; în adevărata cunoaștere de sine se conține adevărata cunoaștere a lui Dumnezeu⁷⁶. Omul care se va cunoaște pe sine ca chip al lui Dumnezeu va ajunge și la cunoașterea lui Dumnezeu. În adâncurile ființei lui omul își

---

⁷³ I. Popovici, „Filozofia ortodoxă a Adevărului. Prefață la «Dogmatica Bisericii Ortodoxe»” ..., p. 142.

⁷⁴ J. Поповић, *Проблем личности и познања по учењу...*, p. 12, trad. rom., p. 24.

⁷⁵ J. Поповић, *Проблем личности и познања по учењу...*, p. 19.

⁷⁶ J. Поповић, *Проблем личности и познања по учењу...*, p. 17.

găsește chipul dumnezeiesc după care a fost creat și prin care poate să înainteze în cunoașterea lui Dumnezeu. „Dar, cu toate că este însesizabil pentru formele realității materiale, totuși, prin ființa lui nevăzută spiritul constituie măsura tuturor realităților văzute în lumea materiei”⁷⁷. Deși sufletul uman nu este vizibil, el constituie, după Sfântul Iustin Popovici, măsura tuturor realităților văzute. Prin acest suflet omul are capacitatea cunoașterii celor văzute și celor nevăzute. „În lumea realităților și faptelor văzute, omul se orientează prin gândirea lui și cu ajutorul ei măsoară și evaluează toate, măcar că și pentru el ea este nevăzută. Încă și mai natural și mai logic este ca el să se orienteze prin ea în lumea realităților și valorilor spirituale. Prin gânduri omul este legat nu numai de lumea celor văzute, a realităților materiale, ci și de lumea realităților spirituale”⁷⁸. Și în acest citat putem observa că Sfântul Iustin Popovici face referire la cunoașterea rațională, dar nu vorbește direct despre ea. Este evident faptul că observarea creației îl duce pe om nu numai la cunoașterea ei, ci și la cunoașterea realităților spirituale. Totuși, nu orice poate fi cunoscut în totalitatea sa. „În orice fenomen în lume, în orice lucru din univers rămâne întotdeauna ceva ce omul nu poate cuprinde în cușca de cleștar a minții lui”⁷⁹. Unele taine ale universului rămân mistere pentru rațiunea umană.

Cel mai des, Sfântul Iustin Popovici critică rațiunea umană pentru limitele ei în cunoașterea tainelor dumnezeiești. Această critică se poate întâlni aproape în toate cărțile și studiile Sfântului Iustin Popovici, acolo unde vorbește despre cunoaștere sau capacitatea omului de a cunoaște. Acest lucru nu înseamnă că Sfântul Iustin Popovici neagă rațiunea și capacitățile ei gnoseologice, ci doar o consideră limitată. În schimb, mintea este cea care cunoaște și este deseori pomenită de Sfântul Iustin Popovici. Logica rațională pură este cea care îl împiedică pe om să cunoască

---

⁷⁷ I. Popovici, „Valoarea supremă și criteriul ultim în Ortodoxie”..., p. 115.

⁷⁸ I. Popovici, „Valoarea supremă și criteriul ultim în Ortodoxie”..., p. 116.

⁷⁹ I. Popovici, „De la arianismul lui Arie la arianismul european modern”..., p. 146.

tainele dumnezeiești. De aceea, din acest punct de vedere, Sfântul Iustin scrie că încercarea omului de a-L cunoaște pe Dumnezeu prin rațiune logică „constituie dovada unei conștiințe depravate”⁸⁰. Adică, rațiunea sau logica umană sunt incapabile de cunoașterea lui Dumnezeu. Aici Sfântul Iustin Popovici are dreptate, pentru că rațiunea nu poate pătrunde în realitățile spirituale ale tainelor dumnezeiești, funcție rezervată minții umane. „Incapabilă să înțeleagă adevărurile dogmatice, rațiunea umană mărturisește prin aceasta că este incapabilă să fie tâlcuitorul și creatorul lor. Limitată, relativă, schimbabilă, împăcătoșită, rațiunea umană nu poate să creeze adevăruri nemărginite, neschimbabile, fără de păcat, nici nu le poate înțelege. Ele depășesc categoria înțelegerii ei și stau deasupra ei”⁸¹. Deci, Sfântul Iustin Popovici pune rațiunea umană mereu în legătură cu adevărurile dumnezeiești înalte, pe care rațiunea nu le poate atinge prin logica sa. Am putea spune că Sfântul Iustin „nu-i dă vreo șansă” de a se exprima măcar în cunoașterea adevărilor vizibile și accesibile rațiunii umane. Cum am spus mai sus, mintea ocupă primul loc în gnoseologia Sfântului Iustin Popovici, pentru că ea este singura capabilă de cunoașterea lui Dumnezeu: „minteaa fără de păcat crește la Dumnezeu din cunoaștere în cunoaștere precum din virtute în virtute”⁸². Același lucru, cu privire la minte, îl confirmă și părintele Stăniloae. Mintea „arată că ea cunoaște pe Dumnezeu în mod direct, intuitiv, după o eliberare de toate reprezentările și imaginile lucrurilor din lume”⁸³.

Spre deosebire de Sfântul Iustin Popovici, părintele Stăniloae a dezvoltat o teologie consistentă cu privire la cunoașterea rațională și a rațiunilor lucrurilor. La el Dumnezeu sau Logosul este Rațiune supremă, de aceea, rațiunea și mintea umană cu cât

---

⁸⁰ I. Popovici, „De la arianismul lui Arie la arianismul european modern” ..., p. 152.

⁸¹ J. Поповић, *Догматика Православне Цркве*, Књига прва..., p. 37, trad. rom., pp. 48-49.

⁸² J. Поповић, *Проблем личности и познања по учењу...*, p. 25, trad. rom., p. 33.

⁸³ D. Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. I..., pp. 399-400.

înainteză mai mult în cunoaștere, capacitățile gnoseologice ale fiecăreia se micșorează (ale rațiunii) sau se măresc (ale minții). De la cunoașterea rațională omul trece la cunoașterea apofatică, ceea ce înseamnă că cunoștințele lui înainteză în tainele dumnezeiești ale lui Dumnezeu⁸⁴. În gândirea părintelui Stăniloae, Dumnezeu Se coboară spre om ca să fie cunoscut de către el. „Pe Dumnezeu Îl cunoaștem nu numai cât Îl putem noi cunoaște, ci cât binevoiește El să coboare la nivelul nostru din oceanul nesfârșit al realității Lui”⁸⁵. Dumnezeu coboară la capacitatea omului de a-L cunoaște atât cât consideră că este necesar pentru om. Adică, omul cunoaște de fapt atât cât îi va permite Dumnezeu, nu cât poate omul să cunoască. Dacă omul ar putea să cunoască totul, chiar și pe Dumnezeu în ființa Sa, atunci cunoașterea n-ar avea nicio taină și Dumnezeu ar fi doar o altă creatură ca toate celelalte. „Cunoașterea lui Dumnezeu de către noi are ca premiză un act de chenoză voluntară a lui Dumnezeu, ca de altfel și existența noastră însăși”⁸⁶. Coborârea lui Dumnezeu, sau chenoza Lui este voluntară, pentru că Dumnezeu vrea să fie cunoscut de către oameni, ca să-i atragă în comuniune cu El. Omul poate înainta la infinit în cunoașterea lui Dumnezeu, cunoașterea având un caracter paradoxal. „Cunoașterea lui Dumnezeu își păstrează continuu un caracter paradoxal: pe măsură ce se înalță cineva în cunoașterea Lui, se înalță în înțelegerea tainei Lui de neînțeles”⁸⁷. Cunoașterea lui Dumnezeu este infinită, pentru că El ca Persoană sau persoane este infinit în ființa Sa. Acest lucru omul îl descoperă cu cât înainteză mai mult în cunoaștere. „Numai păstrînd în sine setea de cunoaștere, omul își dă seama despre infinitatea lui Dumnezeu ca depășind mereu cunoașterea actuală”⁸⁸. Nicio cunoaștere

---

⁸⁴ D. Stăniloae, *Ascetica și mistica Bisericii Ortodoxe...*, p. 14.

⁸⁵ D. Stăniloae, „Cunoașterea lui Dumnezeu la Sfântul Ioan Gură de Aur”..., pp. 561-562.

⁸⁶ D. Stăniloae, „Cunoașterea lui Dumnezeu la Sfântul Ioan Gură de Aur”..., p. 562.

⁸⁷ D. Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. I., p. 128.

⁸⁸ D. Stăniloae, „Cunoașterea lui Dumnezeu la Sfântul Ioan Gură de Aur”..., p. 558.

aici pe pământ nu se poate egala cu cunoașterea lui Dumnezeu. Omul care cunoaște permanent ajunge să-L descopere pe Dumnezeu și să-L cunoască la infinit.

Părintele Stăniloae nu face separare între cunoașterea catafatică și cunoașterea apofatică. El consideră că ele nu se contrazic și nu se exclud, ci se completează reciproc. „Noi socotim că cele două căi de cunoaștere nu se contrazic și nu se exclud, ci se completează. Propriu-zis cea apofatică se completează cu cea afirmativă și cu cea negativ-rațională; ea transferă pe cea afirmativ și negativ-rațională pe un plan mai propriu, dar la rândul ei recurge la termenii cunoașterii raționale în ambele ei aspecte (afirmativ și negativ), în trebuința de a se exprima fie și într-un mod departe de a fi satisfăcător. Cel ce are o cunoaștere rațională a lui Dumnezeu și-o completează adeseori cu cea apofatică, iar cel ce are o mai accentuată experiență apofatică recurge în exprimarea ei la termenii celei raționale. De aceea, Părinții orientali trec adeseori în vorbirea despre Dumnezeu de la una la alta”⁸⁹. La părintele Stăniloae rațiunea umană are un rol important în cunoașterea realităților văzute, pentru că ele o conduc spre realitățile spirituale sau nevăzute. Raționalitatea lumii este făcută pentru rațiunea omului și omul este chemat să se realizeze ca ființă rațională. „Omul, de exemplu, e o ființă rațională, dar pe de altă parte e o misiune a lui să se realizeze ca ființă rațională și cunoaște raționalitatea numai în măsura în care s-a realizat ca atare”⁹⁰. Omul care a sfințit și a îndumnezeit rațiunea sa umană, devine capabil de cunoașterea nu numai a rațiunilor lucrurilor create, ci și a rațiunilor divino-umane ale lui Hristos. Realizarea maximă a rațiunii umane se realizează în unirea cu Rațiunea divină.

Cunoașterea apofatică la Sfântul Iustin Popovici începe mai întâi cu cunoașterea de sine a omului. De la cunoașterea de sine omul trece la cunoașterea lui Dumnezeu. În adâncurile sale este chipul lui Dumnezeu, de aceea, cunoașterea de sine presupune

---

⁸⁹ D. Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. I..., p. 117.

⁹⁰ D. Stăniloae, „Comunitate prin iubire” ..., p. 54.

mai întâi descoperirea chipului dumnezeiesc. „Însuși faptul cunoașterii este imposibil fără cunoașterea lui Dumnezeu; conștiința de sine este în ultima sa esență – conștiința de Dumnezeu”⁹¹. Conștiința pe care omul o dezvoltă în cunoașterea de sine se transformă în conștiința de Dumnezeu pentru că în adâncul său Îl găsește pe Dumnezeu sau mai bine pe Hristos. Cunoașterea apofatică începe cu sfințenia omului prin unirea cu Hristos. „Sfințenia este unire după har cu Dumnezeu, adică unire cu Logosul cel veșnic, cu sensul vieții și al existenței; tocmai în aceasta constă plinătatea și desăvârșirea personalității și existenței omenești”⁹². Omul trebuie să se unească cu Hristos, să-și atingă în El plinătatea persoanei lui umane, ca prin Hristos să cunoască și să afle sensul vieții lui. În primul rând, cunoașterea lui Dumnezeu începe prin cunoașterea Persoanei lui Hristos. „Pentru cunoaștința omenească cea mai mare taină este taina Dumnezeului-om Iisus Hristos. «Taina lui Hristos» este o taină totală, în care se cuprinde toată taina lui Dumnezeu și toată taina omului (Dumnezeu-om, vezi Col. 2, 9). Lucrul acesta se vede în neputința de a-L înțelege pentru orice minte omenească, nefăcând excepție de la aceasta nici măcar mintea lui Pavel (...)”⁹³. Cunoașterea apofatică este mai întâi cunoașterea tainei divino-umane a lui Hristos, pentru că în Hristos și prin El, omul poate să cunoască toate tainele umane dar și să-L cunoască pe Dumnezeu. Hristos este principiul cunoașterii lui Dumnezeu în gnoseologia Sfântului Iustin Popovici. Cunoașterea apofatică în cele mai înalte culmi se realizează în și prin Persoana divino-umană a lui Hristos. Dacă în cunoașterea catafatică este implicată rațiunea, în cunoașterea apofatică este implicată mintea umană. Cunoașterea lui Dumnezeu se înfăptuiește prin mintea omului, fiind în prealabil îndumnezeită. „Îndumnezeirea minții se dobândește prin κρᾶσις (unirea) minții cu mintea Dumnezeului – Om”⁹⁴. Prin unirea minții omului cu mintea lui Hristos,

⁹¹ J. Поповић, „Молитвени дневник”..., p. 124.

⁹² I. Popovici, „Doliu pentru Hristos. Cultură și Sfințenie”..., pp. 82-83.

⁹³ I. Popovici, „Capete eclesiologice”..., p. 185.

⁹⁴ J. Поповић, *Проблем личности и познања по учењу...*, p. 119, trad. rom., p. 165.

omul ajunge la cunoașterea tainei divino-umane a lui Hristos, ca în și prin Hristos să-L cunoască pe Dumnezeu în infinitatea Lui. Prin unirea cu mintea divină, omul poate vedea și cunoaște tainele dumnezeiești într-o măsură care depășește capacitatea lui de cunoaștere. „Ca un duh distinct, veșnic și absolut, Dumnezeu posedă mintea atotdesăvârșită, veșnică. În mintea lui Dumnezeu totul este nelimitat și nesfârșit. Acolo nu există granițe dintre a fi și a ști. Cunoașterea Lui în orice privință este atotcunoaștere. Nu sunt măsuri nici la natura lui nici la cunoașterea lui”⁹⁵. Dumnezeu îi împărtășește omului cunoașterea Sa divină, dar numai atât cât Dumnezeu îi va arăta omului. Omul nu poate să-L cunoască pe Dumnezeu în plinătatea ființei Lui infinite. „Cunoașterea despre Dumnezeu, ale Căruia desăvârșiri depășesc fiecare dintre noțiunile noastre despre desăvârșire, se dobândește ca dar de la Dumnezeu, ca revelație dumnezeiască”⁹⁶. Cunoașterea pe care omul o are despre Dumnezeu este de fapt un dar al lui Dumnezeu pentru om. Orice noțiune sau concept despre Dumnezeu omul nu-l poate cuprinde cu mintea lui, de aceea Dumnezeu îi dăruiește cunoașterea omului cu privire la Persoana Sa divină. Cunoașterea apofatică în gândirea Sfântului Iustin Popovici atinge culminarea sa în unirea omului cu Hristos sau cu Dumnezeu. „În însăși esența sa cunoașterea nu este doar gnoseologică ci și etic-ontologică, adică, este un act în care tainic se face prefacerea (unirea) cunoscătorului cu cel cunoscut, subiectul cu obiectul. *Sub specie Christi* singura metodă a cunoașterii reale este în coîntruparea subiectului cu obiectul (...)”⁹⁷. Cunoașterea lui Dumnezeu se realizează în întrepătrunderea omului cu Hristos, adică în comuniunea perihoretică dintre om ca ființă cunoscătoare și Dumnezeu ca Cel cunoscut. Omul este pătruns în ființa sa de Dumnezeu, iar Dumnezeu îl învăluie pe om cu lumina Sa necreată, fiecare

---

⁹⁵ J. Поповић, *Догматика Православне Цркве*, Књига прва..., р. 104, trad. rom., р. 150.

⁹⁶ J. Поповић, *Догматика Православне Цркве*, Књига прва..., р. 73, trad. rom., р. 104.

⁹⁷ J. Поповић, *Проблем личности и познања по учењу...*, р. 129, trad. rom., р. 180.

avându-l pe celălalt în sinea sa. Se înțelege că omul nu poate pătrunde ființa lui Dumnezeu, ci Îl cunoaște prin energiile Lui divine. „Dar ultima treaptă în niciun caz nu se poate tâlcui ca o cunoaștere discursivă a obiectului credinței, ci ca nemijlocită, reală, conștientă, prefacere mistico-harică, unirea subiectului credinței cu obiectul. Sau cu alte cuvinte, subiectul trăiește obiectul credinței sale ca esența persoanei sale, simte, știe și se vede pe sine ca «chip Dumnezeiesc». Dar pe această treaptă se înalță numai cei îndumnezeiți, divino-umanizați, luminați (...)”⁹⁸. În treapta cea mai înaltă a cunoașterii omul îl experiază pe Dumnezeu ca esența persoanei sale (Gal. 2, 20). Unirea cu Dumnezeu este reală, conștientă și tainică în viziunea Sfântului Iustin Popovici.

Părintele Stăniloae este de acord cu Sfântul Iustin Popovici în legătură cu unirea omului cu Dumnezeu în ultima etapă a cunoașterii. De asemenea, nu se contrazic când spun că întreaga persoană umană participă la îndumnezeirea și cunoașterea lui Dumnezeu. „Nesepararea minții de omul total în cunoașterea lui Dumnezeu se datorește și faptului că cunoașterea deplină a lui Dumnezeu e în același timp o unire cu Dumnezeu a celui ce cunoaște. Dar de unirea aceasta nu are parte numai mintea înțeleasă ca parte pur spirituală a sufletului, ci sufletul întreg și chiar omul întreg”⁹⁹. Omul cunoaște cu mintea în etapa îndumnezeirii, când omul este luminat și unit cu Dumnezeu, întreaga lui ființă se află în cunoașterea lui Dumnezeu. „De aceea această lumină și sesizarea ei au un caracter apofatic, cu mult mai accentuat decât cel al teologiei negative raționale. Căci prin cea din urmă se neagă lui Dumnezeu ceea ce se înțelege și nu se face nici un pas mai sus, rămânându-se în fața unui vid. Dar «vederea» luminii dumnezeiești sesizează misterul dumnezeiesc într-un chip cu totul neînțeles de puterile naturale ale minții, dar nu mai puțin real. E o sesizare a lui Dumnezeu prin unirea cu El, prin experiența Lui, prin faptul că sufletul primește prin ea ceva propriu al

⁹⁸ J. Поповић, *Проблем личности и познања по учењу...*, p. 130, trad. rom., p. 182.

⁹⁹ D. Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. I., p. 401.

lui Dumnezeu¹⁰⁰. Unirea cu Dumnezeu în etapa îndumnezeirii depășește unele puteri ale minții, dar mintea simte și cunoaște real. Unirea cu Dumnezeu este cunoașterea cea mai înaltă pe care omul o poate experia. Același lucru îl spune părintele Stăniloae și când este vorba de cunoașterea rațională. „Spiritul rațional ca subiect penetrează raționalitatea materiei ca obiect și o asimilează raționalității trupului său participant la subiectivitatea sa. O face aceasta și prin însușirea sensibilității raționalității plasticizate sau sensibilizate ca materie. Aceasta deschide perspectiva subiectivizării întregului cosmos de către fiecare subiect uman, perspectiva trăirii lui de către om în rațiunea și sensibilitatea lui¹⁰¹. Adică omul penetrează raționalitatea creației și o asimilează în raționalitatea sa. Prin această asimilare, omul subiectivizează întreaga creație și este experiat de creație ca subiectul ei prin care ea ajunge la desăvârșire. În cunoașterea apofatică în etapa îndumnezeirii, omul deși înaintează în cunoaștere la infinit, nu poate să-L cunoască pe Dumnezeu în ființa Lui. „Dar nu numai infinitatea lui Dumnezeu e cauza acestei neputințe a omului de a-L cunoaște în ființa Lui prin puterile sale, ci și caracterul personal al lui Dumnezeu¹⁰². Taina supremă a lui Dumnezeu rezidă în Persoana lui divină sau în ființa Lui incognoscibilă, de aceea omul nu va putea să-L cunoască pe Dumnezeu în ființa Lui, deși înaintează în cunoașterea Lui la infinit. „Sporirea infinită în comuniunea cu Dumnezeu este sporirea infinită în cunoașterea Lui și în participarea la El¹⁰³. Cunoașterea lui Dumnezeu în infinitul Lui este cauzată în comuniunea infinită a omului cu Dumnezeu. Comuniunea veșnică este o comuniune infinită în iubirea infinită a lui Dumnezeu, ceea ce cauzează o cunoaștere infinită pentru omul îndumnezeit și unit cu Dumnezeu.

---

¹⁰⁰ D. Stăniloae, „Semnificația luminii dumnezeiești în spiritualitatea și cultul Bisericii Ortodoxe”, în *Ortodoxia* XXVIII (1976) 3-4, p. 434.

¹⁰¹ D. Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. I..., p. 384-385.

¹⁰² D. Stăniloae, „Cunoașterea lui Dumnezeu la Sfântul Ioan Gură de Aur”..., p. 559.

¹⁰³ D. Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. I..., p. 413;

3.2. Cunoașterea lui Dumnezeu în viață prin virtuți și participarea la Tainele Bisericii

3.2.1. Biserica în viziunea Sfântului Iustin Popovici și a părintelui D. Stăniloae

Biserica este foarte importantă în viața omului. Ea este locul unde omul crește duhovnicește și se umple de harul lui Dumnezeu. Biserica este Trupul lui Hristos, iar oamenii sunt mădulele lui. Biserica are un rol important în cunoașterea omului, pentru că fără harul și Tainele pe care omul le primește în Biserică, este imposibilă sfințirea, mântuirea și îndumnezeirea lui. Cu privire la Biserică, Sfântul Iustin Popovici și părintele Stăniloae au păreri asemănătoare, care nu diferă de la unul la altul. Pentru Sfântul Iustin Popovici Biserica este o taină, dar o taină divino-umană. „Taina lui Dumnezeu s-a unit neseplat cu taina omului, și a devenit o singură taină, atotaina tuturor lumilor. Și așa s-a format Biserica: Dumnezeu-om – Biserica”¹⁰⁴. Taina Bisericii se află în Persoana întrupată a lui Hristos. Pentru că unirea tainei lui Dumnezeu cu taina omului s-a realizat în Persoana divino-umană a lui Hristos. De aceea, Hristos sau Dumnezeu-om, cum îi mai spune Sfântul Iustin Popovici, este de fapt Biserica. „Dumnezeul om este ființa și scopul, sensul și valoarea absolută a Bisericii. El este sufletul ei, inima și viața ei. El este Biserica în toată plinătatea ei divino-umană. Pentru că Biserica nu este altceva decât Dumnezeu-om prelungit în toți vecii: «Iată, Eu cu voi sunt în toate zilele până la sfârșitul veacului» (Mt. 28, 20; vezi Ef. 1, 21-23)”¹⁰⁵. În Persoana divino-umană a lui Hristos se află întregul sens și scop al Bisericii. Biserica este Hristos și Hristos este Biserica, pentru că prin Biserică El este cu oamenii până la sfârșitul veacului. Biserica în viziunea Sfântului Iustin Popovici este un organism divino-uman: „pentru că Biserica nu este altceva decât acel minunat

¹⁰⁴ J. Поповић, *Догматика Православне Цркве*, Књига трећа..., p. 7.

¹⁰⁵ I. Popovici, „Valoarea supremă și criteriul ultim în Ortodoxie”..., p. 127.

organism divino-uman în care prin conlucrarea harului dumnezeiesc cu lucrarea liberă a omului se face nemuritor și se îndumnezeiește omul întreg și tot ce-i omenesc, afară de păcat”¹⁰⁶. În Biserică se realizează comuniunea omului cu Dumnezeu, prin care omul primind harul dumnezeiesc înaintează în sfințire, desăvârșire, cunoaștere și îndumnezeire. În Biserică se sfințește tot ce este uman, în afară de păcat. Pentru Sfântul Iustin Popovici, creația a fost creată să devină Biserică. „Toată creația a fost zidită ca Biserică și constituie Biserica, iar «El este Capul trupului Bisericii» (Col. 1, 18). Aceasta este atoteunitatea «logosică» [logosno svejedinstvo] și atotefinalitatea «logosică» [logosna svecelishodnost] a creației în Logosul divin”¹⁰⁷. Adică, creația își află în Biserică logositatea și raționalitatea logosică cu care a fost creată. În Biserică creația se sfințește și se unește cu Logosul care a creat-o. Sfântul Iustin spune că Biserica este un organism divino-uman complex: „(...) organismul Bisericii este cel mai complex organism despre care duhul omului știe. De ce? Deoarece el este singurul organism divino-uman, în care toate puterile divine și umane compun un trup atotarmonios”¹⁰⁸. Biserica este un trup în care umanul și divinul sunt unite într-un organism divino-uman. Adică divinul și umanul sunt unite în Hristos care dă caracterul divino-uman al Bisericii ca organism. În acest organism divino-uman, omul ca membru al lui, devine și el divino-umanizat. „Biserica este plinătatea lui Hristos”¹⁰⁹, adică în Biserică omul se împărtășește de plinătatea divino-umană a lui Hristos, cu tot ce înseamnă ea. Biserica nu poate fi Biserică și nu se poate defini ca atare fără Hristos. De aceea, „definiția Bisericii, viața Bisericii, scopul ei, spiritul ei, programul ei, metodele ei – toate acestea sunt date în minunata Persoană a Dumnezeului-om Hristos”¹¹⁰. Tot ce înseamnă Biserică în gândirea omului își află sensul și

---

¹⁰⁶ I. Popovici, „Valoarea supremă și criteriul ultim în Ortodoxie”..., p. 128.

¹⁰⁷ I. Popovici, „Capete eclesiologice”..., pp. 193-194.

¹⁰⁸ J. Поповић, *Догматика Православне Цркве*, Књига трећа..., p. 31.

¹⁰⁹ J. Поповић, *Догматика Православне Цркве*, Књига трећа..., p. 13.

¹¹⁰ I. Popovici, „Misiunea internă a Bisericii noastre: realizarea Ortodoxiei”..., p. 74.

scopul în Persoana divino-umană a lui Hristos. Acestea sunt posibile pentru că Hristos este capul Bisericii, iar capul conduce trupul. Biserica în viziunea Sfântului Iustin Popovici este veșnicia coborâtă pe pământ. „Biserica este veșnicia divino-umană întrupată în limitele timpului și ale spațiului. Se găsește în lumea aceasta, dar nu este din lumea aceasta (In 18, 36)”¹¹¹. În Biserică veșnicia lui Hristos se află în timpul și spațiul omului și al creației. Biserica, fiind Trup al lui Hristos, este veșnicia divino-umană întrupată. Biserica se află în această lume, dar ea ne introduce într-o lume spirituală superioară, unde se află Hristos, capul ei.

Părintele Stăniloae vede și el Biserica fiind ca un trup în care toți membrii săi formează un trup. „Biserica, în calitate de Trup al lui Hristos, Care e capul ei, e rînduită să-i cuprindă în sine pe toți, dar aceasta înseamnă că, înainte de a-i uni pe toți ca pe un trup, cei ce fac parte din ea se află într-o unitate de trup”¹¹². Credincioșii care fac parte din trupul Bisericii sunt deja uniți în unitatea trupului divino-uman al lui Hristos. În modul acesta ei formează un trup cu Trupul lui Hristos – Biserica. Biserica le cuprinde pe toate cele ce există. „Biserica e unirea a tot ce există, sau e destinată să cuprindă tot ce există: Dumnezeu și creație. Ea e împlinirea planului etern a lui Dumnezeu: atotunitatea”¹¹³. Biserica unește omul și creația cu Dumnezeu, îndeplinind planul veșnic al lui Dumnezeu de a uni totul cu Sine. Aici părintele Stăniloae este de acord cu Sfântul Iustin Popovici. Cea mai intimă Biserică, după părintele Stăniloae, este umanitatea lui Hristos. „Dar cel mai intim templu al lui Dumnezeu este umanitatea lui Hristos. Așa a fost numită ea de Părinții Bisericii (în special de Sf. Chiril din Alexandria). Căci în ea este Dumnezeu în modul cel mai intim. De aceea în comuniune cu El fiind toți credincioșii un trup cu El, toți sunt un templu (o Biserică vie), cum spune Sf. Pavel (1 Cor. 12, 13)”¹¹⁴. Prin umanitatea asumată

¹¹¹ I. Popovici, „Misiunea internă a Bisericii noastre: realizarea Ortodoxiei”..., p. 75.

¹¹² D. Stăniloae, „Biserica universală și sobornicească”..., p. 185.

¹¹³ D. Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. II..., p. 214.

¹¹⁴ D. Stăniloae, *Chipul evanghelic al lui Iisus Hristos*..., p. 90.

de către Hristos, omul devine un trup cu El și devine și el templu sau biserică pentru Hristos. Trupul omului devine templul unde se sălășluiește Hristos și Duhul Sfânt (1 Cor. 6, 15, 19). „Biserica e trupul lui Hristos și ca atare e unită cu El și distinctă de El. *Biserica e imanentul care are în ea transcendentul, comunitatea treimică de Persoane plină de o nesfârșită iubire față de lume, întreținând în aceasta o continuă mișcare de autotranscendere prin iubire. Biserica este Hristos extins cu trupul Lui îndumnezeit în umanitate, sau umanitatea aceasta unită cu Hristos și având imprimat în ea pe Hristos cu trupul Lui îndumnezeit*”¹¹⁵. Biserica este Trupul lui Hristos în care veșnicul și temporalul sunt unite. Este o comunitate adunată în iubire după iubirea Sfintei Treimi. Părintele Stăniloae confirmă și el că Biserica este Hristos extins sau prelungit în toate veacurile prin trupul lui îndumnezeit în umanitate. Părintele Stăniloae merge mai departe afirmând că Biserica este „Împărăția anticipată a Sfintei Treimi”¹¹⁶. Viața în Biserică este **pregustarea** vieții veșnice în Împărăția Sfintei Treimi. Toate slujbele și rugăciunile săvârșite în Biserică și în afara ei au scopul de a-l pregăti pe om pentru doxologia veșnică pe care o va înălța în Împărăția lui Dumnezeu.

Pentru părintele Stăniloae, Biserica este anticiparea Împărăției Sfintei Treimi, iar pentru Sfântul Iustin Popovici „Biserica este biserimizare, adică treimizare. Totul ce se numește Biserică, în miniaturalitatea individuală și grandiozitatea cosmică, se află, este, există și trăiește în Sfânta Treime: din Tatăl prin Fiul în Duhul Sfânt. Pentru că Biserica este Biserica Sfintei Treimi și este în Sfânta Treime (1 Tes. 1, 1)”¹¹⁷. Cu alte cuvinte, existența și viața Bisericii se află în Sfânta Treime. De aceea, participarea la viața Bisericii este o treimizare a persoanelor umane și biserimizare a vieții lor. „Biserica, și în ea toată iconomia divino-umană a mântuirii, adică a îndumnezeirii, are un singur scop: totul să facă logosic, toate să le sfințească, toate să le facă membre în trupul divino-uman al

¹¹⁵ D. Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. II..., pp. 214-215.

¹¹⁶ D. Stăniloae, *Spiritualitate și comuniune în Liturgia ortodoxă...*, p. 10.

¹¹⁷ J. Поповић, „Подвижничка и богословска поглавља” ..., p. 148.

Bisericii, și în acest mod să înapoieze atotunitatea logică și ato-
 raționalitatea logică”¹¹⁸. Biserica are scopul ca toate să fie unite
 cu Logosul lui Dumnezeu, adică cu Hristos, ca toate să fie sfințite
 ca părți ale trupului divino-uman al Bisericii. În Biserică, omul și
 creația dobândesc unitatea și raționalitatea logică spre care au
 fost create. Sfântul Iustin Popovici este de părere că Biserica este
 un laborator unde oamenii se îndumnezeiesc. „Biserica este un
 laborator divino-uman, în care oamenii cu ajutorul Sfințelor Taine
 și al sfințelor virtuți se divino-umanizează, se hristifică, se în-
 dumnezeiesc, se transfigurează în oameni-dumnezei după har,
 în hristoși după har, în dumnezei după har”¹¹⁹. Biserica este la-
 boratorul unde omul prin virtuțile și Sfințele Taine se îndumnezeiește
 și devine dumnezeu după har. Același lucru îl susține și
 părintele Stăniloae, spunând că Biserica este un laborator al învi-
 erii. „Biserica, în calitate de trup al Lui, va avea deci comuniune cu
 Hristos cel înviat. Ea trăiește pe două planuri: e comunitatea celor
 ale căror trupuri încă nu sunt înviate, dar în comuniune cu Hristos
 cel înviat cu trupul, având în ei arvuna stării de înviere. Ea e la-
 boratorul învierii membrilor ei, laboratorul în care lucrează El”¹²⁰.
 Biserica este laboratorul lui Hristos unde El lucrează și pregătește
 învierea membrilor ei. Biserica este laboratorul unde oamenii se
 pregătesc pentru transcenderea lor veșnică în Împărăția lui Dum-
 nezeu. „Având pe Hristos cap și fiind constituită astfel în Biserică,
 umanitatea are prin aceasta transcendența ultimă în legătură in-
 timă cu sine, ca ipostas viu și iubitor al ei; ea se poate transcende
 pe sine, ajutată de acest ipostas fundamental și totuși coborât în
 rândul ipostasurilor umane; ea se află prin El într-o nesfârșită
 transcendere”¹²¹. Umanitatea se transcende spre Dumnezeu prin
 umanitatea îndumnezeită și asumată de Hristos. Transcenderea
 omului este continuarea comuniunii lui cu Dumnezeu începută
 în Biserică. În Biserică omul dialoghează cu Dumnezeu. „Biserica

¹¹⁸ J. Поповић, *Догматика Православне Цркве*, Књига трећа..., p. 38.

¹¹⁹ J. Поповић, *Догматика Православне Цркве*, Књига трећа..., p. 15.

¹²⁰ D. Stăniloae, *Chipul evanghelic al lui Iisus Hristos...*, p. 54.

¹²¹ D. Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. II..., p. 224.

este dialogul lui Dumnezeu cu credincioșii prin Hristos în Duhul Sfânt¹²². În Biserică omul își îndeplinește chemarea lui de partener de dialog cu Dumnezeu, precum spune și părintele Stăniloae. Dumnezeu Tatăl îl cheamă pe om la dialog în Biserică, prin umanitatea asumată și îndumnezeită de Hristos, prin unirea cu Hristos și prin harul Sfântului Duh împărtășit credincioșilor prin Sfintele Taine.

3.2.2. Păcatul și influența lui asupra omului

Cunoașterea nu poate înainta dacă omul se află în păcat și este robit de patimi. Acest lucru înseamnă că păcatul și patimile sunt piedică ce stă în fața cunoașterii. Patimile nu permit omului să înainteze în cunoaștere, ci îl țin legat pe loc. Adică omul păcătos nu poate înainta mai departe de propria dorință de a-și satisface patimile lui. Dacă cunoașterea presupune un fel de deschidere către lume și aproapele, mai ales spre Dumnezeu, păcatul este o închidere în sine, în propriul egoism care nu duce nicăieri. Cunoașterea înseamnă comuniune, dăruire și iubire, iar patimile înseamnă închiderea în sine, egoism și mândrie. Sfântul Iustin Popovici consideră că păcatul este o însingurare a persoanei umane, care se consideră pe sine a fi un centru al propriei existențe. „Prin păcat Adam se însingurează, devine centrul sinelui său, trăiește cu sine, cu propria sa natură, după definiția Cuviosului Macarie, care cu mare succes definește esența păcatului. Păcatul este distrugătorul divino-umanității psihice a persoanei umane și transferarea centrului de la Cel de o Ființă la pseudo-ființă, în om (aflat în colaps)”¹²³. Păcatul îl face pe om egoist, considerându-se pe sine centru al existenței. Sfântul Iustin Popovici afirmă că, nu numai că omul devine centrul sinelui său, ci distruge divino-umanitatea persoanei umane. Distrugând divino-umanitatea persoanei umane, în ființa omului dispăre nevoia de comuniune

¹²² D. Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. I..., p. 50.

¹²³ J. Поповић, *Проблем личности и познања по учењу...*, p. 27.

și de comunicare cu Dumnezeu. Omul nu mai este atras de comuniunea cu Dumnezeu, ci este atras de ispita păcatului în propria lui ființă. Apariția păcatului Sfântul Iustin Popovici o explică prin următoarele cuvinte: „De unde păcat în lumea creată de Dumnezeu Logosul cel fără de păcat? De la folosirea greșită (abuzul, n.n.) a puterilor logosice creatoare. Puterea logosică care prin voia liberă se folosește greșit (se abuzează, n.n.) astfel încât să nu meargă către scopul său: Dumnezeu Logosul, nu lucrează pentru El ci împotriva Lui, și este păcat. Și mai mult, ea este putere care ca scop propriu s-a proclamat pe sine sau o altă creație anume”¹²⁴. Deci, păcatul este folosirea greșită a puterilor logosice existente în om. Mai exact, abuzul acestor puteri logosice date omului pentru viață și unirea cu Dumnezeu Logosul este cauza apariției păcatului. În loc ca omul să le folosească spre creșterea lui duhovnicească și unirea cu Logosul lui Dumnezeu, el le folosește împotriva lui Dumnezeu pentru satisfacerea dorințelor lui egoiste și păcătoase. Abuzul asupra acestor puteri îl îndepărtează pe om de la Dumnezeu și îl face să se considere pe sine centru și izvor al acestor puteri sau fapte.

Păcatul este o viclenie folosită de diavol cu scopul să-l îndepărteze pe om de la Dumnezeu și de la cunoașterea Lui. Dacă omul este în comuniune cu Dumnezeu și comunică permanent cu el, atunci și cunoașterea lui Dumnezeu va fi mai adâncă, mai intimă, mai desăvârșită. Prin păcat, omul este îndepărtat de Dumnezeu, ceea ce înseamnă că omul devine mai întunecat și singur. Omul devine ascultător diavolului și voinței lui întunecate. „Orbind și întunecând mintea, Satana orbește și întunecă chipul dumnezeiesc cel viu al naturii omenești”¹²⁵. Prin întunecarea minții, diavolul pătrunde în interiorul omului întunecând chipul dumnezeiesc. Prin întunecarea chipului dumnezeiesc în om, diavolul îl îndepărtează pe om de la Dumnezeu și pune stăpânire pe om. Odată

¹²⁴ J. Поповић, *Догматика Православне Цркве*, Књига трећа..., р. 44.

¹²⁵ J. Поповић, *Проблем личности и познања по учењу...*, р. 37, trad. rom., р. 48.

întunecat chipul dumnezeiesc, omul nu mai este atras de apropierea de Dumnezeu și de cunoașterea Lui, pentru că, prin chipul dumnezeiesc omul se unește cu Dumnezeu și prin acest chip Îl poate și cunoaște asemănându-se cu El. Omul păcătos începe să cunoască numai prin prisma păcatului, așadar, orice lucru care nu corespunde „normelor” păcatului este respins ca neadevărat și străin gândirii lui împătimită. „Pentru vous-ul (mintea) aflat în păcat logica, raționalitatea păcatului este evidentă, pentru că păcatul este «logică», ratio Satanei, și astfel un produs natural al umanității. Păcatul și cunoașterea se topesc până la o anumită identitate ciudată, devin sinonime unul alteia; amartologia și gnoseologia se comentează reciproc, își apără și justifică existența sa; pentru subiectul gnoseologic aflat în păcat toate obiectele cunoașterii sunt accesibile numai prin categoria păcatului (...)”¹²⁶. Sfântul Iustin Popovici ne dă mai sus o imagine clară despre păcatul ca logică a satanei. Mintea aflată în păcat vede și găsește păcatul ca un lucru rațional și normal, pentru că păcatul provine din „logica” diavolului, care a plantat gândul săvârșirii păcatului în mintea omului. În acest caz, păcatul și cunoașterea nu se mai diferențiază, ci se justifică reciproc apărându-și existența. Cunoașterea, în acest caz, „cunoaște” răul ca fiind bine și orice cunoaște, este cunoscut prin categoria păcatului, nu prin Dumnezeu care este izvorul tuturor lucrurilor și al cunoașterii. Cu alte cuvinte, păcatul distruge organele cunoașterii și ale simțirii, lăsându-l pe om neputincios să comunice cu Dumnezeu și să-L cunoască. „Păcatul pradă, distruge, mortifică sufletul, mintea, inima, toate instrumentele umane ale simțirii și cunoașterii, și omul nici nu-L simte pe Dumnezeu, nici nu-L vede, nici nu-L cunoaște. Deci: cunoașterea lui Dumnezeu este o pură moralitate, o nevoie și proces etice”¹²⁷.

---

¹²⁶ J. Поповић, *Проблем личности и познања по учењу...*, p. 62, trad. rom., pp. 74-75.

¹²⁷ J. Поповић, *Тумачење прве посланице Св. Јована Богослова...*, p. 274. „Пăcatul mai întâi distruge mintea în om, apoi murdărește inima, și omul nu se vede nici pe sine, nici pe Dumnezeu, nici adevăratul sine, nici adevăratul Dumnezeu”, J. Поповић, *Тумачење Светог Еванђеља по Јовану...*, p. 122.

Păcatul este un pericol pentru om ca ființă creată după chipul și asemănarea lui Dumnezeu. Când păcatul și patimile prind rădăcini adânci, prin voința liberă a omului de a permite acest lucru, atunci omul nu mai are vreun interes să se îndrepte spre Dumnezeu sau măcar să vrea să aibă „ceva” cu Dumnezeu. Puterile omului sunt concentrate în găsirea următoarelor ocazii pentru săvârșirea păcatului, nu în găsirea de moduri cum să se apropie de Dumnezeu și să comunice cu El.

Pentru părintele Dumitru Stăniloae, păcatul și patimile reprezintă o întunecare a ființei umane, o întunecare care o ține într-o neștiință. „Prin iraționalitatea lor, prin caracterul lor amăgitor, prin abaterea omului de la ținta sa adevărată, patimile țin ființa umană într-un întuneric de neștiință”¹²⁸. Părintele Stăniloae confirmă caracterul irațional și amăgitor al patimilor, un caracter întunecat care abate omul de la cunoașterea adevărată. Rămânerea omului în starea pătimășă nu poate să-i sporească capacitatea de cunoaștere, ci îl afundă într-un întuneric mai adânc al necunoașterii, al neștiinței. Iraționalitatea patimilor, părintele Dumitru Stăniloae o confirmă parafrazându-l pe Sfântul Maxim Mărturisitorul, explicând de ce patimile sunt iraționale și de ce omul păcătos nu aspiră spre comuniune cu Dumnezeu. „Patima este astfel ceva irațional. Totul pe lume este rațional, spune Sfântul Maxim Mărturisitorul, având temeiul într-o rațiune divină; numai patima este irațională. Suprema ei iraționalitate se arată în faptul că, deși omul pătimăș își dă seama tot mai mult că lucrurile finite nu pot răspunde aspirației lui după infinit, iar această constatare îl umple de plictiseală și descurajare, totuși el continuă să se lase purtat în momentul următor de patima sa egocentrică, de parcă prin ea ar absorbi infinitul, nedându-și seama că infinitul adevărat este un spirit liber care nu poate fi absorbit fără voia sa, căci este subiect cu care trebuie să intre în comuniune ca libertate, cu altă libertate”¹²⁹. Iraționalitatea patimilor stă în încăpățânarea omului de

¹²⁸ D. Stăniloae, *Ascetica și mistica Bisericii Ortodoxe...*, p. 78.

¹²⁹ D. Stăniloae, *Ascetica și mistica Bisericii Ortodoxe...*, p. 77.

a se întoarce mereu către patimă, deși realizează că patima nu-i oferă o înaintare spre infinit. Am putea spune că patima îl înrobește pe om, în sensul că întorcându-se mereu spre ea crede că va atinge infinitul, repetând păcatul devenit patimă. Dar, din păcate omul se învâрте într-un cerc vicios unde repetiția patimii devine singurul lucru vizibil în ochii și mintea lui. Deci, nu patima este infinitul sau tinderea spre infinit, ci realizarea că prin eliberarea de patimi, omul va cunoaște că infinitul adevărat este o Persoană liberă și divină, adică Dumnezeu Sfânta Treime. Attingerea infinitului divin se realizează prin renunțarea la patimi și unirea liberă și voită cu Dumnezeu.

Păcatul nu este doar o iluzie care nu-l conduce pe om nicăieri, ci contribuie și la depersonalizarea omului. Persoana omului se întunecă, iar prin aceasta se întunecă și cunoașterea lui. Omul este persoană deoarece este creat după chipul și asemănarea Persoanelor divine ale Sfintei Treimi (Fc. 1, 26). Pierzând caracterul personal al ființei sale, omul își pierde și capacitatea gnoseologică atunci când păcătuiește. Sfântul Iustin Popovici descrie această realitate astfel: „Pierzând prin căderea în păcat centrul persoanei dat de Dumnezeu, și care este după chipul dumnezeiesc, prin urmare omul pierde și centrul gnoseologic, pentru că însăși căderea omului este κατ' ἔξοχην (mai întâi) gnoseologică, pentru că omul încalcă cunoașterea dată de Dumnezeu, ca să dobândească «cunoașterea binelui și răului» prin Dumnezeu, folosindu-se de metoda Satanei”¹³⁰. Prin păcat omul pierde centrul persoanei sale, dar și centrul cunoașterii, pentru că experiența păcatului presupune un fel de cunoaștere contrară cunoașterii date de Dumnezeu. Omul încearcă prin metodele diavolului să cunoască cele date de Dumnezeu, cunoscând nu binele care trebuie făcut, ci răul care trebuie evitat. Cu alte cuvinte, omul cunoaște opusul lucrurilor și nu scopul pentru care ele au fost create. Părintele Dumitru Stăniloae spune că păcatul face ca omul să nu-L vadă

---

¹³⁰ J. Поповић, *Проблем личности и познања по учењу...*, p. 53, trad. rom., pp. 59-60.

pe Dumnezeu ca Persoană. „Păcatul ne-a împiedicat să vedem pe Dumnezeu ca Persoană dăruitoare și cuvântătoare. Ne-a făcut să tindem a vedea lumea lucrurilor și persoanelor umane ca ultimă realitate. Hristos a venit ca Cuvântul și darul clar și suprem al lui Dumnezeu. Cuvântul transcendent s-a coborât la nivelul cuvântului înțeles de oameni, pentru ca prin el să ni se facă din nou transparent”¹³¹. Păcatul îl împiedică pe om să-L vadă pe Dumnezeu ca Persoană iubitoare, considerând că lumea materială și oamenii sunt ultima realitate. În aceste cuvinte ale părintelui D. Stăniloae se reflectă un adevăr contemporan. Lumea materială este văzută ca ultima realitate existențială, iar Mântuitorul Hristos este dat la o parte, nu este considerat supremul dar al lui Dumnezeu pentru omenire, chiar mai mult, se contestă chiar și existența Lui pe pământ. Omul păcătos nu mai vede importanța credinței în Dumnezeu în viața lui, nici vreun sens de a trăi după poruncile dumnezeiești. Viața omului devine lipsită de caracterul divino-uman al existenței lui, pentru că „logica păcătoasă, raționalismul umplut de păcat este ființa naturii lui, îndepărtată absolut de natura lui Dumnezeu. El se centralizează pe sine în sine, trăiește cu sine, se îndreptățește și se dovedește pe sine prin sine”¹³², scrie Sfântul Iustin Popovici. Păcatul îl îndepărtează pe om treptat de Dumnezeu, până când omul devine un individ plin de sine, convins că el este ultima sa realitate. Totul în viața omului păcătos se concentrează în jurul dorințelor egoismului lui care vor servi la împlinirea raționalismului păcătos al rațiunii lui întunecate. Mai mult, scopul păcatului este de a se îndepărta de Dumnezeu, „dobândind” o „libertate” pe care numai omul păcătos poate să și-o definească. „Păcatul și răul constituie încercarea tragică și absurdă a omului de a se îndepărta de Dumnezeu-Logosul din temeliile universului”¹³³, ne spune Sfântul Iustin Popovici. Ca omul să fie liber în săvârșirea păcatului este nevoie de a-L îndepărta

¹³¹ D. Stăniloae, „Chipul lui Hristos în Biserica răsăriteană...”, pp. 6-7.

¹³² J. Поповић, *Проблем личности и познања по учењу...*, p. 55, trad. rom., p. 63.

¹³³ I. Popovici, „Raiul meu și iadul meu. Sensul vieții și al lumii”..., p. 57.

pe Dumnezeu din viața sa. De aceea, încearcă să-L scoată pe Dumnezeu chiar din temelii universului, ca să nu-L întâlnească nicăieri. Pentru că, acolo unde este Dumnezeu (Dumnezeu este pretutindeni), omul păcătos mereu va avea pe conștiință gândul că a făcut ceva rău împotriva lui Dumnezeu. De aceea, este mai ușor să nege existența lui Dumnezeu, astfel rămânând „liber” de a face ce consideră el că este bine sau conform cu gândirea lui autonomă. Omul păcătos crede că trăiește cu adevărat viața, dar, de fapt se află în moarte sufletească, sau trăiește moartea vie, așa cum o denumește părintele D. Stăniloae. „Dar mai gravă este moartea sufletească pe care o produce oscilarea și înaintarea pătimășă în cercul vicios format din plăcerea și durerea sensibilă. Și aici ne întâmpină o altă contradicție a patimilor. Căci ele sunt o alternare, dacă nu o împreunare de împătımire și platitudine, de efervescentă și plictiseală, de tensiune și uscăciune; ele sunt moartea care chinuie, moartea vie”¹³⁴. Cercul vicios al păcatului aduce numai suferință în viața omului. Patimile au două fețe, una prin care îl atrag pe om spre ele, arătându-se atrăgătoare, iar cealaltă față este cea care se arată după săvârșirea patimii, adică cea întunecată, goală și lipsită de sens concret. Adică, patimile „promit” mult dar nu dau nimic în schimb. „Nervul tuturor patimilor este împătımirea, năzuința care ne leagă de aparențele văzute ale lucrurilor ce ne fâgăduiesc mult, și nu ne dau nimic sau foarte puțin”¹³⁵. Aparențele vizibile ale patimilor sunt cele care îl atrag pe om la săvârșirea păcatului, dar în schimb el nu primește nimic. Ele sunt ca un miraj frumos care desfată ochii omului, dar odată ajuns la capăt, rămâne doar pustiul sec și neroditor. Sunt ca o imagine atrăgătoare fără consistență reală, o vezi (sau o imaginezi) dar nu o poți atinge deoarece ea de fapt este o iluzie.

Din cele scrise mai sus, putem observa că Sfântul Iustin Popovici și părintele Dumitru Stăniloae confirmă clar efectele negative ale păcatului asupra capacității gnoseologice a omului.

---

¹³⁴ D. Stăniloae, *Ascetica și mistica Bisericii Ortodoxe...*, p. 93.

¹³⁵ D. Stăniloae, *Ascetica și mistica Bisericii Ortodoxe...*, p. 119.

Sfântul Iustin Popovici pune accent pe abuzul puterilor logosice din om și pe încercarea omului să-L scoată pe Dumnezeu de tot din univers. Părintele Dumitru Stăniloae accentuează întinericul necunoștinței pe care păcatul îl aduce asupra omului și iraționalitatea patimilor. Amândoi sunt de acord cu un singur lucru, indiferent pe ce pune accent fiecare în gândirea lui teologică. Adică, păcatul reprezintă un obstacol foarte mare în demersul duhovnicesc al omului și în înaintarea lui în cunoașterea creației și a lui Dumnezeu. De aceea, părăsirea păcatelor și a patimilor este soluția de început în demersul gnoseologic al omului, continuată de înaintarea în bine și în cunoaștere.

3.2.3. Pocăința – răstignirea de sine și reinnoirea omului

Pocăința este singura cale a omului de a se elibera de efectele negative ale păcatului. Pocăința nu aduce numai un început bun în viața duhovnicească, ci aduce treptat și o înaintare în cunoașterea omului. Momentul crucial al pocăinței, al schimbării omului se numește metanoia. Schimbarea omului sau metanoia are un rol foarte important în etapele cunoașterii. Pentru Sfântul Iustin Popovici, metanoia dă credinței un caracter gnoseologic, afirmând: „Necesitatea metanoiî în nevoința credinței dovedește că momentul central al credinței este gnoseologic”¹³⁶. Metanoia este necesară în credința omului, ea nu-l schimbă numai pe om, ci îl întărește în credință. Întărit în credință, omul cunoaște prin credința lui și înaintează în cunoașterea obiectului credinței, care este Dumnezeu Sfânta Treime. Prin metanoia și credință omul ajunge la unirea cu Dumnezeu și la cunoașterea Lui. Pe de altă parte, părintele Dumitru Stăniloae consideră că pocăința este „actul de critică al conștiinței”. „Căința e actul de critică al conștiinței, e autocritica ce și-o face omul. Ca atare, e actul de judecată al conștiinței și noi știm că toate sunt supuse judecății”¹³⁷.

¹³⁶ J. Поповић, *Проблем личности и познања по учењу...*, p. 83, trad. rom., p. 109.

¹³⁷ D. Stăniloae, *Ascetica și mistica Bisericii Ortodoxe...*, p. 146.

Pocăința vine ca un act al autocriticării pe care și-o face omul asupra sa. Este o evaluare a conștiinței și a faptelor sale, supuse judecății proprii. Dar această critică permanentă a conștiinței îl menține pe om mereu treaz și concentrat în viața lui duhovnicească, mereu ațintit spre Dumnezeu. Un exemplu concludent sunt Părinții asceți despre care citim în Pateric sau în Filocalie, care se considerau cei mai mari păcătoși pe pământ, plângându-și păcatele. Această stare de pocăință permanentă și smerenie i-a înălțat pe culmile duhovnicești ale vederii lui Dumnezeu, ale îngerilor și a cunoașterii tainelor ascunse rațiunii umane.

Oricât de mult s-ar impune păcatul ca să preia controlul sau stăpânirea asupra sufletului omului, nu poate face aceasta. Păcatul nu este o stare normală a sufletului sau a ființei umane. Sfințenia, în schimb, este normală pentru om. „Prin urmare, ontologic este imposibilă unirea esenței sufletului cu neesența păcatului”¹³⁸, scrie Sfântul Iustin Popovici. Păcatul nu este ceva esențial, pentru că nu a fost creat spre existența veșnică, ci dimpotrivă, păcatul are scopul de a-l îndepărta pe om de la bine și de la Dumnezeu cel veșnic. Păcatul nu are o existență de sine stătătoare. Sufletul este parte din ființa umană și are o existență reală, de aceea Sfântul Iustin Popovici spune că unirea dintre suflet și păcat este imposibilă din punct de vedere ontologic. De aceea, metanoia sau pocăința profundă poate să rupă orice legătură cu păcatul și să-l reînnoiască pe om. Pentru Sfântul Iustin Popovici, pocăința este mai mult decât părere de rău pentru păcatele săvârșite. Ea este o renunțare la sine, o smerenie totală și răstignire de sine pentru a provoca moartea păcatului. „Să renunți la sine înseamnă: să renunți la sine în totalitatea realității psiho-fizice a persoanei tale aflate în păcat, adică renunță la sufletul său, voința sa, rațiunea sa, eul său, la legea antropocentrică, egoistă a vieții și gândirii. Iar omul realizează aceasta, când cu asceza renunțării la sine [și] a credinței în Hristos se răstignește pe sine păcatului și tot ce este păcătos în sine și în jurul său; când mor păcatul și moartea, ca să

---

¹³⁸ J. Поповић, *Проблем личности и познања по учењу...*, p. 34.

trăiască fără de păcat și nemuritor în Domnul Hristos”¹³⁹. Pocăința înseamnă ca omul să renunțe la tot ce este legat și ce provoacă căderea în păcat, la dorințele și interesele egoiste. Prin renunțarea de sine și credința în Hristos, omul învinge păcatul și moartea și se reînnoiește ca un om fără de păcat și nemuritor în Hristos. Renunțarea de sine și facerea de bine se realizează atunci când omul începe să trăiască și să practice virtuțile creștine. „Deoarece curăția din păcate se dobândește numai prin viețuire sfântă în virtuțile dumnezeiești”¹⁴⁰. Virtuțile creștine îl ajută pe om să se înalțe deasupra nivelului anterior, adică nivelul păcatului și al patimilor. Virtuțile creștine sunt calea spre viața sfântă a omului credincios, virtuțile sunt necesare în cunoașterea omului. Lăsând păcatul în urmă prin pocăință, omul se străduiește să dobândească nepătimirea, condiție necesară pentru cunoașterea adevărurilor dumnezeiești. Cu acest lucru părintele Dumitru Stăniloae este de acord: „(...) nepătimirea este condiția prealabilă pentru contemplare, care e scopul indirect al întregii asceze purificatoare”¹⁴¹. Nevoința omului credincios este de a renunța de tot la patimi, de a se curăți trupește și sufletește, iar când va reuși să realizeze această nevoință, atunci este posibilă și contemplarea tainelor dumnezeiești sădite în creație și nu numai. Pocăința nu are scopul de a curăți numai trupul, ci și sufletul omului. Prin curățirea sufletului omul își curăță și centrele gnoseologice ale ființei sale, își curăță mintea, rațiunea, inima. „Numai rațiunea curățită prin har poate să dea o cunoaștere curată, duhovnicească”¹⁴². Toate organele gnoseologice trebuie să fie curate și luminate de harul dumnezeiesc. Pocăința permanentă este cheia curățirii omului, pentru că, așa cum spune și Mântuitorul Iisus Hristos, numai cei curați cu inima Îl vor vedea pe Dumnezeu (Mt. 5, 8). Omul curat dobândește și cunoaștere curată, adevărată. „Iar inima curată

¹³⁹ J. Поповић, *Догматика Православне Цркве*, Књига прва..., p. 38, trad. rom., pp. 49-50.

¹⁴⁰ J. Поповић, *Тумачење Светог Еванђеља по Матеју...*, p. 163.

¹⁴¹ D. Stăniloae, *Ascetica și mistica Bisericii Ortodoxe...*, p. 210.

¹⁴² J. Поповић, *Гносеологија Светог Исака Сирина...*, p. 170, trad. rom., p. 242.

și mintea curată produc cunoaștere curată. Îndreptate spre Dumnezeu, curățate și vindecate, organele cunoașterii dau cunoaștere curată și sănătoasă a lui Dumnezeu; îndreptate spre lucruri, dau cunoaștere curată și sănătoasă despre lucruri”¹⁴³. Omul curat, după Sfântul Iustin Popovici, dobândește cunoaștere curată despre Dumnezeu și despre lucrurile create. Când mintea și rațiunea omului sunt curate, oriunde le îndreaptă omul, ele dau o cunoaștere curată și sănătoasă. Curățenia și sănătatea organelor gnoseologice ale omului se dobândesc prin pocăință și prin virtuți.

Aceeași părere o împărtășește și părintele Dumitru Stăniloae. Curățirea de patimi prin pocăință și dobândirea virtuților sunt premise în procesul cunoașterii lumii create și a lui Dumnezeu. „Astfel prin curățirea de patimi și prin dobândirea virtuților, omul se ridică la cunoștința rațiunilor lui Dumnezeu prin contemplarea lucrurilor în Dumnezeu și, prin aceasta, la cunoașterea lui Dumnezeu Însuși. Cunoașterea lui Dumnezeu nu are o bază pur teoretică, ci una practică. Ea are nevoie de un efort de curățire de patimi și de dobândire a curăției prin virtuți, de iubirea curată față de toate, pentru ca să vadă pe Dumnezeu prin toate. În omul curat cosmosul întreg își recapătă strălucirea în Dumnezeu, strălucire care se răspândește din Dumnezeu în el”¹⁴⁴. Curățirea de patimi îl ajută pe om să dobândească virtuțile, iar prin viața virtuoză se înalță la cunoașterea rațiunilor lumii create și la cunoașterea lui Dumnezeu. Cunoașterea care se deschide către om nu este una teoretică, ci una dobândită practic, experimentală. Omul trăiește cunoașterea primită și o dobândește prin eforturile ascetice ale curăției și ale virtuților. Cunoașterea dobândită culminează prin virtutea iubirii, prin care omul Îl vede pe Dumnezeu prin toate și în care omul primește lumina necreată a harului dumnezeiesc de la Dumnezeu. Pentru realizarea cunoașterii, starea de nepătimire este esențială, așa cum a afirmat părintele

¹⁴³ J. Поповић, *Гносеологија Светог Исака Сирина...*, p. 173, trad. rom., p. 248.

¹⁴⁴ D. Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. II..., pp. 372-373.

Dumitru Stăniloae mai sus. „Așadar, starea de nepătimire, exprimată negativ, înseamnă libertatea de toate patimile, iar pozitiv, posedarea tuturor virtuților”¹⁴⁵. Odată ce omul s-a eliberat de patimile înrobitoare, virtuțile se sălășluiesc în ființa lui. Patimile dispar din om cu fiecare virtute câștigată prin nevoința ascetică, determinare și pocăință (metanoia). Eliberarea de patimi înseamnă dobândirea libertății duhovnicești și realizarea concretă a comuniunii cu Dumnezeu. Omul aflat în comuniune cu Dumnezeu este un om liber din toate punctele de vedere. „Dacă numai relația de comuniune e o relație în libertate, cu atât mai mult numai cea de comuniune cu Hristos ne face cu adevărat liberi, având puterea să ne smulgă deplin de sub robia păcatului, să covârșească în noi egoismul păcatului. Comuniunea cu El e mai dulce decât orice plăcere a păcatului”¹⁴⁶. Comuniunea cu Hristos Domnul este singura care îl face pe om să fie eliberat de păcat. Cu ajutorul Mântuitorului Hristos, omul se poate elibera de robia păcatului și de egoismul care merge mână în mână cu păcatul. Comuniunea cu Hristos, odată stabilită și realizată, este dorită de om mereu, omul nu vrea să înceteze această comuniune care îi deschide calea spre îndumnezeire, ci și spre cunoașterea tainelor dumnezeiești prin divino-umanitatea lui Hristos. Pocăința este primul pas spre această comuniune și spre cunoașterea lui Dumnezeu.

Sfântul Iustin Popovici și părintele Dumitru Stăniloae se pun de acord cu punctele lor de vedere cu privire la pocăință și importanța ei în cunoaștere. Pentru Sfântul Iustin Popovici pocăința are un caracter gnoseologic în credința omului și este o răstignire față de păcat, care omoară păcatul și lasă virtuțile să se sălășluiescă în om. Pentru părintele Stăniloae, pocăința deschide calea spre cunoașterea rațiunilor lucrurilor și a lui Dumnezeu. Amândoi sunt de acord cu învățăturile patristice că nepătimirea este starea de la care omul începe contemplarea lui Dumnezeu și a creației. Dobândirea virtuților, de asemenea, este

---

¹⁴⁵ D. Stăniloae, *Ascetica și mistica Bisericii Ortodoxe...*, pp. 208-209.

¹⁴⁶ D. Stăniloae, *Chipul evanghelic al lui Iisus Hristos...*, p. 247.

un punct comun celor doi teologi contemporani, care face ca omul să aibă o cunoaștere curată, sănătoasă și autentică despre lucruri și despre Dumnezeu. Eliberarea de păcate prin pocăință aduce libertatea omului și sporirea comuniunii cu Dumnezeu prin Mântuitorul Iisus Hristos. Cunoașterea curată și adevărată nu se poate dobândi fără pocăință sinceră și permanentă.

3.2.4. Virtuțile – trepte spre cunoașterea lui Dumnezeu

Desăvârșirea omului este imposibilă fără virtuți sau fără viață virtuoaasă. De virtuțile săvârșite și trăite de către om depinde sfințirea și îndumnezeirea lui. Împreună cu sfințirea și îndumnezeirea omului avansează și cunoașterea lui. Virtuțile au un rol important în gnoseologie, pentru că de ele depinde și deschiderea omului spre cunoaștere, iar deschiderea se realizează prin unirea cu Domnul Iisus Hristos. Acest punct este susținut de către Sfântul Iustin Popovici, care pe toate le leagă de Persoana divino-umană a Mântuitorului Iisus Hristos. „Toate tainele ființei omenești, și toate ființele văzute și nevăzute ce sunt în el și în jurul lui, în timp și în veșnicie, i se arată omului numai prin Dumnezeu Logosul devenit om – Dumnezeu-om Domnul Iisus Hristos. Se arată și arată că ele sunt și temporal și veșnic o fericire pentru ființa umană, sunt percepute de om numai în trupul divino-uman al Bisericii lui Hristos, prin Sfintele Taine și sfintele virtuți (...)”¹⁴⁷. Tainele propriei persoane și cele ale lumii pe care omul le cunoaște, fie ele văzute sau nevăzute, se descoperă numai prin Dumnezeu Logosul întrupat și devenit om. În Persoana divino-umană a Mântuitorului Iisus Hristos sau mai exact în Trupul lui care este Biserica. Prin Sfintele Taine și prin virtuți omul devine capabil să vadă sensul adevărat și ascuns al lucrurilor pe care le cunoaște, fie ele văzute sau nevăzute. Nu că n-ar fi posibilă cunoașterea lor și înainte, dar când omul este sfințit de harul lui Dumnezeu

---

¹⁴⁷ J. Поповић, *Догматика Православне Цркве*, Књига трећа..., р. 514.

atunci vede adevărul și sensul ascuns în lucrurile cunoscute, cunoscându-le ca daruri de la Dumnezeu. Fără virtuți viața duhovnicească a omului n-ar avea nicio valoare sau sens. „Sfintele virtuți sunt indestructibile scări de aur de la pământ la cer”¹⁴⁸. Virtuțile îl ajută pe om să urce spre cer, să urce spre Dumnezeu. Atât timp cât omul trăiește în virtuți, viața lui este mereu îndreptată spre Dumnezeu și aproapele său. Viața virtuoasă înseamnă sporirea cunoașterii lui Dumnezeu și a creației. Totuși, virtuțile nu pot exista prin sine ci sunt legate de Sfintele Taine. Sfântul Iustin Popovici spune că ele împreună sunt de o ființă. „Harul Sfintelor Taine și harul sfințelor virtuți sunt de o ființă. Ele ies una din alta, cresc una din alta, se desăvârșesc una cu alta”¹⁴⁹. Sfintele Taine și sfintele virtuți nu se pot separa, de aceea nici în înaintarea în cunoașterea omului ele nu se pot separa. Virtuțile se desăvârșesc în ființa omului prin primirea Sfintelor Taine. Omul devine vrednic de primirea Sfintelor Taine prin viața virtuoasă pe care o are. Legătura care există dintre Tainele Bisericii și virtuțile are scopul de a-l uni pe om cu Dumnezeu. „În Biserică prin Sfintele Taine și sfintele virtuți Dumnezeul-om Hristos se sălășluiește în noi, trăiește în noi”¹⁵⁰. Curățat prin pocăință, luminat de virtuți și de harul dumnezeiesc primit prin Sfintele Taine, omul se face un vas curat pentru sălășluirea lui Dumnezeu. Nu numai că se sălășluiește în om, Dumnezeu trăiește în omul îndumnezeit fără să se confunde cu el. În această unire nemijlocită omul Îl poate cunoaște pe Dumnezeu mai bine prin cunoașterea lui Hristos Domnul.

În gândirea teologică a Sfântului Iustin Popovici, virtuțile nu reprezintă doar o cale pentru desăvârșirea și îndumnezeirea omului, ci ele sunt principiul cunoașterii. Prin virtuți omul înaintează în cunoaștere, așa cum scrie și Sfântul Iustin Popovici că „virtuțile nu sunt numai puteri creatoare ale cunoașterii, ci și principiul cunoașterii” și prin ele „omul înaintează din cunoaștere

¹⁴⁸ J. Поповић, *Догматика Православне Цркве*, Књига трећа..., р. 599.

¹⁴⁹ J. Поповић, *Догматика Православне Цркве*, Књига трећа..., р. 583.

¹⁵⁰ J. Поповић, *Догматика Православне Цркве*, Књига трећа..., р. 577.

în cunoaștere”¹⁵¹. Virtuțile pot fi puteri creatoare de cunoaștere pentru că, cu fiecare virtute săvârșită de către om, el se aseamănă mai mult cu Dumnezeu. Fiecare virtute îi arată omului cum este de fapt Dumnezeu și cum trebuie să ajungă și el ca om creat după chipul și asemănarea Lui. Domnul Iisus Hristos este icoana tuturor virtuților, deoarece urmându-L pe El, omul devine și el virtuos. Virtuțile Domnului Hristos devin principiul cunoașterii lui Dumnezeu pentru om. Prin virtuți omul se apropie de Dumnezeu, iar prin apropiere Îl și cunoaște atât cât Dumnezeu vrea să Se descopere. Având în vedere rolul important pe care virtuțile îl au în cunoaștere, Sfântul Iustin Popovici concluzionează că „importanța gnoseologică a sfintelor virtuți este nemăsurabilă”¹⁵². Nu se poate măsura importanța virtuților în viața omului și în cunoașterea lui. Virtuțile oferă posibilități infinite în desăvârșirea și cunoașterea omului, de aceea nu se poate măsura importanța lor. Pe de altă parte, virtuțile pentru Sfântul Iustin Popovici au un caracter divino-uman, strâns legat de Persoana divino-umană a Mântuitorului Iisus Hristos. Prin virtuți și prin Hristos, omul se divino-umanizează, se unește cu Hristos și cu însușirile Lui. Virtuțile au o valoare mare pentru că Biserica țese prin ele sufletul oamenilor. De aceea Sfântul Iustin Popovici spune că misiunea Bisericii este „să facă din aceste nevoițe-virtuți divino-umane metodele de viață ale poporului; să țese din aceste virtuți divino-umane harice sufletul și viața poporului”¹⁵³. Virtuțile sunt un mod de viață virtuos și creștin, metode date de Dumnezeu pentru desăvârșirea omului. Biserica are responsabilitatea să-și educe credincioșii permanent prin virtuțile divino-umane care schimbă viața lor într-o viață plină de har. Prin virtuți viața și sufletul omului se divino-umanizează, se îndumnezeiesc. Cu cât mai mult omul înaintează în virtuți, cu atât mai mult înaintează și în cunoaștere.

¹⁵¹ J. Поповић, *Гносеологија Светог Исака Сирина...*, p. 192, trad. rom., p. 279.

¹⁵² J. Поповић, *Догматика Православне Цркве, Књига трећа...*, p. 603.

¹⁵³ I. Popovici, „Misiunea internă a Bisericii noastre: realizarea Ortodoxiei”..., p. 79.

Pentru părintele Dumitru Stăniloae, însușirea virtuților înseamnă asemănarea cu Hristos. Omul virtuos se aseamănă cu Hristos și se unește cu El. Săvârșirea virtuților este calea spre îndumnezeire și cunoaștere, prin participarea la însușirile lui Dumnezeu. „Chipul uman al lui Hristos e alcătuit din armonia a nenumărate virtuți, a nenumărate aspecte ale binelui, care reflectă în chip uman însușirile lui Dumnezeu. Cel ce prin faptele statornice de diferite feluri imprimă în sine diferitele virtuți, imprimă prin aceasta înseși trăsăturile chipului lui Hristos, sau dă formă umană, în persoana sa, însușirilor lui Dumnezeu, asemenea lui Hristos. Și aceasta e o adevărată participare la Dumnezeu și o reflectare a lui Dumnezeu prin ființa noastră personală”¹⁵⁴. Chipul uman al Mântuitorului Hristos reflectă virtuțile și însușirile lui Dumnezeu. Omul credincios care săvârșește virtuțile își imprimă chipul lui Hristos în sine, se aseamănă cu Hristos. Prin aceasta omul se unește cu Hristos și participă la însușirile lui Dumnezeu. Omul realizează asemănarea cu Dumnezeu iar prin aceasta și cunoașterea lui Dumnezeu. Cu alte cuvinte, Hristos sălășluiește în om și trăiește în el (Gal. 2, 20), manifestându-Se în viața omului în toate aspectele ei. „Prezența lui Hristos ni se face astfel tot mai vădită înlăuntrul nostru, manifestându-se tot mai luminoasă și în comportarea noastră exterioară, în virtuțile noastre”¹⁵⁵. Hristos Își arată prezența Lui în interiorul omului, iar omul Îl urmează în viața Sa. Prezența lui Hristos se manifestă prin faptele pe care omul le săvârșește față de aproapele său și față de creație. Cel mai evident semn de prezența lui Hristos în interiorul omului este săvârșirea virtuților creștine și evanghelice, prin ele omul îl urmează pe Hristos în iubirea față de om și de lume. Pentru părintele Dumitru Stăniloae, virtuțile sunt o deschidere spre infinitatea lui Dumnezeu, iar cunoașterea omului este îndreptată spre infinitatea Lui. Virtuțile sunt realizarea iubirii infinite a lui Dumnezeu în viața omului și în viața semenilor lui. „Aducând jertfa

---

¹⁵⁴ D. Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. II..., pp. 386-387.

¹⁵⁵ D. Stăniloae, *Ascetica și mistica Bisericii Ortodoxe...*, p. 55.

virtuților, sau a deschiderii noastre în Biserică, spre Dumnezeu cel infinit, sau în «locul» deschiderii spre infinitatea lui Dumnezeu în Hristos și spre unitatea cu ceilalți credincioși în Dumnezeu, realizăm prin aceasta în concret unitatea de corp extins al lui Hristos în care se mișcă iubirea nesfârșită a Persoanelor Sfintei Treimi, unitate căreia Cuvântul i-a pus începutul prin întrupare. Virtuțile sunt formele și gradele deschiderii noastre fără sfârșit spre Tatăl și spre semenii noștri prin iubire, în Hristos, întrucât în Hristos s-a făcut și rămâne veșnic această deschidere. Ne deschidem Tatălui la început prin credință, apoi prin ascultare, prin înfrânare, prin răbdare, prin smerenie, tot atâtea grade ale depășirii limitelor noastre, purtate de iubire și ajunse la iubirea culminantă, care nu are sfârșit. Dar prin toate acestea ne deschidem și indefinitului semenilor noștri și sporim în unitatea cu ei în infinitatea iubirii dumnezeiești puse la dispoziția noastră în Hristos, Fiul lui Dumnezeu, Care S-a făcut ca om accesibil nouă¹⁵⁶. Săvârșirea virtuților de către credincioși contribuie la unitatea Bisericii ca și corp al lui Hristos, în care trăiesc în mod experimental iubirea lui Dumnezeu, mai exact a Sfintei Treimi. Virtuțile înseamnă deschidere către iubirea Sfintei Treimi, o iubire care nu are sfârșit. De asemenea, înseamnă și deschidere către semenii noștri și comuniunea cu ei, în iubirea în Hristos, Fiul lui Dumnezeu Cel întrupat. Virtuțile sunt strâns legate de cea mai mare virtute, iubirea. „Toate virtuțile sunt legate de un grad de iubire care pe de o parte vine din Duhul iubirii sălășluit în inimă, pe de alta e un răspuns al omului la ea”¹⁵⁷. Iubirea vine de la Dumnezeu prin Sfântul Duh în inima omului. Omul nu rămâne indiferent la iubirea lui Dumnezeu, ci răspunde la ea. Cu alte cuvinte, iubirea lui Dumnezeu și iubirea omului către Dumnezeu este dăruită și primită reciproc. Gradul de iubire împărtășit de om arată gradul lui de asemănare cu Dumnezeu, Care este izvorul virtuților și este iubirea supremă (1 In 4, 7-8).

¹⁵⁶ D. Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. II..., p. 231.

¹⁵⁷ D. Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. II..., p. 370.

Din punct de vedere comparativ, Sfântul Iustin Popovici și părintele Dumitru Stăniloae nu se contrazic în privința importanței virtuților în viața duhovnicească a omului și în cunoașterea lui. Sfântul Iustin Popovici consideră că virtuțile sunt obligatorii nu numai în sfințirea și îndumnezeirea omului, ci și în cunoașterea lui. Acordă o atenție sporită legăturii dintre virtuțile și Sfintele Taine ale Bisericii, care au o singură ființă. Mai mult, virtuțile și tainele Îl sălășluiesc pe Hristos în inima omului, iar virtuțile devin principii ale cunoașterii și impuls de înaintare din cunoaștere în cunoaștere. Părintele Dumitru Stăniloae dă aceeași valoare virtuților în asemănarea omului cu Dumnezeu și rolul lor în cunoașterea lumii și a lui Dumnezeu. Virtuțile descoperă însușirile lui Dumnezeu și îl cheamă pe om la asemănare cu El și la îndumnezeire. Este de acord cu Sfântul Iustin Popovici când spune și el că Hristos Se sălășluiește în om prin practicarea virtuților. Amândoi sunt de acord cu învățătura Părinților Bisericii că îndumnezeirea și cunoașterea omului nu sunt posibile fără virtuți. Virtuțile fac parte din procesul îndumnezeirii și al cunoașterii, adică îndumnezeirea și cunoașterea înaintază împreună către Dumnezeu, nu separate. Cunoașterea culminează împreună cu cea mai mare virtute, adică iubirea. Ea este cea mai importantă virtute pe care omul trebuie să o dobândească ca să fie părtaș la iubirea infinită a Sfintei Treimi și la cunoașterea lui Dumnezeu. Virtuțile au o importanță indiscutabilă în gnoseologia ortodoxă și în teologia Sfântului Iustin Popovici și a părintelui Dumitru Stăniloae. Dacă omul nu trece peste podul virtuților, el cade în prăpastie și nu va reuși să-și atingă scopul călătoriei lui, acela de a se întâlni cu Dumnezeu și de a-L cunoaște.

3.2.5. Sfintele Taine – transcendere spre o unire cu Dumnezeu

Cunoașterea omului, fie ea catafatică sau apofatică, este legată și de primirea Sfintelor Taine ale Bisericii, prin care harul Sfântului Duh se revarsă asupra omului. Cunoașterea există în viața omului pe tot parcursul vieții lui, dar prin revărsarea harului lui Dumnezeu, cunoașterea lui capătă o valoare duhovnicească și

transcendentă. Cu alte cuvinte, cunoașterea rațională îl însoțește pe om pe parcursul vieții în cunoașterea lucrurilor și a lumii, dar cunoașterea tainelor sau rațiunilor lucrurilor se realizează prin harul lui Dumnezeu sau prin cunoașterea apofatică. Sfintele Taine îl sfințesc pe om și îl ajută să se unească cu Dumnezeu pentru o mai bună cunoaștere a tainelor creației și a lui Dumnezeu. Primirea Sfintelor Taine de către omul credincios în cadrul slujbelor Bisericii și a ierurgiilor ei, ne spune că Biserica are un rol important în înaintarea omului în cunoaștere și în îndumnezeire. Biserica este laboratorul desăvârșirii omului în toate aspectele vieții lui, începând de la naștere până la moartea lui.

Sfântul Iustin Popovici dă o importanță mare Sfintelor Taine în etapele sfințirii și îndumnezeirii omului. Este important de menționat că Sfântul Iustin Popovici, deși menține explicarea celor șapte Taine ale Bisericii, în al treilea volum al Dogmaticii ei spune că totul este Sfântă Taină în Biserică, adică, într-un fel se distanțează de cuprinsul dogmaticilor ortodoxe care mențin învățătura celor șapte Sfinte Taine, dar în același timp nu se depărtează deloc de învățătura creștin ortodoxă cu privire la Sfintele Taine. Explicația lui este următoarea: „Totul este sfântă Taină în Biserică, totul: de la cel mai mic până la cel mai mare, pentru că totul este scufundat în sfințenia inexprimabilă a Dumnezeului-om cel fără de păcat, Domnul Hristos”¹⁵⁸. Totul ce este cuprins în viața Bisericii, slujbele, Sfintele Taine, ierurgiile, credincioșii, după spusele Sfântului Iustin Popovici sunt o Sfântă Taină. Totul este o Sfântă Taină pentru că este scufundată în sfințenia Dumnezeului-om, Hristos. Capul trupului, adică Hristos, sfințește tot trupul, care este Biserică. Toate organele trupului sunt sfințite de către capul lor, adică de Hristos. Altfel spus, în viziunea Sfântului Iustin Popovici, Hristos este Cel care dă calitatea de Sfântă Taină la toate cele incluse în Biserică, pentru că toate tainele Bisericii și totul ce este tainic îl conduce pe om la El, la sfințenia și taina lui Hristos. Totul este o Sfântă Taină pentru că îl conduce

---

¹⁵⁸ J. Поповић, *Догматика Православне Цркве*, Књига трећа..., p. 561.

pe om spre scopul său, spre divino-umanizare. De aceea, așa cum spune Sfântul Iustin Popovici, „fără divino-umanizare, cunoașterea tainelor divino-umane ale lui Hristos este imposibilă. Ca să fie capabil pentru astfel de cunoaștere este necesar ca omul să-L aibă pe Hristos în centrul capacităților sale gnoseologice, să aibă Chipul lui Hristos în mintea sa, ca mintea să fie împlinită de Hristos și după chipul lui Hristos”¹⁵⁹. Dacă omul nu se realizează ca o ființă divino-umană în Hristos, atunci tainele divino-umane ale lui Hristos nu vor fi accesibile lui. Este nevoie ca Hristos să fie în centrul ființei umane (Gal. 2, 20), ca omul să devină capabil de cunoașterea tainelor dumnezeiești. Hristos este cheia cunoașterii lui Dumnezeu și a persoanei umane. „De la Hristos, conștiința curată și cunoașterea curată pot deveni proprietate personală și o realitate vie pentru fiecare care integral se unește cu Dumnezeu-om, cu sfântul lui trup, cu Biserica. Să devii membru în trupul sfânt al lui Hristos, să devii parte din trupul Lui, să te îmbisericești, înseamnă să devii capabil pentru o cunoaștere curată, divino-umană. În adâncurile harice ale organismului Divino-uman, Biserica, se păstrează taina persoanei și a cunoașterii (...) când întreaga persoană se va îmbiserici, atunci cunoașterea devine un produs al creării simultane a tuturor instrumentelor gnoseologice divino-umanizate, atunci în fiecare act al cunoașterii participă toată persoana îmbisericită, plină de har”¹⁶⁰. Omul își însușește însușirile lui Hristos în Biserică și devine capabil de cunoașterea divino-umană a lui Hristos și a lui Dumnezeu. Taina persoanei sau a cunoașterii omul o cunoaște cu toate instrumentele (sau organele) gnoseologice care sunt îndumnezeite. Orice fel de cunoaștere omul îndumnezeit și îmbisericit o experiază cu toată ființa sa divino-umanizată după chipul lui Hristos.

Și părintele Dumitru Stăniloae este de acord cu Sfântul Iustin Popovici, cu privire la Biserică, ca Sfântă Taină. Și el vede Biserica

---

¹⁵⁹ J. Поповић, *Проблем личности и познања по учењу...*, p. 137, trad. rom., p. 193.

¹⁶⁰ J. Поповић, *Проблем личности и познања по учењу...*, p. 128, trad. rom., pp. 179-180.

o taină prin care omul se unește cu Dumnezeu, mai exact cu Hristos. „Dacă taina sau sacramentul în sens larg este unirea lui Dumnezeu cu realitatea văzută, în primul rând cu realitatea umană, Biserica este ea însăși, în totalitatea ei, o taină. Un sacrament, ca extensiune și prelungire în timp, sau ca mediu de iradiere a tainei originare, care este Hristos”¹⁶¹. Taina este unirea lui Dumnezeu cu omul și cu creația. Biserica îndeplinește calitatea de loc și de spațiu sacramental unde Dumnezeu, omul și creația se unesc într-un mod tainic, cunoscut numai de Dumnezeu. În Biserică, se descoperă taina lui Hristos, iar prin Hristos se descoperă și tainele lui Dumnezeu și ale lumii. „Tainele sînt modurile speciale de deschidere a lui Hristos către noi și de comunicare a Lui cu noi”¹⁶². În Tainele Bisericii se descoperă Mântuitorul Iisus Hristos și taina Lui divino-umană. Prin aceste taine și prin harul revărsat de Sfântul Duh, Hristos se deschide către om și omul către Dumnezeu. Prin împărtășirea cu harul Sfințelor Taine, omul devine mai deschis și mai receptiv la comunicarea cu Hristos și se deschide spre cunoașterea tainelor revelate de către Hristos. Părintele Stăniloae spune că „(...) în Sfintele Taine, ne transcendem spre o unire cu Hristos tot mai adâncă și, împreună cu El, ca fii, spre unirea cu Tatăl în Duhul Sfânt (...)”¹⁶³. Unirea cu Hristos este posibilă prin Sfintele Taine, iar odată uniți cu Hristos, oamenii se pot uni și cu Sfânta Treime. Prin primirea Sfințelor Taine omul transcende spre Hristos, și unindu-se cu El, primește înfierea de fiu a lui Dumnezeu (Gal. 4, 5-7). Unirea adâncă cu Hristos nu numai că îl îndumnezeiește pe om, ci îl și unește cu Tatăl în Duhul Sfânt. În Biserică, lumea creată este chemată și adusă spre sfințire și îndumnezeire. „Elementele Sfințelor Taine ocupă, deocamdată, în momentele în care sînt folosite, o poziție intermediară între trupul transparent al lui Hristos și natura opacizată, dar chemată

---

¹⁶¹ D. Stăniloae, „Din aspectul sacramental al Bisericii”, în *Ortodoxia XVIII* (1966) 9-10, pp. 531-532.

¹⁶² D. Stăniloae, „Creația ca dar și tainele Bisericii”..., p. 12.

¹⁶³ D. Stăniloae, *Chipul nemuritor al lui Dumnezeu...*, p. 411.

să se ridice din puterea trupului lui Hristos la starea de transparență¹⁶⁴. Lumea creată devine element al Sfințelor Taine, adică materia lumii este luată din lume și adusă ca dar în fața lui Dumnezeu. Acest dar este sfințit și prin sfințirea lui el devine transparent, este îndumnezeit. Lumea este sfințită și îndumnezeită în trupul lui Hristos – Biserica, prin harul Sfântului Duh. Prin această sfințire omul află scopul lumii create și rațiunile lucrurilor create, descoperite în Persoana divino-umană a lui Hristos. Sfintele Taine sunt modul lăsat de Hristos de a fi mereu cu credincioșii Lui și modul prin care creștinii se unesc cu Hristos și Îl cunosc în taina Lui divino-umană, atât cât este cu putință.

Una dintre cele mai importante slujbe ale Bisericii este Sfânta Liturghie, iar în cadrul Sfintei Liturghii se săvârșește Sfânta Taină a Euharistiei. În Sfânta Liturghie se săvârșește procesul de îndumnezeire a omului și se face „iconomia mântuirii, iconomia îndumnezeirii, a divino-umanizării”¹⁶⁵. Iconomia îndumnezeirii și a divino-umanizării are loc în Biserică. Procesul divino-umanizării are o importanță mare pentru Sfântul Iustin Popovici. Acest proces este o temă cel mai des întâlnită în gândirea teologică a Sfântului Iustin Popovici. Divino-umanizarea omului nu este posibilă fără participarea la Sfânta Taină a Euharistiei. „Pentru că în Sfânta Euharistie se găsește plinătatea și desăvârșirea sfințeniei și a luminării”¹⁶⁶. Această plinătate este Hristos Însuși, pentru că Dumnezeu a sălășluit toată plinătatea în El (Col. 1, 19). Desăvârșirea sfințeniei și a luminării le putem găsi doar în Hristos, pentru că El ca Dumnezeu este *sfânt* (Lev. 11, 44) și este *Lumina lumii* (In 8, 12). Sfânta Euharistie este Taina în care omul se unește cu Hristos devenind una. Este taina în care Hristos se sălășluiește în ființa omului și o sfințește, o îndumnezeiește. Această Sfântă Taină arată clar misterul unirii omului cu Dumnezeu, mai exact, a unirii dintre om și Hristos. Sfântul Iustin Popovici scrie că această

¹⁶⁴ D. Stăniloae, „Creația ca dar și tainele Bisericii” ..., p. 15.

¹⁶⁵ J. Поповић, „Подвижничка и богословска поглавља” ..., p. 151.

¹⁶⁶ I. Popovici, „Doliu pentru Hristos. Cultură și Sfințenie” ..., p. 88.

unire este cheia cunoașterii adevărului și a tainelor dumnezeiești. „Dumnezeu și omul în Persoana Dumnezeului-om sunt uniți neseplat; rațiunea omului nu se distruge, ci se renaște, se curăță, se sfințește, se îndumnezeiește, se adâncește și devine capabilă pentru cunoașterea adevărilor divino-umane ale vieții. În Dumnezeul-om este real și ipostatic dat întreg adevărul fără excepție, tot Adevărul absolut. De aceea, în neamul omenesc numai El are și dă cunoașterea integrală a Adevărului. Omului care tânjește să cunoască Adevărul îi rămâne un singur lucru: să se coîntrepeze cu Dumnezeul-om, să se unească trupește cu El, să devină membru trupului Lui Divino-uman – Biserica (Ef. 5, 30; 3, 6). Dobândind acestea, el dobândește «mintea lui Hristos» (1 Cor. 2, 16), și prin Hristos gândește, prin Hristos trăiește, prin Hristos simte, și așa dobândește cunoașterea integrală a Adevărului”¹⁶⁷. Rațiunea umană se desăvârșește în participarea ei la divino-umanitatea lui Hristos devenind capabilă de cunoașterea adevărilor vieții. Hristos este unicul deținător al adevărului absolut și al adevărului creației. Omul trebuie să fie unit cu Hristos dacă vrea să cunoască Adevărul cel veșnic. Se unește și devine una cu El în Biserică, dobândind „mintea lui Hristos”, ca prin Hristos să se miște toate capacitățile lui gnoseologice spre cunoașterea adevărului, care este Dumnezeu Sfânta Treime. „Numai coîntropată cu rațiunea divino-umană a Bisericii, rațiunea umană într-atât se curăță, transfigurează, sfințește, desăvârșește, că dobândește desăvârșirea supremă. Atunci, doar atunci ea se înțelege și pe sine, și lumea din jurul ei, și pe Dumnezeu și creația Lui, și pe Dumnezeul-om și taina Lui preasfântă – Biserica; și trăiește atotunitatea logică a lucrurilor, atotțelul logic, atotraționalitatea logică”¹⁶⁸. Rațiunea umană unită cu Hristos, care este Rațiunea divină, devine capabilă de cunoașterea și de înțelegerea tainelor lumii și ale lui Dumnezeu. Numai unită cu Hristos, rațiunea umană își atinge

---

¹⁶⁷ J. Поповић, *Гносеологија Светог Исака Сирина...*, pp. 154-155, trad. rom., pp. 219-220.

¹⁶⁸ J. Поповић, *Догматика Православне Цркве, Књига трећа...*, p. 62.

maximumul ei gnoseologic, atunci când este sfințită, desăvârșită și transfigurată în divino-umanitatea lui Hristos. Omul unit cu Hristos cunoaște și trăiește scopul și menirea logosică a creației și a omului. După Sfântul Iustin Popovici, Hristos sau Logosul este singura Rațiune care descoperă și în care se află toată cunoașterea și adevărul. „Dumnezeu Logosul cel întrupat este singura Rațiune, singurul Logos, singura Logică a vieții și a lumii. În El este logositatea dreaptă și raționalitatea rațiunii umane; în El este logositatea adevărată și caracterul logic al rațiunii umane. Numai în El și prin El rațiunea umană revine la sine, la ființa adevărată, la sensul adevărat, la viața adevărată: viața sfântă”¹⁶⁹. Dumnezeu Logosul este Izvorul raționalității creației și a omului. Pentru Sfântul Iustin Popovici, Logosul este Rațiunea lumii și a rațiunii umane. Prin El și în El omul se găsește pe sine cu adevărat, își descoperă Creatorul și izvorul cunoașterii lui, își descoperă sensul vieții sale. Sensul vieții umane se realizează prin viața sfântă din partea omului. Unirea omului cu Hristos rămâne o taină și un proces personal. Acest lucru îl confirmă și Sfântul Iustin Popovici: „Metoda neotestamentară a cunoașterii este un proces profund personal și experimental divino-uman al înrădăcinării organice a omului cu Dumnezeu-om Hristos. Taina nesfârșită a acestei metode se află în Sfânta Taină a Împărtășaniei. În ea obiectul credinței și cunoașterii se unește cu organismul psiho-fizic al subiectului, în ea taina cunoașterii se experiază ca Sfântă Taină și obiectul cunoașterii devine viață, devine trupul și sângele subiectului”¹⁷⁰. Cunoașterea este un proces personal și supus experienței personale a omului. Unirea organică a omului cu Hristos se realizează prin Sfânta Taină a Euharistiei, unde omul ca subiect cunoscător se unește cu Hristos, obiectul cunoașterii. Această experiență tainică este trăită ca o taină din partea omului, o taină

---

¹⁶⁹ J. Поповић, *Догматика Православне Цркве*, Књига трећа..., p. 52.

¹⁷⁰ J. Поповић, *Проблем личности и познања по учењу...*, p. 144, trad. rom., p. 204.

în care obiectul, adică Hristos, devine centrul vieții, gândirii și cunoașterii umane.

Părintele Dumitru Stăniloae nu este departe de cuvintele Sfântului Iustin Popovici. Și el afirmă adevărul că omul se unește cu Hristos, că această experiență este și rămâne o taină. În Sfânta Taină a Euharistiei, unirea omului cu Hristos este o unire reciprocă, unde Dumnezeu Se experiază în mod nemijlocit, dar totuși tainic. „Dumnezeu este aproape și totuși, sau tocmai din această cauză, este experiat ca mister, ca taină. Dumnezeu este cunoscut, dar într-un mod inexprimabil”¹⁷¹. Prezența lui Hristos în ființa omului este simțită atât de real, încât omul nu poate nega unirea lui cu Hristos, dar nu-i este cu puțință de a-și explica rațional această apropiere dintre el și Hristos. De aceea, această experiență este trăită ca o taină, omul nu-și poate explica această taină, dar o trăiește într-un mod maxim cu toate simțurile lui. Omul Îl cunoaște pe Dumnezeu și nu poate exprima taina infinității dumnezeiești. Omul și Hristos devin una. „Unirea cu Hristos a ajuns acum la treapta cea mai înaltă. Omul are acum în ființa sa Trupul și Sângele lui Hristos, pline de dumnezeirea Lui, dăruindu-și și el trupul și sângele lui Hristos, pentru a le avea comune pe ale sale cu ale Lui atât el, cât și Hristos”¹⁷². Aici, părintele Dumitru Stăniloae este de aceeași părere cu Sfântul Iustin Popovici cu privire la unirea dintre om și Hristos. Așa cum mai sus Sfântul Iustin Popovici a vorbit de unirea organică a omului cu Hristos, și părintele Dumitru Stăniloae spune același lucru în citatul de mai sus. Omul și Hristos ajung să se unească între ei atât de intim, încât Hristos devine parte integrală a omului și omul devine parte a lui Hristos. Este vorba de ceea ce a vorbit Sfântul Iustin Popovici de coîntruparea omului cu Hristos, adică de devenirea un trup cu Hristos. În acest fel de unire, mintea și rațiunea umană devin capabile să cunoască tainele lui Hristos și a lui Dumnezeu. Hristos și omul nu se contopesc prin unirea lor, dar în chip tainic cunoașterea

---

¹⁷¹ D. Stăniloae, M.-A. Costa de Beauregard, *Mică dogmatică vorbită...*, p. 53.

¹⁷² D. Stăniloae, *Chipul nemuritor al lui Dumnezeu...*, p. 407.

omului se unește cu cunoașterea lui Hristos, unde natura divină rămâne în afara cunoașterii umane. „În realitate, incognoscibilitatea se împreună în chip tainic cu cunoașterea și, pe măsură ce urcăm spre misterul divin, ne umplem de tot mai multă cunoștință, desigur de o altfel de cunoștință, dar și de cunoștința că natura divină e mai presus de orice cunoștință”¹⁷³. Incognoscibilitatea divină se unește în mod tainic cu cunoașterea umană. Cu cât înaintează omul în taina cunoașterii misterului divin, el cunoaște mai mult. Singurul lucru pe care îl cunoaște cu certitudine este că ființa divină este mai presus de orice cunoaștere. Cunoașterea la care omul unit cu Hristos are acces, este o cunoaștere diferită de cunoașterea lucrurilor pământești, este o cunoaștere care depășește raționalitatea logică a omului.

Sfântul Iustin Popovici și părintele Dumitru Stăniloae nu se contrazic când este vorba de Sfintele Taine și rolul lor în viața duhovnicească a omului și în cunoașterea lui. Sunt de acord când spun că toate în Biserică sunt o Sfântă Taină, pentru că toate sunt în trupul tainic al lui Hristos, adică în Biserică. Hristos le sfințește pe toate și toate duc la descoperirea tainei Lui divino-umane. Sfintele Taine reprezintă o necesitate pentru omul credincios, pentru că prin ele el primește harul lui Dumnezeu spre zidirea lui duhovnicească și spre îndumnezeirea lui. Rolul Sfintelor Taine este unul important în procesul cunoașterii. Cea mai mare realizare a unirii omului cu Hristos se înfăptuiește în Sfânta Taină a Împărtășaniei (a Euharistiei). Sfântul Iustin Popovici și părintele Dumitru Stăniloae sunt de acord din punct de vedere teologic cu privire la această unire tainică. Amândoi spun că omul se unește cu Hristos în mod tainic devenind una cu El. Omul se unește cu Rațiunea divină sau cu Logosul divin și devine părtaș la cunoașterea tainelor creației și tainelor lui Dumnezeu. În unirea sa cu Rațiunea divină, omul își descoperă sensul vieții lui și sensul tainic al lumii create pe de o parte, iar pe de altă parte, omul cunoaște taina creației și taina lui Dumnezeu fără să poată să cunoască ființa lui

---

¹⁷³ D. Stăniloae, *Ascetica și mistica Bisericii Ortodoxe...*, p. 267.

Dumnezeu care rămâne incognoscibilă. Rațiunea omului se unește cu rațiunea lui Hristos, prin care omul descoperă că Hristos sau Logosul este Izvorul tainelor și păstrătorul cunoștințelor despre aceste taine ale lumii și ale lui Dumnezeu. Sfintele Taine doar îl ajută pe om să-și realizeze chemarea de a fi în comuniune nemijlocită cu Dumnezeu, să se sfințească și să se îndumnezeiască prin ajutorul lor, unindu-se tainic cu Hristos prin care cunoașterea lui înaintea în infinitatea iubirii lui Dumnezeu.

3.3. Cunoașterea lui Dumnezeu după moarte sau în viața veșnică

3.3.1. Moartea – cale de transcendere spre viața veșnică

Moartea a fost și este o preocupare existențială pentru om. Pe de o parte, moartea reprezintă cel mai înfricoșător coșmar pe care un om îl poate avea, iar pe de altă parte, poate reprezenta descoperirea ei ca parte a vieții sau dând un sens vieții umane. Într-o societate secularizată moartea este privită cu groază, ca un lucru care întrerupe cursul vieții „minunate” pe care omul o are. În credința creștin-ortodoxă, moartea este privită ca o trecere de la o viață trecătoare la o viață nemuritoare, adică veșnică.

Sfântul Iustin Popovici confirmă frica omenirii de moarte, ca ceva ce nu se poate evita. „Domnilor, moartea este cea mai evidentă și cea mai universală realitate în lume”¹⁷⁴. Oamenii nu o pot evita indiferent cât de mult încearcă să nu fie preocupați de moarte. Dacă amintirea morții este ceva vag pe parcursul unei vieți umane, apropierea momentului încetării din viață îi îngrozește pe majoritatea dintre oameni. Evitarea gândului despre sfârșitul vieții nu prelungește viața, bineînțeles, fiecare om trăiește mai puțin sau mai mult, totuși apropierea sfârșitului nu poate fi evitată și devine o realitate prezentă. Această frică de moarte a fost

---

¹⁷⁴ J. Поповић, „Васкрсење Богочовека Христа”..., p. 109.

depășită și învinsă de învierea din morți a Mântuitorului Iisus Hristos. Învierea a devenit centrul credinței creștine. „Prin învierea Sa din morți Domnul Iisus a arătat că izbăvirea și mântuirea Lui a neamului omenesc are ca scop: viața veșnică a oamenilor în fericire veșnică. Și în aceasta constă întreaga credință creștină”¹⁷⁵. Învierea Mântuitorului Iisus Hristos arată scopul pentru care omul a fost creat, acela de a trăi veșnic în comuniune cu Dumnezeu. Deși omul a căzut iar moartea a intrat în lume ca pedeapsă pentru păcat, totuși, moartea este calea spre înviere. Hristos a arătat că moartea nu mai are putere asupra omului, deși ea încă există, pentru cu ea este o trecere spre viața veșnică garantată prin învierea lui Hristos. Învierea lui Hristos este începutul învierii tuturor oamenilor și garanția vieții de după moarte (1 Cor. 15, 20-22). Învierea oamenilor va nimici acest vrăjmaș al omenirii, moartea va fi nimicită (1 Cor. 15, 26) și viața veșnică va veni în Împărăția lui Dumnezeu.

Părintele Dumitru Stăniloae spune și el că moartea este o despărțire dureroasă de aproapele nostru, dar că este și o trecere în „faza eshatologică” și trecerea spre „sensul deplin” al vieții umane¹⁷⁶. Moartea nu este înțeleasă în credința creștină ca o ultimă fază a vieții pământești, ci este o trecere în viața cea veșnică. Cu alte cuvinte, moartea capătă un sens în viața și învățătura Bisericii Ortodoxe „care vede moartea ca un moment în dialogul etern al omului cu Dumnezeu cel personal”¹⁷⁷. Viața omului este chemarea lui de la Dumnezeu la mântuire și viața veșnică. Procesul mântuirii este un dialog cu Dumnezeu pe tot parcursul vieții omenești. Moartea, după părintele Dumitru Stăniloae, este doar un moment din dialogul omului cu Dumnezeu, care este etern sau se eternizează în comuniunea veșnică cu Dumnezeu. Am putea spune că moartea, fiind un moment din dialogul omului cu Dumnezeu, transfigurează dialogul personal divino-uman de la un plan material și

---

¹⁷⁵ J. Поповић, „Тајна Спаситељевог васкрсења и тајна спасења”..., p. 88.

¹⁷⁶ D. Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. III..., p. 223.

¹⁷⁷ D. Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. III..., p. 228.

trecător, într-un plan nemuritor sau veșnic. „Moartea a fost schimbată de Hristos dintr-o faptă de despărțire de Dumnezeu, într-una de înălțare spre Dumnezeu, de depășire pe Sine ca om, pentru o transcendere a vieții din planul lumii supusă morții la viața nemuritoare în Dumnezeu”¹⁷⁸. Aici, părintele Dumitru Stăniloae este de acord cu Sfântul Iustin Popovici, că Hristos este Cel Care dă un sens nou morții, transfigurând-o în trecere din planul trecător al lumii la planul cel veșnic în Dumnezeu. Dacă la început moartea l-a despărțit pe om de Dumnezeu, prin învierea lui Hristos moartea devine cea care are rolul de a-l uni pe om cu Dumnezeu. Singurul lucru care îl separă pe om de Dumnezeu nu este moartea, ci voia lui liberă de a rămâne într-o viață păcătoasă departe de comuniunea și iubirea lui Dumnezeu.

Sfântul Iustin Popovici și părintele Dumitru Stăniloae nu se contrazic când este vorba de moartea omului, ci urmează învățătura creștin ortodoxă. Moartea este considerată o despărțire dureroasă din partea celor doi teologi studiați în această teză de doctorat. Urmând învățăturii ortodoxe, ne confirmă încă o dată că moartea capătă un sens nou în Persoana divino-umană a lui Hristos. Un sens care ne învață că omul este creat pentru viața veșnică și comuniune veșnică cu Dumnezeu, continuând dialogul cu Dumnezeu început aici pe pământ.

3.3.2. Iadul – singurătate departe de Dumnezeu

Iadul este spațiul unde prezența lui Dumnezeu nu este dorită. Este locul unde groaza și ura se întrepătrund la un nivel greu de imaginat. Acolo nu există dragoste nici către Dumnezeu, nici către aproapele, dar nici către sine. Spaima de a fi în comuniune sau în dialog cu cineva este o stare permanentă. Această stare este veșnică și nu există ieșire. Iadul este înfricoșător pentru că din inimile oamenilor aflați acolo Dumnezeu a fost alungat. Acest lucru ni-l spune și Sfântul Iustin Popovici în următoarele cuvinte:

---

¹⁷⁸ D. Stăniloae, *Chipul evanghelic al lui Iisus Hristos...*, p. 245.

„Veșnicia este înfricoșătoare fără Divino-umanitatea, deoarece omul este o sperietoare fără Dumnezeu-om. Totul ce este uman are o explicație definitivă și logică a sa numai în Dumnezeu-om. Fără minunatul Domn Hristos, totul ce este uman inevitabil se transformă în haos, în groază, în moarte, în iad; mintea în nebunie, simțământul în deznădejde, voința în distrugere de sine prin autodivinizare sau prin dispreț față de sine”¹⁷⁹. Fără prezența lui Dumnezeu, mai ales a lui Hristos în viața omului, toată viața umană se poate transforma într-un iad. Numai în Hristos cel întrupat omul își regăsește sensul existenței sale. Pierderea sensului vieții sau pierderea lui Dumnezeu din viața și sufletul omului transformă existența umană într-un haos și un iad încă din viața pământească, care continuă și în viața veșnică. Această stare de iad, Sfântul Iustin Popovici o descrie ca prezența diavolului în interiorul omului. „Iadul este simțirea diavolului. Îl simte omul pe diavol în sine, deja este în iad. Deoarece unde este diavolul, acolo este și iadul”¹⁸⁰. Prezența diavolului în interiorul omului deja vestește și prezența iadului. Starea păcătoasă a omului permite sălășluirea diavolului în interiorul lui. Aceste cuvinte ne spun clar de ce omul păcătos aflat în această stare se va afla și în iad. Starea sau viața lui aici pe pământ reflectă starea sau viața veșnică pe care o va avea după moarte. Este o continuare mult mai accentuată și mai îngrozitoare, pentru că atunci va putea să vadă fața demonilor direct și va avea lipsă de dragoste. Va fi ca un necunoscut pentru ceilalți, pentru sine și mai ales pentru Dumnezeu. „Nu există judecată mai înfricoșătoare decât aceea când Dumnezeu în ziua Judecății va spune creației Sale: *nu te cunosc*. Aceasta înseamnă: creația aceasta a aruncat din sine tot ce este dumnezeiesc, nemuritor, veșnic, și a distrus orice urmă a lui Dumnezeu în sine”¹⁸¹. Omul care a șters din sine orice urmă a lui Dumnezeu nu mai este recunoscut de Dumnezeu. Dumnezeu nu S-a sălășluit în inima lui, ci diavolul

¹⁷⁹ J. Поповић, „Света туга за покојницима”..., p. 203.

¹⁸⁰ J. Поповић, „О рају руске душе”..., p. 194, trad. rom. p. 302.

¹⁸¹ J. Поповић, *Тумачење Светог Еванђеља по Матеју*..., p. 509.

și faptele rele. Omul care nu reflectă sfințenia, bunătatea și iubirea lui Dumnezeu nu poate fi în comuniune cu Dumnezeu, deoarece nu-i seamănă. De aceea, existența omului în iad se transformă într-o luptă împotriva Chipului după care a fost creat, împotriva lui Dumnezeu. „*Plângere și scrâșnire din dinți din neputință și răutate că nu este în stare să-I facă rău lui Dumnezeu, să-L împingă pe Dumnezeu, să-L distrugă pe Dumnezeu*”¹⁸². Plângerea și scrâșnirea dinților omului osândit în iad nu sunt rezultatul părerii de rău că nu este în rai, ci scrâșnește din dinți deoarece nu poate să-L distrugă pe Dumnezeu pentru totdeauna. Este un fapt trist și de neînțeles, dar omul care niciodată nu L-a vrut pe Dumnezeu în viața sa, nu-L va dori nici în viața veșnică. Omul aflat în iad trăiește blestemul focului veșnic care nu se stinge în veci. Sfântul Iustin Popovici ne spune ce este acest foc veșnic. „În ce constă blestemul blestemaților, «focul cel veșnic»? În aceea că în nimeni n-au simțit și n-au văzut pe Hristos, Dumnezeu Logosul, Dumnezeu. Pentru ei neamul omenesc este ceva fără Dumnezeu, în afara lui Dumnezeu, pentru ei nu există Dumnezeu”¹⁸³. Focul cel veșnic îi arde pe cei care n-au văzut chipul lui Dumnezeu în ceilalți oameni. Mai grav este că n-au văzut chipul dumnezeiesc în întregul neam omenesc și nici în creație, negând cu înverșunare existența lui Dumnezeu. Chinul lor nu constă doar în lipsa lucrurilor prin care au păcătuit în viața pământească, ci în încercarea nereușită să-L distrugă pe Cel ce este Viață. „De fapt, cel mai înfricoșător pustiu în toate lumile este sufletul omenesc în care nu este Dumnezeu. (...) Aceasta este moarte veșnică în chinurile luptei împotriva lui Dumnezeu”¹⁸⁴, scrie Sfântul Iustin Popovici. Sufletul din care Dumnezeu este alungat devine un pustiu înfricoșător pentru că în el se sălășluiesc demonii. Singurul loc unde demonii pot sta este un loc în care Dumnezeu nu este prezent sau a fost alungat, un loc pustiu. Lupta împotriva lui Dumnezeu

---

¹⁸² J. Поповић, *Тумачење Светог Еванђеља по Матеју...*, p. 516.

¹⁸³ J. Поповић, *Тумачење Светог Еванђеља по Матеју...*, p. 519.

¹⁸⁴ J. Поповић, *Тумачење Светог Еванђеља по Матеју...*, p. 491.

este un chin care aduce moartea veșnică și nu se sfârșește. Chinul rămâne veșnic însoțit de moartea veșnică a omului care a renunțat la Dumnezeu de bunăvoie. În iad nu poate exista o cunoaștere, pentru că cunoașterea în sine trimite la Dumnezeu ca la ultima realitate care merită să fie cunoscută. Dumnezeu este cunoscătorul prin excelență și izvorul cunoașterii.

Părerea despre iad la părintele Dumitru Stăniloae nu este diferită de cea a Sfântului Iustin Popovici. Iadul va fi un loc al singurătății veșnice unde persoana umană va fi redusă la o existență fără comuniunea cu Dumnezeu. „Aceasta va fi o înviere spre singurătatea eternă, nu spre comuniune, o înviere a unei persoane cu natura sa redusă la minimum, pentru că nu se va împărtăși de viața sau de natura dumnezeiască”¹⁸⁵. Comuniune nu va exista în iad și nici împărtășire de viața veșnică a lui Dumnezeu. Natura umană va fi redusă la minimum pentru că nu se împărtășește de viața, harul, lumina și iubirea lui Dumnezeu. Această „viață” este alegerea liberă a omului și nu o putem înțelege, spune părintele Dumitru Stăniloae. Singurătatea omului în iad „este o taină a libertății omului și o taină a putinței de învârtoșare a lui într-o libertate negativă imposibil de depășit, și nu o putem pătrunde noi”¹⁸⁶. Libertatea omului rămâne o taină greu de deslușit, după cuvintele părintelui Dumitru Stăniloae. Omul este capabil să rămână în rău și într-o libertate care nu-i aduc nimic bun. Alegerea omului să rămână în acea stare de păcătoșenie ne-bună se aseamănă cu alegerea satanei și diavolilor lui de a se despărți de Dumnezeu. Chinurile în iad sunt poftele nesatisfăcute ale dorinței arzătoare a omului pătimăș. Omul chinuit nu vrea să vadă altceva decât materia prin care să-și satisfacă poftele de care a devenit dependent în viața pe pământ. Dar în iad, se pare că dorințele nu se îndeplinesc după voința omului. „Lipsa materiilor în stare să satisfacă poftele este elementul obiectiv al chinurilor iadului. Iar efervescenta fantasmagorică a poftelor, întreținută de

---

¹⁸⁵ D. Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. I..., p. 91.

¹⁸⁶ D. Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. III..., pp. 273-274.

această lipsă, este elementul subiectiv”¹⁸⁷. Pofta existentă în iad face ca omul aflat acolo să-și dorească obiectul satisfacției lui. Chinul este și mai intens deoarece acel obiect nu apare, dar pofta devine și mai intensă. Astfel chinurile nu încetează în veci. Omul aflat în iad, neavând dorința de comuniune și iubire, va fi chinuit și de singurătate veșnică. Părintele Dumitru Stăniloae spune că această singurătate este „impusă de o vecinătate chinuitoare”¹⁸⁸, de chinul prezenței celorlalți în iad. Omul care n-a iubit un alt om, nu poate suporta prezența lui lângă el. Vrea să fie numai el acolo, singur și nederanjat de nimeni. Această dorință îl va face să se închidă în sine și să încremenească. Așadar, această „(...) lipsă de comunicativitate le dă o anumită încremenire, neavând dorința cunoașterii creației extinse și înrădăcinate în adâncimile infinite ale lui Dumnezeu”¹⁸⁹. Comunicarea este esențială în viața omului, fie ea prezentă în relațiile cu ceilalți oameni sau în relația cu Dumnezeu. Lipsa comunicării duce la înstrăinare de oameni, de Dumnezeu chiar și de propriul sine. Acest defect omul îl ia cu sine și în iad. Cunoașterea presupune comunicare. De aceea, părintele Dumitru Stăniloae spune că încremenirea dată de lipsa de comunicativitate duce la anularea dorinței de cunoaștere a creației făcută de Dumnezeu. În iad, dorința de cunoaștere este complet anulată. Omul aflat acolo nu va dori să cunoască nimic legat de ceilalți oameni, de creație și nici de Dumnezeu. Omul aflat în iad va dori să se afle singur și departe de ceilalți oameni și mai ales departe de Dumnezeu. „Un întuneric deplin al singurătății și al necunoașterii aspectului spiritual și fundamental al celor ce există se va așterne peste ei și o totală lipsă de încredere în bine și de nădejde de a li se mai schimba soarta, prin sensibilitatea față de bine, va domni peste ei. Au intrat și ei într-o neputință de a se mai schimba. (...) E taina învârtoșării extreme a făpturii în trăsăturile răului, în urma practicării lui”¹⁹⁰. Întunericul

¹⁸⁷ D. Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. III..., p. 274.

¹⁸⁸ D. Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. III..., p. 276.

¹⁸⁹ D. Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. III..., p. 445.

¹⁹⁰ D. Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. III..., p. 476.

singurătății se așterne peste cei aflați în iad din cauza necunoașterii sensului și fundamentului creației și a Creatorului ei. Vor fi cuprinși de deznădejdea neschimbării și de răul pe care l-au practicat. Acest citat al părintelui Dumitru Stăniloae ne spune ce vor suferi cei aflați în iad. Dacă necunoașterea lor va aduce întunericul iadului peste ei, atunci este evident că nu vor putea cunoaște nici în iad. Întunericul, singurătatea, egoismul și poftele cu siguranță vor contribui la închiderea veșnică a celor aflați în iad și la incapacitatea omului de a cunoaște. Cu alte cuvinte, haosul, groaza, disprețul, singurătatea omului aflat în iad, descrise de Sfântul Iustin Popovici și de părintele Dumitru Stăniloae, ne arată clar că omul nu are cunoaștere în iad. Iadul blochează orice înaintare a omului de a cunoaște ceva sau omul odată aflat în iad, nu mai dorește să cunoască nimic, alegând să rămână învârtoșat în veci împotriva lui Dumnezeu și a creației Lui.

3.3.3 Raiul – participare la plinătatea și iubirea lui Dumnezeu

Raiul nu se poate compara cu nimic ce omul își poate imagina (1 Cor. 2, 9). Raiul este locul unde vor fi cei drepti și sfinți împreună cu Dumnezeu. Sfântul Iustin Popovici spune că raiul este acolo unde este prezent și Dumnezeu. „Ce este raiul? Raiul este simțirea lui Dumnezeu. Îl simte omul pe Dumnezeu în sine, deja este în rai. Unde este Dumnezeu acolo este și Împărăția lui Dumnezeu, acolo e și raiul”¹⁹¹. Omul în care S-a sălășluit Dumnezeu este deja în rai. Unde este prezent Dumnezeu este și raiul. Cu alte cuvinte, raiul nu este despărțit de Dumnezeu, ci mereu are în sine prezența vie a lui Dumnezeu, fie ea în inima omului aici pe pământ sau în Împărăția lui Dumnezeu de după Judecata de Apoi. Comuniunea dintre om și Dumnezeu stabilită prin dragostea reciprocă deja vestește bucuria raiului în ființa umană. Sălășluirea lui Dumnezeu în om este posibilă deoarece omul poate să cuprindă

¹⁹¹ J. Поповић, „О рају руске душе”..., p. 194, trad. rom. p. 302.

în sine nemărginitul, omul are o capacitate nelimitată de a înainta mereu spre Dumnezeu. „Dacă se permite un paradox, limita persoanei este în lipsa limitelor; limita persoanei este nelimitarea, nemărginirea, veșnicia, Dumnezeu (...)”¹⁹². La prima vedere ar părea că omul este limitat și neputincios de a se depăși pe sine. Paradoxul persoanei umane stă în chipul și asemănarea cu care a fost creat de Dumnezeu, fiind creat pentru veșnicie. Acest dar dat omului îl face să tindă spre nemărginire, spre veșnicie sau mai exact spre comuniune veșnică cu Dumnezeu. Comuniunea veșnică cu Dumnezeu se va realiza în Împărăția lui Dumnezeu sau în rai. Pentru realizarea comuniunii veșnice în Împărăția lui Dumnezeu este necesar ca omul să îndeplinească prima poruncă din Decalog. „Iar ca să trăiești veșnic în Împărăția lui Dumnezeu, trebuie să-L iubești pe Dumnezeu: din toată inima ta, din tot sufletul tău, din tot gândul tău, din toată puterea ta, și cu ființa ta benevol să aparții lui Dumnezeu”¹⁹³. Omul trebuie să-L iubească pe Dumnezeu cu toată ființa sa și să se dăruiască lui Dumnezeu tot cu toată ființa sa. Acest adevăr dumnezeiesc dat oamenilor în Vechiul Testament este transmis și în Noul Testament de către Mântuitorul Iisus Hristos (Mc. 12, 30-32). Îndemnul de a-L iubi pe Dumnezeu din toată ființa este o garanție a apropierii omului de Dumnezeu și a cunoașterii Lui. Prin Mântuitorul Hristos omul dobândește comuniunea și cunoașterea lui Dumnezeu. De fapt, după Sfântul Iustin Popovici, raiul va consta în comuniunea și „experierea Domnului Hristos în plinătatea Persoanei lui divino-umane”¹⁹⁴. Omul Îl poate cunoaște pe Dumnezeu în Hristos și prin Hristos, deoarece natura umană a fost ipostaziată în ipostasul Fiului lui Dumnezeu. De aceea, în rai experierea plinătății Persoanei divino-umane a lui Hristos va fi o experiență mai completă și nemărginită. Experierea plinătății lui Hristos în rai include experierea și cunoașterea Tatălui și Sfântului Duh. Raiul

---

¹⁹² J. Поповић, *Проблем личности и познања по учењу...*, p. 123, trad. rom., p. 171.

¹⁹³ J. Поповић, *Тумачење Светог Еванђеља по Матеју...*, p. 516.

¹⁹⁴ J. Поповић, „О рају руске душе”..., p. 196, trad. rom. p. 305.

înseamnă o reînnoire a creației și a omului înviat, după cum spune și Sfântul Iustin Popovici: „gânduri noi, simțuri noi, dorințe noi, viață nouă – totul evanghelic, totul nemuritor, totul veșnic, totul divino-uman”¹⁹⁵. Omul este transformat în totalitate, totul devine nou sau reînnoit. Omul devine transparent pentru primirea luminii lui Dumnezeu și a cunoașterii veșnice. Omul este reînnoit după chipul lui Hristos, adică după chipul lui Hristos înviat din morți. „Astfel este atins ultimul, veșnicul sens al persoanei: tot sufletul și tot trupul pentru totdeauna devin după chipul lui Hristos, după chipul lui Dumnezeu; fericirea veșnică a persoanei se umple de viață după chipul lui Dumnezeu, cu cunoaștere după chipul lui Dumnezeu, și cu veșnică contemplare (vedere, privire) a «frumuseții negrăite a Feței lui Hristos»”¹⁹⁶. Omul îndumnezeit seamănă cu Hristos și este transformat după chipul lui Hristos și al lui Dumnezeu. Omul și-a îndeplinit sensul lui de chip al lui Dumnezeu și să atingă asemănarea cu El. În rai omul se umple de viața veșnică a lui Dumnezeu participând la infinitatea Lui și la infinitatea iubirii Lui. În rai omul Îl cunoaște neîncetat pe Dumnezeu contemplând veșnic Fața lui Hristos. „Viața veșnică este cunoașterea Sfintei Treimi, această singură adevărată Dumnezeire; cunoaștere – recunoaștere – mărturisire. Iar aceasta se îndeplinește cu ajutorul Dumnezeului-om, Care pentru aceasta a și devenit om: să ne dea nouă cunoașterea adevărată despre Dumnezeu, și puteri harice pentru viața în Dumnezeu”¹⁹⁷. Sfântul Iustin Popovici ne spune clar că viața veșnică înseamnă cunoașterea Sfintei Treimi, cunoașterea adevăratului Dumnezeu. Cunoașterea lui Dumnezeu este posibilă pentru că Dumnezeul-om Hristos ne-a dat nouă cunoașterea lui Dumnezeu prin întruparea Lui (In 14, 7). Prin Sfântul Duh a dat omului puterea și capacitatea de a-L cunoaște pe Dumnezeu (In 14, 17, 26). Viața veșnică cu Dumnezeu este

¹⁹⁵ J. Поповић, „Људи су вечна браћа и вечна сабраћа”..., p. 273.

¹⁹⁶ J. Поповић, *Проблем личности и познања по учењу...*, p. 148, trad. rom., p. 211. J. Поповић, *Тумачење Светог Еванђеља по Матеју...*, p. 377.

¹⁹⁷ J. Поповић, *Тумачење Светог Еванђеља по Јовану...*, p. 194.

posibilă pentru că Hristos ne-a pregătit pentru ea, ipostaziind natura umană în ipostasul Fiului.

Părintele Dumitru Stăniloae are o vedere similară despre rai ca și Sfântul Iustin Popovici. Omul moștenește raiul pentru că s-a unit pe sine cu Dumnezeu și a tânjit după comuniunea cu Dumnezeu. Omul stă, dar se și mișcă în jurul lui Dumnezeu, împărtășindu-se de infinitatea lui Dumnezeu. Omul se află într-o „mișcare stabilă sau o stabilitate mobilă, o mișcare care le menține veșnic în ceea ce sunt și în Cel ce este, întărindu-le și crescându-le totodată. Căci e o mișcare nemijlocită în jurul primei lor cauze nemișcate, de care împărtășindu-se tot mai mult nu se pot corupe”¹⁹⁸. Viața veșnică este un paradox, omul îndumnezeit stă în fața lui Dumnezeu și se mișcă în jurul lui Dumnezeu. Această mișcare mobilă și invers îl menține pe om în natura lui umană și pe Dumnezeu în ființa lui incognoscibilă, adică nu se confundă. Omul stă și cunoaște Cauza primordială a întregii lumi create, cunoscând-o se mișcă în jurul Ei și nu se poate opri, pentru că Dumnezeu este nemărginit. Viața veșnică în rai este „odihna omului în bucuria iubirii nemărginite a lui Dumnezeu față de el. (...) dar odihna aceasta nu e monotonă, ci mereu nouă, mereu surprinzătoare, deși mereu aceeași. Pentru că Cel iubitor e nesfârșit în darurile Sale”¹⁹⁹. Omul se odihnește în infinitatea iubirii lui Dumnezeu față de el. Omul se împărtășește de infinitatea iubirii lui Dumnezeu și deloc nu se poate sătura de ea. Dumnezeu cel infinit este mereu nou, veșnic, nesfârșit și minunat. Omul se odihnește cunoscându-L pe Dumnezeu la nesfârșit și mereu Același și nou. În această cunoaștere și comuniune permanentă omul descoperă noi înțelesuri ale rațiunilor creației dumnezeiești. Ziua a opta sau veșnicia cu Dumnezeu va fi „ziua luminii înțelesurilor nesfârșite întreținute de comuniunea nesfârșită”²⁰⁰. Omul va cunoaște la nesfârșit pentru că va fi în comuniune veșnică cu Dumnezeu. Înțelesurile

---

¹⁹⁸ D. Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. III..., p. 471.

¹⁹⁹ D. Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. III..., p. 473.

²⁰⁰ Vezi D. Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. III..., p. 477.

lucrurilor vor fi nesfârșite deoarece Cel care le-a creat este nesfârșit în ființa și înțelepciunea Sa. Asemenea Sfântului Iustin Popovici și părintele Dumitru Stăniloae spune că Hristos este Cel care va fi centrul cunoașterii omului, prin Care omul va cunoaște pe Dumnezeu și înțeleșurile rațiunilor lucrurilor. Prin Hristos și în Hristos omul cunoaște sensurile lumii și sensul ființei sale umane. „Precum Acela e Rațiunea tuturor rațiunilor, sau Sensul în care se văd luminate sensurile tuturor, dar în același timp Unul, din unitatea Treimii ca Dumnezeire a cărei viață e iubirea fără sfârșit, așa cei ridicați în El poartă în forma cea mai luminoasă pecetea Lui, nesăturându-se de contemplarea sensurilor fără sfârșit în El și de comuniunea iubitoare, căci participă prin El la iubirea Sfintei Treimi”²⁰¹. Omul îndumnezeit poartă pecetea lui Hristos și prin această pecete omul poate contempla sensurile nesfârșite care se arată în Hristos. Omul cunoaște sensurile lumii pentru că Hristos este și Rațiunea divină din care toate rațiunile își au originea. Înțelegerea și cunoașterea rațiunilor dumnezeiești în Hristos îl duc pe om și la cunoașterea Sfintei Treimi. Omul se împărtășește de iubirea infinită a Sfintei Treimi și neconținut cunoaște ceea ce în viața înainte de înviere nici nu-și putea imagina.

Părintele Dumitru Stăniloae și Sfântul Iustin Popovici nu se contrazic deloc în privința vieții veșnice a omului în rai. Amândoi sunt de acord că omul va trăi o viață veșnică în fericire, împărtășindu-se de iubirea infinită a lui Dumnezeu Sfânta Treime. Sunt de acord că Persoana divino-umană a Mântuitorului Iisus Hristos este cheie în împărtășirea vieții veșnice cu Dumnezeu și în stabilirea comuniunii cu Dumnezeu. De asemenea, Persoana lui Hristos va fi și centrul cunoașterii rațiunilor și sensurilor lor, deoarece este Rațiunea divină sau Logosul lui Dumnezeu. Un lucru este sigur, pentru Sfântul Iustin Popovici și părintele Dumitru Stăniloae, viața veșnică este cunoașterea Sfintei Treimi.

---

²⁰¹ D. Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. III..., pp. 480-481.

3.4 Sfântul Iustin Popovici și părintele Dumitru Stăniloae, urmași ai Sfinților Părinți

Sfântul Iustin Popovici și părintele Dumitru Stăniloae sunt cei mai mari teologi ortodocși ai secolului al XX-lea. Fiecare dintre ei este considerat cel mai mare în țara lor de origine și peste granițele lor. Această notorietate au căpătat-o prin scrierile lor teologice, prin viața lor autentică creștină și prin relațiile vii pe care le-au avut cu oamenii din toate grupurile sociale sau intelectuale. Importanța lor în domeniul teologiei a fost prezentă și în timpul vieților lor, dar influența lor ca teologi a crescut imediat după trecerea lor la Domnul și continuă și astăzi. Nimeni nu se îndoiește de personalitatea lor integrală ancorată în viața Bisericii Ortodoxe, în Tradiția Bisericii și în învățăturile Sfinților Părinți. Nu putem spune că unul este mai important decât celălalt, pentru că ei sunt egali în fața lui Dumnezeu. Sfântul Iustin Popovici (1894-1979) și părintele Dumitru Stăniloae (1903-1993) au fost contemporani. Amândoi au suferit arestări și prigoniri din partea regimului comunist. Timpul îl petreceau scriind cărți teologice și traducând din Sfinții Părinți. Au adus o contribuție originală în gândirea teologică ortodoxă, urmând cu fidelitate învățăturile Bisericii Ortodoxe și ale Sfinților Părinți, fiind printre pionierii curentului neopatristic. Numele lor sunt larg cunoscute în lume, în centrele teologice existente în lume și în centrele filosofice, unde opera lor este apreciată, tradusă și studiată.

Respectul de care se bucură Sfântul Iustin Popovici și părintele Dumitru Stăniloae în rândul teologilor, studenților sau în rândul credincioșilor, este mare. În decursul anilor s-au spus multe cuvinte mari despre ei și despre gândirea lor teologică. Vom enumera aici unele dintre cuvintele sau calitățile care le-au fost atribuite lor. Doamna Nevenka Pievaci în cartea ei *Educația divino-umană după Ava Iustin (Popovici)*, enumeră cele mai mari cuvinte spuse despre Sfântul Iustin Popovici. „Despre ava Iustin

deja s-au spus cuvinte mari, poate cele mai mari pe care le avem: că este SLUJITORUL LUI DUMNEZEU, NEVOITORUL LUI HRISTOS, CEL CARE ÎL URMEAZĂ PE HRISTOS, PLĂCUTUL LUI DUMNEZEU, AVA (PĂRINTE DUHOVNICESC), LITURGHISITORUL ZILNIC, ÎNVĂȚĂTOR, GURĂ DE AUR AL SERBILOR, VOIEVODUL CE SE LUPTĂ PE PĂMÂNTUL BISERICII (ȘI) FRUNTAȘUL TEOLOGILOR ORTODOCȘI, MARE TEOLOG, TEOLOG ORTODOX, PĂRINTE ADEVĂRAT, ÎNVĂȚĂTORUL ECUMENEI, BĂRBATUL ECUMENEI, BĂRBAT CARE ÎN SINE ARE SEMINȚELE ÎNVIERII, MARE PERSOANĂ PATRISTICĂ, STEJARUL ÎNALT AL ORTODOXIEI, SUSȚINĂTORUL NĒINVINS AL CANOANELOR ȘI TRADIȚIEI BISERICII, FILOSOFUL SÂRBESC AL ORTODOXIEI, IUBITOR CONTEMPORAN AL PUSTIEI ȘI ZĂVORÂT, CONȘTIINȚA BISERICII SÂRBE ȘI A ÎNTREGII ORTODOXII MUCENICEȘTI, PRIMUL STÂLP AL LUPTEI DUHOVNICEȘTI ȘI STÂLPUL ORTODOXIEI, PĂRINTE AL BISERICII ORTODOXE ECUMENICE, CĂ ESTE CEL MAI MARE TEOLOG AL SECOLULUI XX, BISERICA SÂRBĂ NU A AVUT UN TEOLOG MAI ÎNVĂȚAT, ESTE MÂNDRIA MONAHILOR ȘI A ORTODOXIEI”²⁰². Sfântul Iustin Popovici este denumit chiar și „al treilea evanghelist sârbesc”²⁰³, deoarece a propovăduit și s-a rugat într-un timp când poporul sârb a fost supus regimului comunist, existând pericolul ca poporul sârb să fie dezrădăcinat de credința lui creștin-ortodoxă. La discursurile care s-au ținut după moartea Sfântului Iustin Popovici, fiecare a avut de spus câte un cuvânt mare despre el. Mitropolitul Ierotei al Eghinei, în cuvintele lui despre Sfântul Iustin Popovici, îl caracterizează ca „unul din cele mai mari personaje

²⁰² Н. Пјевач, *Богочовечанска просвета по ави Јустину (Поповићу)*, Храм Светог Великомученика Георгија, Београд, ²2010, pp. 30-31.

²⁰³ Љубивоје Радовић, „Трећи српски еванђелист”, în vol. *Отац Јустин Поповић, Живот и дело. Зборник са научног скупа...*, p. 49. Primul evanghelist sau luminător al sârbilor a fost Sfântul Sava (1174/75-1236), iar al doilea Sfântul cneaz Lazar (1329-1389).

patristice contemporane ale teologiei ortodoxe”²⁰⁴. Academicianul Ioan Karmiris îl descrie ca „cel mai reprezentativ teolog ortodox contemporan” care s-a „înălțat la adevărul unei persoane patristice adevărate”²⁰⁵. De asemenea, unul dintre ucenicii lui, Episcopul Atanasie Ievtici, scriind despre al doilea și al treilea volum al Dogmaticii Sfântului Iustin Popovici, îl caracterizează cu următoarele cuvinte: „un teolog ortodox neopatristic autentic, gânditor biblic și nevoitor liturgic”²⁰⁶, menționând că este un ucenic adevărat al Sfinților Părinți.

Părintele Dumitru Stăniloae nu este cu nimic mai prejos decât Sfântul Iustin Popovici. La rândul lui, este foarte apreciat de oamenii care l-au cunoscut și de cei care citează opera lui. Profesorul Stelyanos Papadopoulos l-a numit „uriaș al Bisericii” și „cel mai mare teolog al întregii creștinătăți în veacul al XX-lea”²⁰⁷. Sau că este „teologul dumnezeieștii iconomii”²⁰⁸, așa cum mai departe în text scrie domnul Profesor Papadopoulos. Actualul Patriarh al Bisericii Ortodoxe Române, Preafericitul Părinte Daniel, pe atunci Mitropolit al Moldovei și Bucovinei, în titlul discursului său îl numește pe părintele Dumitru Stăniloae „teolog al Ortodoxiei ecumenice”²⁰⁹. Mai mult decât atât, cunoscutul filosof și scriitor Andrei Pleșu merge mai departe, numindu-l pe părintele Dumitru Stăniloae „omul instituție”²¹⁰, subliniind faptul că părintele Stăniloae

---

²⁰⁴ Митрополит †Јеротеј, *Велика Светоотачка личност*, în *На Богочовечанском путу*, p. 319.

²⁰⁵ Јован Н. Кармирис, *Архимандрит Јустин Поповић*, în *На Богочовечанском путу*, p. 325.

²⁰⁶ Владика Атанасије, *Живо предање у Цркви*, Врњачка Бања, Требиње 1998, p. 464, arud Драгиша Бојовић, „Отац Јустин и свети Оци”, în vol. *Отац Јустин Поповић, Живот и дело. Зборник са научног скупа...*, p. 93.

²⁰⁷ Stelyanos Papadopoulos, „Părintele Dumitru Stăniloae, cel mai mare teolog ortodox al întregii creștinătăți în veacul al XX-lea”, în *Anuarul FTOUB* (2004), pp. 81, 82.

²⁰⁸ S. Papadopoulos, „Părintele Dumitru Stăniloae, cel mai mare teolog...”, p. 83.

²⁰⁹ Î.P.S. †Daniel, Mitropolitul Moldovei și Bucovinei, „Părintele Stăniloae – teolog al Ortodoxiei ecumenice”, în *Anuarul FTOUB* (2004), p. 65.

²¹⁰ Andrei Pleșu, „Dumitru Stăniloae – omul instituție”, în *Anuarul FTOUB* (2004), p. 99.

a realizat lucruri pe care numai o instituție le putea face. Patriarhul Teoctist, plin de respect pentru părintele Stăniloae, îl numește „coloană a teologiei ortodoxe contemporane”²¹¹, iar la împlinirea centenarului de la nașterea părintelui Stăniloae, în titlul discursului îl numește „teolog al Ortodoxiei contemporane și profund gânditor al culturii universale”²¹². Olivier Clement este cel care îl numește pe părintele Stăniloae „cel mai mare teolog ortodox al secolului XX”²¹³, vorbind cu admirație despre gândirea teologică a părintelui Stăniloae. Părintele Dumitru Stăniloae este perceput în cercurile teologice ca „titan al teologiei românești contemporane” și un „clasic” al teologiei secolului XX²¹⁴, precum spune părintele Profesor Ioan I. Ică jr.

Toate aceste calități care li se atribuie Sfântului Iustin Popovici și părintelui Dumitru Stăniloae dovedesc mărimea geniului lor teologic și filosofic. Dovedesc că amândoi sunt mari teologi contemporani care îi uimesc pe cei care citesc și studiază opera lor. Fiecare om care a citit o parte din scrierile lor a putut afla duhul Sfinților Părinți, prezent în gândirea lor. Nu numai duhul Sfinților Părinți, ci și prezența Sfintei Scripturi sau a Cuvântului lui Dumnezeu este prezent și actual în opera lor. Tradiția Bisericii Ortodoxe este mereu prezentă și actuală, dovedind continuitatea scrierilor lor cu duhul Părinților și al Bisericii. Această continuitate este prezentă pentru că Sfântul Iustin Popovici și părintele Dumitru Stăniloae au avut un interes constant de a studia operele Sfinților Părinți și să le traducă în limba sârbă, respectiv în limba română.

---

²¹¹ P.F. † Teoctist, „Un slujitor devotat Bisericii și teologiei ortodoxe, un mare teolog (ortodox) al epocii noastre, coloană a teologiei ortodoxe contemporane”, în *Ortodoxia* XLV (1993), 3-4, p. 3.

²¹² P.F. † Teoctist, „Părintele Stăniloae, teolog al Ortodoxiei contemporane și profund gânditor al culturii universale”, în *Ortodoxia* LIV (2003), 3-4, p. 9.

²¹³ Olivier Clement, „Cel mai mare teolog ortodox al secolului XX” (traducere din «Le plus grand théologien orthodoxe du 20-ème siècle» de Măriuca Alexandrescu), în *Ortodoxia* XLV (1993), 3-4, p. 120.

²¹⁴ Ioan I. Ică jr., „Părintele Dumitru Stăniloae – «clasic» al teologiei secolului XX și misiunea teologiei în Biserică și în societate”, în *Studii Teologice* 3, I (2005), 1, p. 170.

Opera lor teologică este argumentată și susținută de numeroasele citate ale Sfinților Părinți. Acest adevăr îi face responsabili de reînnoirea teologiei patristice în opera lor, nu în sensul de simplă citare sau interpretare, ci în sensul întoarcerii la Sfinții Părinți prin actualizarea teologiei lor și prin urmarea duhului lor inspirat de Duhul Sfânt. Putem spune că sunt urmași vrednici ai Sfinților Părinți și păstrători fideli ai teologiei lor, prin viața și prin scrierile lor.

În cele ce urmează, vom încerca pe scurt să descriem cine dintre Părinții Bisericii i-au inspirat pe Sfântul Iustin Popovici și pe părintele Dumitru Stăniloae. Care sunt Sfinții Părinți întâlniți în opera lor și de la cine s-au inspirat când este vorba de contribuția lor la gnoseologie. Scrierile Sfântului Iustin Popovici conțin citate de la mai mulți Sfinți Părinți ai Bisericii, printre care se numără: Sfântul Apostol Pavel, Sfântul Ioan Gură de Aur, Sfântul Mc. Iustin Filosoful, Sfântul Macarie Egipteanul, Sfântul Atanasie cel Mare, Sfântul Vasile cel Mare, Sfântul Isaac Sirul, Sfântul Simeon Noul Teolog, Sfântul Maxim Mărturisitorul, Sfântul Chiril al Alexandriei, Sfântul Ioan Damaschin, Sfântul Grigorie Palama, Sfântul Efrem Sirul, Sfântul Chiril al Ierusalimului, Sfântul Grigorie de Nyssa, Sfântul Grigorie Teologul, Sfântul Irineu Teoforul, Fericitul Teodoret, Sfântul Epifanie, Origen, Tertulian și alții²¹⁵. În scrierile părintelui Dumitru Stăniloae se întâlnesc următorii Sfinți Părinți: Sfântul Maxim Mărturisitorul, Sfântul Grigorie de Nazianz, Sfântul Chiril al Alexandriei, Sfântul Dionisie Areopagitul, Sfântul Ioan Gură de Aur, Sfântul

---

²¹⁵ Această enumerare a fost făcută prin consultarea Dogmaticii Sfântului Iustin Popovici în cele trei volume și celelalte opere pe care le-a scris. Enumerări similare, dar mai scurte decât cea făcută de autorul acestei teze de doctorat, se regăsesc și în: Diac. Zarko Markovski, *Nota asupra ediției*, în I. Popovici, *Dogmatica Bisericii Ortodoxe*, vol. I..., p. X; Александар Јовановић, „Отац Јустин - на путу Богочовека кроз следовање светим Оцима”, în vol. *Отац Јустин Поповић, Живот и дело. Зборник са научног скупа...*, pp. 57, 58, 61; Драгиша Бојовић, „Отац Јустин и свети Оци”, în vol. *Отац Јустин Поповић, Живот и дело. Зборник са научног скупа...*, pp. 89, 91, 94; Н. Пјевач, *Богочовечанска просвета по ави Јустину...*, p. 20.

Simeon Noul Teolog, Sfântul Isaac Sirul, Sfântul Grigorie de Nyssa, Sfântul Grigorie Palama, Sfântul Nicolae Cabasila, Leonțiu de Bizanț, Sfântul Ioan Damaschin, Sfântul Ioan Casian, Sfântul Marcu Ascetul și alți Părinți filocalici²¹⁶. Este evident faptul că Sfântul Iustin Popovici și părintele Dumitru Stăniloae au încercat să sintetizeze învățătura Sfinților Părinți în opera lor. Nu se mulțumesc

---

²¹⁶ Părintele D. Stăniloae a arătat un interes mare nu numai în studierea și actualizarea teologiei Sfinților Părinți, ci și în traducerea lor în limba română. Acest lucru este unul de laudă și îl situează pe părintele D. Stăniloae printre teologii neopatristici ai secolului al XX-lea. Să amintim traducerile lui ale operei Sfântului Grigorie Palama, ale Sfântului Maxim Mărturisitorul, Sfântului Chiril al Alexandriei și cele 12 volume ale Filocaliei românești. Pentru mai multe informații cu privire la contribuția părintelui D. Stăniloae în teologia neopatristică recomandăm următoarele studii: André Scrima, „Renașterea filocalică în ortodoxia românească”, în Teodor Baconsky, Bogdan Tătaru – Cazaban (coord.), *Dumitru Stăniloae sau paradoxul teologiei...*, pp. 51-76; Î.P.S. +Serafim Joantă, „Părintele Dumitru Stăniloae și isihasmul românesc în secolul al XX-lea”, în Teodor Baconsky, Bogdan Tătaru – Cazaban (coord.), *Dumitru Stăniloae sau paradoxul teologiei...*, pp. 77-86; Andrew Louth, „Dumitru Stăniloae și teologia neo-patristică”, în Teodor Baconsky, Bogdan Tătaru – Cazaban (coord.), *Dumitru Stăniloae sau paradoxul teologiei...*, pp. 121-158; Marius Țepelea, „Preocupări filocalice la Părintele Dumitru Stăniloae”, în vol. Dumitru Megheșan et al. (coord.), *Academician Preot Profesor Dr. Dumitru Stăniloae...*, pp. 129-176; Ioniță Apostolache, „O viziune de ansamblu asupra neoisihasmului românesc la părintele Dumitru Stăniloae. Sfântul Calinic de la Cernica, exponent de seamă al monahismului oltenesc”, în vol. Dumitru Megheșan et al. (coord.), *Academician Preot Profesor Dr. Dumitru Stăniloae...*, pp. 283-313; Gheorghe Holbea, „Patristica restauratio în teologia Părintelui Dumitru Stăniloae. Implicațiile apariției Filocaliei românești pentru teologia și viața bisericească”, în Anuarul *FTOUB* (2012-2013), pp. 283-296; Cătălin Pălimaru, „Părintele Stăniloae și întoarcerea la Sfinții Părinți”, în *Ortodoxia* LIV (2003), 3-4, pp. 125-127; C. Berger, „Teologia Sfântului Maxim Mărturisitorul într-o sinteză contemporană: opera părintelui Dumitru Stăniloae”, în *Revista Teologică* SN, XXIII (2013), 1, pp. 7-22; Î.P.S. +Daniel, „Părintele Stăniloae – creator al unei sinteze neopatristice în teologia ortodoxă contemporană”, în *Studii Teologice* 3, I (2005), 1, pp. 146-150; Marius Portaru, „Contribuția Părintelui Dumitru Stăniloae (1903-1993) în domeniul traducerilor patristice românești. Problema cronologiei traducerilor, principiile traductologice și receptarea critică”, în *Studii Teologice* 3, IV (2008), 3, pp. 103-142; Adrian Marinescu, „Criteriile și fundamentele patristice ale teologiei, elemente structurale ale teologiei ortodoxe dintotdeauna și premise ale rezolvării problematicii teologice de astăzi (II)”, în *Studii Teologice* 3, IX (2013), 3, pp. 5-54; Liviu Petcu, Gabriel Herea, *Lumina din inimi. Spiritualitate isihastă în traducerea și tâlcuirea Părintelui Stăniloae*, Trinitas, Iași 2003.

doar să citeze din Sfinții Părinți, ci duc un dialog viu cu Părinții Bisericii, actualizând învățăturile lor. Acest dialog este diferit la cei doi teologi contemporani studiați în această teză de doctorat.

De exemplu, Sfântul Iustin Popovici poartă un dialog viu și profund cu Sfântul Macarie Egipteanul, despre a cărui antropologie și gnoseologie a scris o teză de doctorat, susținută în anul 1926 la Atena. De asemenea, poartă un dialog și cu Sfântul Isaac Sirul scriind despre gnoseologia lui. Sfântul Iustin Popovici analizează profund învățăturile celor doi Părinți ai Bisericii, aducând și o contribuție originală personală. Spre deosebire de cei doi Sfinți Părinți, Sfântul Iustin Popovici se pare că nu duce un dialog viu și activ cu Părinții în Dogmatica lui. Mai degrabă este un dialog pasiv unde se evidențiază smerenia Sfântului Iustin Popovici. În fiecare capitol în Dogmatica sa, Sfântul Iustin Popovici argumentează învățătura și dogmele Bisericii Ortodoxe cu numeroase citate din Vechiul și Noul Testament²¹⁷. Totuși, când vine și argumentarea Sfinților Părinți, Sfântul Iustin pur și simplu enumeră numeroase citate de la ei, fără să contribuie cu comentarii proprii. Nu considerăm că este o lipsă de contribuție personală a Sfântului Iustin Popovici, ci mai degrabă arătare de respect pentru învățăturile Sfinților Părinți. Ca un urmaș vrednic al Sfinților Părinți, Sfântul Iustin arată respect către învățătorii lui în teologia ortodoxă, smerindu-se pe sine și lăsându-i pe ei să argumenteze dogmele și învățăturile Bisericii Ortodoxe. În smerenia sa, Sfântul Iustin Popovici nu îndrăznește să deranjeze învățăturile Sfinților Părinți prin cuvintele lui, despre care probabil credea că sunt de prisos.

Spre deosebire de Sfântul Iustin Popovici, părintele Dumitru Stăniloae are un dialog viu și activ cu Sfinții Părinți, cu teologi contemporani și cu filosofi în opera lui. Se poate observa clar dialogul pe care părintele Stăniloae îl poartă în scrierile sale prin comentariile proprii la învățăturile Părinților, prin notele

---

²¹⁷ Vezi Vicențiu Românu, „Fundamente scripturistice în gândirea dogmatică a părintelui Iustin Popovici”, în *Studia Doctoralia* 2, (2017) 2, pp. 458-490.

adăugate la subsolul paginilor și prin actualizarea învățăturilor lor la problemele teologice, culturale, filosofice și sociale contemporane. Contribuția lui la actualizarea învățăturii Bisericii și a învățăturilor Sfinților Părinți este importantă și evidentă. Părintele Dumitru Stăniloae nu dialoghează separat cu Sfinții Părinți, ci poartă un dialog în care Sfinții Părinți din diferite epoci ale Bisericii și păreri teologilor și filosofilor contemporani, sunt împletite ingenios într-un singur dialog comun. Exemplul dialogului părintelui Dumitru Stăniloae cu Sfinții Părinți și cu oamenii de știință, cultură și filosofie, trebuie să fie un model pentru teologii contemporani și nu numai. Realizarea unui dialog coerent și viu va putea consolida teologia patristică în gândirea cultural-filosofică de astăzi, deschizând noi perspective.

În preocupările lor teologice și filosofice se evidențiază interesul pentru gnoseologie sau pentru cunoașterea lui Dumnezeu. Dovadă sunt începuturile lor teologice, la Sfântul Iustin Popovici este teza lui de doctorat *Problema persoanei și a cunoașterii după învățătura Sfântului Macarie Egipteanul*, iar la părintele Dumitru Stăniloae strădania lui de a traduce viața și opera Sfântului Grigorie Palama. Începuturile lor sunt legate de gnoseologie și acest interes de cunoaștere a lui Dumnezeu îl păstrează pe parcursul vieții lor. Sfântul Iustin Popovici analizează profund gnoseologia Sfântului Macarie Egipteanul, continuând cu demersul lui gnoseologic prin publicarea lucrării *Gnoseologia Sfântului Isaac Sirul*. În articolele lui interesul pentru gnoseologie este prezent, deși discursul lui este unul teologico-filosofic. Un lucru important de menționat este că Sfântul Iustin Popovici vorbește despre gnoseologie în al treilea volum din Dogmatica sa, în capitolul despre eclesiologie, despre prezența Sfântului Duh în Biserică, nu în primul volum, așa cum se obișnuiește în cărțile de Dogmatică Ortodoxă. Scrierea lui este bogat argumentată cu numeroase citate din Sfânta Scriptură. Prin aceasta Sfântul Iustin Popovici leagă cunoașterea lui Dumnezeu direct de Sfântul Duh și de Biserica lui Hristos. Cea mai bună cunoaștere omul o poate dobândi în și prin Dumnezeu-om Hristos. Pe de altă parte, părintele Dumitru

Stăniloae vorbește despre cunoaștere aproape în toate scrierile sale. Cunoașterea creației și a lui Dumnezeu este unul din firele roșii care traversează opera părintelui Stăniloae. Pe lângă cunoașterea lui Dumnezeu, părintele Stăniloae a aprofundat învățătura Sfântului Maxim Mărturisitorul despre rațiunile divine din creație și despre Domnul Hristos ca Rațiune divină. Sfântul Maxim Mărturisitorul este unul din cei mai citați Părinți de părintele Stăniloae. Gnoseologia părintelui Stăniloae este inspirată de Sfântul Maxim Mărturisitorul în mare parte, de Sfântul Grigorie Palama, de Marcu Ascetul și de alți Părinți. Sfântul Iustin Popovici și părintele Dumitru Stăniloae au un punct comun în gnoseologia lor, iar acela este Persoana divino-umană a Mântuitorului Iisus Hristos. Acest punct arată că gnoseologia lor este hristocentrică, dar nu se limitează la această caracteristică. De aceea, vom sublinia câteva puncte din caracteristicile gnoseologiei lor. Gnoseologia Sfântului Iustin Popovici și a părintelui Dumitru Stăniloae este:

- a) *Divino-umană* – în centrul cunoașterii creației și a lui Dumnezeu se află Persoana divino-umană a Domnului Iisus Hristos. Divino-umanitatea Mântuitorului este cheia unirii omului cu Hristos și cu Dumnezeu, deoarece a ipostaziat natura umană în Ipostasul veșnic al Logosului lui Dumnezeu. Omul îndumnezeit în Hristos și prin Hristos depășește cunoașterea pur rațională și înaintază în cunoașterea apofatică a creației și a lui Dumnezeu. Hristos este Logosul sau Rațiunea divină și omul unit cu El, își unește rațiunea și mintea cu Rațiunea (Logosul) lui Dumnezeu, devenind părtaș al cunoașterii lui Dumnezeu și la viața Lui veșnică.
- b) *Evanghelică* – Cunoașterea lui Dumnezeu nu se poate realiza fără îndeplinirea principiilor evanghelice, lăsate de Mântuitorul Iisus Hristos Apostolilor. Însuși Mântuitorul spune că El este Calea, Adevărul și Viața (In 14, 6) și în El Îl vom cunoaște și pe Dumnezeu Tatăl (In 14, 7-10). Cine Îl iubește pe Hristos, păzește poruncile Lui (In 14, 15). Însuși

Hristos ne învață că viața veșnică constă în cunoașterea Lui și a lui Dumnezeu Tatăl (In 17, 3). Cine trăiește Evanghelia lui Hristos va trăi veșnic și Îl va cunoaște pe Dumnezeu.

- c) *Rațional-apofatică și existențială* – Cunoașterea omului este rațională pentru că omul este o ființă rațională creată după chipul lui Dumnezeu (Fc. 1, 26). Cunoașterea rațională este limitată și nu poate explica tainele dumnezeiești. De aceea, urmează cunoașterea apofatică care se transformă în cunoaștere suprarățională. Dacă tainele lumii se pot cunoaște până la un anumit punct, tainele lui Dumnezeu sunt experiate prin energiile necreate ale lui Dumnezeu, ființa lui Dumnezeu rămânând incognoscibilă. Cunoașterea este și existențială deoarece cunoașterea rațională și cea apofatică sunt inseparabile de împrejurările concrete ale vieții umane. Întreaga existență umană este o sete neconținută după cunoaștere și veșnicie.
- d) *Ascetică și morală* – Cunoașterea nu se realizează fără exercitarea ascezei personale unde omul se smerește prin autocontrol și efort duhovnicesc susținut. Asceza are rolul să-l înduhovnicească pe om făcându-l capabil de primirea harului sfințitor al lui Dumnezeu. Asceza are rolul curățirii omului de urmele păcatelor și patimilor, susținută de post și rugăciune. Asceza nu este completă fără practicarea virtuților. Virtuțile îl aseamănă pe om cu Dumnezeu și îl ajută să înainteze în cunoașterea lui Dumnezeu. Fără morală, viața omului nu poate deveni sfântă și virtuoasă. Asceza și morală sunt esențiale în desăvârșirea omului și în atingerea celei mai mari virtuți, iubirea. În iubirea dintre om și Dumnezeu constă cunoașterea cea mai înaltă a omului.
- e) *Mistică* – cunoașterea lui Dumnezeu este mistică, pentru că omul nu-L poate cuprinde pe Dumnezeu în întregime. Unirea dintre om și Dumnezeu nu se poate explica cu mintea umană, de aceea rămâne un mister. Cunoașterea

lui Dumnezeu face mintea umană să-și înceteze activitatea, văzând slava lui Dumnezeu dar neavând putere să-și explice ceea ce vede. Omul nu poate să cunoască ființa lui Dumnezeu.

- f) *Ecclesial-sacramentală* – Biserica este locul unde omul se sfințește, se desăvârșește și se îndumnezeiește. Biserica este laboratorul unde omul își îmbogățește cunoașterea dobândită dinainte prin primirea harului lui Dumnezeu prezent în Sfintele Taine. În Sfânta Liturghie omul are posibilitatea să se împărtășească cu Trupul și Sângele Mântuitorului Iisus Hristos. În Sfânta Taină a Euharistiei, în mod tainic omul se unește cu Hristos, cele omești se hristifică în Hristos. În acest fel omul dobândește cele ale lui Hristos și devine capabil de cunoașterea tainelor divino-umane ale Persoanei Lui, de cunoașterea tainelor rațiunilor lucrurilor create și cunoașterea lui Dumnezeu. Cunoașterea omului este prezentă în viața lui, dar fără Biserică și Sfintele Taine, cunoașterea omului nu se poate sfinți și desăvârși, omul nu poate dobândi gândul lui Hristos (1 Cor. 2, 16). Participarea activă la viața Bisericii este necesară pentru omul aflat pe calea mântuirii și a cunoașterii.
- g) *Eshatologică* – cunoașterea nu se oprește cu moartea omului. Pentru omul sfânt și îndumnezeit cunoașterea continuă și în viața cea veșnică. Omul aflat în Împărăția lui Dumnezeu va cunoaște infinit. Cunoașterea veșnică este posibilă deoarece Dumnezeu Însuși este infinit, mai exact ființa Lui. Omul este atras într-o înaintare veșnică în cunoașterea lui Dumnezeu în comuniune veșnică în iubirea infinită a lui Dumnezeu pentru om. Viața veșnică înseamnă cunoașterea lui Dumnezeu (In 17, 3) Sfânta Treime.

3.5 Sinteza celui de-al treilea capitol

În al **treilea capitol**, am făcut o comparație între Sfântul Iustin Popovici și părintele Dumitru Stăniloae cu privire la contribuția lor la gnoseologia ortodoxă. Am evidențiat asemănările și diferențele, și am subliniat importanța lor în curentul neopatristic contemporan al Bisericii Ortodoxe. Privitor la aspectul hristologic al gnoseologiei lor, Sfântul Iustin Popovici și părintele Dumitru Stăniloae Îl au în centrul preocupărilor lor teologice pe Mântuitorul Iisus Hristos sau Persoana divino-umană a lui Hristos, Fiul lui Dumnezeu cel întrupat. Acest lucru ne spune că gândirea lor teologică este hristologică sau hristocentrică. Asemănarea dintre ei cu privire la folosirea denumirilor pentru Ipostasul Fiului este următoarea: Sfântul Iustin folosește cuvântul Logos, părintele Stăniloae cuvintele Rațiune și Logos. Pentru Sfântul Iustin Popovici creația este logică, pentru părintele Stăniloae este rațională. Aceste denumiri nu schimbă părerea lor despre scopul creației, care este aceeași. Pentru amândoi existența este o taină. Diferențele dintre Sfântul Iustin Popovici și părintele Stăniloae în cosmologia lor se evidențiază în teologia lor legată de rațiunile lucrurilor. Sfântul Iustin Popovici nu a dezvoltat o asemenea teologie despre rațiuni. În schimb, părintele Stăniloae a aprofundat teologia cu privire la rațiunile creației și reprezintă o caracteristică a teologiei lui. Amândoi se aseamănă în teologia lor cu privire la unirea ipostatică a naturilor divine și umane în Ipostasul Fiului lui Dumnezeu și la faptul că în Logosul întrupat omul își găsește împlinirea lui ca persoană. Singura diferență dintre cei doi teologi contemporani studiați în antropologia lor este că Sfântul Iustin nu face o legătură dintre om și rațiuni, pe când părintele Stăniloae abordează această problemă serios și aprofundat. Legat de cunoașterea catafatică sau de cea apofatică, la fel se întâlnesc diferențe. Sfântul Iustin nu dezvoltă cunoașterea rațională așa cum o face părintele Stăniloae. Cel mai mare accent este pus pe cunoașterea

apofatică în gândirea Sfântului Iustin Popovici. Părintele Stăniloae aduce o noutate în gnoseologia ortodoxă unind cele două căi de cunoaștere și spunând că se completează. La fel, aduce în gnoseologia creștină și cunoașterea din împrejurările concrete ale vieții. Asemănarea lor este în aceeași afirmație legată de cunoașterea omului și anume, cunoașterea omului atinge culminarea sa în unirea omului cu Hristos și cu Dumnezeu Sfânta Treime. În toate celelalte aspecte ale teologiei și gândirii lor, Sfântul Iustin Popovici și părintele Dumitru Stăniloae au păreri asemănătoare, în duhul Tradiției Bisericii Ortodoxe.

CONCLUZII

Tema studiată, Cunoașterea rațională în teologia Sfântului Iustin Popovici și a Părintelui Dumitru Stăniloae, prin specificul ei analitic, sintetic și comparativ, necesită concluzii care vor întregi imaginea completă a temei abordate. Prezenta lucrare a fost gândită și structurată în trei capitole mari, fiecare dintre ele având alte subcapitole care au ajutat la analizarea și sintetizarea aspectelor studiate. În subcapitolele respective a fost studiată cunoașterea rațională și apofatică în teologia Sfântului Iustin Popovici și a părintelui Dumitru Stăniloae din următoarele aspecte teologice: hristologic, antropologic, cosmologic, eclesial-sacramental și eshatologic. Toate aceste aspecte sunt interdependente, dat fiind faptul că nu putem separa cunoașterea din ele, ci este organic legată și unită cu aspectele mai sus menționate. Relația aspectelor studiate cu cunoașterea rațională și apofatică a teologilor contemporani studiați constituie o formă sistematică de analiză și sinteză a gândirii lor teologice cu privire la cunoaștere. Acest aspect al lucrării prezente ușurează aspectul comparativ al gnoseologiei Sfântului Iustin Popovici și a părintelui Dumitru Stăniloae, fiind studiate aceleași aspecte la amândoi. Fiecare aspect studiat este pus în relație cu celelalte aspecte, contribuind la completarea aspectului gnoseologic al gândirii teologice a teologilor studiați.

Analizând cele scrise în primul capitol al acestei lucrări, putem concluziona faptul că Mântuitorul nostru Iisus Hristos are un rol central în cunoașterea persoanei umane, fie ea rațională sau apofatică, în gândirea Sfântului Iustin Popovici. Se pune accent pe Logosul lui Dumnezeu, prin Care toate sunt create și prin El primesc un caracter logosic. Numai în Hristos, omul poate să-și

găsească scopul existenței și chipul lui dumnezeiesc. Toate sunt descoperite prin întruparea Fiului lui Dumnezeu, care are ca scop întruparea Lui în inimile oamenilor, descoperindu-le desăvârșirea persoanei umane și posibilitatea îndumnezeirii și cunoașterii lui Dumnezeu. Pentru Sfântul Iustin Popovici, Hristos este singura valoare prin care omul poate să cunoască lumea și pe Dumnezeu, unindu-se cu El în mod tainic și direct. Ceea ce îl face pe om capabil de cunoaștere este chipul dumnezeiesc după care a fost creat și prin care își află principiul gnoseologic în activitatea de cunoaștere. Sfântul Iustin Popovici evidențiază faptul că rațiunea omului aflată în păcat nu poate să cunoască realitățile spirituale, deoarece este limitată din cauza întunericii duhovnicesc. Pe de altă parte, rațiunea care este curată și în comuniune cu Dumnezeu, mai ales dacă este unită cu Hristos, are posibilitatea de cunoaștere nemărginită. Comuniunea omului cu Dumnezeu este un principiu de bază când vine vorba de realizarea unirii cu Dumnezeu și cunoașterea Lui. Fără o comuniune și unire personală cu Dumnezeu, omul nu poate înainta dincolo de cunoașterea pe care o poate accesa în lumea creată. Chiar și unit cu Dumnezeu, omul primește cunoașterea lui Dumnezeu după puțința lui de cunoaștere și înțelegere. Sfântul Iustin Popovici, când scrie și vorbește despre legătura dintre om și Dumnezeu, el nu separă aspectul cosmologic de aspectul antropologic, deoarece amândouă au legătură cu Dumnezeu Care a creat lumea și omul cu caracterul logic (rațional), adică cu posibilitatea să fie în comuniune și unire cu El. Lumea și omul au în ei puterea necesară cunoașterii și unirii lui Dumnezeu, putere posibilă și realizabilă prin unirea lor cu Logosul lui Dumnezeu, adică cu Hristos. Logositatea sau caracterul logic aflat în creație și în om, face posibilă comuniunea lor cu Logosul lui Dumnezeu, iar această comuniune și unire le aduce sfințirea, desăvârșirea și îndumnezeirea. Cu alte cuvinte, omul și creația își află scopul existenței lor, desăvârșirea lor perfectă, adică comuniunea veșnică cu Dumnezeu Sfânta Treime.

Procesul gnoseologic al omului și cunoașterea lui Dumnezeu se pot atinge și realiza în interiorul Bisericii, prin participarea la Sfintele Taine și practicarea virtuților. Fără dimensiunea eclezial-sacramentală și ascetică, cunoașterea nu produce efecte în ființa omului. În gândirea teologică a Sfântului Iustin Popovici, Biserica este locul unde toate se logosifică și se îndumnezeiesc. Desăvârșirea și îndumnezeirea omului devin posibile numai după un proces ascetic de curățare de păcate prin pocăință și dobândirea virtuților. Pentru că păcatul distruge centrele gnoseologice ale omului, este nevoie de pocăință prin care omul devine capabil de cunoaștere și înțelegere a realităților duhovnicești. Virtuțile sunt indispensabile pentru cunoaștere, deoarece reprezintă însuși principiul cunoașterii lui Dumnezeu. Deși în lucrare sunt enumerate și analizate doar trei virtuți: credința, rugăciunea și iubirea, ca cele mai apropiate și în relație directă cu cunoașterea lui Dumnezeu, toate virtuțile îl duc pe om spre desăvârșire și îndumnezeire, sau spre asemănare cu Dumnezeu. În Biserică se desfășoară viața omului credincios, pe de o parte este lupta cu păcatul și patimile, iar pe de altă parte este dobândirea virtuților. Nimic din ce face omul în viața sa duhovnicească nu se realizează fără harul Sfântului Duh care lucrează în și prin Biserică. Sfântul Iustin Popovici evidențiază clar rolul Sfântului Duh în cunoașterea rațională și apofatică, mai ales în cunoașterea lui Dumnezeu. Sfințirea, desăvârșirea, hristificarea și îndumnezeirea omului se realizează prin Sfântul Duh în Biserică, pentru că El este cel care oferă cunoașterea tainelor lui Dumnezeu. Harul Sfântului Duh este împărtășit omului prin Sfintele Taine săvârșite în Biserică, dintre care Sfânta Împărtășanie oferă unire directă cu Însuși Hristos.

Primul capitol se termină cu analiza dimensiunii eshatologice a gnoseologiei ortodoxe aprofundată de către Sfântul Iustin Popovici. Este dat un răspuns despre mântuirea omului și viața lui veșnică, care spune că, cunoașterea lui Dumnezeu este posibilă în viața cea veșnică pentru persoanele umane care au ajuns într-o legătură personală și de unire desăvârșită cu Dumnezeu.

Oamenii care vor refuza comuniunea și cunoașterea lui Dumnezeu, nu vor avea posibilitatea cunoașterii adevărate, ci vor rămâne veșnic în întunericul necunoaștinței și al chinurilor veșnice, lipsiți de iubirea lui Dumnezeu.

Părintele Dumitru Stăniloae a adus contribuții proprii la aprofundarea gnoseologiei ortodoxe. Autorul a analizat aceleași aspecte regăsite și în primul capitol, fiind prezente și în gândirea teologică a părintelui Dumitru Stăniloae. Este important să menționăm faptul că părintele Stăniloae a dezvoltat pe larg noțiunea de Rațiune supremă, referitoare la Logosul sau Fiul lui Dumnezeu. Rațiunea supremă sau Logosul, pe toate le-a creat cu raționalitate care oglindește Rațiunea dumnezeiască prin rațiunile dumnezeiești prezente în creație și în om. Această raționalitate regăsită în creație și în om este punctul de pornire al omului spre aflarea scopului și sensului vieții lui. Raționalitatea creației ne descoperă sensul ultim al ei, Care este Logosul sau Rațiunea supremă. Rațiunea omului este creată după chipul Rațiunii divine, de aceea este și capabilă de unire cu Ea, unire realizată prin întruparea Fiului lui Dumnezeu Care și-a asumat natura umană. Rațiunea umană are capacitatea și posibilitatea cunoașterii infinite prin ipostazierea ei în Logosul (Rațiunea) lui Dumnezeu. Persoana lui Iisus Hristos este în centrul gândirii teologice a părintelui Dumitru Stăniloae când vorbește despre cunoașterea lui Dumnezeu. Prin Hristos și în Hristos omul unește cunoașterea rațională cu cea apofatică, ajungând până la cunoașterea suprarățională a lui Dumnezeu. Contribuția specifică a părintelui Dumitru Stăniloae în gnoseologie este cea referitoare la cunoașterea lui Dumnezeu din împrejurările concrete ale vieții. Această perspectivă întregește caracterul existențial și personalist al cunoașterii lui Dumnezeu, dovedind că, cunoașterea duhovnicească este prezentă în toate aspectele vieții omenești, prin grija providențială a lui Dumnezeu. Toate etapele cunoașterii lui Dumnezeu și a lumii create se regăsesc în taina Persoanei lui Hristos.

Dimensiunea eclesial-sacramentală și ascetică este prezentă și în gândirea părintelui Stăniloae când vorbește despre cunoaștere.

Omul înaintează în cunoaștere tot în Biserica lui Hristos, unde etapele ascetice de curățare, iluminare și îndumnezeire se săvârșesc. Dobândirea virtuților devine necesară pentru realizarea cunoașterii lui Dumnezeu. În Sfânta Taină a Euharistiei, rațiunea și mintea omului se unesc cu rațiunea și mintea lui Hristos, omul devenind părtaș la cunoașterea tainelor dumnezeiești. Sfântul Duh este Cel care face totul posibil, Care prin harul Său îl îndumnezeiește pe om, înălțându-l până la realizarea lui deplină ca persoană. Pentru părintele Stăniloae, moartea a devenit o înălțare spre Dumnezeu prin Hristos. Cei aflați în Împărăția lui Dumnezeu vor găsi odihnă veșnică în iubirea infinită a lui Dumnezeu și cunoaștere veșnică în comuniune veșnică cu Dumnezeu. Omul osândit la iad, va fi preocupat de egoismul propriu și nu poate cunoaște.

Asemănările și diferențele analizate și sintetizate în al treilea capitol, ne spun multe despre stilul și gândirea celor doi teologi contemporani studiați în această lucrare cu privire la cunoașterea rațională și apofatică. Este evident că pentru amândoi centrul gândirii lor teologice îl ocupă Persoana divino-umană a lui Hristos sau Logosul lui Dumnezeu. Întruparea Fiului lui Dumnezeu are o importanță mare nu numai în ce privește mântuirea omului, ci și în gnoseologia ortodoxă. Cei doi teologi subliniază rolul întrupării Fiului lui Dumnezeu ca fiind necesar pentru mântuirea și îndumnezeirea omului, deoarece însuși omul este creat după chipul Logosului și al Tatălui și Sfântului Duh, adică după chipul Sfintei Treimi. Posibilitatea îndumnezeirii omului și comuniunea lui cu Dumnezeu sunt înscrise în chipul divin pe care omul l-a primit de către Dumnezeu Sfânta Treime. Cei doi teologi se pun de acord când vine vorba și de creație, fiind rațională sau logică. Diferențele care se evidențiază sunt legate de rațiunile lumii și cunoașterea rațională și apofatică. Sfântul Iustin Popovici nu vorbește despre rațiunile lumii așa cum o face părintele Dumitru Stăniloae, deși spune că lumea creată are o logositate (raționalitate) a ei. Părintele Stăniloae a dezvoltat și a aprofundat teologia rațiunilor și legătura lor cu persoana umană, aducând o

explicație mai profundă despre relația care există între om și creație și cum această relație îl conduce pe om spre Dumnezeu. Când este vorba de cunoașterea rațională și cea apofatică, apar din nou diferențe între cei doi teologi, deși finalul cunoașterii este același la amândoi. Sfântul Iustin Popovici pune accent cel mai mult pe cunoașterea apofatică, ca singura cunoaștere care trebuie atinsă, pe când despre cunoașterea rațională vorbește rar sau subliniază faptul că rațiunea umană nu este capabilă să cunoască tainele lui Dumnezeu. La părintele Stăniloae nu este cazul, deoarece așa cum știm, cunoașterea rațională și cea apofatică se întrepătrund, fiind strâns corelate cu împrejurările concrete ale vieții omenești. Ceea ce este important la cei doi teologi studiați în această lucrare, este că subliniază importanța Bisericii în procesul cunoașterii lui Dumnezeu. Caracterul hristic și tainic al Bisericii are un rol important în gnoseologia ortodoxă, pentru că Biserica nu este separată de Hristos și de Sfântul Duh, nici omul credincios care se află pe calea sfințirii, desăvârșirii și cunoașterii lui Dumnezeu. Atunci când Sfântul Iustin Popovici și părintele Dumitru Stăniloae scriu și vorbesc despre Hristos, omul, creație, Biserică, mântuire și cunoașterea, nu fac separare de noțiuni și nu analizează totul separat, ci toate se află într-o relație de interdependență pentru realizarea scopului final, adică cunoașterea și unirea veșnică cu Dumnezeu.

Cu alte cuvinte, putem afirma că tema studiată în această teză de doctorat a meritat să fie cercetată. Prezenta cercetare oferă date importante din gândirea teologilor studiați cu privire la cunoaștere. Ne oferă date prin care putem să înțelegem mai ușor și mai bine preocupările teologice ale celor doi teologi studiați în a doua jumătate a secolului al XX-lea. Deși au fost contemporani și au trăit în ani grei pentru țările lor, au adus contribuții personale la teologia creștină ortodoxă, fiecare fiind preocupat de anumite aspecte ale teologiei. Bineînțeles, în aceste contribuții se află și îmbogățirea teologiei ortodoxe cu o gnoseologie caracteristică fiecăruia dintre ei, dar nu diferită de învățăturile Sfinților Părinți. Studiul cunoașterii raționale și al cunoașterii apofatice în gândirea teologică a Sfântului Iustin Popovici și a părintelui Dumitru

Stăniloae poate să aducă inspirație pentru studierea comparativă a celorlalte aspecte ale teologiei lor, aducând contribuții și îmbogățire a tezaurului învățăturilor Sfinților Părinți și a Bisericii Ortodoxe. Gândirea lor teologică nu este diferită de gândirea Sfinților Părinți, ci se încadrează în duhul Părinților și al Tradiției Bisericii Ortodoxe. Acest lucru ne dovedește că Sfântul Iustin Popovici și părintele Dumitru Stăniloae dovedesc elocvent că sunt urmași vrednici ai Sfinților Părinți. Această calitate le dă dreptul de a fi situați în curentul neopatristic al secolului al XX-lea. Gândirea lor teologică este una complexă și frumoasă, care atrage cititori și cercetători ai operei lor teologice. Contribuția mea la compararea gnoseologiei Sfântului Iustin Popovici și a părintelui Dumitru Stăniloae sper că își va găsi locul ei în cercetările teologice contemporane și va îmbogăți tezaurul cunoștințelor teologice al Bisericii Ortodoxe.

BIBLIOGRAFIE

Izvoare biblice

1. *Biblia sau Sfânta Scriptură*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 2005;
2. *Noul Testament cu Psalmii*, Editura Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă, București, 2008;

IZVOARE

CĂRȚI DE SFÂNTUL IUSTIN POPOVICI

1. **ПОПОВИЋ**, Јеромонах Др. Јустин, *Догматика Православне Цркве*, Књига прва, Манастир Ћелије, Београд, ²1980;
2. **IDEM**, *Догматика Православне Цркве*, Књига друга, Манастир Ћелије, Београд, ²1980;
3. **IDEM**, *Догматика Православне Цркве*, Књига трећа, Манастира Св. Ћелије код Ваљева, Београд, 1978;
4. **IDEM**, *Dogmatica Bisericii Ortodoxe*, volumul I, Traducere din limba sârbă de Diac. Zarko Markovski, Editura Doxologia, Iași, 2017;
5. **IDEM**, *Проблем личности и познања по учењу Светог Макарија Египатског*, în col. *Сабрана дела светог Јустина Новог у 30 књига*, Књига 8, Манастир Ћелије, Београд, 1999, pp. 9-150;
6. **IDEM**, *Гносеологија Светог Исака Сирина*, în col. *Сабрана дела Светог Јустина Новог...*, Књига 8, pp. 153-196;
7. **IDEM**, *Тумачење Светог Еванђеља по Матеју*, în col. *Сабрана дела Светог Јустина Новог...*, Књига 10, Манастир Ћелије, Београд 2000;

8. **IDEM**, *Tumacheње светог Еванђеља по Јовану*, în col. *Сабрана дела светог Јустина Новог...*, Књига 11, Манастир Телије код Ваљева, Београд 2001, pp. 7-238;
9. **IDEM**, *Tumacheње прве посланице Св. Јована Богослова*, în col. *Сабрана дела светог Јустина Новог...*, Књига 12, Манастир Телије код Ваљева, Београд 2001, pp. 274-311;
10. **IDEM**, *Problema persoanei și a cunoașterii după învățătura Sfântului Macarie Egipteanul*, în *Calea cunoașterii lui Dumnezeu, Capete ascetice și despre cunoștință*, Traducere din limba sârbă: Monahia Domnica (Țalea), Editura Egumenița, Galați, 2014, pp. 23-214;
11. **IDEM**, *Gnoseologia Sfântului Isaac Sirul*, în *Calea cunoașterii lui Dumnezeu...*, pp. 217-285;

STUDII ȘI ARTICOLE DE SFÂNTUL IUSTIN POPOVICI

12. **IDEM**, „Între două filozofii”, în *Omul și Dumnezeuul – Om, Abisurile și culmile filosofiei*, Studiu introductiv și traducere: Pr. Prof. Ioan Ică și diac. Ioan I. Ică jr., Editura Deisis, Sibiu, 1997, pp. 41-55;
13. **IDEM**, „Raiul meu și iadul meu. Sensul vieții și al lumii”, în *Omul și Dumnezeuul – Om...*, pp. 56-63;
14. **IDEM**, „Condamnați la nemurire”, în *Omul și Dumnezeuul – Om...*, pp. 64-72;
15. **IDEM**, „Misiunea internă a Bisericii noastre: realizarea Ortodoxiei”, în *Omul și Dumnezeuul – Om...*, pp. 73-81;
16. **IDEM**, „Doliu pentru Hristos. Cultură și Sfințenie”, în *Omul și Dumnezeuul – Om...*, pp. 82-94;
17. **IDEM**, „«Împreună cu toți sfinții». Prolog și Epilog la «Viețile Sfinților»”, în *Omul și Dumnezeuul – Om...*, pp. 95-114;
18. **IDEM**, „Valoarea supremă și criteriul ultim în Ortodoxie”, în *Omul și Dumnezeuul – Om...*, pp. 115-139;
19. **IDEM**, „Filozofia ortodoxă a Adevărului. Prefață la «Dogmatica Bisericii Ortodoxe»”, în *Omul și Dumnezeuul – Om...*, pp. 140-145;
20. **IDEM**, „De la arianismul lui Arie la arianismul european modern”, în *Omul și Dumnezeuul – Om...*, pp. 146-155;
21. **IDEM**, „Gânduri despre infailibilitatea omului european. Cu prilejul Conciliului Vatican II”, în *Omul și Dumnezeuul – Om...*, pp. 156-170;

22. **IDEM**, „Capitole eclesiologice”, în *Omul și Dumnezeuul – Om...*, pp. 171-208;
23. **IDEM**, „Invizibilul dinăuntru vizibilului, taina Binelui și a răului”, în *Abisurile gândirii și simțirii umane, studii teologice*, traducere din limba neolenă de pr. dr. Gabriel Mândrilă și Laura Mândrilă, Editura Sophia/Metafraze, București 2013, pp. 165-194;
24. **IDEM**, „Despre paradisul sufletului rus”, în *Abisurile gândirii și simțirii umane...*, pp. 300-312;
25. **IDEM**, „Căprioară din paradisul pierdut. Confesiune”, în *Abisurile gândirii și simțirii umane...*, pp. 422-432;
26. **IDEM**, „Срна у изгубљеном рају” în *На Богочовечанском путу*, Издање Манастира Ћелије код Ваљева, Београд, 1980, pp. 111-118;
27. **IDEM**, „Тајна Спаситељевог васкрсења и тајна спасења”, în *Хришћанско дело II* (1936), pp. 81-90;
28. **IDEM**, „Невидљиво у видљивом”, în *Хришћанско дело II* (1936), pp. 401-416;
29. **IDEM**, „Тајна Спаситељевог учења и тајна спасења”, în *Светосавље V*, јуније (1936), Београд, pp. 68-75;
30. **IDEM**, „Васкрсење Богочовека Христа”, în *Богословље XIV* (1939), Београд, pp. 109-120;
31. **IDEM**, „О рају руске душе”, în *Богословље XIV* (1939), Београд, pp. 193-201;
32. **IDEM**, „О суштини православне аксиологије и критериологије”, în *Богословље X* (1935), Београд, pp. 1-22;
33. **IDEM**, „Молитвени дневник”, în *На Богочовечанском путу...*, pp. 119-130;
34. **IDEM**, „Подвижничка и богословска поглавља”, în *На Богочовечанском путу...*, pp. 131-188;

SCRISORI DE SFÂNTUL IUSTIN POPOVICI

35. **IDEM**, „Света туга за покојницима”, în *На Богочовечанском путу...*, pp. 203-204;
36. **IDEM**, „Будућем монаху о омотивљену ума и о свеправославном Сабору”, în *На Богочовечанском путу...*, pp. 205-207;
37. **IDEM**, „Камијевско «светитељство» без Бога”, în *На Богочовечанском путу...*, pp. 207-209;

38. **IDEM**, „Живот преображавати у Христорживот”, *în На Богочовечанском путу...*, pp. 213-214;
39. **IDEM**, „Богочовечанска еволуција”, *în На Богочовечанском путу...*, pp. 215-216;
40. **IDEM**, „Човек и Богочовек”, *în На Богочовечанском путу...*, pp. 216-219;
41. **IDEM**, „Тражење себе богочовечно”, *în На Богочовечанском путу...*, pp. 230-232;

PREDICI DE SFÂNTUL IUSTIN POPOVICI

42. **IDEM**, „Беседа о две највеће заповести”, *în На Богочовечанском путу...*, pp. 235-241;
43. **IDEM**, „Беседа при освећењу обновљене цркве”, *în На Богочовечанском путу...*, pp. 255-261;

PASTORALE DE SFÂNTUL IUSTIN POPOVICI

44. **IDEM**, „Савршени Бог и савршени човек”, *în На Богочовечанском путу...*, pp. 265-267;
45. **IDEM**, „Бог ушао у матицу људског живота”, *în На Богочовечанском путу...*, pp. 267-269;
46. **IDEM**, „Људи су вечна браћа и вечна сабраћа”, *în На Богочовечанском путу...*, pp. 272-276;

CĂRȚI DE PĂRINTELE DUMITRU STĂNILOAE

47. **STĂNILOAE**, Preotul Profesor Dumitru, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, Vol. I, EIBMO, București, ⁴2010;
48. **IDEM**, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, Vol. II, EIBMO, București, ⁴2010;
49. **IDEM**, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, Vol. III, EIBMO, București, ⁴2010;
50. **IDEM**, *Iisus Hristos – Lumina lumii și îndumnezeitorul omului*, *în col. „Dumitru Stăniloae – Opere complete VI”*, Editura Basilica, București, 2014;
51. **IDEM**, *Chipul evanghelic al lui Iisus Hristos*, *în col. „Dumitru Stăniloae – Opere complete VII”*, Editura Basilica, București, 2016;

52. **IDEM**, *Ascetica și mistica Bisericii Ortodoxe*, EIBMBOR, București, 2002;
53. **IDEM**, *Chipul nemuritor al lui Dumnezeu*, în col. „Dumitru Stăniloae – Opere complete V”, Editura Basilica, București, 2013;
54. **IDEM**, Costa de Beauregard, M.-A., *Mică dogmatică vorbită. Dialoguri la Cernica*, Traducere Maria-Cornelia Ică jr, Deisis, Sibiu, ³2007;
55. **IDEM**, *Iisus Hristos sau restaurarea omului*, în col. „Dumitru Stăniloae – Opere complete IV”, Editura Basilica, București, 2013;
56. **IDEM**, *Sensul ascezei monahale*, Editura Reîntregirea, Alba Iulia, 2005;
57. **IDEM**, *Sfânta Treime sau la început a fost Iubirea*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, ²2005;
58. **IDEM**, *Spiritualitate și comuniune în Liturghia ortodoxă*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, ²2004;

STUDII ȘI ARTICOLE DE PĂRINTELE DUMITRU STĂNILOAE

59. **IDEM**, „Chipul lui Hristos în Biserica răsăriteană: Iisus Hristos, Darul și Cuvîntul suprem al lui Dumnezeu”, în *Orthodoxia* XXV, Nr. 1, 1973, București, pp. 5-17;
60. **IDEM**, „Desăvîrșirea noastră în Hristos după învățătura Bisericii Ortodoxe (I)”, în *Mitropolia Olteniei* XXXII, Nr. 1-2 (1980), Craiova, pp. 76-111; (II), 3-6, pp. 402-426; (III), XXXIII (1981) 1-3, pp. 95-104;
61. **IDEM**, „Creația ca dar și tainele Bisericii”, în *Orthodoxia* XXVIII, Nr. 1 (1976), București, pp. 10-29;
62. **IDEM**, „Semnificația luminii dumnezeiești în spiritualitatea și cultul Bisericii Ortodoxe”, în *Orthodoxia* XXVIII (1976), 3-4, București, pp. 433-446;
63. **IDEM**, „Chipul lui Dumnezeu și responsabilitatea lui în lume”, în *Orthodoxia* XXV (1973), 3, București, pp. 347-362;
64. **IDEM**, „Cunoașterea lui Dumnezeu la Sfîntul Ioan Gură de Aur”, în *Orthodoxia* IX (1957), 4, București, pp. 555-567;
65. **IDEM**, „Posibilitatea reconcilierii dogmatice între Biserica Ortodoxă și Vechile Biserici Orientale”, în *Orthodoxia* XVII (1965), Nr. 1, București, pp. 5-27;
66. **IDEM**, „Dumnezeu și timpul. Idei generale”, în *Revista Teologică* XXVII (1937), 12, Sibiu, pp. 457-461;

67. **IDEM**, „Biserica universală și sobornicească”, în *Ortodoxia* XVIII (1966), 2, București, pp. 167-198;
68. **IDEM**, „Teologia Euharistiei”, în *Ortodoxia* 3 (1969) pp. 343-363, reeditată în *Ortodoxia* S II, VI (2014) 2, pp. 12-35;
69. **IDEM**, „Comunitate prin iubire”, în *Ortodoxia* XV (1963), 1, București, pp. 52-70;
70. **IDEM**, „Concepția ortodoxă despre tradiție și despre dezvoltarea doctrinei”, în *Ortodoxia* XXVII (1975), 1, București, pp. 5-14;
71. **IDEM**, „Criteriile prezenței Sfântului Duh”, în *Studii Teologice* XIX (1967), 3-4, București, pp. 103-127;
72. **IDEM**, „Din aspectul sacramental al Bisericii”, în *Ortodoxia* XVIII, (1966), 9-10, București, pp. 531-562;
73. **IDEM**, „Dumnezeu este iubire”, în *Ortodoxia*, XXIII (1971), 3, București, pp. 366-402;
74. **IDEM**, „Dumnezeu este lumină”, în *Ortodoxia* XXVI (1974), 1, București, pp. 70-96;
75. **IDEM**, „Caracterul permanent și mobil al Tradiției”, în *Studii Teologice* XXV (1973), 3-4, București, pp. 149-164;
76. **IDEM**, „Căderea din rai, căderea din iubire”, în *Glasul Bisericii* XXVI (1967), 3-4, București, pp. 215-218;

LITERATURA SECUNDARĂ

CĂRȚI DESPRE SFÂNTUL IUSTIN POPOVICI

77. **ПЈЕВАЧ**, Мр. Невенка, *Богочовечанска просвета по ави Јустину (Поповићу)*, Храм Светог Великомученика Георгија, Београд, 2010.

CĂRȚI DESPRE PĂRINTELE STĂNILOAE

78. **BARTOȘ**, Emil, *Conceptul de îndumnezeire în teologia lui Dumitru Stăniloae*, Editura Cartea Creștină, Oradea, 2002;
79. **BERGER**, Ieromonah Calinic, *Teognosia – sinteza dogmatică și duhovnicească a părintelui Dumitru Stăniloae*, traducere ieromonah Nectarie (Dărăban), Deisis, Sibiu, 2014;

80. **BUCHIU**, Ștefan, *Cunoașterea apofatică în gândirea Părintelui Stăniloae*, Basilica, București, 2013;
81. **HENKEL**, Jürgen, *Îndumnezeire și etică a iubirii în Spiritualitatea ortodoxă. Ascetica și Mistica părintelui Dumitru Stăniloae*, Traducere diac. Ioan I. Ică jr., Deisis, Sibiu, 2006.
82. **IOJA**, Pr. Prof. Univ. Dr. Cristinel, *Dogmatică și dogmatişti. Prolegomena privind aprofundarea Teologiei Dogmatice Ortodoxe în România în a doua jumătate a secolului al XX-lea și începutul secolului al XXI-lea*, Editura Doxologia, Iași 2017;
83. **PETCU**, Liviu, **HEREA**, Gabriel, *Lumina din inimi. Spiritualitate isihastă în traducerea și tâlcuirea Părintelui Stăniloae*, Trinitas, Iași 2003.

STUDII ȘI ARTICOLE

STUDII ȘI ARTICOLE DESPRE SFÂNTUL IUSTIN POPOVICI

84. **MARKOVSKI**, Diac. Zarko, *Nota asupra ediției*, în I. Popovici, *Dogmatica Bisericii Ortodoxe*, vol. I..., pp. I-XIV;
85. **БОЈОВИЋ**, Проф. Др. Драгиша, „Отац Јустин и свети Оци”, în vol. *Отац Јустин Поповић, Живот и дело*. Зборник са научног скупа, Православна епархија врањска, Врање 2011, pp. 85-95;
86. Владика **†АТАНАСИЈЕ**, *Живо предање у Цркви*, Врњачка Бања, Требиње 1998, аруд Драгиша Бојовић, „Отац Јустин и свети Оци”, în *Отац Јустин Поповић, Живот и дело...*, pp. 85-95.
87. **ЈАЊИЋ**, Др Хаџи Ђорђе Ј., „Време саблазни и антихриста”, în *Отац Јустин Поповић, Живот и дело...*, pp. 140-176;
88. **ЈОВАНОВИЋ**, Јереј Александар, „Отац Јустин - на путу Богочовека кроз следовање светим Оцима”, în vol. *Отац Јустин Поповић, Живот и дело...*, pp. 56-62;
89. **КАРМИРИС**, Јован Н., „Архимандрит Јустин Поповић”, în *На Богочовечанском путу*, pp. 323-325.
90. Митрополит **†ЈЕРОТЕЈ**, „Велика Светоотачка личност”, în *На Богочовечанском путу*, pp. 317-319.
91. **ПЈЕВАЧ**, Мр Невенка, „Богочовечанска просвета по Ави Јустину (Поповићу)”, în *Отац Јустин Поповић, Живот и дело...*, pp. 187-216

92. **ПОПОВИЋ ТОДОРОВИЋ**, Јања, „Обожeње личности на пут богопознања и себепознања”, *în Отац Јустин Поповић, Живот и дело...*, pp. 223-240;
93. **РАДОВИЋ**, Љубивоје, „Трећи српски еванђелист”, *în Отац Јустин Поповић, Живот и дело...*, pp. 48-55;
94. **РИСТИЋ ГОРГИЈЕВ**, Проф. Др. Слађана, „Теохуманизам у делу Оца Јустина Поповића”, *în Отац Јустин Поповић, Живот и дело...*, pp. 107-123;
95. **ROMĂNU**, Vincențiu Ilie, *Centralitatea lui Iisus Hristos, Dumnezeulom, în gândirea dogmatică a părintelui Iustin Popovici*, (Teză de Doctorat), Universitatea „Aurel Vlaicu” din Arad, Facultatea de Teologie Ortodoxă din Arad, 2017;
96. **IDEM**, Arhid. Drd. Vincențiu, „Fundamente scripturistice în gândirea dogmatică a părintelui Iustin Popovici”, *în Studia Doctoralia 2*, (2017) 2, pp. 458-490;
97. **SANDU**, Drd. Pr. Vlad-Sergiu, „Hristologia ortodoxă în gândirea Părintelui Iustin Popovici”, *în Studia Doctoralia 3*, (2018) 3, pp. 82-102;
98. **STOŠIĆ**, Ranђel, *Pedađoške koncepcije moralnog vaspitanja u delu Ave Justina i naša savremenost*, (Teză de Doctorat), Univerzitet u Niš, Filozofski Fakultet, 2015;

STUDII ȘI ARTICOLE

DESPRE PĂRINTELE DUMITRU STĂNILOAE

99. **ACHIM**, Pr. Drd. Alin Nicușor, „Devenirea ființei umane ca persoană în Biserică, potrivit teologiei părintelui Dumitru Stăniloae”, *în Studia Doctoralia 2*, (2017) 2, pp. 257-275;
100. **APOSTOLACHE**, Diac. Asist. Univ. Dr. Ionița, „O viziune de ansamblu asupra neoisihasmului românesc la părintele Dumitru Stăniloae. Sfântul Calinic de la Cernica, exponent de seamă al monahismului oltenesc”, *în vol. Dumitru Megheșan et al. (coord.), Academician Preot Profesor Dr. Dumitru Stăniloae – Părintele teologiei românești*, Simpozion național – Oradea, 8-9 Iulie 2013, Editura Universității din Oradea, Oradea, 2014, pp. 283-313;
101. Arhiereu Dr. **†Irineu** Slătineanu, „Epectaza ca experiență mistică întru nesfârșită adâncire în Dumnezeu la Sfântul Grigorie de Nyssa”, *în Mitropolia Olteniei*, LIX (2007) 5-8, pp. 7-33;

102. **BĂJĂU**, Pr. Conf. Dr. Constantin I., „Relația Dumnezeu-om în teologia Părintelui Profesor Dumitru Stăniloae”, în *Revista Teologică*, SN XXII (2012) 1, pp. 72-96;
103. **BERGER**, Calinic, „Teologia Sfântului Maxim Mărturisitorul într-o sinteză contemporană: opera părintelui Dumitru Stăniloae”, în *Revista Teologică* SN XXIII (2013), 1, pp. 7-22;
104. **BRIA**, Pr. Prof. Dr. Ion, „Spațiul îndumnezeirii. Eternizarea umanului în Dumnezeu, în viziunea teologică a Părintelui Stăniloae”, în *Ortodoxia*, XLV (1993) 3-4, pp. 77-99;
105. **BUCHIU**, Pr. Conf. Dr. Ștefan, „Relația dintre cuvânt și taină în teologia Părintelui Stăniloae”, în *Anuarul FTOUB* (2004), pp. 535-553;
106. **IDEM**, „Cosmologia în opera Părintelui Stăniloae și implicațiile ei ecologice”, în *Ortodoxia*, LIV (2003) 3-4, pp. 60-75;
107. **IDEM**, „Părintele Dumitru Stăniloae – teolog al iubirii dumnezeiești (triadologie-hristologie-pnevmatologie)”, în *Anuarul FTOUB* (2013), pp. 117-134;
108. **IDEM**, „Sfânt și sfințenie în Ortodoxie, în viziunea părintelui Profesor Dumitru Stăniloae”, în *Anuarul FTOUB* (2013), pp. 375-382;
109. **BURLACU**, Pr. Asist. Univ. Dr. Mihai, „Experiența lui Dumnezeu în Sfintele Taine în concepția Părintelui Dumitru Stăniloae”, în *Anuarul FTOUB* (2013), pp. 311-322
110. **IDEM**, „Gândirea Părintelui Dumitru Stăniloae privind experiența lui Dumnezeu în Sfintele Taine”, în vol. Pr. Lect. Univ. Dr. Nicolae Răzvan Stan, Dr. Lucian Dindirică (coordonatori), *Părintele Profesor Dumitru Stăniloae sau consonanța dintre dogmă, spiritualitate și Liturghie*, Editura Cetatea de Scaun, Editura Mitropolia Olteniei, Craiova, 2015, pp. 477-508;
111. **CARAZA**, Diac. Asist. Ioan, „«Lumea ca dar al lui Dumnezeu» – coordonată esențială a teologiei Părintelui Stăniloae”, în *Ortodoxia*, XLV (1993) 3-4, pp. 108-111.
112. **CLEMENT**, Olivier, „Cel mai mare teolog ortodox al secolului XX” (traducere din «Le plus grand théologien orthodoxe du 20-ème siècle» de Măriuca Alexandrescu), în *Ortodoxia* XLV (1993), 3-4, pp. 120-126.
113. **COSTA DE BEAUREGARD**, Pr. Marc-Antoine, „Hristos, supremul Ipostas dintre ipostas-urile create, la Părintele Stăniloae”, în *Ortodoxia*, S II, V (2013) 4, pp. 114-127;
114. **COSTACHE**, Pr. Doru, „Colocviul fără sfârșit. Rațiunea de a fi a creației în gândirea părintelui Dumitru Stăniloae”, în vol. Teodor

- Baconsky, Bogdan Tătaru-Cazaban (coord.), *Dumitru Stăniloae sau paradoxul teologiei*, Editura Anastasia, București, 2003, pp. 183-244;
115. **IDEM**, „Communio, Părintele Dumitru Stăniloae și rațiunea ecclesial-colocvială a existenței”, în *Studii Teologice* S II, LIII (2001) 3-4, pp. 62-81;
116. **COVAN**, Pr. Asist. Univ. Dr. Adrian D., „Triadologia ortodoxă în opera Părintelui Profesor Dumitru Stăniloae”, în vol. Dumitru Megheșan et al. (coord.), *Academician Preot Profesor Dr. Dumitru Stăniloae...*, pp. 86-95;
117. **DRĂGUȘIN**, Nicolae, „Teodiceea hristologică la Părintele Dumitru Stăniloae”, în *Studii Teologice* 3, IX (2013) 3, pp. 149-168;
118. **ENĂCHESCU**, Pr. Constantin, „Contribuția Pr. Acad. Prof. Dr. Dumitru Stăniloae la edificarea unei filosofii antropologice creștin-ortodoxe”, în *Ortodoxia*, XLV (1993) 3-4, pp. 127-142;
119. **FARCAȘIU**, Pr. Conf. Univ. Dr. Lucian, „Mistagogia liturgică a Părintelui Dumitru Stăniloae, reflectată în lucrarea „Spiritualitate și comuniune în Liturghia ortodoxă”, în vol. Pr. Lect. Univ. Dr. Nicolae Răzvan Stan, Dr. Lucian Dindirică (coordonatori), *Părintele Profesor Dumitru Stăniloae sau consonanța...*, pp. 172-195;
120. **FER**, Pr. Lect. Univ. Dr. Doru Vasile, „Starea primordială a omului în accepțiunea Părintelui Profesor Dumitru Stăniloae”, în vol. Dumitru Megheșan et al. (coord.), *Academician Preot Profesor Dr. Dumitru Stăniloae...*, pp. 384-395;
121. **FERENȚ**, Pr. Lect. Univ. Dr. Iosif, „Paza minții și curățenia inimii în spiritualitatea Părintelui Stăniloae”, în vol. Dumitru Megheșan et al. (coord.), *Academician Preot Profesor Dr. Dumitru Stăniloae...*, pp. 194-215;
122. **HEREA**, Pr. Gabriel, „Iconic și eclesiologic în teologia Părintelui Dumitru Stăniloae”, în *Studii Teologice* 3, IX (2013) 3, pp. 55-88.
123. **HOLBEA**, Arhid. Dr. Gheorghe, „Teologia Revelației în opera Părintelui Dumitru Stăniloae”, în *Studii Teologice*, Seria 2, LIII (2001) 1-2, pp. 125-136.
124. **IDEM**, „Asceză și mistică în gândirea părintelui Dumitru Stăniloae”, în *Anuarul FTOUB* (2013), pp. 193-204;
125. **IDEM**, „Eclesiologia Părintelui Dumitru Stăniloae în contextul eclesiologiei ortodoxe contemporane”, în *Ortodoxia*, LIX (2008) 1-2, pp. 67-91;
126. **IDEM**, „Patristica restauratio în teologia Părintelui Dumitru Stăniloae. Implicațiile apariției Filocaliei românești pentru teologia și viața bisericească”, în *Anuarul FTOUB* (2012-2013), pp. 283-296;

127. **ICĂ**, Arhid. Prof. Dr. Ioan I. jr., „Părintele Dumitru Stăniloae – «clasic» al teologiei secolului XX și misiunea teologiei în Biserică și în societate”, în *Studii Teologice* 3, I (2005), 1, pp. 169-180.
128. **ILOAIE**, Arhid. Lect. Ștefan, „Ascetica și mistica în teologia Părintelui Stăniloae”, în *Ortodoxia*, LIV (2003) 3-4, pp. 95-107.
129. Î.P.S. †**DANIEL**, Mitropolitul Moldovei și Bucovinei, „Părintele Stăniloae – creator al unei sinteze neopatrstice în teologia ortodoxă contemporană”, în *Studii Teologice* III, I (2005), 1, pp. 146-150;
130. Î.P.S. †Serafim **JOANTĂ**, „Părintele Dumitru Stăniloae și isihasmul românesc în secolul al XX-lea”, în Teodor Baconsky, Bogdan Tătaru-Cazaban (coord.), *Dumitru Stăniloae sau paradoxul teologiei*, pp. 77-86;
131. Î.P.S. †**DANIEL**, Mitropolitul Moldovei și Bucovinei, „Părintele Stăniloae – teolog al Ortodoxiei ecumenice”, în *Anuarul FTOUB*, (2004), pp. 65-66;
132. **JUNCU**, Prof. Vasile, „Îndumnezeirea prin Biserică în viziunea părintelui Dumitru Stăniloae”, în vol. Dumitru Megheșan et al. (coord.), *Academician Preot Profesor Dr. Dumitru Stăniloae...*, pp. 345-360;
133. **LOUTH**, Andrew, „Dumitru Stăniloae și teologia neo-patristică”, în Teodor Baconsky, Bogdan Tătaru-Cazaban (coord.), *Dumitru Stăniloae sau paradoxul teologiei*, pp. 121-158;
134. **MARINESCU**, Adrian, „Criteriile și fundamentele patristice ale teologiei, elemente structurale ale teologiei ortodoxe dintotdeauna și premise ale rezolvării problematicei teologice de astăzi (II)”, în *Studii Teologice* 3, IX (2013), 3, pp. 5-54.
135. **MIRON**, Pr. Conf. Vasile, „Misterul euharistic în opera Părintelui Profesor Dumitru Stăniloae”, în *Ortodoxia*, S 2, VI (2014) 3, pp. 30-52;
136. **MOȘ**, Pr. Lect. Univ. Dr. Grigore Dinu, „Cunoașterea catafatică și apofatică în teologia părintelui Dumitru Stăniloae”, în vol. Dumitru Megheșan et al. (coord.), *Academician Preot Profesor Dr. Dumitru Stăniloae...*, pp. 77-85.
137. **MOȘOIU**, Pr. Lect. Dr. Nicolae, „«Dumnezeu ne-a făcut pentru a-L cunoaște». Scurtă introducere la *Theognosia* în gândirea Părintelui Profesor Dumitru Stăniloae”, în *Studii Teologice* S 3, II (2006) 4, pp. 56-92;
138. **NEACȘU**, Diac. Drd. V., „Îndumnezeirea din perspectiva constituției ființei umane și a relației acesteia cu cosmosul – viziunea

- teologică a Părintelui Stăniloae”, în *Revista Teologică* SN, XVII (2007) 2, pp. 152-161;
139. P.F. † **TEOCTIST**, „Părintele Stăniloae, teolog al Ortodoxiei contemporane și profund gânditor al culturii universale”, în *Ortodoxia* LIV (2003), 3-4, pp. 9-11.
140. **IDEM**, „Un slujitor devotat Bisericii și teologiei ortodoxe, un mare teolog (ortodox) al epocii noastre, coloană a teologiei ortodoxe contemporane”, în *Ortodoxia* XLV (1993), 3-4, pp. 3-5.
141. **PAPADOPOULOS**, Prof. Dr. Stelyanos, „Părintele Dumitru Stăniloae, cel mai mare teolog ortodox al întregii creștinătăți în veacul al XX-lea”, în *Anuarul FTOUB* (2004), pp. 81-86;
142. **PĂLIMARU**, Pr. Cătălin, „Părintele Stăniloae și întoarcerea la Sfinții Părinți”, în *Ortodoxia* LIV (2003), 3-4, pp. 125-127;
143. **PLEȘU**, Andrei, „Dumitru Stăniloae – omul instituției”, în *Anuarul FTOUB* (2004), pp. 99-101.
144. **POPA**, Episcop Irineu, „Persoana și lucrarea Mântuitorului Iisus Hristos în opera Părintelui Dumitru Stăniloae”, în *Mitropolia Olteniei*, LX (2008) 1-4, pp. 165-210.
145. **POPA**, Pr. Lect. Univ. Dr. Viorel Cristian, „Chipul lui Dumnezeu din om potrivit referatului biblic. Referințe ale Părintelui Profesor Dr. Dumitru Stăniloae”, în vol. Dumitru Megheșan et al. (coord.), *Academician Preot Profesor Dr. Dumitru Stăniloae...*, pp. 373-383;
146. **POPESCU**, Pr. Prof. Univ. Dr. Dumitru, „Centralitatea lui Hristos în gândirea părintelui Stăniloae. Importanța ei pentru creștinism și lumea actuală”, în *Anuarul FTOUB* (2004), pp. 71-80;
147. **IDEM**, „Centralitatea lui Hristos în gândirea Părintelui Stăniloae”, în *Ortodoxia*, LIV (2003) 3-4, pp. 33-41;
148. **PORTARU**, Marius, „Contribuția Părintelui Dumitru Stăniloae (1903-1993) în domeniul traducerilor patristice românești. Problema cronologiei traducerilor, principiile traductologice și receptarea critică”, în *Studii Teologice* 3, IV (2008), 3, pp. 103-142;
149. **PRELIPCEAN**, Asist. Univ. Dr. Alexandru, „Scurte considerații privind conceptul de pocăință în lucrarea *Ascetica și Mistica Bisericii Ortodoxe* a părintelui Dumitru Stăniloae”, în vol. Dumitru Megheșan et al. (coord.), *Academician Preot Profesor Dr. Dumitru Stăniloae...*, pp. 334-344.
150. **ROTARU**, Pr. Pavel (Călin-Mirel), „Ἡ προσαγωγή πρὸς τὸν Πατέρα. Experiența paulină a comuniunii cu Sfânta Treime, în

- perspectiva triadologiei iconomice a Părintelui Dumitru Stăniloae”, în *Studii Teologice* 3, X (2013) 3, pp. 107-148;
151. **SCRIMA**, André, „Renașterea filocalică în ortodoxia românească”, în Teodor Baconsky, Bogdan Tătaru-Cazaban (coord.), *Dumitru Stăniloae sau paradoxul teologiei...*, pp. 51-76;
152. **SFERLEA**, Ovidiu, „Interpretarea și receptarea teoriei epectazei în gândirea Părintelui Dumitru Stăniloae”, în *Studii Teologice* S3, X (2014) 3, pp. 137-152. Publicat și în vol. Dumitru Megheșan et al. (coord.), *Academician Preot Profesor Dr. Dumitru Stăniloae...*, pp. 314-333.
153. **SONEA**, Pr. Conf. Univ. Dr. Cristian, „Identitate și alteritate. Misterul și paradoxul cunoașterii de sine în teologia Părintelui Dumitru Stăniloae”, în vol. Pr. Lect. Univ. Dr. Nicolae Răzvan Stan, Dr. Lucian Dindirică (coordonatori), *Părintele Profesor Dumitru Stăniloae sau consonanța...*, pp. 236-244;
154. **STEREA**, Pr. Prof. Univ. Dr. Tache, „Cosmologia și antropologia părintelui Dumitru Stăniloae – recuperarea viziunii teologiei patristice despre om și lume”, în *Anuarul FTOUB* (2013), pp. 135-146;
155. **IDEM**, „Cosmologia și antropologia părintelui Dumitru Stăniloae, receptarea lor în teologia românească”, în *Anuarul FTOUB* (2013), pp. 245-260;
156. **IDEM**, „Raționalitate, libertate și responsabilitate în gândirea părintelui Stăniloae”, în *Anuarul FTOUB* (2002), pp. 240-250;
157. **ȘELARU**, Pr. Sorin, „Prezența nedespărțită și neconfundată a lui Hristos și a Duhului Sfânt în Biserică din perspectiva Părintelui Dumitru Stăniloae”, în *Anuarul FTOUB* (2009), pp. 709-721;
158. **TEȘU**, Pr. Conf. Dr. Cristian, „Teologia Părintelui Profesor Dumitru Stăniloae, o teologie a iubirii și dăruirii, a rugăciunii și desăvârșirii”, în *Ortodoxia*, LIV (2003) 3-4, pp. 76-85.
159. **TOMOIOAGĂ**, Diac. Asist. Univ. Dr. Florin Toader, „Euharistia – centru sacramental al Bisericii. Ecclesiologia lui Afanassieff în abordarea Părintelui Stăniloae”, în *Mitropolia Olteniei*, LXIV (2012) 9-12, pp. 193-209.
160. **IDEM**, „Chenoza în opera părintelui Dumitru Stăniloae și a sfântului Iustin Popovici – o privire comparativă”, în vol. Dumitru Megheșan et al. (coord.), *Academician Preot profesor Dr. Dumitru Stăniloae...*, pp. 96-114.

161. **IDEM**, „Dogmatica părintelui Dumitru Stăniloae și cea a părintelui Iustin Popovici – o privire comparativă”, în *Studia Theologica Doctoralia*, vol. V, Editura Masterprint, Iași, 2013, pp. 457-470;
162. **TULCAN**, Pr. Conf. Dr. Ioan, „Coordonate eclesiologice fundamentale în gândirea Părintelui Stăniloae”, în *Anuarul FTOUB* (2004), pp. 179-191;
163. **ȚEPELEA**, Pr. Prof. Univ. Dr. Marius, „Preocupări filocalice la Părintele Dumitru Stăniloae”, în vol. Dumitru Megheșan et al. (coord.), *Academician Preot Profesor Dr. Dumitru Stăniloae...*, pp. 129-176;
164. **VASILIADIS**, Prof. Dr. Petros, „Misiunea Bisericii și eshatologia, cinstire părintelui Dumitru Stăniloae”, în *Anuarul FTOUB* (2004), pp. 307-318;

ALTE CĂRȚI

165. **BRIA**, Ion, *Dicționar de Teologie Ortodoxă A-Z*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, ²1994;
166. **IOJA**, Lect. Dr. Cristinel, *Rațiune și mistică în teologia ortodoxă*, Editura Universității Aurel Vlaicu, Arad, 2008;
167. **LOUTH**, Pr. Andrew, *Gânditori ortodocși moderni, de la Filocalie până în prezent*, Traducere din limba engleză de Justin A. Mihoc, Cristian Untea și Lucian Filip, Editura Doxologia, Iași, 2017.

Redactor: Ovidiu Clapa
Tehnoredactor: Rema Zugravu
Design copertă: Ștefan Pintilie
Prepress: Leonard Lunguleac

Editura Doxologia, Cuza-Vodă 51, 700038, IAȘI
Tel.: 0232216693; Fax: 0232216694
<https://edituradoxologia.ro>
E-mail: editura@doxologia.ro
 Editura.Doxologia